

HOLMI

VIII. évfolyam 11. szám

1996. november

Szerkeszti: Réz Pál (főszerkesztő), Domokos Mátyás (széppróza),
Radnóti Sándor (bírálat), Várady Szabolcs (vers),
Fodor Géza, Szalai Júlia, Závada Pál

Szerkesztőbizottság: Bodor Ádám, Dávidházi Péter, Göncz Árpád, Kertész Imre,
Kocsis Zoltán, Lator László, Ludassy Mária, Mándy Iván,
Petri György, Rakovszky Zsuzsa, Tar Sándor, Vásárhelyi Júlia.

Tördelőszerkesztő: Környei Anikó. A szöveget gondozta: Zsarnay Erzsébet

TARTALOM

- Rába György*: Fejembe vert történelem • 1531
Boszorkány • 1531
Casanova öregkora • 1532
Lator László: A klinikán még egyszer látni kellett • 1533
Bartos Tibor: Egymást értelmező magyar szavak és
fordulatok tára • 1534
Gábor Miklós: Rosszkedvünk éve: 1955 (IV) • 1553
Határ Győző: Nyugdíjas • 1565
Húsvét • 1566
Selejt • 1566
Levél • 1567
Sánta Gábor: Szép Ernő ismeretlen levele • 1567
Samuel Beckett: Ohio Impromptu • 1568
Ringató (*Dobay Dezső fordításai*) • 1572
Egri Péter: Érték és abszurditás: a másik Beckett • 1579
Székeley Magda: Erózió • 1590
Mozdulatlan • 1591
Lehetőség • 1591
László Noémi: Pontosság • 1591
Áthallás • 1592
Thuróczy Katalin: Három nyulak • 1592
Földényi F. László: Lev Sesztov, a radikális optimizmus
filozófusa • 1596
Jász Attila: Ébredés előtt • 1614
Szüntelen tengerzúgás • 1615

- Csehy Zoltán*: Ixión kalandja • 1615
Lackfi János: a mozdulatok legyezői • 1616
 A paplanon egy egész • 1616
Ludassy Mária: Charles Maurras politikai eszméi • 1617
Bálint Péter: A képzeletbeli emlékezések írója:
 Marguerite Yourcenar • 1627
Acél Zsuzsanna: „...ha az ember már nincs az
 élő Isten kezében” • 1636
Quintus Horatius Flaccus: Manlius Torquatushoz (*Bánosi György*
fordítása) • 1643
 Manlius Torquatushoz • 1644
Friedrich Hölderlin: A Napistenhez • 1645
Friedrich Nietzsche: Magányosan (*Ballagi Zsigmond*
fordításai) • 1645
Andreas Gryphius: Vanitas, vanitatum et omnia vanitas • 1646
Walter Höllerer: Ez meg fura boldogsággal feküdt • 1647
Hans Magnus Enzensberger: Eol formák (*Sallay Kornélia fordításai*) • 1647
Petri György: Sírvers • 1648

FIGYELŐ

- Bán Zoltán András*: A hús trilógiája (Pályi András: Éltem.
 Másutt. Túl.) • 1649
Tordai Zádor: A távcső művészete (Bodor Ádám:
 Sinistra körzet) • 1653
Radnóti Sándor: Öregkori mesteresszé (Lengyel Balázs:
 Két Róma) • 1663
Vajda Mihály: Elnapolt élet (Kunszt György:
 A hagyomány jövője; Feljegyzések
 a hagyomány jövőjéhez) • 1666
Komáromy Zsolt: Úr és éden (Edward Larrissy: Yeats
 the Poet; M. L. Rosenthal: Running
 to Paradise) • 1671

Megjelenik havonta. Felelős kiadó: Réz Pál. Vörösmarty Társaság
 Levélcím: HOLMI c/o Réz Pál, 1137 Budapest, Jászai Mari tér 4/A
 Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt., a regionális részvénytársaságok
 és a Sziget Rehabilitációs Kiszövetkezet
 Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt.
 Előfizethető még postai utalványon Závada Pál címén (1051 Budapest, Nádor u. 26.)
 Előfizetési díj fél évre 500, egy évre 1000 forint, külföldön \$25.00, illetve \$50.00
 A fényszedést az ÍRISZ Kft. végezte
 Nyomtatta az ADUPRINT Kft. Vezető: Tóth Béláné

A kéziratokat megőrizzük és visszaküldjük
 ISSN 0865-2864

Rába György

FEJEMBE VERT TÖRTÉNELEM

Ha fogságba esel így szólt apám
mikor behívtak *Po francuszkí* mondd
rögtön Tolsztoj- Csehov-művek nyomán
buzdult föl és én fiatal bolond
a kucsmás járőr képébe azonnal
engedelmesen szajkóztam utána
a bűvös jelszó mégsem járt haszonnal
mert jobbról-balról fegyverük tusája
verte fejembe hogy értelmezik
a szótárt ők és ez nem egyezett
szókincsemmel bocsássa meg nekik
a Teremtés a legfőbb szószedet
s a félreértés folyt. köv. *vojna vojna*
dörmögték ám majd egy évig nem ólmot
osztottak mintha Róbert bácsi volna
mind s én hajléktalan bendőm ha korgott
poshadó káposztalevet kapott
naponta kétszer s tizenöt dekás
borsóból őrölt kenyéradagot
tetézte ezt szabadságmegvonás
szigorú osztályzat hanyag diáknak
de okultam előző nemzedék
és egy még ifjabb között takarmánynak
morzsol össze a két malomkerék

BOSZORKÁNY

Boszorkány te érdek nélküli gonosz
kivetkőztettél emberi sorsomból
a földbe bűvöltél eleven fatörzssé
s még csak számon se tartottad
hogy nyúltam nyögtem nyújtóztam feléd
szíszegtem levél-ujjaimmal kapkodtam utánad
ám gyökerem horgonynál is erősebben
s minél inkább ágaskodtam annál inkább kötött
te már elillantál távol hitegettél másokat

én meg pattoghattam mostoha időmre
nyöszöröggettem panaszomat az éjszakának
nappalra pedig nekem mi maradt
tűzrevalót törtem magamból a tallózónak
a fulladozót árnyékom térítette magához
a harapós télben ágaim szeszélyes
szokatlan rajzolataival szürkületig
mulattattam a változatosság zarándokait
belőlük a fűvel kivert ösvényen ezerszám
akad a fény himnuszát döngicsélő zeneszerszám
közben az évek göcsörtökkel megjegyeztek
vadhajtásokkal megcsúfoltak
társaságom a leromlott gyep növendékei
mikor aztán sudaram merő borda csupa pánt
megjössz kárörvendő rajtad az idő nem fogott
igézetedet is föloldottad akár kövesselek
de mára már ropognak száradó rostjaim
noha vágyam érted egy csöppet se lanyhult
hogy szökkenjek nyomodba kidőlnék egyenest
boszorkány voltál az maradtál
még arcvonásaidat is váltogatod

CASANOVA ÖREGKORA

Mástól mégsem kérdezhetem
ennek neve még szerelem
hiszen ébredéskor fölöttem
arca lebeg bár mintha ködben
s tagadhatatlan itt meg ott
foltok árnyalják e napot
nem fényévnyi a kora persze
de szemhéjára kell a kence
mégis nappal felhők mögül
ez az égitest rám derül

Errefelé hirtelenkedve
nyílt puszták múltán ketrecembe
hasonszórú vad már ide
nem lép golyó kór törte le
aminek tartanak csak írmag
kiveszőben levőnek hívnak

s noha nem láttam úgy sosem
itt most aktját képzelgetem
ha lencsés szeplős s mért ne bőre
cirógatok a levegőbe

Ha meg napom visszhangtalan
kérdéseimre untalan
feleletül hallom ki csengő
altját az embertelen csendből
köztünk mérföld tíz száz ezer
s párbeszédünk nem hallgat el
igaz köztünk pörlekedés se
tán ez két nem érintkezése
vagy higgyem inkább szű ha percen
egymásra gondolunk e percben

Akinek más nyelven beszél
a vágyakozás szenvedély
dadogásomra füle sincs hát
megfejteti se tudja titkát
hogyan ennek neve szerelem
foka nem kataklizma nem
csak annyi egy csillár kileng és
pohár koccan ám neve rengés
hol talpalatnyi otthonom
szűk időm innen számítom

Lator László

A KLINIKÁN MÉG EGYSZER LÁTNI KELLETT

A klinikán még egyszer látni kellett
amit de másképp néhány napja volt csak
hogy emelkedik süllyed pőre melled
gép segítette hogy légszomjad oltsad
simogattam kék folttal tele ványadt
karodat s ingerült fájdalmam alján
túlfelén a reakcióhiánynak
éreztem mégis ott a fiatal lány
s kívántalak iszonyú szerelemmel

Tán bolyonghatott még valami lélek-
formájú benned vagy mit tudom én mi
hisz rászédett szíved még egyre bírta
bár koponyádból csorgott el a véred
a képernyőre makacsul az élet
talán szabályos cikcakkjait írta
de amiért értelme volna élni
vak útján már nem volt módom beérni

Hisz tudtam én régóta öreges lett
járásod lett aminek lenni kellett
hogy lazult-romlott ez vagy az a részlet
de öregem is szerettem a tested
a mégiscsak hibátlan szép egészet
történhetett s történhet még akármi
tudtam húsodban ízedben szagodban
megismételhetetlen alakodban
marad a pusztulásnak ellenállni
bevehetetlen még valami fészek
ifjúságod vad édessége ott van
s ha meztelennek láttalak az éhes
kivánság ugyanúgy ajzotta testem
a közösülés kiismerhetetlen
a részletekben teljes gyönyöréhez

Bartos Tibor

EGYMÁST ÉRTELMEZŐ MAGYAR SZAVAK ÉS FORDULATOK TÁRA

*Ez a szótár, ha megérem, három év múlva elkészül,
így vállaltam támogatóimmál. Amíg készül, minden
véleményt, a leggorombábbat is, minden adalékot, a
legsoványabbat is, hálás szívvel fogadok. Csak akkor
nem maradhatna ki belőle semmi, ha a teljes társa-
dalom dolgozna rajta, nem én, egy szál magam.*

Szótárértelmező

Mikor a modern építészet Ezüst Hercege, Walter Gropius a Formálás Főiskoláját alapította Moszkvában, ezzel nyitotta meg: Hogy a főiskola mi? Tudják önök is. Hogy a formálás mi? Magam sem tudom.

Jó, nem volt a szavak embere. De a szótárszerkesztő mit ér, ha nem tudja maga se, mit szerkeszt? Hogy a szótár mi, tudják önök is. S a szinonimatár?

Ejnye! Hát rokon értelmű szavak tára! – pirít rám az első bölcsészgolyó. Csakhogy a szavak nem rokon értelműek eleve. Csupán házasítjuk őket naponta, akik egy nyelvet beszélünk – szűkebb hazánk nyelve járása s a táj szülőtteinek szavajárása szerint, de mégis. Társ gondolatok sincsenek készen, jóváhagyottan. Maradnak gondolatársításnak, ha ki-ki társítja az az esze járása szerint beszélgetésekben naphosszat, álmában éjhosszat.

Eszerint mindnyájan szinonimatóron dolgozunk? Ha ez igaz, ki is csaphatjuk az asztalra egyszer, mint bárki emberfia az élete kész regényét. Már ha időnk engedi, ugye. Talán nem vagyunk ráérős nemzet, hogy nem rukkoltunk ki országgraszolóan bőséges szinonimatórral mindeddig?

Vagy olyasmibe mi nem vágunk, amiről nem tudjuk, miről jó? Hát a régiek akkor hályogkovácsok voltak? Az ábécérendbe szedett szótár újabb találmány, de az 1400 táján szerkesztett SCHLÄGLI SZÓJEGYZÉK már szinonimatór: 2140 szavát harminckét fogalomkörbe osztja szét – ilyenekbe, hogy Isten, Világ, Ember, Vizek, Szőlők, Erdők, Konyha, Szerszámok, Harcosok. A papnak tanult, de világi embernek megmaradt Pesti Mizsér Gábor, a teljes ÚJSZÖVETSÉG és Aiszóposz fabuláinak fordítója meg már hatvannégy fogalomkörbe sorolja ötnyelvű szótárának szavait 1531-ben. Vagy bugylibicskára vall-e földim, Baróti Szabó Dávid jambusokba szedett szinonimatóra, az 1784-ből való KISDED SZÓTÁR?

Egymást értelmező magyar szavak és fordulatok tárának szüksége kísértett engem is, korombelieket is mindéletemben. Itt volt pedig a mostanában újra meg újra nyomott századfordulós Póra, A PÓRA nyolcszáz fogalomkörével. Apám, ha a családi beszélgetésben vagy iskolai fogalmazványomban elakadtam, előhozatta kulcsos könyvszekrényéből, lapozott benne egy darabig, majd cifra káromkodások közepette visszatétette. Füst Milánnal együtt dolgozván Walt Whitman-fordításán, ugyancsak hiába kerestük A PÓRA segítségét. Ősz mesterem a példányába minden alkalommal bele is rőtta tehetetlen szítkait vaskos ácsцерuzával. Ottlik Gézával sem jártunk különül, valahányszor előkaptuk A PÓRÁ-t. Nem is tudom, melyikük mondta, hogy nem több Póranak az esze, mint amennyit egy pesti polgári iskolai igazgató lovas szobrába önteni szokás. Ártatlan leánykákkal böngésztetni össze egy szinonimatórat! Mire aztán a szavaimat – iskolában tanult, verselemzésekben csiszolt *salját* szavaimat már tízvalahány szerkesztősi évbe és Dickens, Franklin Benjamin meg a modernnek fordításába mind belegazoltam, rávezetett egy marcali fog- és nyelvorvos, Tiszamarti Frey Antal, mi lesz a teendőm. Ő A PÓRÁ-jának lapjai közé selyempapírokat ragasztott ugyanis, és nem kiteremtettézte a lapszéleket, hanem pótolgatott áttetszően, türelmesen. Az ő sorait nyújtottam tovább, s mire a magam példányának kétfelől toldott lapjai is sűrűn megtelek, megérkezett a fénymásoló. S bár hét lakat alatt őrizték, mind a hetet leudvaroltam, és lehetett másolni a gyűjteményt nagyobb lepedőkre, s ragasztani közé újabb albumlapokat. Ilyenformán mind hosszabb sorokat pásztáztam, nem pörgettem életemben cédulakatalógust.

Aki fordít, szerkeszt, ír, annak lehető hosszú sorokon kell a szemét legeltetnie. Hiszen ha tudná az ilyen, mit keres a szótárban, nem is kellene keresnie. Ha egyszer tudja. De a tudás sejtelve vezet inkább, s hiszi, hogy jó nyomon. Majd amire véletlenül bukkan, az kell neki éppen. Merő más, mint amit keresett. Régebben csak elindultam hazulról, s mire a sarokig jutottam, rá is találtam. Mikor már szótárba gyűjtöttem, eljárhattam vele messzibbre. Apám, Füst Milán vagy Ottlik voltaképpen lehetlent követelt A PÓRÁ-tól. Sose egyetlen szón feneklünk meg. Az ábécérendes szino-

nimatárat is azért csapjuk be dolgunkvégezetlen, mert két-három társítható szó aprájával fizet ki. Ahol a bökkenő támad a tollforgató fejében, ott bizony lazítandó a teljes környék, csak úgy gördülhet el az útból, aminek az angol neve írástorlasz.

A PÓRÁ-nál alig bizonyult hasznavehetőbbnek közös mintánk és kaptafánk, A ROGET. Onnan gondolom, hogy hátaló angol és amerikai diákok zsákjából került ki-dobott homokszákként a tulajdonomba több példánya is a hatvanas évek egyetemi, papírfődeles változataiból. Roget, a rendszerelméleti hajlandóságú hajóorvos vagy százötven esztendeje kerek ezer rokon, ellentétes és kiegyenlítő értelmű fogalomkör-be osztályozta évtizedes tengeri hányattatása során mindazt, amit az ő világnyelve befogott a világból. Tán kétannyi szót is, mint a pesti leánykák térdig a rózsában. Még-pedig diákok hátizsákjába csempészendő következetességgel, annyira, hogy a mára százötven esztendőős THESAURUS-a szinte annyi kiadást megért, mint évet. Azon-ban fogalomköreinek száma az első ötven év átdolgozásai során annyi apályt és da-gályt látott, hogy a fogalomkörök mellé A és B alcsoportok kerültek, majd akár egyet-len szóval árválkodtak ott, holott az árva sorsa éppen a rokotalanság. A vaslogika baj volt már kezdetben. Roget olyan bölcséleti tisztaságra tört, mintha nem is hajó orvosa, hanem világítótorony őre lett volna. S azok nem közlékenységükhöz választan-nak hivatást.

A nyelv burjánzó, és legjobb a sűrűjében. Soha szót aszerint nem keresünk, hogy egy rendszerelmélet vektordiagramjában merre helyezkedik el. Esmélt Roget is, és Pórával meg több más, német és angol követőjével együtt azzal kecsegteti fogalmi szó-gyűjteményének forgatóit, hogy majd kuszaságaikat kifésülik, csikorgó nyelvüket ola-jozzák, s mindig a találó szóval. Akár a szerelmi levelező. Nem is jutottak a nyelvtu-domány virágkosarába. Az ENCYCLOPAEDIA BRITANNICA legjobb kiadásai meg sem említik se Rogetet, se a szinonimákat. Hogy aztán minálunk a szinonimika (a rokon értelműnek nevezett szavakkal foglalkozó tudomány – de még hol az antonimika vagy a metonimika, hogy megvillantsam: kupálódtam én azért!) se tart sehol, annak oka igen egyszerű. A PÓRA, mire friss utánnyomásának előszava az O. Nagy–Ruzsiczky-féle betűrendes SZINONIMA-SZÓTÁR közvetlen elődjének jelöli, addig már bosszantott há-rom emberöltőt, közben mégsem gyűlt külön szóanyag, amire elemző elméket rá lehetett volna szabadítani. A részegség háromezer magyar szava vagy az észbeli gyar-lóság kötetnyi fordulata a hazafias nyelvészet vasárnapi erőmutatványa.

A válogatott beszéd szándéka tegnapi mindenképpen. Aki szemből olvas, az tudja a szála meg a gerenda példázatát kétezer éve. Aki szóból értene, annak mai tanulság, hogy elébb kukulunk, mintsem süketülnénk. Nyelvünk rájár a hamisra, fülünk azon-ban kritikusan hegyes. Így támad akár esti hírek, akár parlamenti vezérszónoklatok hallatán olyan viszolygásunk, amelyet Európában az egyetlen angol osztálytársadalom őriz közmondásában: Valahol a száját szóra nyitja egy angol, a másik már köpne bele. Ez az új szinonimatár a találó szó helyett abban segítene inkább, hogy bácsikánk ezüst tizpöngőssel súlyosított intésének megfelelhessünk: Csak aztán úgy beszélj, hogy ne-kem is tessék!

De ha már találó kell, egyedül üdvözítő, legalább a bőségből – ezzel bővítettem fordítói puskámat naponta. Így világosodott közben a szükség természete is. Fordítói életem negyven esztendejében sok minden történt, még több minden nem történt meg velünk. A kétféle sok mindenről az újságok nyersfordítással sem szolgáltak ol-vasóiknak. Hírzárlatban élünk. Azért jó szimata volt, aki az újságtól a modern szép-irodalomhoz pártolt, ami itt kellett magát türten és támogatottan. Közülük a nyu-

gatiak a l'art pour l'art pipeskedése után mégiscsak elszegődtek révkalauznak abba a hírözönbe, amelyet mitőlünk vasfüggöny rekesztett el. Özönnek azért tetszett, mert az ottani társadalmak sem emészthették a hírt, ahogy illik. Hol vannak már a korán kelő öregurak, akik fennhangon olvasták legkedvesebb újságjuk megpirosce-ruzázott-megfelkiáltójelezett cikkeit a családnak reggelinél, később a trafikosnénak, még később törzsasztaluk dörgetése közben! Pedig a jó társadalmi emésztés ilyen természetű.

A legtöbb hírhez persze onnan jutott a regényolvasó, ahol a legtöbb támadt, és ahol a legpusztítóbb tornádók söpörték el a vidéki társadalmakat újságjaikkal együtt: Amerikából és az Amerikai Század irodalmából. Főként ennek a híreit fordítottam magyar szóra, a napi fogalomtisztázások lelkigyakorlatában, hazánkba látogató amerikaiak légióinak segítségével. Másik légiómat országszerte toboroztam régivilágbeli emberek-ből, akik nálam jobban tudták, hova tolmácsolom a hírt. A Mississippi lapos fenekű hajóinak gőzorgona-építőjéhez, egy Mark Twainből kimetszett amerikai óriás mellé, aki egyébként a varázslók világszövetségének oszloposa is volt, és a szivarfüstkarika-fűvás világbajnoka, talátnom kellett egy töpörtyűvé aszott matrászentimrei ácsmestert, aki éjente a csillagos eget vizsgálta félkész fedélszékei közül.

Óriáshoz a törpét? Nem, nem. Hajóépítőhöz ácsot! A fordítás nem szóra tett szó, színre szín. A számítógép már kiszorította volna a fordítót akkor. Ha a híre újság, amit fordítani érdemes, bizony az újsághoz nyelvet fognia a legjobb, kémet, megszentelt magyar szokás szerint. Jártam a történelmi Magyarországot amerikaiakkal, és ők értelmeztek az én javamra, én meg az ő javukra, ameddig eljuthattam világgraszáló úti-lapu nélkül.

Egy nagycsaládos műfordítónk az *És* olvasóit (se *Élet*, se *Irodalom*: az *ést* olvashatták csak) szórakoztatta vagy egy évtizedig a fordítói és takarítónői becsület összehasonlító árfolyamával. A takarítónőké nőtt, a fordítóké lebegett. Fordító ilyenkor a kérdésen fordít. Ha, mondja, hazám ilyen tájékozott, hogy az újért hitványan fizet, akkor nem lógotom ki a nyelvemet, hanem személyes leszek, mert az mulattat. Nemhogy forgatnom nem kell szótárt naphosszat, akár írhatok is egyet, ha már benne vagyunk a díj-talanságban. Ugyanis a legjobb szótárak takarítónői porrongyra szorulnak idővel. Tanulók az én istenem szerint csakis térden járulhatnak Ország-h László angol és magyar szótáraihoz – hanem némelyik műve már a negyvenet elhagyta, és mi történt azóta angol, amerikai, ausztráliai nyelvterületeken, nem is szólva a mi térfelünk-ről! Mindenkori eredetím, ha Mark Twainé, ha Dos Passosé, ha Tom Wolfe-é, vezérfonalként szolgált szókémlő útjaimon.

Kémnek nem lapítani kell, hanem kacskaringózni. Olyan nincs, hogy ugyan, keresztanyám, hogyan fordítaná magyarra a Mississippit? Hajóra nem szállt világeletemben, a Tisza túlsó partjára ha átjutott a lónyai réven. De temploma volt. Ahova a könyöknyi kulcsot hozta keresztanyám, és mikor ő fordított, mármint kulcsán a százados zárban, büszkén mutatta a kapu kőkávján az összevissza rovátkákat, hogy itt köszö-rülték a kardjukat a tatárok. Itt és mindenütt, Szegedtől Szamostatárfalváig. Hát keresztanyám is itt szokta köszörülni a késeit? Jaj, fiam, dehogy! Isten szentelt hajlékán! Hát igen, ezt nem tudták a kutyafejű tatárok. Meg honnan tudná tatár, hogy ha kőká-vába vés a kardjával, az nem élesedik, hanem tompul. Ha nem csorbul. Hát akinek sok volt a gyereke, az olyan vérmes emberre mondták-e itt, keresztanyám, hogy nem ásta meg a templom oldalát? Meg hogy a régiek egyéb bajokról is foganatosnak vélték a templomport? Hogyne hallotta volna! S már töltötte a szótáram. Tudakolnom sem

kellott, kerül-e ács a templom javításához, vagy legalább ácsszemű emberük. Elvitt engem a jó arányérzékű mesterkedőjükhöz kézen fogva.

Került majd mindenütt ács, aki fölfordított *hajót* épít födelélül, *héjául*, *hajául* Isten *hajlékának* – mi másért is nevezték hajónak a templomok gyülekezeti házát, még azelőtt, hogy kőművesek elboltozták volna a padlásterét, *a hiút* a hívek szeme elől. Vagyis a vizet járó hajó bókonyainak rendjét, gyomrát. A hajóács csak ács, elvégre kutya a hátúszó kutya is.

Ilyeneket kémleltem napközben, aztán ott helyben dőltem neki este a megélhetésnek. És kiderült, hogy aznapi leckém az írógépnél félannyi időbe nem telik, mint ha a süketségbe fordítok bele odahaza. A mesterember a világ teremtese óta mind okos ember, az tudni való. Ha másból nem, hát abból, hogy beszédes. Nem kellett kérdőívekkel szorongatnom. Akár kezembe adogatta féltett szerszámaikat, és szemléltette igék sokaságával, mit s hogyan tesz ez a tanult szerszám. Mesterszókincsének igebősége vezetett rá éppen, hogy mi, írástudók – akiket faluhelyen hol írott-olvasottnak, hol tudákosnak neveznek, méltán –, mi a főnevek múzeumaiban élünk. S azért nem elevenedünk meg, mivel igénk nincs elegendő. Tekergéseim idején, a kényszerű iparosítás korában döngőnek ítéltam Kossuth szavát, mely szerint ipar nélkül a nemzet félkarú óriás. Vagy nem Kazincbarcikát értette, hanem mesteremberek hadait? Magam végül úgy döntöttem, hogy ipar nélkül szélütött a nyelv. Kaszál ernyedten, kézzel-lábbal, nem ragad meg semmit. Szó se róla, cvikli-vaklizik-valcnin beszédekkel az iparos is csak olyan, mint a néger törzsfő vekkerrel a nyakában. Hanem amikor mesterségek közös fogásaira fürge, célratörő igék tanítottak, akkor kezdtem megvilágosodni, hogy élő szinonimátár az ipar. Akkor jegyezhettem útinaplómba, hogy a mesterségeken pal-lérozott köznyelv utóvégre megtanítja cipő, ruha, kocsí, hordó készítésére a legbutább gyermekét is.

Iparosok közt is legfőnnebb az ács állt az én lelkem ranglétráján. Hogy az architektón főácsot jelentett a régi görögöknek, arra legyintettem, hiszen ácsot nem szükséges építésszé előléptetni. Aki már rajzolt a nyírbátori Szent György-templom földélszéke-nek Mátyás kori tölgyerdeje közt a tulajdon tócsájában, az megérti, hogy az „egy kovács nem kovács, két kovács fél kovács, három kovács egy kovács” aranyszabálya az ácson teljesedik be: egy bandánál kevesebb ács szükségből ács csak. Kalotaszegi bandáik, ha csúrt építettek, nyüzsögtek a vázán, akárcsak a kenderszakállú-szalmakalapos pennsylvaniai amishok, a mi hajdani újrakeresztelőink, ószombati vagy alvinci újkeresztényeink. Kurta szavak pattogtak a gerendák emelése-állítása-fészkelése közepett. Nem vezényszavak, csak világosak, mint a szerkezet maga. Mert amíg az helyt nem áll, szakadatlan az életveszély. Az én öreg mátraszentimrei csillagvizsgáló ácsommal egyszer sudár szál gerendát kellett leemelnünk a magasból kettőnknek. Citeráztam bár, de elszánakoztam erősen: ha beleszakadok is, csöndben a többi közé fektetjük. Na látja, dic-sért az öreg végül, maga kitanulhat nálam! Mert ha elereszti, lesodor engem is. Inas-gyerekekkel tettem ezt a próbát mindig. Igaz, én sem maradtam magamra a félsszel a gerenda boldogtalanabbik végén, mert rakta elé az utat a mester sipákolón, kurta igékből. Az ilyen pillanatok messi eligazítottak aztán kézírataim kazlában.

Ahogy feljáratos lettem a fedélszékekbe, eszméltem arra is – ki tudja, hányadikként Jankó János és Cs. Sebestyén Károly után –, hogy a szerkezeteik szinonimái egymás-nak. Miért ne? Az ácsok szérűje, az ács tér, a komáromi Ácsteszér, a honti és nyitrai Teszérék, a somogyi Taszár szinonimája a páhónak – de így nevezték nyílt színi mű-helyüket a tímárok is, innen a két veszprémi Páhok... Mire megépült a nyírbátori,

Láncosnak is nevezett templom, már a schlagli szinonimatár osztályozta szerzőszámkészletüket, ácsul a szerdéküket: *feize* (fejsze), *bard*, *furo*, *zalu* (szalukapa), *chakan* (csákányuk vagy horgasfejszékük), *harlo* (zsendelyhárló vagy hasítóvas), *vise* (véső). Remekük, fatornyos falunk tornya, az fatorony Nyírbátorban, Székelyföldön meg a sárosi Trócsányban is. Azért nem leiterjakab, hogy Melius Juhász Péter 1565-ös bibliafordítása Salamon király palotájának fényességét magyaros ácsműként, tornyos és ke-rengős tornáccal állítja kegyes olvasója elé.

Akkor tájaink miért nem lehetnek szinonimák a magyar közoktatás, színvilág, irodalom ítélőszéke előtt? Ez lett a következő kérdésem. A Marczibányi-díj kuratóriuma így rója meg A PÓRÁ-t 1896-ban: „*Mint pusztá anyaggyűjteményben kifogás alá esik benne az, hogy a tájszavak fölvételében nem tudott a szerző mértéket tartani.*” Pesti polgárista virág-szálak az igazgató úr keze alatt! Egy centenáriummal odébb én is legföljebb színezhet-ném tájszavakkal fordításaimat, akkor is, ha teljes tájnyelvet követelne az angol vagy amerikai eredeti. S ha már itt tartunk, miért, hogy megjelenőben lévő új tájszótárunk Pestet, a kiszólások és benyögések nagytájtát s benne a kisebbeket tájának nem tekinti? Miért elfogadhatóbb metaforának, hogy *leri róla*, mint hogy *kikönyököl a pofáján a ré-mület*? Hogy a pesti megveti a hathúszassal jött, fakofferes tájít, azt még megértem. A nagyváros pimaszsága. A szászországinak is kapanyél áll ki a szájából Berlinben. De a berlini *berlinerezhet*, mint mondják, a szász *szászozhat* vastagon, akármilyen tudós tár-saságban. Szájszöglet legföljebb megvonaglik egy-egy. Nálunk próbálnának kerek-asztalt összeültetni a televízióban: egy pálác, egy szögedi, egy csiki, egy vazsi, egy haj-dú tárgyalná a piaczgazdaságot! Ilyen pedig látható és hallható minden vasárnap este a képernyőn Berlinből, az Interconti tornyából. Sőt nemcsak tájnyelvükkel élő tudó-sok vitatkoznak ott, hanem a tájnak egy-egy rétegnyelve is képviselt pékek, esztergá-lyosok józan szavával. Van ott mindenféle, csak beszédhibás nincs. Ilyet cigányaink közt se találtam soha, sem törzsi nyelveik megszólaltatói, sem a magyarul beszélők közt. Iskola nem sok kárt tett bennük, az már igaz. Nem foglalkozott például a Szín-művészeti Főiskola zárt *ë*-jük kiírtásával – mert magyar beszédpedagógus nem tudja, hogy *ë* nélkül nyugati nyelven beszélni nem lehetséges, magyarul is csak elfűlóan, ba-kikkal, lüktetés nélkül.

Öröm volt tapasztalni, hogy a művelt illedelem a pesti táj nyelvét meg nem rend-szabályozhatta, mert a magyar szóra fordított nyugati, nagyvárosi irodalmak húsz aranyesztendéjéhez épp az kellett, amit jassznak, apacsnak, fattyúnak bélyegeztek nyelvészeink. A nyugati irodalom mosta be Pestet falfehér irodalmi nyelvünkbe, *szleng* címén – itt burjándzott pedig, míg a tank szántotta pesti aszfalt nyüzsgése évente sze-gednyi város lélekszámával bővült.

Más tájaink nyelvének rovására persze – azért mind messzibb eljártam hazulról. Német mesterségek tájműveinek és tájszavainak hasonlítgatása során kezdett aztán derengeni, ha nem is, hogy a szinonimák mik, mert azt máig nem tudom, de legalább: hogyan támadnak, és mire valók. Münzer Tamás fallal kerített városában, a tübingiai Mühlhausenban akadt egy virágos beszédű barátném. Lánynak is szép volt, azért idő kellett, hogy a hibáját fölfedezzem. Szél simította. A sétája félrehordott egy csöppet. Még több időmbe telt, amíg virágos beszédében a javas erőt fölfedeztem. Talán lec-kéztet ez a Petra mint idegent, gondoltam először tanáros genitívusai hallatán, ami-lyeneket csak történelmi emlékhelyeken élvezhettem, cirmozott hajú hajdani romel-takarító asszonyok magyarázataiban. Nemhogy hangról hangra érthettem a szép Pet-ra beszédét, elébe is lestem a mondókájának olykor. De máskor nem a nyilvánvaló

szóval pecsételte meg szándékát, hanem gurulni kezdett váratlan világok iránt, mint Krúdy álmai, orgonavirágos keréken a lehetséges szinonimasor végéig. Aztán beugrott az a szó, amit én vártam mint nyilvánvalót. Akkor csillapodott Petra Viel, és didaktikus lett megint. Majd hirtelen kunkorulat, sebességváltás, a beszéd lázgörbéjének szökellései, és hegyeznem kellett a fületem, mert a türingiai erdőből visszhangzott a beszéde, nem győztem kapaszkodni utána. Sokára ocsúdtam, hogy meghibásodott beszédközpontja épp azt teszi, amit én ajánlok szinonimátáramhoz: körbelazítani a bökkenőt, nem fejjel a gondolati torlasznak! De a mühlhauseni módszer meg is tetszett annyira, hogy formáltam a tanácson. Szélről legeljete! Mint amikor a várossal felibe-harmadába összeszokott fakofferes dühbe gurul, és dőlni kezd belőle a hazai. A bölcs természet műve, hogy a lódobogás kihallatszik a szájából, mert amit a város vékony vakolatot órá hordott, az ugyan egybe nem tartaná, s ha hirtelen vissza nem talál régi biztonságába, annak a vége lehet emberhalál.

Csak hát az illem! Repesés, sikoltozásig, hová vezet ez? Más nemzet mintha inkább megbocsátaná fiának-lányának a vértolulást, nem kell se emberhalál, se örült spanyol, se operai olasz. A televíziók sűrű német vagy keszeg angol hírmondója nem marad vesztig egy ültő helyében, némelyikje majd beleugrik a képernyőbe. Erőfeszítésnek is, erővesztésnek is mennyivel nagyobb, hogy a mi esti hírgölemünk megütközve ül, bakikba szégyenülten. Idegen kollégája már rég bocsánatot – nem *elnézést* – kért, és a hetedik határban jár! Szélütöttek elébb ötlik eszébe valami a beszéd sodrában, mint a legeszesebb egyhangúnak.

Nem mintha ilyen fennen járhatott-kelhetett volna az ember akkoriban. Ajánlatosabb volt csöndeskén, az ország szájára került tájszó tanácsa szerint: fű alatt. Hányszor szállított le körzeti rendőr az ütött-kopott kerékpáromról, hányszor igazoltam lakatja kulcsával, hogy nem vagyok tolvaj! Erdély magyarjai és szászai közt inkább az amerikai *inda-telefon* járta. Jeleztük azt is jó előre Baróton, hogy az erdővidéki Olasztelekről majd két gyerekkori cimborámmal béballagunk a városka tudós órásmesteréhez. Engem meg sűrű hunyorítások közt tudósított a két góbé, hogy Kászonyi Gáspár mester bizony kicsiny, de hatalmas. Aztán még tisztázandó volt a műhelyében megállva, hogy Görgey, Guyon, Perczel összekötő tisztjének, a legendás Nádor-huszárok hazahozójának, a későbbi Kossuth-emigráció külügyminiszterének, Kászonyi Dánielnek rokonához van szerencsém. Majd ajánlólevél helyett előadtam, hogy birtokomban a hős fia, Kászonyi Ferenc németül írott munkája (annál a lipcsei kiadónál jelentette meg, ahol apja az emlékiratait), a Duna-völgy közös szépségeszményéről szóló embertana, keze írásával a felsőház háznagyának, Rakovszky Endrének ajánlva. Ennyi már megnyitotta a legifjabb s legkisebb Kászonyi üvegezett tornácát, ahová erdővidékiek hordtak be őskori leletektől a legújabb koriakig mindent, amit csak barázda vagy padlás kivetett. Méltó üke volt az apró órás a régi kommunárnak és anarchistának, aki Eötvös Károly búcsúztatója szerint csakis Dózsától fogadott el tanácsot. Oláhok kezére nem adjuk, mondta, és igaza volt. Hogyne rejtették volna a papok is többszázados matrikuláikat a hivatalos begyűjtés elől, amikor Romániában nem volt még állami levéltár! Egy futamodással odébb, a kézdiszéki Szentföld aljában, Gelencén szemnyitogatónak bizonyult bizalmas betekintésem az elrejtett egyházi könyvekbe. Gelence a katolikus és református Székelyföld között sokáig maradt egyetlen szigete a keleti kereszténységet valló székelyeknek. Ótemploma bőven szemléltette Szent László cserhalmi ütközetének, Antiokhiai Margit és Szent Kálmán legendájának falfestménysorozatával a ritka keleti közösséget. 1922-ig. Akkor az új román kormányzat azt mondta nekik:

görögkeletiek vagytok, román pópát kaptok. Másnapra katolizált a teljes község. Azóta a közlekedésük – ahogy a pesti *érintkezést* nevezik Gelencétől Beregig – fű alatt történt.

De hol nem? A mi büntető törvénykönyvünk csupán 1979-ig nem tekintette igaztásra alkalmasnak a négyszemközi beszélgetést. Akkor kimondta: „*Nem szükséges azonban, hogy legalább két személy legyen jelen a cselekmény elkövetésénél.*” A puhuló parancsuralom látta, hogy alattvalója a maga izgatására szorul. Nem panaszkodom, mert hasznát húztam abból, hogy életem jó részében félretettem az írásbeliséget. A „tudta, de nem jelentette” fenyegetésének árnyékában érthettem meg, hogy a szót nem is papírosra tervezték. Hanem mára látni nyilván: a lexikon- és szótárcikkelyezők lassultak, és ezt a negyvenvalahány évet utol sem érhetik már.

No, ha már Baróton járunk, megkérdem Baróti Szabó Dávidot! Meddő órán az ő KISDED SZÓTÁR-ához fordultam mindig, és hosszú szósoraival segített is legtöbbször ez a nyelvújítást megelőző, ötletes KISDED. Városunk szülötte persze, pattant a tudós órák készségesen. Mutatom a szülőházát, menjünk. Hanem azt éppen bontották. De legalább megismerhettem a bontást végző hálás utódokat, ha nem is a legegyszerűsebb ágon, hiszen jezsuita volt a KISDED atyja. S a rokonok is tódultak velünk a parókiára, ahol, mondták, ott lóg az atya arcmása ecetben-olajban.

Szigorú szerkesztő volt, az meglátszott a képén, de nem amennyire Kazinczy lefeszette: vékony, szederjes arcú embernek, öltözetében piszkosnak, sőt nyomatéku mocskosnak. Nem rajongtak egymásért az akkori literátorok sem. Persze én már választottam régen kettejük közül, és Kazinczytól csak annyit jegyeztem meg: „*Magyarország nem ismeri Erdélyt.*” Agg szó, de igaz. Más kérdés, hogy Magyarország Magyarországot se ismeri, Erdélyt meg itt a székely atyafiság se. A pap éppenséggel Baróti Szabó Dávidot sem ismerte. Mentőkötelül vettem neki, hogy nem is csoda, hiszen Felső-Magyarországra rendelték az öreg szerzetest, hát ott alkotott – de a pap kész kádenciával lökte félre: Látja, ilyen a székely! Kimegy Erdélyből, vissza se néz! Hát ez nem igaz, hazudtoltam meg a hívei előtt. Mert ameddig tanulni járt Trencséntől Zsolnáig meg Szokolcáig, majd tanított Besztercebányán, és szerkesztette Kassán első irodalmi lapunkat, a *Magyar Museumot*, az Erdővidék nyelvén szólt mindenütt. Annak lett foglaltat a KISDED SZÓTÁR is. S ha nyelvújítók annyit forgatják, mint Szily Kálmán, aki viszont az ő munkásságukat foglalta szótárba, akkor még láthatták volna idejekorán, hogy minden harmadik szavuk fölösleges. Szily kétkötetes művének minden lapján idézi Baróti Szabó Dávidot.

A pap kupicákat rakott elébünk, és töltögetett a fenyővizéből. Hogy gyalogfenyő vizet ereszt Baróton, a boróka borovicskát Trencsénben, az a mi hasznunk, Baróti Szabó Dávid! Aztán, ha már az ő nyomdokain vissza is jöhettem Erdélybe, meséltem az itteni segesvárival szinonim belpoklos-kápolnáról Zsolnán, Szokolca vidékének Árpád-kori, keleti keresztény székely telepeiről, a pap javára ecsetelhettem a brassai Borbála-falkép meg a besztercebányai Borbála-oltár rokonságát – összehasonlító felvidéki utazás lett belőle a góbékkal, a mesterrel, a pappal, mivel négyük közül kettő Dunadeltát viselt, lábukat ki nem teheték innen, a Hargita aljából. Hírhordozó voltam megint, írásbeliség híján kém és tolmács.

Az emberi írásbeliséget értem. Japán tudósok hegyi majomfalkákkal tudatták volna azt a hírt, hogy a cukor jó. S mivel az állatvilág a rangrendben inkább bizik, mint az elvekben, az egyik falka elejének, alfájának, jófejének adtak cukrot mutatóba, a másik falka utoljának, gammájának. S az alfa-postású falka három nap múltán teljes számban jelentkezett a tudósoknál cukorért, a gamma-postású meg három hét múltán. Ezt a

tanulást sétáim vették eszembe a szegedi Tisza-parton Bálint Sándorral – *mi mezei hadak*, jellemzett minket, örök útonjárókat-kinnrekedőket a szent Professzor – és Kassákkal az Amfiteátrum körül Óbudán – *kibázták velünk, mágyárokká, de mindegy, urám, én elmennék mágavál biciklizni!* Szülőföldjük tájhangjain szóltak mind a ketten, ezért lephetem meg Olvasómat végtére azzal a hírrel, hogy az anyanyelv édes.

Úti jegyzeteimet, fordítói puskámat ugyan az Isten rendbe nem szedi, ha számítógép nem segít, és a számítógépnél Szalai Éva, repülőgép-műszerész, az angol meg a magyar nyelv tanára, tipográfus, szívós és szótlan. Póra Ferenc száz éve céljának valótta éppenséggel, hogy szinonimátárát minden művelt magyar hölgy pirulás nélkül forgathassa, s hogy azért kirekessen belőle minden aljas, trágár, szeméremértő szót. Lestem napi munkánk közben Szalai Éva arcát, mint első olvasómét, s mivel pír nem öntötte el, meggondoltam: ha már tájaink felvonultatásával úgysem számíthatok Marczibányi-díjra, nem rekesztem ki aljas és trágár nemem nyelvét se. Piruló köszönetem az övé, meg a munkánkat támogató Nemzeti Kulturális Alapé.

195. HATÁR

Határ, határa, éle, széle, pereme, fokhegye (kantni), vége. Határvonal (demarkációs vonal), választóvonal, záróvonal. Kerület, körvonal, körrajz (kontúr). Választóvonal, őrvonal (kordon), határszél, megye, mögye, megya, megyeköz (*Göcsej*), mezsgye, mesgye, mesde (*Abauj*), muzsda (*Csik*), meddőföld (*Udvarhely*), muzsdéj, körítés (enyhén piritott fokhagyma korpacetben, oláhecetben, sültön, *Háromszék*), muzsgyé (*Kalotaszeg*), kerítés, kertelés, kert, keret. Határvidék, peremvidék, peremkerület, peremváros (periféria), gypű (belső), gypűelve (külső), Erdély (*rég: Erdőelve*), Havaselve, Havasalföld (a Kárpátokon túl, *Munténia* és *Olténia*), Hidelve (kolozsvári városrész), Vízelve (a Nyárádon túl, 1751), végek, végvidék, határsáv, öv, övezet (zóna), zöldhatár, Duna-mellék, Sármellék (a Fejér megyei Sárrét), határ mente, Tisza mente, ártér, Duna-járás, Tisza-járás, Szamoskert, part, mart, karima, tengernek karimája (*Károli Gáspár*), partvonal, oldalvonal, keret, szegés, szegély, lapszél (margó), papírkeret (paspártu), szegélyléc (lejsztni), foglalát. • Határkaró, péce, tilalomfa, határkő, megyekő (*Balaton-mellék*), korlát, korlátozás (limit, limitáció), megszorítás, rekesz, rács, sorompó, sarampó, gát, fal, torlasz (barikád), határzár, műszaki zár, netovább, tilos, tilalmas, zsilip, tiltó (Nyírség), kínai nagy fal, berlini fal, vasfüggöny, ostromzár, vesztegzár, zárlat (bloká). • Köz, térköz, síkidom, terület, térség, állam, birodalom, ország, tartomány, haza, szűkebb haza (pátria), környék, táj, tájegység, vidék, Duna–Tisza köze, Tiszaszeg, birtok, telek, házhely, sírhely (parcella), tükör (KÖNYVNYOMTATÁS). • Határterület (határeset), határkérdés (tudományoké), határérték (*limes* – mennyiség-tani), felső, alsó határ, küszöb, tudatküszöb, ingerküszöb, küszöbérték, határhaszon, ár-szabás (*rég: limitáció*), árres (közgazdasági). • Időhatár, határidő, határnap. Túrészhatár, végső határ, véghatár. • Szélsőség, véglet, szélsőséges, végletes helyzet, határhelyzet, kalandor-, katasztrófa politika (*the lunatic fringe; brinkmanship*). • Front, szembenállás, arcvonal, senki földje, frontbetörés (METEOROLÓGIA).

Innenső, innetső, innétső, innekső, belső, errülső, felénk tekintő, néző (eső) fele (oldala csak sokszögnek), határon inneni, Tiszán inneni (református egyházkerület). Határ menti, Duna melléki. Határos, szomszédos, mesgyés (*Kiskunság, Rétság*). Másik, onnansó, szélső, legszélső, túlsó, túlfelőli, határon túli, dunántúli, túlatiszai (*Szentes*). Köz-

tes, közötti, közti, közbülső, Duna–Tisza közí (rég: kétvízközi). Szent, sérthetetlen, ki-mért, kötött, jól körvonalmazott, világos, éles, tisztázott, szabatos (tüzetes), feszes, hatá-rozott, kerített, kulcsos, záros, korlátozott (behatárolt), zárt körű (exkluzív), szűk, szűkre szabott, elszigetelt, korlátolt, ostoba.

Innen, innén, ünnen, innet, innét, innejd, innenfelül, ide, ideát, erről, errülfelül. Mel-lékén, mellyékén, mentén, mentében, mellé, mellett, mellől, határából, szomszédsá-gából. Túl, túlhan, túnnat, a szomszédban, Dunántúl, Dunántúlon, Túladunára (*Ba-ja*), által, átal, keresztül. Mettől meddig? innen, innentől odáig, addig. Határán, kü-szöbén, a kertek alatt. Kettő közé, közébe, közében, között, közt, közöttük, benn, belül, kívül. Időhatáron belül, közben (alatt), addig-addig, amíg, mindaddig.

Természetes határ: látóhatár (szemhatár), látókör, horizont, ameddig a szem ellát. Hegy, hegyvonulat, lánc, vízválasztó hegygerinc, a Kárpátok koszorúja, Hármasha-tár-hegy, Hegyeshalom (Hegyes Halm, 1451), állóvíz, tenger, part, sziget, szigeto-rszág, szigetvilág. Folyóvíz, határfolyó sodrának közepe. Átlépte a Rubicont (a mai *Ru-gone*-t, Gallia és Itália határvizét, Julius Caesar). Holtmeder, holtág, morotva, halvány, halovány, séd, horhó (*a tihanyi apátság alapítólevele*, 1055). Rókalyuk, ravaszlik. Fa, ha-tárfa, hagyásfa, vackor, körtvély, körtefa (1055). Szőrösmezsgye, szőrösgyepű (bokros, gazos madárbúvóhely a dűlők közt, *Szamoshat*), élőgyepű.

Egyezményes határ: politikai, történelmi, ezeréves, trianoni állam-, országhatár, fel-ségjog (szuverenitás), vámhatár, államterület. Közigazgatási, illetékességi (*jurisdiction*), megye-, járás-, városhatár, község, falu határa. Birtokhatár, dűlő, tábla, tag, telek, kert határa.

Határjelek: halom (1055), kunhalom (tumulus, *Alföld*), testhalom (*Alföld, Erdély*), domb, homp, megyehomp, földhányás, árok (1055), sánc (*székely*), barázda, megye-barázda. Nádkomp (csúcsát lehajtva összekötött élő nádcsomó, *Velencei-tó*), csóva, kő, kőrakás, bálvány (1055), bálványkő, gombos kapubálvány, zábé (*székely*), határkép, jászkép, kunkép (helyi viseletű ember fa-, kőszobra), karó, pózna, cövek, cölöp, bitó, határoszlop, cobor (*Pozsony, Győr, Háromszék*), határfa, kereszt, megkeresztezett, ny-sett, vésett, megszögelt élőfa, gyepűfa (*Erdély*), címerfa, tábla, zászló, partjelző, gallér, szegőléc, perem, karima, káva, kámva, kút kalácsa (*Moldva*), szegőzsinór, szélvarrás, paszománt, paszomány, paszományos mester (*limbularius*). **Kerítés**, kert, kertelés, fa-lukerítés, faluárok, kertek alja, palánk, porgolát (élő vagy fonott sövény a falubeli ál-latok berekesztésére), tanorok (karám, akol, kaszáló kerítése), határkert, tanor-kapu, vetéskapu, mezőkapu, porgolátkapu, garád, tüske, sövény, vesszőkert (*székely*), sáncos-kert (ásott árokba fektetett csapfa vagy ültetett élőfa, *Gyergyó*), barázda, határborozdáló nagy eke (1720), határhányás, földhányás (benné tárgyak: kés, nyílhegy, serleg, ma-lomkő), kerthelyi (kerített) tilalmas (*Gyergyó*, 1760). • Sövény, élő eleven – fagyal, mo-gyoróbokor, galagonya, kökény; lepényfa, gledicsia, zsidótakony (*Cserkút*) – fűz, re-kettye (vízmosás, suvadás megkötésére is). • Szárazkerítés, lécz, rostélykerítés (*Szeged*), léckert, lészáskert (vesszőből font és fedett sövény, *székely*), veréce, verőce (*Nagykunság*), deszkapalánk, kő-, kőlábas-, kőkert (kerítés természetéből, *székely*), téglá-, beton-, vas-kerítés, drótsövény, drótkerítés, sodronykerítés, szögesdrót, tükésdrót, drótakadály, rács, vaskerítés. • Garád, garágya, gerágya (trágyából, földből, szalmából hányt, *Sár-rét*, árktolt határ, *Hajdúság*), diáksövény (*Torna*), gám, gámor (gallyból, tövisből villával

felhányt kerítés, mint a *Kám*, *Kámon* helynévben – *Székelýföld*, *Moldva*), hárám (tövisből, *székely*). Boronakert (törzsökökből rótt kerítés, *székely*), burdék (sövény leveles ágakból, *székely*), rény (*Nyitra*, *Szeged*), csaposkert (fektetett faágakból, fiatal fenyőkből, *székely*), taraba (*Szlavónia*). Csipkekert, tüskekert, deszkakert, gypű, jászolkert (kétsoros sövénygát, köze kövekkel töltött). Levegető, vetetető (kerítés bejáróul szolgáló szakasza, le- s visszaakasztják, *székely*), libitáros (mozgatható léckerítés, *székely*), rés-kert (vastag gallyakkal font sövény, *székely*), sátoros kert (tövissel vagy szalmával földött vesszőkerítés, *székely*), átjáró, átalkapu (a szomszédba szolgáló, *székely*), verécke (átalkapu, *Nyitra*), verőcke (*Komárom*), Vereckei-hágó, Veréce (a Tisza völgyének alföldi kapujában, *Ugo-csa*), Verőce (a nógrádi meg a szlavóniai megye, vár, város *Vitrovia*).

Meglépi, kilépi, megjárja, kerüli, körüljárja, kitapossa, méri, jelöli, árkol, sáncol (ro-síroz), elbástyáz, körülbástyáz, dombol, hompol, kitúz, kipécéz, csóváz, kicsóváz, kicsóvál, kicégérez, kikaróz, cibakol (Cibakhát, határkarók dűlője, *Sárköz*), cövekel. Cövekedést tett volt Sebe Gergely ellen (1603). Megvonja (meghúzza), megállapítja a határt (limitál), felső határt (maximál), határt vet, szab, megszab, elhatárol, határooz (*Gyergyó*), körülhatárol, kanyarít, vázol, körvonalez, meghatároz (definiál), tisztáz, rendez, igazít (kiigazít), korlátoz, megszorít (limitál), határok közé szorít, elhárít, tilt. Elhatárolja magát, kirekeszt (kiküszöböl), kizár, torlaszol, torlaszt. Szeg (endliz), szegélyez, közre-, körül-, körbefog, körülvesz, elválaszt, elkülönít (internál), zár, elvág a világtól, rekeszt (sövényt fon, *Szamoshát*), elrekeszt, kerít, kertel (*Erdély*), bekerít, gypül, gáncsol (gáncs: ágas-bogas fa, *Nógrád*), gányol (sövénnel bekerít: gánya-, kányafa, molnárcekeresnye, *Viburnum Lantana L.*), gátat, gáncsot vet. Biztosítja, őrzi, védi, megerősíti, látogatja, bejárja (ellenőrzi). • Átlép, sávot vált, átkel, átkél, bejön, kimegy, átjár. • Kering, kerülgeti, mint macska a forró kását, kertel, hímez-hámoz, ötöl-hatol, köntörfalaz, köntöl-farol, oldalog, megkörnyékez, megkerüli a kérdést. Kisodródik, szélre szorul (marginalizálódik).

Térkép, határkönyv, telekkönyv. Ispán, poroszló, hiteleshely, káptalan. Határper, határsértés (incidens), határvillongás, határrontás, birtokháborítás, határrendezés, birtokrendezés (kiigazítás), tagosítás, határvetés (*Kézdizsék*). Földmérő, inzsellér, határoozó (a moldvai *Pokolpatakán*). Határgazda, határbíró, pusztabíró, őr, csősz, határpásztor, határkerülő. Határjárás, gypűjárás, kerülés (Szent Györgykor a *Kiskunságban*, hús-vétkor *Zalában*), tavaszi határjáró körmenet, megye napja: gyerekek megcsapása, megvesszőzése, meghompolása, hancsikoknál, határhalmoknál seggre ejtetése, hogy megemlegessék (*Kisküküllő*) – az ősi telekkönyv. Határlátó, megesketett idős (1347), határtudó emberek (*Udvarhely*, 1590), megvénhetek és itt születtek (1517). Az választott uraim (tanácsosok, esküdtek) az gát-látni és az határ-látni három kocsin voltak (*Kolozsvár*, 1585). Eskü, földeskü mezítláb, gödörben, földdel a fején. Arany János hamis tanúja, a vén Márkus ladányi földet tett a bocskorába, úgy esküdött hamisan a tarcsai határban. Istenítélet, bajvivás. Megyéznek, hazajárnak és a mezsgyét keresik azok az elkárhozott lelkek, akik a szomszéd földjét elszántották (*Göcsej*).

Átlépi a küszöbét, belép, elkezdi, férközik, sért, áthág, áthatol, szabadul, kitör, szökik, megugrik, megpattan, dobbant, disszent (disszidál, a lábával szavaz, *Lenin*), túllép, meghalad, elbúcsúzik a kapufélfától, elszakad, kivándorol. Kijátssza, megkerüli, beszivárog, bevándorol. A más kertjébe gázol, belekaszál a réjtjébe, elszántja a földjét. Villong (ember-állat acsarog), villang (*Gömör*), virrong (*Székelýföld*), vi, viv, ostromol,

vítat, elfoglal, megvesz, betör, benyomul, bevonul, ellepi, előzőnli, rabszíjra fűz, elhurcol, rabságba, rabigába hajt, kertet, kerítést, gypút elhány, falat bont, ront, fosztogat, megsarcol, dúl, felperzsel, foglal, bekebelez, elcövekel (a maga birtokához csatol, 1603), elcsatol, elszakít, kihasít.

Határvédelem, határőrzés: az ország kapui, gypűkapuk, Kapuvár (a hajdani Hantában), Vaskapu (az Alsó-Dunán, Orsova alatt), Kőkapu (a Zempléni-hegységben és a Mária Terézia tiszteletére épült, a német püspöki várost a magyar Nógrádtól elválasztó diadalkapu Vácott), átjáró, átkelő, rév, Lórév, Lóré (*Porta Equorum*, 1259, Csepel-sziget), hágó, szoros, határállomás, határvár (Brassó máig álló határőrző vára, Törösvár, *Törtzburg*, *Bran* a Törösvári-szorosban). Őrség (*Eversgh*, 1451, magyar és osztrák, Vas megye és *Burgenland* őrállói, őrfalvai, Felsőőr, *Oberwart*, Alsóőr, *Unterwart*, Őrsziget, *Siget* (három burgenlandi magyar népsziget). Ősi határvédő szentünk, László király kerlési, cserhalmi ütközetének falképei, freskói Gömörben, a gömörörök (*Ila Bálint*), és Szepesben, Szepességben (*Zips*), a szepesi lándzsások templomaiban, a székelyek kora Árpád-kori, nyugati írvonalán a csallóközi Gutorban és Szentmihályfán, majd szerte a Székelyföldön, az osztrák Őrségben Felsőlövőn (*Oberschützen*), Szlovéniában Bántornán (*Turnisce*, 1383), holdbárdos, álló lovagalakja, a nagytótlaki (*Selo*) kerek templom kupolája alatt és a magyar Őrségben Veleméren (Aquila János festménye, 1378). Az osztrák (*Ostmark*) határvédő, Szent Ulrik zarándokútja Vasszentkúton (*Heiligenbrunn*). • Határbánságaink, végvidéki bánságok, déli gypűelve (a középkorban a Szávától, a Dunától és a Kárpátoktól délre), az ozorai (a Verbász és a Boszna folyó közt, erőssége Banja Luka), sói (a Boszna és a Drina közt, 1312–1496, erőssége Só, *Tuzla*), macsói (a Szávától, a Dunától délre, keletre, erősségei Sabác, Nándorfehérvár, Lándorfehérvár, Bolgárfehérvár, Belgrád; Vég-Szendrő, Galambóc), bodoni, vidini, szörényi bánság (a Duna–Olt–Déli-Kárpátok védelmére, erősségei Szörényvára, *Turnu Severin*, 1233–1524). A temesi bánság, Bánát (török kor utáni, 1718–1872) a Maros–Tisza–Duna határolta területen, a Duna–Tisza–Dráva torkolatvidékén a titeli sajkások kerületével. Határőr, határvadász, granicsárok, kránicok (*Ormánságban* a Dráván túliak neve); házközösségeik, a zadrugák ingatlanvagyonra a családtagok mindenkori hadrafoghatósága ellenében oszthatatlan és nem elidegeníthető (*Horvát-Szlavónország*, 1873-ig). Magyar–török, oszmán, ottomán **végvidék, véghely, végvár, végház:** várak, váracsok, várdák, erősségek (erődök), templomkastélyok (Keszthely, Jászberény), párkányok (Párkány, *Šturovo*, Igal párkán, 1641), palánkok, palánkvárak, hajdúpalánkok, palánkák (fából és földből épült) lánc. **Végvári vitézek, végváriak, végbeliek:** várkapitány, várnagy (*castellanus*), porkoláb (a kapu vigyázója), várórség. Eger, Dobó István (*Gárdonyi*); Szigetvár, Zrínyi Miklós; Drégely, Szondy György (*Tinódi, Kölcsey, Czuczor, Arany*); Kőszeg, Jurisich Miklós; Várpalota, Kanizsa, Túri György. Az jó hírért-névért S az szép tisztességért Ők mindent hátra hadnak, Emberségből példát, Vitézségről formát Mindeneknek ők adnak, Midőn mint jó sólymok Mezőn széllal járnak, Vagdalkoznak, futtatnak (*Balassi*). Nagy csintalanságokat tesznek (nógrádi megyegyűlés, Fülek, 1664). • Vitézlő rend (nemes katonaság), huszárak (lovasság). Bajvivás, viadal, vitézi próba, kopjatorés. Hajdúk (gyalogság), katonaparasztok (szolgáztatásoktól, adóktól mentesek, *exemptusok*), szegénylegények. Szabadosok (nem reguláris katonák, partizánok), mezei hadak (nem várban tanulóak – vagy insurgensek, kereszties fölkelők; erdélyi gyülekezőhelyük volt a hunyadi Kenyérmező, a Torda melletti Keresztesmező, a háromszéki Szépmező, *Szabó T. Attila*). Martalócok (töröknél szolgáló keresztény, rác katonák, hajósok), leventék (albán vité-

zek, szkipetárok), poturok (katolizált bosnyák, *Poturluk* pécsi városnegyed). • Vitézi mesterség, mezei munka (*Takáts Sándor*): portya, portyázás (csapatos felderítés), rab-szedő portya, rajtaütés, vásárütés, csetepaté, csatározás, lesvetés, hajdúles (a három-felre osztott csapatból a martalék s az elől járók lépre csalták, lesre vitték az ellenséget, majd a les magva, a derékles bekerítette, elfogta), prédálás, sarcolás, zsákmányolás. Zsákmány, préda, fogoly, rab, rabváltás, váltság, váltságdíj, sarclevél, kezesség, kótya-vetye, vitézi vásár, embervásár.

Vám, adó, dézsma, vámfizetési kötelezettség, vámterhek, vámmilletékek, mérlegpénz, tárolási díj. • Határszéli, behozatali, kiviteli, pénzügyi vám. Harmincadvám (kincstári, királyi). Ipari, mezőgazdasági, védővám. Vám, vámszedő hely, vámház, vámhivatal, a vámőrség, pénzügyőrség (rég: harmincadhivatal) helyi kirendeltsége. Vámtiszt, vámőr, pénzügyőr, finánc, vámos, vámszedő. Vámjog, vámszabályok, vámterület. Az országos vámhátáron, vámsorompón belépett vámáru, vámköteles áru a vámvizsgálat után vámudvarban, vámraktárban vár vámeljárásra, vámtételek, vámtarifa szerinti vámkezelésre, elvámolásra. • Vámkedvezmény, vámunió, közös vámpolitika. Vámháború. • Megmunkálásra behozott, majd kivitt árun a bér munkát vámszabad területen, vámkülföldön végzik. Átrakodás szabadkikötőben (*porto franco*). Vámmentes-ség. • Belső, közbenső, közbülső vámok (*toll*, *Maut*): útvám (autópálya-használati díj), révvám, hidpénz, helypénz, vásári vám, szárazvám, kapupénz. Vámhely, útkényszer, árumegállítási jog (*ius stapuli*). • Csempészet, vámmegkerülés, csempész, csempész-áru, dugáru, kontrabont.

Bizonytal tudom, hogy ez kis árok az dési határnak az szíle (1572). Az derék bércet tartottuk mü határunknak (*Geges*, 1591). Az pataknak az innetfele farkaslaki határ, az túlsó oroszhegyi (*Farkaslaka*, 1606). A patak folyamját (folyását) hagyák naphalatra (nyugatra) határnak (*Gyergyóremete*, 1748). Az határdombokat az szamosfalviakkal vitassák meg (*Kolozsvár*, 1570). *Vitatott* határrészek neve máig: Villongó, Peres, Perkő (*Kézdivásárhely* kerek templomos, Szent István-napi zárandokhelye). A Veszekedő erdőt és füvet (legelőt) egyaránt élhessék (*Szentgál*, 1641). Mutogatták az határkeresztes (keresztel megjelölt) fákat (*Szinye*, 1597). Cserefa (tölgy), gyűrűfa (vörösgyűrű, vörösgyűrűs som, gyűrűkefa, csontfa, *Cornus Sanghuinea*), almafa, nyárfa, aszú (kiszáradt) határcsutak (tönk), csutkó, vackorfa (vadkörte), kettő összefonva, ezek mellett meghatározott, hompoztatott (*Mezőmadaras*, 1754). Hatodik határdombot hányattuk ugyanazon osztóföldek között, kinek az fenekén egy nagy határ kovácskő vagy foglalva (határvetés a belső-szolnoki *Kőfarka* és *Középfalva* között, 1569). Mindnyájan tudjuk, hogy minekutánna ezen kenderföldet kijártuk (kiléptük) és körül-körül a maga valóságos határborozdáját kicsóváztuk, Gombás Ferenc uram négy borozdányi helyet a maga földéhez szántván elfoglalt (*Páncélcseh*, 1803). A kert hátul el van gyeplülve (se fű, se fa kerítéssel, *Balaton-mellék*). Az fűz(es) az espotály (kórház) molnától (malmától) fogva a Kétvízközben mindenütt az nagygátiglan tilalmas legyen (*Kolozsvár*, 1584). Tilalmasnak rontói szoktak büntetődni (*Törökó*, 1743). Eddig s ne tovább! Ez már mégiscsak sok! Mindennek megvan a határa! Az éjfélnék innenső felin lássalak, mert a lábtörlőn alszol! (*hatvani* asszony búcsúja urától). Se kinn, se benn, mint a külső, kiszög (*Mezőkövesd*), külsög (*Besenyőtelek*), ajtófél. Túl van ő már az innen (megette a kenyere javát). Szeged híres város, Tápéval határos (*népdal*). A pimaszsággal határos, hogy Szeged ettől híres!

196. BENN

Benn, bent, idebenn, idebe, odabenn, odabe, benne, belül, belől, bévül, bėjül lévő, hazai, honi, itthoni, házi, háztáji, szobai. Bele, be, bé, befelé, beljebb, bennebb, ben-necskébb (*Moldva*). Belső, bévülső felén, részén, határon, birtokon, házon belül, házunk táján, körül, portánkon, idehaza, itthon, odahaza, otthon, otthonában, küszöbön, falakon belül, fedél alatt, a lakásán, fedett, védett, zárt helyen, térben. Körünkben, köztünk, mindnyájan, bensőségesen. Belőle, bentről, belülről, bévülről, bėjün-net (*Kolozsvár*). Belőlünk, közülünk, közületek.

Belseje, közepe, kebele, fészke, tűzfészke, góca (*székely* házi tűz, tűzhely, gócalj, góg, gógány), magva, szíve, lelke, java, magva, veleje, bele, béle (fáé, gyümölcsé, kenyéré, ceruzáé), kanóca (mécsé, gyertyáé, lámpáé), bodzaág völgye, fa gesztje, bédészka (fűrészfáé, ekéé), bélfá (járóm osztófája), belső zseb, bélés. Sütőtök, sárgadinnye bele, szalonnája (*Szamoshat*). **Belső részek**, nemes, nemesebb részek (mell- és hasüregben): szív, tüdő (pájsli), máj, lép, epe, vese, gyomor, bendő, böndő, zsigerek, belek, belső elválasztású mirigyek, belgyógyászat. • Belsőség, belülvaló (MÉSZÁROS, HENTES), velő, vesevelő, szalontüdő, zúza (baromfi zúzógyomra), pacal (marha, juh recés gyomra), pascalpörkölt, gömböc, gömbec, dömbic (disznógyomor), pucor (ló, marha, sertés gyomra), pálanya, pálannya (disznó nyombe, patkóbele), béle, húrja. Hurka, májas, tüdő, véres hurka, vérmes, lökött. Tölteléke, zsemlye, zsömle, rizs, kása, árpagyöngy (gersli). Kolbász, disznósajt, bőrkésajt, kálvinistasajt, tüttüs, tüttös (*Palócföld*). Kóstoló, disznótoros, disznóság, disznókótság (*Erdély*). **Szentély**: római katolikus templomé, egyháze (kórus, *sanctuarium*), a gyülekezet házatól, hajójától, hajóitól falazott, faragott diadalívvel, fa, kő, vas szentélykorlással, ráccsal (balusztrád), a középkorban emeletes karzattal, szentélyrekesztő fallal (*lectorium*, *Lettner*) elválasztott, lépcsővel megemelt papi ház (presbitérium), főoltára asztalán (*mensa*) emelt építményben (tabernákulum), vagy kőből faragott szentségházban (*pastoforium*) őrzött oltáriszentség hajléka. Keleti keresztény, görögkeleti és görög katolikus, unitus templom szentélyét mennyezetig emelkedő, oldalajtós, középen kétszárnyú kapus, képekkel, faragványokkal diszes képfal (ikonosztáz, ikonosztázion) különíti el a hajótól. Zsinagógában a tóraszekrény, frigyszekrény, frigláda helye. **Haza, hajlék, otthon**. Bejárat, bebocsátás, vízum, behozatal (import). Házunk tája, házhely, porta, belső telek (beltelek, *rég*: fundus, ülés), belsőség (udvar, gazdasági udvar, szérűskert, veteményeskert, gyümölcsös), bennvaló, élet (*székely*), épség (*Bodroghöz, Székelyföld*).

Ház belseje, védett, zárt, szent, szentelt hely: ház (kemencével fűtött szoba, a pitvar ellentéte), első ház (utcára néző szoba), tisztaszoba, nagyház (*székely*), parádés szoba, tessékszoba (*palóc*), belső ház, palota (terem, ebédlőterem, *székely*), belül fűtős, belül szelölő (szobából fűtött) kályha. Polgári ház, lakás szobái, lakószobái, helyiségei: dohányszó, úriszoba, kártyaszoba, könyvtárszoba, nappali szoba, nappali, az ebédlő, a társalgó, fogadószoba (szalon). Mellékhelyiségei: konyha, kamra, élés, éléskamra (spájz), öltözőszoba, benyíló, fürdőszoba, illemhely, vécé, véce, klozet, klotyó. Hálósza, hálófülke, a háló, hálókamra, másház (*Erdély*), családi ágy, szentély. **Zárt, belső tér**, kebele, öble, légtér, belvilág, belső világosság (belvilág), térfogat, légköbméter, űrtartalom, szoba belseje (enteriór), bútor, bútorzata (berendezés), képe. Belsőépítész, tervezés (*interior design*), iparművész, kárpitos és díszítő. Műtermi (*ateli-*

er-) festészet, galériatónus, sötétbarna. **Belső város**, belső terület (belterület, belváros), óváros, városmag, a város szíve (központ, centrum), piac, piactér, piacszer (*Ring*). **Belső vár**, felsővár, óvár, fellegrvár, lakótorony (Visegrád alsóvárában a Salamon tornya, Sárospatak várában a Veres-torony), öregtorony (donzson: Nagyvázsöny, Vázsonkő). Erődített templom, templomkastély (erődtemplom) volt a magva, ostromban fellegrvára Sárospatak, Keszthely, Késmárk, Nagyszeben városának, a hajdúvárosoknak, erdélyi szász és székely falvaknak, Kisnána várának. **Belső világ** (mikrokozmosz), családi kör, háza népe, rokonság, retyerutya, rokontenyészet (beltenyészet, endogámia), érdekvédelem, kamra, páholy, építőpáholy (*Bauhütte, Bauhaus*), céh (brancs), szakma, összeesküvés, bűnszövetkezet (maffia, pakli), virágkosár, tojás. Anyakulcs, mesterjel (a középkori ÉPÍTÉSZETben), mesterszókincs (műszavak), szakzsargon (*legalese, medicalese, Fach-chinesisch*). **Belső ügy**, belügy, belügyminiszter, belügyér, szigorúan bizalmas, államtitok, titokvédelem, kémelhárítás, belső elhárítás (a Cég, III/III., Államvédelmi Osztály, ÁVO, Államvédelmi Hatóság, ÁVH), titkosszolgálat, Nemzetbiztonsági Hivatal, besúgó (spicli), téglá (vamzer). Személyes dolog, magánügy (intern), suskus, családi szennyes. Közeli, közelálló, szoros, belső, kebelbeli. Becenév, ragadványnév, házi név (*osztrák Őrség*). **Bizalmas ember**, meghitt (intim), benső, bensőséges, szívbéli **barátság**, testi-lelki jó barát (kebelbarát). Bejáratos, bennfentes, bevágódott, benyalatos, bizalmas ember. Belső, **személyes szolgálatra rendelt** komornyik, inas, komorna, bentileány, szolgáló, szobalány, bejárónő, benndolgos (*Somogy, Zala*). Belső tanács (szabad királyi városaink választott vezető testülete, **szenátus**), királyi, udvari, belső titkos, aranykulcsos tanácsos, bennlévő (községházán, **közalkalmazott**, *Hajdúság*). Bennkosztos (munkahelyén étkező), bennlakó (diák, növendék), belső munkatárs (a szerkesztőség állományában dolgozó újságíró), belsős (beltag), bentes (a faluban, nem a határban dolgozó, *Komádi*). • Ház körüli munka, vigeződis (*Átány*). Belső legelő, mezők (a helységhez közeli), csordajárás, (naponta hazahajtott) csorda, csürhe, hámoslovak ménese, binya (*Heves*), belső pásztorok (*Kiskunság*), **belterjes** (intenzív) **gazdálkodás**. Családi perpatvar, viszály, viszálykodás, villongás (belvillongás, belviszály, belháború), **polgárháború**.

Katlan, tengersizem, tó, beltenger, belvíz, enklávó, vár, mentsvár, menedék, szekértábor, kutyaszorító. Intézet (internátus), zárt intézet, elmeegógyintézet, bolondokháza, tébolyda, Lipótmező, Mezei Lipót, a sárga ház, diliház, vigyorgó (*Pest, funny farm*), dühöngő, gumiszoba-gumidominó, zárka, cella, monostor, kolostor, zárda, rendház, fogház, börtön, fegyház, tömlőc, tömléc, duttyán, dutyi, kóter, sitt (*vagány*).

Benyit, benéz, bekukkant, bebakkan (*Jászság*), bevetődik, beállit, behatol, beszemtelenkedik, bepofátlankodik, megmelegsik, benőszül, befészkelődik. Belebotlik, belekóstol, belekap, belevág, besorol, elébe vág, előz. Beleszületik, beleül. Beleavatkozik, beleártakozik (beleártja magát), csatlakozik (belép), belekerül, belekeveredik. Betakarít, gyűjt, rejt, titkol, zár, dugdos, takargat, melenget, behúzódik, megbújik, zárkózik, berekeszkedik (1570), elvonul a világtól, elszigetelődik, bennszorul, bennreked, eltokosodik (betokosodik), belenyugszik, meghasonlik, beleőszül, belerokkan, belevész, bennvész, bennég, belehal.

Bevezet, beavat, fölvesz, bevon, megsúg, besúg, befúj (bemószórol), kitanít, soraiba iktat, fölszentel, fölken.

Honos, hazai, otthonos, jártas, járatos, céhbeli (brancsbéli), avatott (beavatott). Belső, benti, házi, szobai, meghitt, családi, családias, kényelmes, lakályos, otthonias, meleg, benső, bizalmas, szívélyes, szívbéli, bensőséges, baráti, rokon, belterjes, régi gyerek, a mi kutyánk kölke. Tágas, bő, férős, öblös, bendős, nagybélű, nagyehetős, belpoklos, haspók. Szűk, szoros, fülledt, áporodott, dohos, fojtó.

Szájon át, bevételre, egy nyelet (adag), lövet (injekció), kanalas orvosság, bogyó, dilihogyó, labdacs, golyócska, kapszula, tableta, pirula, pilula, pasztilla (korongcsa), végbélkúp, hüvelytableta (belsőleg). Üvegben, kémcsőben, lombikban, laboratóriumi vizsgálat, *in vitro*. Méhen belüli (*intrauterin*), magzati.

Bé, te, bé! Bé ülore, bé, bé! (tyúkterelő). Se hüccski, se hajbe (nincs jószáguk, szegényemberek). Tessék besétálni! Kerüljön beljebb, belől (*Hódmezővásárhely*). Belől kerítették (betessékelték, *Váncsod*). A be- – akár a hova? kérdésre felelő *ki-, föl-, le-* – a mozgás, cselekvés irányát jelöli. A *becserél* céltalan, akárcsak a *kicserél*, *lecserél*, *fölcserél*, mert valószínűsége irányuknak sincsen. Célra a cserél, elcserél, megcserél vezet. A hiábavaló igekötő olyan, akár az elfordított útjelző. Nyelvünk természete szerint nyomatékos ráadásul.

197. KINN

Kinn, kint, künn, künt, kijebbe, kiebb, küjebbe, künnebb (*székely*), kívül, táján, tájékán, környéken, vidékén, körül, körös-körül, szélteben, szerte. Külső felén, részén, elől, szem előtt, kinn a világban, nagyvilágban, az életben (a külvilág, *out there*), ameddig a szem ellát. Itt kinn, idekinn, ideki, ott kinn, odakinn, odaki, kívül, küllül (*Dunántúl*), küjél (*Udvarhely, Háromszék*), küvült (*Csik*), szerte, elől, szem előtt, szeme láttára, nyilvánosan, a környéken, kinn, a határban, szabadban, szabad téren, nyílt színen, szabad tűzön, nyárson, a szabad ég, Isten szabad ege alatt, a természet lágy ölén, a Mauthnerban (*vagány*), nyílt vizen, tengeren, a határban, szabadon (szabadlábán). Otthontól távol, a határon túl, idegenben (külföldön). Bentről ki, kifelé, kintről, kívülről, kinnőt (*Torda-Aranyos*). Nyíltan, tárt kapuval, szívvel, sisakkal, meztelenül, mezítlenül, pucéran, nyilván, nyilvánvalóan, leplezetlenül, becsületesen (őszintén), kereken, egyenesen, kertelés, szépítés nélkül (áperthe), magyarul, világosan, szembeszökően, magyarmiskásan.

Kinti, kívülső, küszöbön, kapun, kerítésen túli, kívüli. Szabad, nyitott, nyílt színi, fedetlen, meztelen, mezítelen, pucér, pőre, csóré, merész, nyílt, nyilvános, hozzáférhető, nyilvánvaló, látnivaló. Nyílt (nyitott), nyíltszívű, tártlelkű, szabadszájú, leplezetlen, kötetlen, egyenes, világos, kendőzetlen (őszinte), igaz. Vándor (nomád), útonjáró, csavargó, kóbor, kivert.

Feslik, nyílik, fakad. Mutatkozik, meglátszik, kitetszik, bizonyul. Kiáll, kilép, kikerül, jár-ke. Kiderül, kiszivárog, kipattan, kitudódik, napvilágra, nyilvánosságra, piacra kerül, napvilágot lát, fény derül rá, megjelenik, fellép, jelentkezik, kibújik a szeg a zsákból, kiviláglik, tárul, tátong, terül, rajzik. Kiruccan (kirándul), kicsap, kitör, kilábal (kigyógyul), szabadul, megkönnyebbül, levegőzik, föllélegzik.

Nyit, tár (kitár, feltár), tát, mutat, szemléltet, visel. Kimondja, kiböki, kivágja (kirukkol vele), megmondja az őszintét (*Pest*), kiönti a szívét (kipakol), megvall, kiteríti a lapjait, kirak, kirakodik, szemléltet, nyilvánít (kinyilvánít), kiszivárogtat, szellőztet, megszellőztet, kikotyog, kürtöl, híresztel, szabadít, megszabadít, elszabadít, vadít.

Az életben, élő szervezetben (*in vivo*, ORVOS). Nyílt törés, nyitott seb. Hintőpor (púder), kenőcs, balzsam (külsőleg – gél, zselé, emulzió). • Küldetés, kiszállás, nyílt parancs, kijárat, kilépő, útlevél, kivitel (export), kinnlévőség, be nem hajtott tartozás, külső munka, terepmunka. Szabadtéri színpad, szabadkézi rajz. Tájékep, tájfestő, kinnfestő (*plein air*), tábori állvány, viharkabát. Táborozás (kempingezés), bogrács, kondér, kulacs, csutora, sátor, ponyva, ernyő, ekhós szekér, tarisznya, szőrtarisznya, szeredás, átalvető, borjú. Vándorélet, betyárélet, cigányélet, pásztortűz. Vásár, lacikonyha, duttyán (*Szeged, Orosháza, Kiskunság*), lacipecsenye, cigánypecsenye, kofapecsenye, piac, fórum, nyilvánosság, közvélemény, közönség, nagyközönség, nép, a jónép, tér, nyílt tér (rovat az újságban), utca, az utca népe. Sátorfa, cókmók, betyárbútor, vándorcirkusz. • Szín, látszat, külső, viselkedés. Fedél, földel, fedő, földő, vakolat (pucc), dísz, kirakat, külseje, színe, látszata, csomagolás, borítás, göngyöleg, bevonat, máz (glazúr), haj, héj, bőr, hám, hancs, szíjács, burok, hüvely, tok, kopáncs. Szegély, szél, széldeszka, perem, karima, párkány, orom. Homlokzat, homloknézet, homloktér, cím, címlap. Köntös, köpeny (autógumi), borítólap, tábla, gerinc (könyvé). Kijelentés, nyilatkozat, közlemény, kiáltvány.

Kivülálló, **avatatlan** (laikus – rég: parasztbarát, *Káldy* – harmadrendbéli ferences – parasztpap, felpap), járatlan, kontár, tájékozatlan, vidéki, pancser, pimf (*Pest*), művészkedő (amatőr), műkedvelő (dilettáns), civil, illetéktelen (*outsider*). Más vidék, föld, ország szülőtte, idegen, hivatlan vendég, jövevény. Vele együtt más idegen fiak is a kuruc világ után telepedtek Désházára (1752). Külpolitika, külügyek, külügyminisztérium, külügyér, külképviselet, követ. Külső ember, városon kívüli, bejáró (externus). Az templomban copulálándóktól (összeadandók által) is 3-3 márjás fizettetik, mint eddig... Ha dési asszonyt vagy leányt külső (városon kívüli) helyről való személy venne el, vagy ha dési férfiú külső helyről való személyt (nőt, menyasszonyt) hozand, csak 1 tallérral tartozik (a betelepülést serkentő sóbányász *Dés*, 1734). • Kinndolgos (mezei munkás, *Zala, Somogy*), kinnlakos (tanyai ember, *Hódmezővásárhely*), kinntevelő, rideg (gulya), szilaj (ménés). Vándorló, kétlegelő (*transzhumance*: transzmigrációs – télen sík vidéken, nyáron havasi tisztásokon, irtásokon, lázokon legeltető) pásztorok (vlachok, birszánok *Nagyszeben* és *Brassó* vidékén). **Postás**, levélhordó, hajdú, hajtó, mésszáros (rég: idők postásai), talyigás, gyorsparaszt. **Fuvarosok**, szekeresek, szekereszek, világjáró, világlátott emberek, hányatott, csángáló élet (*Hétfalu* – *szatmári* falucsúfólójuk: Kisszekeres–Nagyszekeres, mind megissza, amit keres). **Vándormester**, köszörűs, ablakos-, drótosító (a trencsényi *Budatin* tájáról: Drótoznai, fótóznai!), teknővájó, üstfoltozó cigány, lókupec, lódoktor. **Házalók**, **vásározók**, **vásárosok**, csiki deszkás, máramarosi sós (kőso, marhasó) szekerek, kaszás-, vasastót (tótka), golyosos tót (árvai), olejkár (gyógykenőcs), olajai, a túróci *Blatnicáról*, fazekastót (lángálló fazekai *Zólyomból*), dézsás oláh, fűtyülős zsidó (rongyot, csontot, disznósértét vásárolt, maga csinálta fűzfa sipot fűjt érkezését hirdetve), bugyros (*Somogy* – rég: hátaskalmár, aki áruját nyárfa hordóban: kalmár-berbencében, berzencében, börböncében vagy bugyorban, bú-

tyorban hordozva házról házra, vásárról vásárra járt), batyus, gyűrűs zsidó (réz jegygyűrűket adott el), bosnyák (*Bauchhändler*: Szarajevó feliratú, csuka formájú bicsak, beretva, fésű – utcai-vásári hívogatója: Sárgárigó-kánvirib, Gyűjjenek csak közelibb!), vándor istóriás (históriás könyvet, vőfény-könyvet, szerelmi levelezőt, kalendáriumot, álmoskönyvet árult), képmutogató, mutatványos, komédiás, peccsenyesütögető. **Vándormunkások**, banda, csapat, parti, kompánia: favágók, ácsok, kubikosok, kubisok, aratók, részesaratók, summások. Vándormadár, útonjáró (nomád), baráber, alkalmi munkás, rideg legény, ember (nőtlen, magának való), betyár, betyárlány (kíségítő napszámos, *Kiskunfélegyháza*), futóbetyár, futosó apostol (beghard, begina, *Mezey László*). Száműzött, számkivetett, **jogfosztott**, az alkotmány sáncain (törvényen) kívüli, csavargó, tekerő, vagány, vagabund, zsvány, haramia, útonálló, szabadlány, személy (kurva). **Az alvilág nyelve**: csibész-, apacs-, jassz-, vagány nyelv, dodonai дума, hadova, vaker (*cigány*). • Külső munkatárs, külsős (nem a szerkesztőség állományában dolgozó) újságíró, bedolgozó. Mezei jogász (előadást-szemináriumot nem látogató, csak vizsgázní bejáró), bölcsész, teológushallgató. Mezei képviselők (vidékiek, akiket távirat szólított az országgyűlésbe, *Mikszáth*).

Ház, épület homloka, homlokzata, homlokfala (frontja). Külső, kilső, kívülső, kinti, kifelé utcára tekintő, nyíló, szolgáló, néző, verő oldala. • Kiugró (rizalit, ÉPÍTÉS). Kilep, kiütözik, kiszökik, kiötlök a fal színéből, az épület homlokzatából, ház komlokából. Torkos pajta (kapuja kiugró, *Zala, Vas*). Középrizalitos, erkélyes (balkonos), kupolás, álkupolás, Grassalkovich-stílusúnak nevezett barokk kastélyok (*Gödöllő, Pécel, Nagytétény*), kocsifelhajtós (*veszprémi* püspöki palota, *Fellner Jakab*, 1765–76). Oszlopcsarnok (*porticus*, a Magyar Nemzeti Múzeum, *Pollack Mihály*, 1837–40, klasszicista oszloprendes, timpanonja szobordiszes, lépcsős – lépcsőpofáján szavalta Petőfi a NEMZETI DAL-t). Ámbitus, hambitus, ámbit, hambit (a *porticus* kisnemesi, kuriális alkalmazása, *Kiskunság, Nyugat-Dunántúl*). **Tornác** (parasztházé, vasútállomás peronja). Homlok-tornác, ásitó (utcára tekintő, *Kömlő*), oldaltornác (az udvarra), körtornác (a házat körbefogó, *Erdély*), tört tornác (a házból kihasított szegletben, *Nagykunság*), lopott tornác (beugró a ház hosszanti falában, *loggia*), íves (boltíves-árkádós, *Balaton-vidék*), oszlopos (a kőben szegény *Nagykunságon* szalmakötéllal becsavart és vakolt faoszlopos, másutt kőből, téglából), rédelyes (esztergált) keményfa oszlopai, a tornác lába, fája, ámbitfa, füles cölöp, szarvas oszlop (a koszorúfa tartásához), ereszet-ágas, culáp, szuláp (*Szatmár*), lókötő (*Moldva*), köztük a könyöklő, korlát, gerenda, mellvéd, ámbitdeszka (*barokó*), udvarló tornác. Toldott a tornác, ha nem a háztető fedi, hanem vízcsendesítő kieresztés. A kódisállás pilléres, lépcsős, első tornác a pitvar, konyha előtt (*Őrség, Göcsej*). A *Nagyalföldön* szegénységi bizonyítvány volt a tornác nélküli ház, suta a neve a *Kiskükküllő mentén* is. A *Kisalföldön* nem divott: boltívet, boltást, gádort, csonkagádort építettek a ház ajtaja elé, s mivel az búcsúzóhelynek számított, legényfogónak nevezték. Sokféle tornác szerepű a kerítés fedeles, pados kiskapuja, a szárazkapu (*Tápe*). **Eresz**, ereszet, ereszet-csorgás, szincsorgás (*Szeged*), csepegés, ereszalja, szinalja (*Tápe*), eszterja (*Őszentiván*), kisgerenda alja (*Szaján*), pitvar, pitar. Üstökös, buggyos ház (verő oldala fölél buktatott tetejű, *Mezőkövesd*), kalabukkos tető (a pajtakapu fölél bukó tető, *Őrség*), alatta töltés, pad vályogból, tőcik (*Szilágyság*). Az ház alatt künn ülőnk vala (*Kolozsvár*, 1597). Miklós a ház ereszébe egy kurvával fekszik (*Udvarhely*, 1591). **Lábasház**: emeletes polgári, városi ház, földszinti homlokzatát lábak, pillérek, ívek váltják ki –

középkori lábasházaink Zsolnán, Lőcsén, Késmárkon, Eperjesen, megmaradt egy-egy Győrben, Sopronban. Árkádosítás: az '56-ban szétlőtt Pest helyreállításakor a Rákóczi úton, később úttestbővítés céljával Hild József József nádor téri házának (1824) oldalhosszában. **Folyosó**, átjáró, hid, függőfolyosó (gang). • Gyámkő, konzol, párkány kiszegül, kiötlik. Zárt erkély, vigyázóház, vigyázócska (*Sárospatak*, a Várkastély déli homlokzatán Lorántffy Zsuzsanna címerével, 1643), filegória (tornyos, 1652), szakállszárasztó (*Sümege*, 1572), morgószín (toronyerkély, a *csarodai* Árpád-kori templomtornyon, a *nyírbátori* fa harangtornyon, 1686, a *Szentendrén* felállított *nemesborzovai* harangtornyon), zárt sarokerkély (copf, *Győr*; modern, emeleteken fölhúzódnó, *Újlipót-város*: *Chicago baywindow*; posztmodern, LEGO épületelem). • Filagória (fából épült sokszögű kerti ház, saletli), szín (1685), mulatóerkély (*Gyöngyös*, *Orczy*-kastély kerítésfalán, *Pécs*, kanonokházak kertjében, *Szécsény*, kastély; reformkori neve: gyönyörde), lugas (pergola), leveles árnyék (*Eötvös Károly*, a Vajda), kert, kerthelyiség, levélszín (lakodalmas lombsátor), leveles (*Hajdúság*) leveles sátor (*Lovászpataona*).

Külső ország (a más megye *Somogyország*, *Rosseország* szemében). Külső-Somogy (a megye északi, Balatonnak tekintő fele). Külszél (északi, északkeleti szél, *Somogy*). Külső (igában a bal felőli ló, a nyerges, a csás ökör), külső, haladó sáv (autópályán a jobb felőli, *Kriechspur*), műszaki (leálló) sáv. Elsőkert (előkert), elsőudvar, elsővár, elsőtorony, kapuvédő torony, barbakán. **Kinti, kifelé néző**, házon kívüli, a határban lévő, **szélső**. Külső vár, huszárvár (a lovasságé), Palánk (*Szeged*). Kerétese, amely Palánknak is neveztetik, a vár (felvonó-)hídján kívül mind a négy oldalról kőből rakatott (*Vajdahunyad*, 1681). Az Poklos (bélpoklos, leprás, fenerühes) utcában, az külső várbeli házánál (*Marosvásárhely*, 1647). Peremváros, peremkerület, peremvidék, gyepe elve, határsáv, előváros, kertváros. Latorkert (vár, város legkülső karos kerítése rablók ellen, XVI–XVII. sz.). Tarisznyavár (végvárak falakon kívüli, megfigyelőerőssége – szolgálatos őrei tarisznyában vitték ki napi ételmüket). Külső kert, szálláskert, akol, akókert, ólaskert, majorkert, szérűskertek, kertség (a hajdúvárosokban). Hóstát, hostát (Ott kinn a hostátban, *Kolozsvár*, 1600), hostánc, hustánc (*Sárospatak*), hostya (a város határán, falán kívüli, birtokán belüli szolgáltató település). Hostátiak, zsellérek. Külső város, Polgárváros (*suburbium*, *Keszthely*, 1715), a város pereme (külváros, külterület, kültelek, *rég*:) bécs – a *becő* régebbi formája –, ma már csak mint cigánybécs (*Makó*), cigányszeg, cigánysereg (*Rimaszombat*, ma: *Romaszombat*), cigánynegyed, péró (*cigány*), Limbus (a pokol tornáca, tisztítóút, *Vác*, Jimmy Carter *Habitat*jának kerülete – *in the limbo, out in the boonies, sticks*), Kandia (*Beregszász*, *Debrecen*, *Kolozsvár*, *Miskolc*, *Füzesgyarmat*), kandiások (szegénynegyedek lakói), Tabán (*Buda*, *Vác*, *Hatvan*), Tripolisz (*Pest*, *Angyalföld*). Külső telek, külsőség, künnvaló (a belső telken, belsőségen, bennvalón, háztájon kívüli föld, birtok, *székely*), tanya (*Érmellék*). Külső, nagyobb tanács (polgárjoggal bíró városlakók utcánként, fertályonként választott testülete, magisztrátus). Külső (határban, tanyán, erdőben végzett paraszti) munka. Zöldvásár (a kerített vásárhelyen kívül, vám és helypénz nélkül – ami nagyon eladó volt, lopott holmi, állat, futóvásár, betyárvásár (a régi Hortobágyon).

Külterjes (extenzív) gazdálkodás, állattenyésztés, szilaj lótarás, rideg pásztorkodás: szürke magyar marha, rackajuh, szalontai és bakonyi sertés réti legeltetése évhosszat, nyári, téli legelő, nyaraló, telelő, enyhely, szárnyék, karám, akol – vagy ősztől tavaszig a nem tejelő, nem hizlalt, nem igazott vagy meddő, herélt tőkemaráhát, heverőmarhát,

kupecmarhát tartották külső legelőkön. Külső tehetség volt a gazda kinnháló, kinnháláló, kinntelelő, kinnvaló jószág: szilajménés, ridegbarom, gulya, konda. Őrzője a kinnháló szilajcsikós, ménespásztor, gulyás, ridegjuhász, nyájjuhász, kanász (*Dunántúl*), kondás (*Duna–Tisza köze, Tiszántúl*).

Ki vele! (dobjátok ki! – vagy – halljuk az igazat!). Kivül tágasabb! Kifelé! Takarodj! Pusztulj a háztól! Állatnak: mész ki! mars ki! hüccs ki! Kifelé áll a szekere rúdja (hamarosán elcsapják). Az cigányt úgy rántá be az kajántai ember, hogy minden szeméremteste künn vala (*Kolozsvár*, 1568). Őszvelapult a feje, agya veleje is künn volt (*Kolozsvár*, 1582). Kiment a ház az ablakon (kitudódott a családi titok). Kinn vagyunk a vízből, az összes vizekből! (Ennyi nem elég az üdvösséghez.) Vayon ezen doboló bástyának szegletin kőből és téglából rakva, gombos-sendelyes héjazat alatt egy doboló filegória, melyben vagyon pálcástul egy páros (kétfenekű) dob (*Fogarás*, 1676). Se kinn, se benn, mint a kapufél (akinek az ügye elintézetlen, függőben). A *ki*- igekötő is, akár a többi, a cselekvés irányát szabja meg. *Kibővíti*, mert be nem bővíthet – de minek a *ki*? *Kípiheni magát* – hova? *Kisepri, kitakarítja a lakást, kimossa a szennyest* – lehetne pedig a tiszta lakás is, a mosott ruha is jó még valamire. A szennyet, a piszkot, azt lehet, akár gyökeresen: kiganézni – de nem *kitartóan*, mert hova tart ki vagy mit? Az első *külfecske* – *paganus*: külföldi (*Calepinus latin–magyar szótára*, 1585) – után jött a nyelvújítói külváros (1781), külvilág (*Kazinczy*, 1794), külpolitika és külügy (*Helmezy*, 1832). A *külszín*, *küllem*, *külalak* fölösleges voltára *belszín? bellem? belalak?* kérdése vall. A *külhonon* (ugyancsak *Helmezy* – ki a szókat elmetszi – 1833) már Vörösmarty nevetett. A legújabb *külgazdaság*, *külpia*c veretesnek szánt politikai korrektsége (*p. c.*) pedig arra, hogy *külnyelvet* tanulni ugyan nem akaródzik, hanem a *belnyelvet* felejtjük rendesen, továbbra is.

Gábor Miklós

ROSSZKEDVÜNK ÉVE: 1955 (IV)

Délelőtt húsvét volt nálunk.

Itt volt a becsületes O., itt volt a hosszúra nyúlt, szép Andriská, lejöttek Sarkadi Erzsiek is, és beállított a pisze Román Kati, úttörő-egyenruhában és sapkában, két farkocsa-ban piros szalag, csinosága ünneplő tudatában, kövér és piros volt, állandóan nevetett, az ember ránézett, és muszáj volt vele nevetni. És itt volt Julika, meghökkentő pofijával, jókedvű főszereplőként. Énekelt, mondogatta versikéit, ugrált, nevetett, gyerekvendégeivel foglalkozott – élt. Ha mérges lett, azt mondta: – A kutyafáját! – ha Ilonka azt mondta: – Tele van a szívem búval-bánattal! – Juli rögtön közbeszólt: – Nekem is az a bajom. – A dallamos hangja, ahogy mondta: – Nem mész el? – mély, magas, közép – , a léptek zaja, ahogy futott, át a szobákon, és idehallatszott az ajtón keresztül is az asztalomhoz! Néha egy-egy puffanás: gyakran elestünk, néha a fejünk is nagyot szólt a szekrényajtóban. De nem sírtunk, legfeljebb, ha a hegyes asztalsarkának men-

tünk neki fejfel. Ebéd után megjelent Emma két rokona, a két néni, annyira egyformán hétrét görbülve, mintha egymást viccelnék ki. Csak a mesebeli halálra lehetett gondolni, ha megjelentek. Saskiával leszöktünk az utcára. Kicsit esett, hűvös szél volt. Kimentünk a Margit hidra. Szerettem ezt a tágas hidat, nagy és nagyvárosi láthatárát a Rózsadombról, amely az idők tükré, mint egy tótükrő. A Duna a hídról olyan széles, szabad és kalandos! Este pedig színházba készültünk, Saskia divatos fekete kosztümöt vett, a divatos fekete szalmakalappal. Taxival mentünk a színházig, villamosra ilyen elegánsan nem mertünk szállni. A BERNARDA ALBA HÁZÁ-t néztük meg.

Április vége volt,

didergős, fagyos tavasz. Olyan volt az életünk, hogy benne egy másfél órás HÉV-utazás már kalandnak számított. Máriássy Jucó filmet írt Saskiának, a forgatókönyvön a Filmgyár leányfalusi üdülőjében dolgoztak Félixszel, hozzájuk utaztunk ki a HÉV-vel. Az úton csak bámultam a Duna-part kanyarjaiban a már levélkezdeményektől zöld pettyes fákat, és a folyó tágassága valósággal elkápráztatta szobai, legfeljebb körüti perspektívákhoz szokott szemem. Elborult, meg újra kisütött a nap. A felhők fekete magjából néha pár csepp eső is hullott. Az emberek a HÉV-en, az óbudai utcákon meg a gyárak előtt, a sín szaggatta tereken mind szegény emberek voltak, itt éltek, ebben a kopár világban, ők üres lábasuk fenekét bámulták itt, ők nem a közeli erdőket, a Duna kanyarjait nézték, számukra ez nem a szabad természet vidéke volt, pedig én a HÉV-kocsi ablakából láttam, hogy a fény felhőről felhőre végre ideért, és egyszerre minden szép lett, még a mozgalmi feliratok pirosa is a gyárak homlokzatán, csillogni kezdett a táj, színesek lettek a homokbánya csonka törései, a körülkerített kertek, a házikók és dombok, az apró gyümölcsfák még feketék voltak, de ebben a fényben ez a fekete is csillogott, mint a legtelibb szín. Az üdülőben most csak Félixék laktak, előkelő dolog volt ez így, mintha főúréknál lettünk volna vendégségben, a meleg szalonban, nagy fotelek mélyén beszélgettünk a film tervéről, majd pingpongoztunk a nyitott teraszon, és sokat nevtünk. Aztán ismét az út hazafelé. Az alkony egyetlen aranyló folt volt az égen, és két-három vörös folt egy-egy ház falán. De lenn, a kertekben, a kis csatornákon, a megnyírt fák égnek meredő, csonka öklein már nem volt fény, minden kopár volt most, lapos és semmitmondó. – A fák télen olyanok, mint a csirkecláb, iszonyúak – mondta Saskia –, most meg minden fa, pedig ilyenkor még nem is látni a bimbókat, mégis minden fa egyszerre mintha *felfelé* akarna, mint egy táncosnő. – És mozdulattal mutatta, hogy gondolja, milyen is az, ahogy a sok kis alig-bimbó az ágakon függőlegesen elnyújtja a fa körvonalait, mint ezer meg ezer kis ejtőernyő, lebegve emeli az ég felé a törzset, az ágat, az egész fát. És jöttek az üres telkek, időnként egy-egy gyár. S ahogy a Margit hidhoz közeledtünk, minden egyre csúnyább és kopárabb lett. A fák közt azok az ijesztő villák, amelyeket, hihetetlen, de szépnek látott, aki valaha építtette, és most már körülöttük a lakatlanság, a kísértet járta leromlás iszonyata is. A tornyaik! Itt-ott, szabad mezők közepén egy-egy bérház óriás tömbje emelkedett idomtalanul, komor vakfalaival, lábuknál a vedlett fűbe kivégzőosztagot sorakoztatott a képzelet, bekötött szemmel összerogyó szabadságharcos véré a sárba. A házak itt még külön álltak, válluk még nem ért össze, úgy láttuk őket, külön-külön, ahogy benn a városban soha. Milyen hatalmasak! Ezek a korom lepte, rút emberi odúk, ezek a vasrácsok a mélység fölött, a gangok és a sötét ajtók sorai emeletenként!

– Ha az emberek látnák a házakat, amelyekben élnek!

És a szemét! Milyen piszokban élünk s meghalunk! És közben mégis itt volt az alkonyi pára, a gyárak füstjébe lövellt a nap, mind sűrűbben tolongtak a házak, a tetők, egymás hegyén-hátán tolakodtak már a szögek meg a sarkok, és most már a szomorú embereket is láttuk egyenként, mint azt a gyereklányt ott a magasban, ahogy álmodozva a gang rácsára támaszkodott két könyökével, gyanútlan, gyengéd kicsi leány az istenverte tájban.

Saskia most is az embereket nézte, itt, a HÉV kocsiján belül, nem a kinti tájat. Szemben velünk egy kislány ült fiatal mamája sovány csipőjéhez tapadva, és sirt az egész utazás alatt, szünet nélkül szinte. Anya és lánya, mindketten rongyosak, sőt mosdatlanok voltak, a mama mégis, bár egy-két foga hiányzott, bár feleslegesen, szinte oda se figyelve, mint egy felhúzott gépezet, szinte szórakozottan hol kínoztta, hol kényeztette gyermekét, palántáztta, ápolgatta öntudatlanul kislánya neurózisát, szerencsétlen férfiak eljövendő gyötrelmeit, ez az asszony erotikus és bájos volt mégis, *fiatal nő*, szája még a hiányos fogsorával is érzéki odú, érzéki, koszos kis mama! Csinos nőcske lesz a kislányból is, ha felnőtt. Mellettük, ha lefelé fordítottam a tekintetem, egy bársonynadrágon, a térd kopásán hatalmas kéz nyugodott, itt, az én térdemhez egészen közel, velem szemben ennek az öreg munkásnak cserzett keze, mint egy nedves föld mélyéből kiásott szobortöredék. Ismét a tájat néztem, azzal a nem közvetlen érzélemmel, azzal az intellektuális izgalommal, amelyet nemzedékem, az emlékezés és nosztalgiaiák háború csúfolta nemzedéke Prousttól tanult.

Váratlanul itt volt a nyár.

Kedves és nevetséges volt, hogy idén mi, férfiak öltöztünk ki, nem is a nők. Kicsit feszengtünk új, világos ruháinkban, mélyen, a hason a köldöknél lejjebb gombolt sportzakóinkban, a magas gumitalpú cipőben, ilyet hordott akkor, aki adott magára. Május elsején Julival meg Saskiával a Szigetre mentünk délelőtt. Igen, valóságos nyár volt már, ingujjban is túl meleg. A pincérek már felkészültek a csapolásra, az autóbuszok tömve voltak, a fűben fekve, üldögélve családok örültek a napnak, a hirtelen kibomlott lomboknak, tűzött a nap, a vízen evezősök, de én csak Julit néztem, ahogy kis ingben pancsolt, szaladgált, és arcán a naptól, a játéktól, az átható testi boldogságtól két piros folt jelent meg. Lezúzta a térdét, jajgatott, de percenként elfeledkezett fájdalmáról. Káromkodott. – Recefice, recefice! – A frissen megtanult emberi mondatok, a váratlan érzelmi kitörések, a tiszta, szép, kicsi test, az azonnal begyógyuló sebek, a kislány zavartalanul nyílt önzése, átlátszó ravaszságai és ügyetlen affektálása, no meg az együvé tartozásunk szokatlan érzése bennem, mindez olyan volt számomra, mint maga a májusi nap. Este utcabálok voltak mindenfelé, lampionok, táncversenyek, Horvaiékkal meg Ciniékkal a Duna-parton sétáltunk, leültünk egy teraszon, Saskiával még táncoltunk is a tömegben, sok piros lámpával sétahajó oldalazott a parthoz, szép volt a hold, mint ez szokása, meleg volt. Barátaink pletykáltak, elégedetlenkedtek, de Öcsiék kemény logikája után számomra a sok szó csak ürügynek tűnt, hogy könnyebben alkudhassunk meg azzal, amit szidunk, ám erről nem szóltam.

A Nagyszálló hallja sötét,

csendje vagy inkább fojtott duruzsolása nemzetközien elegáns. A portás pultja előtt fiatal férfiak álldogálnak. Futballisták, Bécsbe készülnek, a nagy meccsre, körülöttük mindenféle népség, adminisztrátorok vagy egyszerűen sodródók, talán üzletemberek, de hol itt az üzlet? Erről bizony én mit se tudok. Egy anya és egy feleség között, hatalmas fotel mélyébe süppedve rövid hajú, bamba

legény ül, szótlanak és mozdulatlanok, mint egy parasztcsalád, amikor a fiút katonának viszik. Egy fiatal atléta úgy siet át a hallon, mint egy miniszter, valaki szalad az oldalán, kissé meggörnyedve azon igyekszik, hogy elcsípje egy pillantását, de ő legfeljebb egy-egy szót vet oda, pillantást már nem. Éppen velünk szemben ül a Nagy Csatár, a legnagyobb sztár, Puskás Öcsi maga, egy vastag fiatalember. A kislánya – tenyeres-talpas, mint az apja, nejloncuccban, mint az anyja – ott játszogat előttük a szőnyegen. Tudják, hogy őket figyelik. Családot játszanak, ilyen helyzetben mindenki a Szent Családot utánozza. Néha Julika is produkál valami kedveset, ott a mi lábunknál. Ilyenkor átpillantanak hozzánk, barátságosan mosolyognak, egy-egy kedves szót is odavetnek, hisz mi is sztárok vagyunk már, ha nem is oly nagyok, mint ők. Egy fajta vagyunk: ember, akit néznek.

Saskia abban hasonlít leginkább a mamájára

– mondta a festőművész –, hogy beszélgetés közben egyszerre elkezde nem figyelni, és magában énekelget.

Este az ágyban olvastam:

UTAZÁS A KOPONYÁM KÖRÜL. Karinthy nyugtalan, falánk, lázas. Minden így történt, ahogy leírta, elhiszem neki a megsejtéseket, a csodákat, az előjeleket és különös találkozásokat, mindent. Olyan ember volt, akivel ilyesmi történnek. Ez a rettenthetetlen és hiábavaló racionalizmus, amely mindig a különös, a fantasztikus világában kalandozik! Hódítóan rokonszenves lélek, pedig milyen vállaltan esendő! Abbahagytam az olvasást, eloltottam a villanyt, de félálomban folytattam a könyvet, illetve álmaim stílusa volt a könyvé, és ekkor egy rémitő csattanás, utána hosszan elnyúló moraj, mintha egy felrobbant épület falai omlanának egymásba, lépcsőzetesen közeledő, végül tompán szétfolyó robaj. Erre Saskia is felébredt. – Valami felrobbant – mondtam –, megijedtél? – férfias komolysággal kérdeztem ezt, ami nevetséges volt, hisz Saskia csak épp a másik oldalára fordult, és már aludt is tovább, én meg hosszú ideig fülelve lapultam a sötétben, szívem felriadt dobogásától fulladozva, megdermedt tagokkal, és vártam a szörnyűség folytatását: felrobbant a Margit híd? atom? repülőgép zúg itt a fejünk felett? Ehelyett: hisz ez egy villamos...! az erkélyajtó üvegén egymás után villámok gyors fényei... csak egy vihar! már itt is volt, kurtán lesújtó víztömeg, szakadt az eső, élő futamokat kavart az erkély kövén, az ablakpárkányon. A levegő megtelt villamossággal. Nem történt semmi. Csak az élet. Ez a gyors, majd mostanában nap-sütés nélküli nyár, ez a sok eső, ezek az irracionális viharok, ezek a közöttünk és körülöttünk csapkodó villámok – atomkorszak. Még Karinthynek ez a könyve is, még ez is otthonosabb, emberszabásúbb világban játszódtott, pedig akkor már fasiszmus volt. A háborúra kellett gondolnom, a halálra és a megőrzésre. Villanyt gyújtottam, és végigolvastam a könyvet. Riadalmam megszeliődött, fáradt szomorúsággá szeliődött. Milyen szomorú ez a könyv! Nem emlékeztem rá, hogy ilyen szomorú! Mindig olyan könyvet keresek, amely nem szomorú, de milyen nehéz, szinte lehetetlen ilyenre találni. Ezután beleolvastam Molière-be, hátha ő? Ő is tele keserűséggel, mit képzeltem? mégsem tett reménytelenné. Talán mert színház?

Aztán Julika néhány napig náthás volt,

s a szokottnál többet nyafogott. – Ha nem az én lányom volna, és nem szeretném anynyira, nagyon utálatos kislánynak tartanám – mondtam komolyan „az asztalnál”, elgondolkozva lányom jövőjéről. Saskia éppen a levesét ette. Erre felemelte a fejét, rám

nézett, arcán nem látszott semmi – majd váratlanul elfancsalódó pofával hangosan bögni kezdett. – Mások nem fogják szeretni... utálni fogják! – zokogta hangosan.

Juli a náthától könnyezett.

– Kiöntöttem a szemem – mondta.

Nagyobb lakást kerestünk.

A Honvédelmi Minisztérium lakásosztálya néhány lépésre volt tőlünk, a minisztérium mellett, egy közönséges lakóház földszintjén, ide kellett fordulnunk kérelmünkkel, hisz Saskia a *Néphadsereg Színháza* tagja volt. Ha beléptél a kapu alá, majd a következett udvarra, ahol minden olyan volt, mint bármelyik pesti bérházban, talán csak egy kicsit tisztábban tartott, itt a sárga kövezet mindig csillogott a friss felmosás vizétől, és ha balra fordultál, ott fehér rács zárta el az udvarra nyíló földszinti lakás bejáratát. Ha ez a rács és a konyhaajtóra emlékeztető, de bemeszelt ablakú bejárat némi igazoltatások után megnyílt előtted, mindenféle folyosókra kerültél, üres hivatali helyiségeken mentél keresztül, íróasztalok között, amelyek mellett senki sem ült, olyan szobákon és termeken át, amelyek valamikor, mielőtt áttörték a falakat, tán földszinti üzlethelyiségek voltak, vagy házmesterlakások, minden szaglott a friss mésztől meg a hófehér olajfestéktől, és a kísérő katonán kívül senkit se láttunk sehol, néhány lépés után valahogy az volt az érzésem, hogy labirintusba kerültünk, mintha egyszerre a föld alatt vezettek volna tovább minket, nem is tudtuk, mekkora területen, mint egy bunkerben. *Hány ilyen van ebben a városban?*, kérdezte a naplóm, „hivatal”, *rejtőzködő katonai nem tudom micsoda*. Végül is egy főhadnagy fogadott minket, vörösesszőke és vörös bőrű, jól megtermett parasztgyerek, íróasztal mögött, mint egy iskolaigazgató, egészen vörös és, mintha gondosan kitömték volna keményre az izmait, hurkaszerűen merev, hivatalosan barátságos és megközelíthetetlen volt, szünet nélkül saját fontossága tudatában, afféle továbbsholga. *Itt ül ez a sonkakezű, jóindulatú és ostoba szörny, egyenruhában, mint valamikor egy katona, és hivatalnokoskodik, de egy hős öntudatával, mivel az ellen ott van mindenütt. Felsőbb utasításokat követve elosztja a lakásokat tábornoknak, tiszteknek, magunkfajta művészeknek és egyéb protekciósoknak, hisz hazánkban a kiválóság jutalma a protekció és a hivatali lakás, mint valamikor a MÁV-alkalmazottaknak. Szerencsétlen, falusi fiú, aki karriert csinált*. Így szólt róla a naplóm. Szóba került kettőnk közt a könyvtáram is mint helyet igénylő tényező, amelyet a kiutalandó lakásnál számításba kell venni, és akkor a főhadnagy úgy mellékesen megemlítette, hogy neki is van már otthon százhatvan kötet könyve, erre rendkívül büszke, mivelhogy legtöbbjét szellemi munkával szerezte, ti. jutalomképpen kapta rejtvénymegfejtésekért, mégpedig igen nehéz rejtvényeket fejtett meg, például hogy mi Gajdar szovjet regényíró teljes neve, meg hogy ki A 13-AS SZÁMÚ ÜGYNÖK című szovjet film rendezője. A *Nők Lapjába* is beküld néha megfejtéseket, de oda a felesége nevére, ilyen apró csalafintaság megengedhető. Öntudatos volt, a rendszer oszlopa, de úgy látszik, ő se volt ment a hiúságtól, ezzel a szép könyvtárral mégiscsak elhencegett. Kegyesen meghallgatta igényeinket, csaknem barátságos szavakkal elbocsátott, és, ime, egy nap Saskia, végre is a *Néphadsereg Színháza* sikeres üdvöskéje, kezében kulccsal érkezett haza a *Néphadsereg* színházából: ha megfelel, a Rippl-Rónai utcában megkaphatunk egy lakást, nézzük meg sürgősen!

Ketten azonnal megjártuk a Rippl-Rónai utcát. Egy azelőtt szovjet tiszt lakásáról volt szó, és megfelelt, hibátlanul megfelelőnek találtuk, elég nagy volt az egész családnak, sőt kettőnknek is külön-külön szoba jutott, győztesként vagy megajándékozott-

ként már siettünk is hazafelé a nagy hírrel, van már megfelelő lakásunk! de ez a fantasztikus boldogság egyszerűen nem jelent meg bennünk, és a régi ház kapuja előtt még megálltunk egy lélegzetvételre: tudtuk, hogy ebből a váratlan áldásból sok baj lesz még. A legszebb szobát természetesen *neki* szántuk, mégis elsősorban attól szorongtunk, mit szól majd *ő*? Mármost: mit szól majd az anyám? – Úgy teszek, mint annak idején apám, nem hagyom tiltakozni, csak viszem! – mondtam nevetve, de csöppet sem jókedvűen. Mami némán hallgatta végig kicsit talán túlzottan is lelken-dező beszámolóinkat a lakásról, és az első szavaknál már megjelent arcán a lemondó, a *szenvedő* vonás, az, amelyet vártam, az a szenvedő arckifejezés, épp az. Később Emma és a festőművész megszűgta, hogy Mami szerint az új lakás „messze” van, neki „oda” éjjel, előadás után kellene kijárnia. – De hiszen a közlekedés nagyon jó! – kiáltottam. – Mami, gyere be; beszéljessünk – hívtam hízeldőn. – Miről? Nincs miről beszélni! – válaszolta Mami. Álljunk meg. Ez az egész nekem egyszerűen maga volt a pokol. Maga az *élet lelepleződése* volt, a tragikum a teljes meztelenségében, a csupasz kín és megalázás, minden öröm tagadása, a förtelem, igen, minden *lelepleződött*, egy pillanat alatt, minden hazugság, a *rondaság*, innen csak menekülni lehet, de hisz ez maga az élet, innen nincs menekvés, mindenhol ilyen, nincs másfajta hely, minden hely ilyen, mindenütt ilyen, minden hazugság! Szörnyűség volt, amit *ilyenkor* átéltem. Igen, *ilyenkor*. Hisz ez is csak *ilyenkor* volt, egyik *ilyenkor* a többi *ilyenkorok* között, nem történt semmi új, ilyen szokott lenni *ilyenkor*, hisz még csak nézegettük annak a lakásnak a szobáit, és már tudtuk, hogy ez következik, azért nem örültünk már akkor se, amikor még el se kezdődött, hisz mindent tud az ember, nem kell beletanulni a fürtelembe, a hamisság gyötrelmeibe, tudjuk, ráismerünk, az élet mindig újra lelepleződik, mi mind, mindig lelepleződünk! Ilyesmi volt ez. Mami úgy viselkedett, mint akinek „semmi baja”, de vigyázott, nehogy ezt valóban elhiggyük neki. Hát igen, messze van, mondta anyám. Nincs messze, magyaráztam én. – Majd meglátjuk. – De hát te magad mondtad mindig, hogy ezt a lakást már nem lehet elviselni! Most mégis áldozatot hozol, ha máshova költözől? – Nem kívánhatod, hogy ujjongjak... – Már miért ne kívánhattam volna? – Csodálom, hogy kibírod az anyámat – mondtam Saskiának, amikor kettesben maradtunk, és én azt a kínzó undort éreztem, amit a kamasz érez, ha szülei nem játsszák el a szerepet, amelyet ő osztott rájuk, mintha már előre tudná, hogy soha senki se fogja eljátszani a szerepet, amelyet ráosztanak. Mami nem akar elköltözni, hisz itt a festőművésszel egy házban lakik, mondta Saskia, neki ennél jobb mi lenne? Igen, ez az egyik ok. De talán még inkább a félelem a szokatlantól, megriadt, hogy autóbuszra kell majd szállnia, új eszpresszót megszoknia, a bezárkózás tébolya ez, irtózás az emberektől, attól, hogy meg kell mozdulnia. Úgy éreztem, beleőrülök, hogy semmi váratlan nem történik! Saskia filmezett, másnap délelőtt csak én mentem el a két mamával és a festővel megnézni a lakást. Nem tetszett nekik, természetesen nem tetszett nekik, kályhákat kell venni, ezt meg ezt rendbe hozni, rengetegbe fog kerülni – és „messze van”. Anyám *szavaival* kellett hiábavaló csatát vívnom, miközben, így véltem akkor, mind tudjuk, hogy nem közlekedésről és kályhákrol van szó, hanem, mint mindig, az *egész* javíthatatlan, véglegesen elrontott életünkről. Még délelőtt felléptem valahol, hála az istennek, egész délelőttömöt idegenek közt tölthettem, de mire hazatértem, a családi ebédlőasztal körül már folyt a vita. Anyám új érveket már nem talált, csak ugyanazokat a szavakat ismételte, mint a rögeszmések. És mi ugyanazokkal a szavakkal válaszoltunk neki, mint a rögeszmések. Saskia kimerült volt, rettegett, hogy soha nem kerülünk emberibb körülmények közé, így élünk már, amíg élünk, összezárva ebbe a három szobába. Ha időnként kettesben maradtunk, szinte jajongtunk

mindketten. – Holnap elmegyünk a tanácshoz, és térden állva könyörgünk, hogy nekünk kettőnknek adjanak új lakást! – jajveszékelt Saskia. És már teljes családi körben elszántan kitört: – Épp tegnap mondta R., hogy csodálja, hogyan bírom ki Mamival! – puff! Végül is ő „bukott le” tehát, Saskia mondott elsőnek valami csaknem jóvátehetetlent, Mami győzött, őt sértették meg! R. ugyanis az én első, az elvált feleségem volt. Anyám azonnal felugrott az asztaltól, és diadalmas fájdalommal rikácsolt: R.-nek én a seggét is kinyaltam, de nem jöttünk ki, mert egy utolsó kurva volt! – Aztán még mindenfélét kiabált, és berohant a szobájába. A festő, aki az egész jelenet alatt némán lapult az asztal sarkában, utánaesurrant. – Nem! – így Saskia Emmának meg nekem, ő nem bírja ezt tovább, ő nem bírja tovább, hogy Mami körül forog a világ! – Ó, ő az erősebb, olyan erős, hogy...! Mindig az történik, amit ő akar! – Bementem anyámhoz, néhány mondat után hisztérikusan kirohantam, ilyenkor elvesztettem az eszméletemet, csak a testem handabandázott, kapálózott, rángott és végzett bizonyos mozgásokat, a testem futott velem egyik szobából a másikba, földhöz vágott valamit, ami darabokra tört, majd néhány perc múlva lecsillapodva újra visszavitt a testem, és engem is hagyott szóhoz jutni. Közben Mami hangos csuklásokkal zokogott, időnként fel-emelte a hangját, hogy Saskia is hallhassa a szomszéd szobában: – Nem kívánom Saskiának, hogy az élet úgy megtapossa, mint engem! Ezt én nem tudom elfelejteni, ami Saskiából most kijött! Nem, ez nem csak a hirtelen harag, érzem én ezt már régen. Összeáll trafikálni R.-rel! Aki annyiszor belém rúgott, akire mostam, vasaltam, dolgoztam, mint egy állat, de azt gondoltam, nem baj, csak a fiam legyen boldog... de ezt én nem tűröm tovább, hogy engem rugdossanak a te boldogságod miatt... Kiveszek valahol egy kis szobát... Miért? Miért? Mert azt szerettem volna, ha egy ilyen nagy változást közösen megbeszélünk?... ezért húzódtam én vissza, hogy a szavamat se halljátok, ha valami bajom van... – *Mami minden szava hazugság!*, írtam azon nyomban, ingerülten a naplómba, hiszen körülötte táncol az egész ház! *Ha kicsit elfelhősödik a homloka, már mindenki lábujjhegyen jár, és hízelegve dédelgeti.* – Rendben van, Mamikám, szerzünk neked egy szobát, ha úgy boldogabb leszel. – Nem, nem leszek boldogabb! Nem a magam boldogsága miatt szeretném, isten látja lelkemet, csak azért, hogy a ti boldogságotokat ne zavarjam. – *Akkor is meg tud maradni áldozatnak, ha minden a kívánsága szerint történik!* – Én szenvedni fogok ott is, tudom, én már soha többé nem leszek boldog... – Gyűlölködő, diplomatikus párbeszéd volt ez, nem megértésre törekedtünk, hanem győzelemre, arról vitáztunk, ki az *áldozat*. Közben tudtam, hogy Mami hazudik ugyan, Mami ugyan nem mondja ki az igazat, sose mondja ki, de így van, Saskia boldogabb lenne nélküle, talán még én is boldogabb lennék nélküle! *Mami is hazudik, Saskia is hazudik, én is hazudok*, írtam abba a bizonyos naplóba, *mindannyian szenvedünk, mert nem tudjuk igazán szeretni egymást, mert kegyetlenek vagyunk, mert kínozzuk azokat, akiket nem tudunk nem kínozni.* Maminak a színházba kellett mennie. Búcsúszava ez volt, egy kiáltás, kitörő könnyek között: – Miért hagyott itt Api? – őszinte fájdalom, elhagyatottsága kiáltott belőle, de a végső győzelem diadalkiáltása is volt ez a rikató mondat, hatásos „abgang”. Saskia már előbb elment, de egy cédulát hagyott nekem: „*Ne haragudj, hogy nem mentem be bocsánatot kérni... Nem akarom, hogy megint kibékülés legyen a vége, és maradjon minden a régiben.*” Két napig jártuk így a bolondját, majd könnyes jelenetekben mégiscsak az lett a vége, kibékülés, ahogy történik *ilyenkor*, kibékültünk, mindenki mindenkiel kibékült. És hirtelen béke lett. Este Mami benn ült a szobájában, Saskia meg Mami, két nő, bizalmasan suttogtak. – Egyedül vagyok – mondta halkan anyám Saskiának. – Mind egyedül vagyunk, minden ember egyedül van – így válaszolt halkan Saskia –, legfeljebb maga mellé vesz valakit. De azért is mennyire meg kell dolgozni!

Hát tegyük elviselhetőbbé a magányt, ezt a nehéz életet. – Megöleltem, magamhoz szorítottam anyámat, de ismét itt volt a *fáradtság*, amely mindig megakadályozott, hogy rátaláljak a vigasz, a megértés igazi hangjaira. „Majd holnap másként viselkedem, de ma oly nehéz napom volt!” – így szólt bennem ilyenkor a közöny. Egy-egy percre előtört az érzelem, de míg Saskiában a szeretet aktív, teremtő-megértő folyamatban jelen volt, az én érzelmeim skálája: *álmodozás és vizsgálódás*, ennyi volt, nem több. Saskia szavai pedig – „Tegyük elviselhetővé” – hát már nem a boldogságról van szó? – Mi nagyon sokáig voltunk gyerekek, és ezt talán a mamáknak köszönhetjük – mondta Saskia az alvásra készülődés kimerült perceiben. De végül is másnap arra ébredtünk, hogy Mami mégsem győzött, a Rippl-Rónai utcai lakás mégis a miénk! Langyos, édes, váratlan tavasz is jött, azzal a bizonyos szaggal, nem süttött a nap, de minden nyugtalan és nyugtalanító volt. Tárgyaltunk a kályhással, komoly, gyakorlati problémákkal foglalkoztunk, és izgatottan, vágyakozva mentünk újra megnézni azt a lakást, ismét kettesben, Saskia és én, hogy most aztán megnézzük végre. Dobogott a szívünk, ahogy kibújtunk a földalattiból a fáradt délutáni fényben langyosan ködlő Andrássy útra. Aztán befordultunk a Rippl-Rónai utcába. Ez az utca most csupa hűvös és nyirkos árnyék volt. A ház mintha messzebb lett volna az Andrássy úttól, mint emlékeztünk. Elhanyagolt volt ez az édes kertek és szobák festőjéről elnevezett utca. Hátunk mögött, az Andrássy út másik oldalán, a Délibáb utca vidékén, *ott* szépek a villák, *az* úri kerület, *az* szép, *ott* a kertek, *ott* az erkélyek, *ott* úrikislányok laknak, meg úrigyerekek, de előttünk ez a Szondy utca, ez a mosdatlan kispolgárok alvilága. És az a bizonyos ház, amelynek kikövezett udvarába most beléptünk ketten, ez a *köves* kis udvar, három emeletes épület közé szorítva, így késő délután oly rideg volt meg annyira csúnya! Árvának éreztük magunkat. Ácsorogtunk egy kicsit. A tavaszszagú Andrássy út után itt fáztunk. Hát itt keressük mi a boldogságunkat? Az udvarban hátul egy tábla mutatta az irányt valahova: „Bejárat a kerti részhez.” Reménykedni kezdtünk. Egy falhoz szorított sikátoron át nedves, keskeny kis földsávra jutottunk, se fa, se fű, csak fekete sár, egy szakadtan lógó drótkerítés, amelyen nyilván az orosz gyerekek szoktak átbújni, ha valamelyik házmester kergette őket, a lógó drót mögött pedig szomszéd házak háta, a tűzfalak. Minduntalan megálltunk, ott maradtunk, ahol éppen voltunk, topogtunk egyik lábunkról a másikra, és néztük, ami éppen elénk került, néztük a falat. Az udvar keramitkockáit. A házmester szobája szűk volt és rossz szagú. A házmester névtelen cigarettával kínált, ezeket a szovjet „vendégeknek” gyártjuk, mondta, és gyorsan tudomásunkra hozta, hogy ő a házmegbízott is, tulajdonképpen hivatalnok, nem házmester, kövér, nagy férfiú volt, akár igazi, akár ideiglenes házmester, olyan, mint a mesebeli házmesterek mind, kapzsi és ravasz. Mindig félttem az ilyenektől. Ettől is félttem, az oroszok házmesterétől. A lakásról már „véghatározat” is van, közölte velünk, a szerencsés boldogokkal, a lakás a miénk, és hogy teljesen megnyugodjunk, akkurátusan bevezette nevünket egy szó szerint *nagy könyv* rubrikáiba. Ezután a felesége felvezetett minket a lakásba is, nézzük meg még egyszer, lássuk Aladdin barlangját még egyszer. Hát igen, a lakás most is *megfelelőnek* látszott. *Éppen hogy* megfelelőnek. Hidegebb és nedvesebb volt, mint múltkor. Az egyik szoba udvari volt, ezt a múltkor nem vettük észre. És lógtak a rolók. – Pedig tavaly csinálták meg az oroszok – mondta a házmesterné. Miféle népség ez, hogy mindenütt szemét és megrongált tárgyak maradnak utánuk? Nézegettünk, ácsorogtunk az üres szobák közepén. Fáradtan még tervezgettünk. Úgy tettünk, mint akik tervezgetnek. Végül pedig rákattintottuk a mi újonnan vásárolt lakatunkat a mi ajtónkra: ez most már visszavonhatatlanul a miénk? Jóvátehetetlenül? Búcsúzásnál haboztam, adjak-e borralalót a házmesternek. Múlt-

kor nem fogadta el... nem adtam. Az utcán megálltunk a ház kerítése előtt, álldogáltunk. Topogtunk. Visszanéztünk. – Azért ragaszkodtam annyira ehhez a lakáshoz – szólt Saskia csendesen –, mert ha te egy *ilyennek* ennyire örülsz, akkor nagyon elegend lehet a Falk Miksa utcából, akkor már nagyon boldogtalan lehetsz te ott. – És ezzel a vallomással el is búcsúztunk ettől a volt szovjet lakástól.

A legfurcsább az volt, hogy az egészben, *mindenben* az én anyámnak volt igaza, a Maminak. (Nemsokára volt új lakás is, nem „messze”, „közelebb”, mint a Falk Miksa utcai, néhány lépésre a Néphadsereg Színházától, ez a lakás, amelyben ma is lakom Hendrikjével, 1996-ban.)

Saskia Lausanne-ba utazott

az Anyák Nemzetközi Kongresszusára. A lakás felfordult, a holmijai szerte, elegáns akart lenni, sirt is, félt is az úttól, még soha nem tette ki a lábát az országból, még sosem utazott egyedül sehova! Előadás után siettem ki az Arlberg expresszhez. A Keltiben, kis csoportosulás közepén éppen egy idősebb nő mondott mikrofonba szövegeket a magyar anyákról. Felfedeztem Saskiát, új, lányos kalapjában olyan volt, mintha intézetbe indulna Svájcba. Utat engedtek hozzá. Magnéziumfény villant, ahogy megcsókoltuk egymást, Saskia talán az ország legnépszerűbb színésznője volt e pillanatban, az emberek nyüzsögve igyekeztek, hogy kedvesek legyenek hozzánk, minden olyan volt, mintha igazi filmsztárok volnánk, és mi ösztönösen alkalmazkodtunk a szerephez, eljátszottuk a bájos fiatal művészpár szerepét, ahogy kívánták. A két mama is ott volt, idegesek, kapkodók, ők is szerepeltek, Saskia mamája a küldöttséget vezető Vas elvtársnő közelébe férkőzött, és egy óvatlan pillanatban megköszönte neki, hogy Saskiát magukkal viszik, sose szabadult meg ijedt és ravasz szervilizmusától, mindig a gyerekszínésznő szegény mamája maradt, aki az ügyelők kezét kereste, hogy lánya szerepet kapjon. Aztán elindult a vonat. Futottam mellette egy darabig az ablak alatt, amelyből Saskia integetett búcsút.

Az újságban hírek:

Tito, Nehru, négyhatalmi értekezlet, mintha a béke felé haladnánk, de Gimes Miklóst, Fazekast kizárták a Pártból, Vásárhelyi Miklóst kirúgták az állásából, mert a taggyűlésen magyarázatot követeltek, hogy a magyar külpolitika miért marad el a szovjet mögött, s hogy mi is volt az a Rajk-perrel. Másokat (például Boldizsár Ivánt) kiéheztettek, nem engedtek állásba.

Előadás után Horvaiékkal és Bozókyékkal

a Duna étterem teraszán üldögtünk. Horvai szerint Thomas Mann Schiller-beszéde nevetséges, Mann idejémtúlt jelenség, ideái a goethei szellemről ma már komikusak. Én védtem az én Thomas Mannomat: éppen az elmúlt tíz év mutatta meg, hogy a marxizmussal is vissza lehet élni, az elnyomás igazolására lehet használni, igenis, szükségünk van a naív, „idealista” alkotói szabadságra, követelnünk kell, mondtam.

Saskia csalódottan és dühöngve tért vissza

Lausanne-ból. Útitársai, az MND SZ-nők egész útját tönkretették. A bécsi állomáson a vonat három óra hosszat állt, de nekik nem volt szabad kiszállniuk. Az első napokban egy centime-et sem kaptak, Saskia vitt magával egy levelet ottani ismerősöknek, akikről pénzt remélt, az egyik tolmácsnőtől próbált pénzt kérni bélyegre, a tolmácsnő vállalta, hogy majd ő bedobja a levelet, amelyet aztán három nap múlva a küldöttség

vezetője adott vissza Saskiának, és megróttá az „illegális” kísérlet miatt. Saskia látta a plakátokon, hogy negyedőrára tőlük Utrillo–Toulouse-Lautrec-kiállítás van, de meg nézni nem tudta, mert a küldöttség többi tagját nem érdekelte, és egyedül szinte egyetlen pillanatra se hagyták. Voltak ketten-hárman, akikkel összebarátkozott, de ha csak percekre különváltak a többiektől, már megjelent valaki, és hívta őket vissza a „kollektívába”.

– Egy nő még itthon figyelmeztetett bennünket, hogy ne vásároljunk gyógyszert, hiszen nálunk is mindent lehet kapni. És megérkezésünk után negyedőrával éppen ő már rohant is, hogy valamilyen oltóanyagot vegyen a gyerekének.

– Legalább beolvastál neki?

– Nem, de a küldöttség minden tagjának elpletykáltam.

Voltak, akik már a második napon felsóhajtottak a reggelinél: – Jaj de hiányzik a *Szabad Nép!* – A Genfi-tó partján!

– Nem kell olyan hangosan megörülni a grape fruitnak! – figyelmeztették Saskiát. Az utcán: – Vedd el Vasné csomagját – súgta oda az egyik nő Saskiának. – Kicsoda? Én? – kérdezte Saskia, mert nem akart hinni a fülének. – Olyan sokat dolgozik szegény! – mondta az alázatosságtól lihegve a nő. Vasné negyven körüli, de idősebbnek tűnő, őszülő, a maga módján szép asszony. – Valamiért még rokonszenves is – mondta róla Saskia, munkásasszony volt valamikor, sokat nélkülözött, de mára megszokta a fejedelemasszony szerepét, úgy beszélt proletármúltjáról, mint egy arisztokrata az őseiről. Amikor Saskia megemlítette, hogy a kórházban mennyi virágot kapott, Vasné azonnal odaszólt a kísérőjének: – Nekem is mennyi virágot küldtek a Kútvölgyibe, ugye, elvtársnő? – Állandóan provokációtól rettegett, mert ezek hisznek a kapitalista mumusban, elképzelésük az „ellenségről” olyan naiv, mint egy vénkisasszonyé az utcalányról. A küldöttségek mind megajándékozták egymást, a magyarok is sok ajándékot kaptak, az egyik küldött szállodaszobájában gyűltek össze, hogy szétosszák maguk közt a babákat, sálakat, vázákat meg kendőket. Az amúgy is zsúfolt és zajos szobában bömbölt a rádió, Saskia szólt, hogy zárják el, de leintették, és valaki megsúgta: a rádió azért szól, hogy megzavarja a falban esetleg elrejtett mikrofont. Milyen titkokat is beszéltek meg? – Ez a sapkácska jó lesz G. Julikának, ezt a szőnyeget adjuk a VII. kerületi szervezetnek – és hasonlókat. Egyik este villamoson jöttek haza szállásukra, s egyszerre a villamost lányok-fiúk csődülete állította le, énekeltek, szavalókórusok kiabáltak, a fiatalok felmásztak a rendőr kis galambdúcába is, onnan tartottak beszédeket, Saskia érdeklődne, hogy mi is történik itt, de Vasné hisztérikusan terelte össze a küldöttség tagjait: – Ez provokáció ellenünk! – Másnap megtudták, hogy levizsgázott diákok köszöntötték helyi szokás szerint új szabadságukat. – Nekünk akarták megmutatni, hogy ők milyen szabadok! – mondta erre az egyik nő.

– De mi van *mögötte!* – mondták a gazdag kirakatok előtt.

Saskia egy reggel új, túsarkú olasz cipőben jelent meg. – Tessék nézni, Vas elvtársnő, Saskia elvtársnő már asszimilálódik! – mondta epésen mosolyogva a társaság egyik tagja. – Egy színésznő éppen olyan nő, mint mi – jegyezte meg a másik. – Nem egészen – válaszolta Saskia pukkadván –, mert, látja, elvtársnő, ha én olyan kövér volnék, mint maga, nem játszhatnám a Ziliát. – Néha megszólították őket kinn élő magyarok. – Nem kell olyan kedvesnek lenni hozzájuk – figyelmeztették Saskiát –, ezek disszidensek. – Nem hasznosabb, ha kedvesek vagyunk velük? – Akasszák fel magukat! – mondta a békeharcos hölgy. Saskiát az első két napon meghatotta a békegyűlés, még sirt is, amikor az oradouri vagy japán nők beszédeit hallgatta. De aztán zavarni kezdte a *rendezés:*

– Akár egy itthoni, jól előkészített békegyűlés. A svájci lapok azt írták rólunk, hogy az egész kongresszus kommunista rendezvény, és igazat kellett adnom nekik. A szovjet küldöttséget itt is ütemes tapssal köszöntötték, a legszebb ajándékokat ők kapták, a „demokratikus tábor” beszédei tele voltak dicsekvéssel, tetszetős statisztikai adatokkal, mintha a világ pokolból és mennyországból állna, és természetesen mi lennénk a mennyország. Szégyelltem magam. – Bár az ülés rendezőségének magyar tagja megpróbálta lebeszélni, egy holland nő elmondta, hogy náluk teljes szólásszabadság van, a magyar tolmácsok aztán büszkén dicsekedtek Vasnének, hogy ezeket a mondatokat – minden utasítás nélkül! egyszerűen magas politikai képzettségüktől vezettetve! – nem fordították le. A magyar küldöttség barackpálinkát is hozott az ajándékok között. Saskia az egyik nyugati küldöttnek azzal adta át az üveget, hogy ez nem közönséges pálinka ám, ez valamikor a walesi herceg kedvenc itala volt. – Ezt nem fordítom – mondta a tolmácsnő –, ez nem haladó hagyomány. – Saskiának sokat járt a szája. – Könnyű neked – mondta négyszemközt a tolmácsnő –, Ziliát senki se játssza el úgy, mint te, de én könnyen elvesztem az állásomat. – Küldetésük befejezéseként aztán a vezetők megbírálták a küldöttség fiataljait és az értelmiségieket, mert különváltak, nem segítettek eléggé a küldöttség munkáját. Utolsó nap a küldöttség egyik tagja, aki értett franciául, hallotta, hogy a hotel két szobalánya, két svájci proletár beszélget a folyosón: – Mikor utazik már el *ez a népség*?

Ezek az élményeken kívül Saskia csak a szép tájakról, a női divatról, az árakról és egy lokálban játszó francia bűnügyi filmről beszélt, amelyben nyüzsögtek a meztelen nők.

Várkonyi filmjében

a Schönherzet játszó Bessenyei az „emberi” forgatókönyv szerint azt mondta volna, hogy a funkcionáriusnők között kevés a csinos. Kihúzták, állítólag Andics Erzsébet utasítására.

Máriássy Félix reggel három felé

azt mondta: – Az atomkorszak mindent felforgat körülöttünk, új világ kezdődik, a materializmus alapjai megrendülnek, mi pedig itt Magyarországon erről nem veszünk tudomást.

Tihanyban voltunk egy napig.

átéltük a Balaton egy napját két viharral, sötétedéskor láttuk a fehér testű vitorlásokat a kikötő öblében, a kabinok védett fészkeiből itt is, ott is fényecskék szűrődtek ki, a kalandorok, a vízen élők fényei. Másnap a filmgyári autó felvétel után hazafelé a Liget mellett kanyarodott el, nagy, vörös nap nyugodott le a fák mögött, útítársaim az alkony szépségéről beszéltek, én nem szóltam, szegényesnek találtam ezt a városi napnyugtát a Balaton hatalmas és idilli panorámája után. Milyen *lecsúszott* a nyár Balaton nélkül!

Az EGY PIKOLÓ VILÁGOS-sal mindig baj van.

Darvas miniszter letelefonált Félixnek, hogy őt nem lehet átejteni, majd ő megmutatja, hogy „baszás pedig nem lesz a bokrban”. A bokorjelenet nélkül a film langyos limonádévá puhul! Saskia, Félix, Jucó, mindenki elkeseredett. Nekem azonnal fájni kezdett a gyomrom.

Az utcán valaki hátulról

bokán rúgott, elkezdte tépni rajtam az amerikai santungnadrágot, tapogatta, hogy ez miféle anyag, miközben nagy hangon kiabált és szavalt: Bessenyei Ferivel találkoztam. Mintha egy ókori prófétával futna össze az ember a sarkon. Kicsit kínos, tulajdonképpen érdekes, nem lehet tudni, örült-e, zseni-e vagy egyszerűen ripacs, aki csak saját hangjára kíváncsi, az arra járók megfordultak erre a hangra. Háta mögött álldogált Kállai Feri, és szó nélkül, komolyan ismételte barátja gesztusait. Rákosi Mátyástól jöttek éppen, a haza atyja fogadta a Nemzeti művészeit. – Kedves, szellemes, bájos és okos ember – mondta Bessenyei –, de mintha csak a fél agya fejlődött volna ki. Illyést, Németh Lászlót egy mondattal elintézi, ezeken a problémákon már túl vagyunk, kész. Görgey? Kossuth? Dózsa? Kit érdekel ma már? Mi, színészek, nyaggassuk csak mi is az írókat, hogy mai témákról írjanak. Azt mondja, hogy az írók azért nem tudnak írni, mert nem olvasnak Sztálint meg Lenint, Petőfire hivatkozott, hogy ő bizony falta a francia forradalom történetét. Persze mi is beolvastunk neki, de mit számít, falra hányt borsó. Eddig azt hittem, hogy itt valami titok van, hogy valamit mi nem tudunk, de nincs titok, ez így van, ez *ilyen*! ezeknek fogalmuk sincs semmiről! Megnyugtattott bennünket, hogy ami az anyagi helyzetünket illeti, az nem javul, az így lesz még ötven évig. Na, gondoltam, én kiutazom Bécsbe, aztán írok neki, hogy ne is várjon vissza, ötven év nekem kicsit sok. Ezzel az egésszel nem szabad törődni, autót kell venni, meg kell szerezni magunknak, amit csak lehet, és annyi klasszikust játszani, amennyit lehet. Gellért Bandi sírt, amikor kijöttünk. Hát ezért dolgoztunk tíz évig?

A Néphadsereg Színháza új igazgatója, Magyar Bálint,

valamikor a Nemzeti Színház csendes és ártalmatlannak tűnő főtitkára volt. Sokat szidtuk akkor mi, kommunisták, új kádereket szerettünk volna látni mindenütt a régi „bürokraták” helyén, most a Néphadsereg Színházában mindenki örömmel üdvözölte mint régi szakembert, egyszerre mindenki felfedezte, mennyire művelt, mindenki több évtizedes színházi tapasztalatát emlegette, és hogy a Nemzeti Színház csak azért tudott működni, mert ő ott volt. Hallgatag és kiismerhetetlen ember volt, mint egy kínai a regényekben, erős és határozott, ő majd rendet csinál a hányatott sorsú színházban. Igazgatása első napjaiban ellátogatott hozzánk, hogy Saskiával elbeszélgessen. Megemlítette, hogy Major Tamás neki régi barátja. Major „klikk”-jét egyszerre hú barátok hasznos, értékes összetartásának láttam, az intrikus Major helyett, íme, egy hűséges barát – Major Tamás! Veszélyes ítélkezni, az elvek könnyen igazolnak és felmenenek, a régi vágású hűség és becsület tisztességesebb vezetőnk, tanulgattam.

Saskia és én a sarkon

a hatos autóbuszra várakozók sűrű tömegében sodródtunk, amikor a busz beállt. Egy vak zörgött fehér botjával az első ajtó üvegén, hogy a vezető nyissa ki neki a „leszálló”-ajtót, mert a kíméletlenül toladó felszállók közt ő sose jut fel. A vezető nem nyitotta ki a vaknak a „leszálló”-ajtót, feléje se nézett, mintha nem hallotta volna a bot kopogtatását. Egy perc múlva három-négyen is verték a vezetőfülke ablakát: „Nyissa ki! Nyissa ki! Nem látja, hogy vak? – üvöltötték eltorzult pofával, és szenvedélyes jóindulatukban durván káromkodtak. Csak a vak állt köztük némán, és mosolygott. A vezető *beintett* nekik, most már nem engedett. – Én is vak vagyok – kiáltott vissza csúfolódva az üvegen át, és a busz elrobogott, ott hagyta a lámpaoszlopnál a mosolygó vakot és engem. Levegő után kapkodtam, fulladoztam a tehetetlen, de gyilkos haragtól, egy olyan érzéstől, amelyet kamaszkorom óta ismertem, és amely valahogy ha-

zámhoz kapcsolódott, mivel úgy láttam, itt mindig készen állnak mások megalázására a népek, és előbb-utóbb mindig lehetőséget is kapnak mások megalázására. Aztán egyszerre kijózanodtam. Ekkor vettem észre, hogy kettesben maradtunk a vak meg én, hogy a tömeggel együtt Saskiát is elvitte a busz, hogy Saskia búcsú nélkül eltűnt, nem tudtam, mikor szállt fel a tömött buszra és hogyan. A megálló kihalt volt, most érkeztek az első, még türelmes utasai a következő járatnak. Odébbkódorogtam, egyedül. Nem vártam meg a következő buszt. Nem mentem át Budára. Nem tudom, mi lett a vakkal. Nem érdekelt.

(Folytatása következik.)

Határ Győző

NYUGDÍJAS

kára? haszna? kalapja botja cucca –

én? kit érdekel bosszant vagy zavar:
nem hiányol se kaszinó sem utca
se jogi mérnöki orvosi kar

iskola közhivatal gyár tejüzem
szalad fut ki-be-átszáll: *eleven*
de se portás se direktor sem özön
más nem akar találkozni velem

előkelőség a későnkelőség?
vagy szégyen a lompos fellazulás?
valaha nekem szalutált az őrség
hozzám igazodott a Nap a ház

hát semmittevés a semmit nem tevés?
dologtalanság hogy nem dolgozom?
kinyújtózom hosszú-mozdulatlan és
ledöntött szobromban gondolkozom

száz éve élhetetlen-telhetetlen
hústest! hol hogy börtönét lakom:
előlesek belőle önfeledten
szemrés szűkül homályló ablakon

nincs Ábelem s bennem ezer Káin:
ölök ölnek rémárkon-bokron át
hónap-évem! tíznapos éjszakáim –
álmodom a lét Catalaunumát

HÚSVÉT

zárva a templom
sztrájkol a pap
ilyenkor örülnek a
hús
vét
nak

alszik a paplak
nem süt a pék
lubickol az égben az
is
ten
ség

SELEJT

selejtnek születünk
selejtként halunk meg
egyike se rangos
pirosbetűs ünnep

aki selejt nem köll
elhull kidobódik
többé nem zörömböl
nem zaklat nem ordít

nógatja a váltás:
no kövér no cingár!
– egy-két vészkiáltás
s többé nem kalimpál

amit váltig sejtünk
selejt minden sejtünk
rohanvást felejtünk:
ha ki eltűnt eltűnt

selejtnek születünk
selejtként megyünk el
mindenestül-selejt
selejt-mindenünkkel

LEVÉL

ma mindenhova
ahol csak élnek
élet feladom
magam levélnék

mennem amíg úton
lennem lehet:
mindenkihez szóló
zárt üzenet

ma mindenhova
ahol csak laknak
fel – lepecsételt
postacsomagnak

feladom magam
ahol csak élnek
meghitt családi
búcsúlevélnék

SZÉP ERNŐ ISMERETLEN LEVELE

Igen tisztelt Doktor Úr!

Ennek a kis könyvnek magam vagyok a kiadója. Papírnak, nyomdának mai drágaságára való tekintettel a könyvecske bolti árát *öt pengőben* kellett megszabni.

Tegnap újságolta egy úri barátom, hogy öt pengőt adott egy citromért.

Ha sehogy se kívánná a könyvecskét, szépen kérjük, méltóztassék a May János-féle nyomda címére (IV., Szécsényi rakpart 7.) visszaküldeni és megbocsájtani, azaz elfelejteni, hogy Önnek ezt az alkalmatlanságot szereztük.

Tisztelő híve:

Szép Ernő

Ezt a gépiratot 1994 nyarán találtam, egy antikváriumban vásárolt Szép Ernő-kötetből esett ki. A tíz elbeszélésből álló ZÜMZÜM című gyűjtemény 1942-ben jelent meg Budapesten. A könyvnek, miként levelében is említi, maga a szerző volt a felelős kiadója.

A levél szövegét normál méretű géppapírra fekete színű szalaggal gépelte írója, minden bizonnyal Szép Ernő. Az aláírás autográf; gépelt üzenetét fekete tintával írta alá a könyvecske szerzője. A szignó jól olvasható, bizonyosan Szép Ernő saját kezű írása.

A „Doktor Úr” nyilván megtartotta a kötetet, a levelet pedig összehajtotta, és a lapok közé tette. Így kerülhetett aztán mindkettő az antikváriumba, illetve hozzám. Előző tulajdonosai aligha lapozgatták a ZÜMZÜM-öt, különben észre kellett volna venniük a benne lapuló levelet.

Könyv vagy citrom? Ér-e Önnek e kötet annyit, mint amennyit egy déligyümölcsért fizetne? Fanyar ajánlás. Hogy a címzett savanyú arccal olvasta-e, vagy pedig mosolygott, amikor végigböngészte, nem tudható. Az azonban valószínű, hogy Szép Ernő keserűen gépelte ezt a frissen megjelent könyvét ajánló már-már cinikus levelet. Az irodalom kelendőségében nem hitt igazán, mint ahogy azt sem tapasztalta addigi élete során, hogy meg lehetne élni belőle. De hogy egy könyv értéke azonos legyen egy citroméval, minden bizonnyal sohasem gondolta volna.

Mindenesetre jelképesnek találhatta, amikor legújabb könyvét kínálta megvételre.

Sánta Gábor

Samuel Beckett

OHIO IMPROMPTU

Dobay Dezső fordítása

H – Hallgató

O – Olvasó

Megjelenésük annyira hasonlít egymásra, amennyire csak lehetséges.

A fény a színpad közepén lévő asztalon. A színpad többi része sötét.

Egyszerű, fehér fenyőfa asztal, körülbelül 2,5 x 1,5 méter.

Két egyszerű, karfa nélküli, fehér fenyőfa szék.

H az asztal hosszú oldalának vége felé ül, a nézőtérrel szemben, jobb kéz felől. Lehajtott feje a jobb kezén támaszkodik. Arca rejtve. Bal keze az asztalon. Hosszú fekete kabát. Hosszú fehér haj.

O az asztal rövid oldalának közepénél ül, profilban, jobb kéz felől. Lehajtott feje a jobb kezén támaszkodik. Bal keze az asztalon. Előtte az asztalon az utolsó oldalaknál nyitott könyv. Hosszú fekete kabát. Hosszú fehér haj.

Az asztal közepén fekete, széles karimájú kalap.

A fény fokozatosan felerősödik.

*Tíz másodperc.
O lapoz egyet.
Szünet*

O (*olvas*) Alig maradt már, mi elmondható. Egy utolsó –

H bal kezével kopog az asztalon

Alig maradt már, mi elmondható.

Szünet. Kopogás

Egy utolsó kísérletként, hogy megnyugvást találjon: elköltözött arról a helyről, ahol oly sokáig voltak együtt, egy szobába a távoli folyóparton. Az egyetlen ablakból láthatta a Hattyúk Szigetének alsó csúcsát.

Szünet

A megnyugvást az ismeretlenségtől remélte. Az ismeretlen szobától. Az ismeretlen helytől. El oda, ahol semmi sem volt megosztva egykor. Vissza oda, ahol semmi sem volt megosztva egykor. Valaha félig-meddig ettől remélt némi megnyugvást.

Szünet

Nap nap után nehézkes léptekkel járta a szigetet. Óraszám. Hosszú fekete kabátjában, dacolva az idővel, ódivatú, fekete, széles karimájú kalapjában. A csúcsnál mindig elidőzött, és nézte a távolodó folyót. Ahogy két karja boldog örvénylésben összeölelkezett, majd tovafutott. Azután megfordult, és lassan visszatért ugyanazon az úton.

Szünet

Az álmai –

Kopogás

Azután megfordult, és lassan visszatért ugyanazon az úton.

Szünet. Kopogás

Az álmai óvták ettől a változástól. Láttá a kedves arcot, és hallotta a ki nem mondott szavakat: Maradj itt, ahol oly sokáig voltunk együtt egyedül, árnyam megnyugvást ad.

Szünet

Nem fordulhatna –

Kopogás

Látta a kedves arcot, és hallotta a ki nem mondott szavakat: Maradj itt, ahol oly sokáig voltunk együtt egyedül, árnyam megnyugvást ad.

Szünet. Kopogás

Nem fordulhatna most mégis vissza? Elismerve tévedését, visszatérne arra a helyre, ahol valaha oly sokáig voltak együtt egyedül. Egyedül együtt, oly sok mindent megosztva. Nem. Nem tűnhet el, amit egyedül tett. Semmi sem tüntethető el, amit valaha egyedül tett. Egyedül nem.

Szünet

Az éjszakától való rettegése most ismét rátört. Oly sok idő után mintha sohasem létezett volna. (*Szünet. Közelebb hajol*) Igen, oly sok idő után mintha sohasem létezett volna. Most kettőzött erővel tört rá a negyvenedik oldal negyedik bekezdésében részletesen leírt félelmetes tünet. (*Elkezd visszafelé lapozni. H bal kezével megállítja. Folytatja a félbehagyott oldalt*) Most ismét a fehér éjszakák. Akárcsak mikor fiatal volt. Nincs alvás, nincs enyhülést hozó álom – (*lapoz*) – hajnalig.

Szünet

Alig maradt már, mi elmondható. Egy éjjel –

Kopogás

Alig maradt már, mi elmondható.

Szünet. Kopogás

Egy éjjel, mikor remegő fejét kezébe támasztva ült, egy férfi jelent meg teljes valójában, és azt mondta, Ő küldött – és akkor megnevezte a kedves nevet –, hogy megnyugvást hozzak. Majd hosszú fekete kabátja zsebéből előhúzott egy elnyűtt könyvet, leült, és olvasott hajnalig. Azután eltűnt egy szó nélkül.

Szünet

Egy bizonyos idő múltán újra eljött, ugyanabban az órában, ugyanazzal a könyvvel, ezúttal minden magyarázat nélkül leült, és végigolvasta újra a hosszú éjszakán át. Azután eltűnt egy szó nélkül.

Szünet

Egy szó nélkül így váltak lassan eggyé.

Szünet

Végül eljött az az éjszaka, mikor becsukván a könyvet, a hajnal már közelgett, nem tűnt el, csak ült tovább egy szó nélkül.

Szünet

Azután azt mondta, Ő – és akkor megnevezte a kedves nevet – azt üzenté, hogy többé ne jöjjenek. Láttam a kedves arcot, és hallottam a ki nem mondott szavakat. Nem kell többé hozzá menned, még ha tehetnéd, akkor sem.

Szünet

Így a szomorú –

Kopogás

Láttam a kedves arcot, és hallottam a ki nem mondott szavakat: Nem kell többé hozzá menned, még ha tehetnéd, akkor sem.

Szünet. Kopogás

Így a szomorú történet utoljára hangzott el, és ők csak ültek, mintha kővé váltak volna. Nem érkezett hajnali fény az egyetlen ablakon át. Nem hallatszottak a hajnal hangjai az utcáról. Vagy mindez csak ki tudja milyen gondolatok mögé rejtőzött, mikre nem figyeltek? A hajnal fényére. A hajnal hangjaira. Ki tudja, milyen gondolatok mögé. Gondolatok mögé, nem, nem gondolatok mögé. Az értelem mélyére. Minden az értelem ki tudja milyen mélységeiben temetődött el. Az eltűnt értelem mélységeiben. Ahová nem ér el fény. Se hang. És ők csak ültek, mintha kővé váltak volna. A szomorú történet utoljára hangzott el.

Szünet

Semmi sincs már, mi elmondható.

Szünet. O kezd becsukni a könyvet.

Kopogás. A könyv félig csukva

Semmi sincs már, mi elmondható.

Szünet. O becsukja a könyvet.

Kopogás.

Csend. Öt másodperc.

Mindketten egyszerre leengedik a jobb kezüket az asztalra, felemelik a fejüket, és egymásra néznek.

Szemrebbenés nélkül. Kifejezéstelenül.

Tíz másodperc.

A fény fokozatosan kialszik

RINGATÓ

Dobay Dezső fordítása

Fény:

Tompított fény a széken. A színpad többi része sötét. Az arcon az egész darab alatt változatlan csúcspfény. Elég széles ahhoz, hogy a hintázás ideje alatt is befedje az arcot, nyugalmi helyzetben és közepes lengéseknél pedig az arcra koncentrálódik. A szöveg alatt az arc hol elhagyja egy kicsit, hol meg visszakerül a fény körébe.

Kezdőfény: először csak a csúcspfény az arcon, hosszú szünet, azután fény a széken is.

Zárófény: Először a székről tűnik el a fény, hosszú szünet, miközben a csúcspfény az arcon, a fej lassan lehajlik, majd megáll, a csúcspfény is kialszik

N:

Koravén. Fésületlen ősz haj. Hatalmas szem, fehér, kifejezéstelen arc. A két fehér kéz a karfa végét fogja

Szem:

Hol csukva, hol nyitva, merev, szemrebbenés nélküli tekintet. Körülbelül egyenlő arányban nyitva, illetve csukva az első részben, növekvő mértékben csukva a másodikban és a harmadikban, nagyrészt csukva a negyedik rész alatt

Jelmez:

Fekete, csipkés, magas nyakú, hosszú ujjú estélyi ruha. A flitterek csillognak hintázás közben. Bizarr, könnyű, félrecsúszott fejdísz extravagáns díszekkel, melyek meg-megcsillannak hintázás közben

Testtartás:

A test teljesen mozdulatlan, míg a fény el nem tűnik a székről, akkor a csúcspfényben a fej lassan lehajlik

Szék:

Szintelen, erősen polírozott fa hintaszék, hintázás közben felfénylik. Lábtartó. Függőleges háttámla. A görbített, befelé hajló karfák ölelő karokra emlékeztetnek

Hintázás:

Lassú, kis lengések. A szék N segítségével, mechanikusan mozgatott

Hang:

A negyedik rész végén, körülbelül a „magának mondtá”-tól fokozatosan lágyabb és halkabb. A dőlt betűs sorokat N és H együtt mondja. Minden visszatérésnél egyre lágyabban és halkabban. N a „Tovább”-ot minden alkalommal egy kicsit lágyabban és halkabban mondja

N – Nő a székben

H – N hangja magnetofonszalagról

*A fény felerősödik, N a hintaszékben, szemközt, a színpad közepétől egy kicsit balra és előre.
Hosszú szünet*

N Tovább.

Szünet. Hintázás és hang együtt

H míg végül
 eljött az a nap
 eljött végül
 egy hosszú nap vége
 mikor azt mondta
 magának
 kinek másnak
 legyen vége már
legyen vége már
 járkálni föl s alá
 minden szem
 minden oldalról
 fent és lent
 egy másik
 egy másik akárcsak ő
 egy másik teremtmény akárcsak ő
 hasonló kissé
 járkálni föl s alá
 minden szem
 minden oldalról
 fent és lent
 egy másik
 végül
 egy hosszú nap végén
 magának
 kinek másnak
 legyen vége már
legyen vége már
 járkálni föl s alá
 minden szem
 minden oldalról
 fent és lent
 egy másik
 egy másik érző lélek
 járkálni föl s alá
 minden szem akárcsak az övé
 minden oldalról
 fent és lent
 egy másik

egy másik akárcsak ő
hasonló kissé
járkálni föl s alá
végül
egy hosszú nap végén
magának
kinek másnak
legyen vége már
járkálni föl s alá
legyen vége már
legyen vége már

Egyszerre történik: a „legyen vége már” ismétlődik, a hintázás abbamarad, a fény egy kissé halványul.

Hosszú szünet

N Tovább.

Szünet. Hintázás és hang együtt

H így végül
egy hosszú nap végén
visszament
visszament végül
magának mondta
kinek másnak
legyen vége már
legyen vége már
járkálni föl s alá
ideje odamenni és leülni
az ablakhoz
szótlanul az ablakhoz
szemközt a többi ablak
így végül
egy hosszú nap végén
végül ment és leült
visszament és leült
az ablakhoz
felengedte a rolót és leült
szótlanul az ablakhoz
a magányos ablakhoz
szemközt a többi ablak
a többi magányos ablak
minden szem
minden oldalról
fent és lent
egy másik

az ablaknál
 egy másik akárcsak ő
 hasonló kissé
 egy másik érző lélek
 a másik érző lélek
 az ablakhoz
 ment akárcsak ő
 visszament
 végül
 egy hosszú nap végén
 magának mondta
 kinek másnak
 legyen vége már
legyen vége már
 járkálni föl s alá
 ideje odamenni és leülni
 az ablakhoz
 szótlantul az ablakhoz
 a magányos ablakhoz
 szemközt a többi ablak
 a többi magányos ablak
 minden szem
 minden oldalról
 fent és lent
 egy másik
 egy másik akárcsak ő
 hasonló kissé
 egy másik érző lélek
 a másik érző lélek

*Együtt történik: az „érző lélek” ismétlődik, a hintázás abbamarad, a fény egy kissé gyengül.
 Hosszú szünet*

N Tovább.

Szünet. Hintázás és hang együtt

H míg végül
 eljött az a nap
 eljött végül
 egy hosszú nap vége
 az ablaknál ülve
 szótlantul az ablaknál
 a magányos ablaknál
 szemközt a többi ablak
 a többi magányos ablak
 minden róla lent

egy sincs fent
csak az övé
eljött az a nap
eljött végül
egy hosszú nap vége
az ablaknál ülve
szótlanul az ablaknál
minden szem
minden oldalról
fent és lent
egy másikra várva
egyetlenegyre
nem többre
mindegy hogy milyen arc
az üveg mögött
társtalan szemek
akárcsak az övé
hogyan lássa
hogyan lássák
nem
egy sincs fent
akárcsak az övé
hasonló kissé
egyetlenegyre nem többre
egy másik teremtmény
valahol
az üveg mögött
egy másik érző lélek
a másik érző lélek
eljött az a nap
eljött végül
egy hosszú nap vége
mikor azt mondta
magának
kinek másnak
legyen vége már
legyen vége már
az ablaknál ülve
szótlanul az ablaknál
a magányos ablaknál
szemközt a többi ablak
a többi magányos ablak
minden szem
minden oldalról
fent és lent
legyen vége már
legyen vége már

Együtt történik: az „ideje már hogy befejezze” ismétlődik, a hintázás abbamarad, a fény egy kissé gyengül.

Hosszú szünet

N Tovább.

Szünet. Hintázás és hang együtt

H így végül
 egy hosszú nap végén
 lement
 lement végül
 a meredek lépcsőn
 leengedte a rolót és lement
 egyenesen le
 az ódon hintaszékhez
 anya hintaszékéhez
 amelyben anya hintázott
 éveken át
 feketében
 fekete ünneplőjében
 ült és hintázott
 hintázott
 végül meghalt
 meghalt végül
 tébolyult mondták
 megtébolyult
 szelíden
 csendesen
 meghalt egy nap
 nem
 egy éjjel
 meghalt egy éjjel
 a hintaszékben
 fekete ünneplőjében
 feje lehanyatlott
 a szék ringott
 ringott tovább
 így végül
 egy hosszú nap végén
 lement
 lement végül
 a meredek lépcsőn
 leengedte a rolót és lement
 egyenesen le
 az ódon hintaszékhez
 azok a karok végre

és hintázott
hintázott
lezárt szemekkel
lecsukódó szemekkel
ő ki oly sokáig nyitott szemekkel
társtalan szemekkel
minden oldalról
fent és lent
föl s alá
az ablaknál
hogy lássa
hogy lássák
végül
egy hosszú nap végén
magának
kinek másnak
legyen vége már
ideje hogy leengedje a rolót
hogy lemenjen
a meredek lépcsőn
egyenesen le
ő volt a másik
a másik érző lélek
így végül
egy hosszú nap végén
lement
a meredek lépcsőn
leengedte a rolót és lement
egyenesen le
az ódon hintaszékhez
és hintázott
hintázott
magának mondta
nem
elég ebből
a hintázásból
azok a karok végre
így szóltak a hintaszékhez
ringasd el
zárd le a szemét
rohadt élet
zárd le a szemét
ringasd el
ringasd el

Együtt történik: a „ringasd el” ismétlődik, a hintázás abbamarad, a fény lassan kialszik

Egri Péter

ÉRTÉK ÉS ABSZURDITÁS: A MÁSIK BECKETT

Értékelméleti szempontból a műalkotás érzékletes értékítélet. Nem büntetőjogi értelemben, bár a műnek ilyen tartalma és következménye is lehet. Nem is pusztán etikai nézőpontból, bár az értékítélet mindig valamire vonatkozó ítélet, s ezért pozitív vagy negatív erkölcsi töltése is van. Nem is szikáran logikai szemszögből, bár az értékítélet állításokat és tagadásokat foglal vagy rejt magában. A mű a szónak ama legtágabb jelentése szerint érzékletes értékítélet, amely a teljes személyiségnek a világra való – érzelmi, értelmi, képzeleti, akarati és cselekvő – válaszait tartalmazza. Aki az értéket a jelenségek emberi jelentőségének tekinti, az szükségképpen az értékek sokaságát, sokféleségét, sőt ellentétét tételezi fel. Közöttük – egy-egy adott helyzetben, vonatkozásban s cél szerint, társadalmi közvetítéssel és történelmi fokon – a személyiség fejlődésének, az emberiség érdekeinek szempontja válogat és rangsorol.

Bármennyire összefügg is egymással a művészi alkotásokon kívüli és belüli érték, bármennyire lényeges is az előbbi minősége és nyomatéka az utóbbi számára, az emberi érték a művészi értéknek csak nyersanyaga lehet. Ez az a pont, ahol a forma nélkülözhetetlenné válik. A művészi formának nem egyszerűen az a szerepe, hogy „magába zárja” az emberi világ jelenségeit, hanem az, hogy kiválassza, sűrítse, érzékletessé tegye, alakítsa és átalakítsa, általánosítsa és értékelje azokat. A szerzők, művek, műfajok, műnemek, művészeti ágak, irányzatok és korok szerint változó folyamatot az értékelés vezérli. Feltételezhető, hogy a formaadás lényege és a művészet létjogosultsága éppen az adott összefüggésben lényeges értékek csillagképének maradéktalan érvényre juttatása. Az érték és az értékelés formát teremt. A forma fókuszba állítja az értéket és értékelést. Érték és forma kölcsönösen kristályosítja egymást.

E tanulmány értéknek és formának ezt az elgondolását alkalmazza az abszurditás keletkezésének és feloldódásának folyamatára Beckett néhány darabjának szoros olvasásával, dekonstrukció és rekonstrukció sarkpontjai között, jelentés és jelentőség változó koordinátáinak felrajzolásával.

Amikor Vivian Mercier szellemesen és talányosan megjegyezte, hogy a GODOT-RA VÁRVA olyan dráma, amelyben „*a semmi kétszer történik*”,¹ egyúttal Beckett hírnevét is megalapozta: íme az egzisztencialista drámaíró, aki a Semmi változatait abszurd alakzatokban, az emberi állapot képtelen képeiként és jelképeiként, megszállott következetességgel ismételteti.² Beckett viszonylag terjedelmesebb drámái, a GODOT-n kívül A JÁTSZMA VÉGE, a MINDEN ELESENDŐK vagy az Ó, AZOK A SZÉP NAPOK!, úgy tűnik, megerősítik ezt a jellemzést.

Rövidebb darabjai közül is számos ilyen (MONDD, JOE; FILM). A redukció törekvése már testesebb drámáiban is ott lappang: ahol a Semmi kétszer vagy többször történik, ott a hagyományos jellem lebomlik, s a tradicionális cselekmény szertefoszlik. Kenneth Tynan miniparódiája, a SLAMM UTOLSÓ KOPPANTÁSA AZ UTOLSÓ TEKERCST-et veszi célba, de A JÁTSZMA VÉGÉ-t vagy az Ó, AZOK A SZÉP NAPOK! című darabot is eltalálja, amikor a drámái zsugorítás következményeit karikirozza:

„Az előtérben vak és dölyfös nyomorék, felszínes modorosságokkal. [...] Lefűrészelt szülők kukákban jobbra, csoszogó szolgál mindenütt. [...]

SLAMM *Ez az egész kritika, amit kap?*

SECK *Ez az egész darab, amit írt.*

SLAMM *De lángelme. Te képes lenni ilyen sokra?*

SECK *Ilyen sokra nem. Csak ilyen kevésre.*³

Ám a terjedelem korlátozása nem szükségképpen jár együtt a minőség megcsappanásával és az érték megfogyatkozásával. A redukció rámutatás is, és a kiemelés valami mást is hangsúlyozhat, mint a lét abszurditását. Olykor a képtelenség eredetét és torlókát, keletkezését és feloldódását is magyarázó fénybe állíthatja. Beckett pantomimja, az egyetlen színészre írt NÉMAJÁTÉK I az abszurditás oknyomozó geneziséét nyújtja példás, sőt már-már példátlan tömörséggel. A darab 1956-ban készült, franciául íródott, Párizsban jelent meg először 1957-ben, Beckett maga fordította angolra, 1957. április 3-án mutatta be a Royal Court Theatre Londonban, a szerző unokatestvérének, John Beckettnek kísérőzenéjével. Az angol változat 1958-ban már nyomtatásban is napvilágot látott.

Míg Beckett számos jelenetének színhelye annyira kopár, hogy már-már *olyan, mint* a pusztaság, a NÉMAJÁTÉK színtere *maga* a pusztaság. T. S. Eliot THE WASTE LAND-je, az ÁTOKFÖLDJE, A PUSZTA ORSZÁG, végső lepusztultságában. A festő Francis Bacon 1982-es kozmikus képének, a PUSZTA FÖLDDARAB-nak előképe, sivár sivatag. A megközelítő hasonlatot itt a jelképes felhangú metafora felé siklatja a drámai redukció és a példázatszerű tömörítés. A fizikai a metafizikaira utal. A metafizikai a fizikaiban ölt testet.

A színhely azonnal várakozást kelt. A vakító világosság, amely a sivatagot elárasztja, oly természetes, mint a kín a kiszikkadt síkságon, és oly természetellenes, mint a pokol a szenvedőnek. Egyelőre azonban életnek nincs jele. A pusztaság néptelen.

Az első drámai esemény drasztikus és erőszakos: egy férfit jobbról elének löknek, vagy még inkább a férfit, a NÉMAJÁTÉK egyetlen látható szereplőjét bependerítik a színpadra. Védtelensége hangsúlyos: háttal taszítják előre, ő megtántorodik, s elesik. Ki lehet? Semmit sem tudunk róla. Lehet bárki, bármilyen ember, mi magunk, mindenki. Ha a régi moralitásdráma Mindenkijének modern alakváltozata, Heidegger magányos egyénét is láthatjuk benne, akit valamilyen rosszindulatú hatalom az ellenséges létbe lök. Talán a francia egzisztencialisták elszigetelt személyisége, akit a Semmivel szemközt magányba falaztak, vagy szabadságra ítétek? Vagy valami rosszabbra, veszélyesebbre, végzetesebbre ítétek? Lehet, hogy cirkuszi bohócot látunk?

Ám ha azt, különleges bohócot, akit nem egyszerűen jobbról, hanem jobb oldalról, sőt a jobboldalról penderítenek a világot jelentő deszkákra. A kifejezés így egyszerre színházi és politikai. A képzetkötések síkja nyitott, mint a fényben fürdő, szemet verő sivatag.

Akárhogy van is, a férfi nem adja föl. Ha földhöz vágják, azonnal fölkel, visszapatlan, mint a labda. A pusztaság pora nem az ő hona: leporolja magát, elfordul, próbálja megérteni helyzetét. Álláspontja egyelőre távol esik a nincs mit tenni reménytelenségtől. Estragon csüggedt és esendő általánosításától a GODOT legelső mondatában.⁴ Nem is pusztán a Semmivel találja magát szembe: valamilyen tényleges, bár láthatatlan erő igazgatja, amint a jobbról, pontosabban jobb oldalról érkező füttyszó sugallja. A

férfi engedelmeskedik a fütytűs parancsnak, s jobbra távozik, ám a rejtett erő, a rejtőzködő hatalom azonnal visszapenderíti. Mivel ugyanúgy bánnak vele, mint első ízben, a férfi is ugyanúgy viselkedik, mint először: nem adja be a derekát, tüstént felkel, leporolja magát, félrefordul, gondolkodik, tisztázni akarja a történeteket.

Van min gondolkodnia. A fütytű ismét felhangzik, ezúttal balról, pontosabban – megint színházi és politikai felhanggal – bal oldalról, sőt a baloldaltól. Mivel a hívójel s a parancs most balról jött, a férfi némi tűnődés után balra megy ki. Mihelyt elhagyja a színteret, visszalökik a színpadra. Most is elesik, most sem adja föl, most is felkel, leporolja magát, félrefordul, gondolkodik. Van min tűnődnie.

Azonosak a szélsőjobb követeléseai a szélsőbal követelményeivel? Egyik a másik tükrképe? A férfi a jobb oldal és a bal oldal szimmetriatengelyében áll? Alá kell-e vetnie magát szörnyű szimmetriájuknak? Amikor újra felharsan a fütytű balról, pontosabban bal oldalról, a férfi „gondolkodik, elindul balra, habozik, meggondolja magát, megtorpan, félrefordul, gondolkodik”.⁵ Ha a szélsőbal és a szélsőjobb erőszakos cselekedeteinek metszéspontja az okozott fájdalom, szélsőséges ellentétük a szenvedő szemében viszonylagossá válik. Vízszintes vonalon a sarkpontok széttartanak. Körpályán közelednek és találkoznak. A férfi végül nem felel a fütytűs felhívására, nem követi a fütytű irányát és útmutatását, nem engedelmeskedik parancsának, nem hajlandó tovább mozogni a cselekvés és cselvetés vízszintes tengelyén. Mi értelme van rendre követni az utasításokat a kiismerhetetlen rendetlenségben? A férfi továbbra is tevékeny, kész válaszolni a sors kihívásaira, de nem kíván labda lenni a szélsőbal és a szélsőjobb játékában. Ha szólnának hozzá, értene a szóból. Ha fütyülnek neki, ért a fütytűből is. Ha csak időmitják, nem idomul. Gondolkodik. Rekapitulál, nem kapitulál.

A férfival szemben álló hatalom nem kevésbé találékony. Ha a vízszintes tengelyen csődöt mondott, áttér a függőleges tengelyre. Kis pálmafát bocsát alá a zsinórpadlásról. Egyetlen ágáról a levél körkörös árnyékot vet. Ugyanaz a hatalom ez? Ugyanaz a fütytűs. Ezúttal felülről szól. Taktikát is változtat, amikor irányt változtat? Hangjában most mintha volna valami csalogató. Kellemes lenne beülni az árnyékba. Villog a fény, és perzsel a hő a poros pusztaságban. Jó szándékot mutat a hatalom? Mindenesetre küld egy szabóollót a zsinórpadlásról. Az olló nem feltétlenül sivatagba való, de az ember legalább ki tudja igazítani vele a körmét. Lehetséges, hogy a fütytűs ezután kellemes dolgokra figyelmeztet? Bár a pálmalevelek összecsukódnak, mint valami napernyő, és „az árnyék eltűnik”,⁶ apró vizeskancsó ereszkedik alá a zsinórpadlásról, érkezését fütytű jelzi. Semmi sem fontosabb az izzó sivatagban, mint a tiszta víz. A víz az élet. Már-már a kegyelem jele s a megváltás ígérete. Érdemes küzdeni érte. Érdemes is, kell is: a vizeskancsó a földtől körülbelül három yardra áll meg, s így a férfi nem éri el. Szomjúhozza a vizet, nézi a kancsót, látja a bajt. A hatalom jelekkel csalogató, jelzésekkel ígéretgő taktikája folytatódik. A zsinórpadlásról nagy kocka képeben segítség érkezik. Jöttét fütytű nyomatékosítja. A férfi felismeri a lehetőséget, a kancsó alá szállítja a kockát, rááll, belátja, hogy így sem éri el a kancsót, s helyére viszi a kockát. Szereti a rendet.

További segítségre van szükség, s az, íme, csodák csodája, el is jön: a zsinórpadlásról kisebb kockát eresztenek le, ezúttal egészen a földre, természetesen fütytűs kíséretében. A férfi kisebb tűnődés után lázas tevékenységbe fog:

„Megfordul, meglátja a második kockát, ránéz, a kancsóra néz, odamegy a második kockához, felemeli, odaviszi a kancsó alá, és leteszi a földre, kipróbálja, mennyire szilárdan áll, felmászik rá, hiába próbálja elérni a kancsót, feladja, lemászik, felemeli a második kockát, hogy visszavigye

a helyére, habozik, meggondolja magát, újra leteszi, odamegy a nagy kockához, felemeli, odaviszi a kis kockához, ráteszi, kipróbálja, mennyire szilárdan állnak, felmászik rájuk, a kockák összedőlnek, a férfi leesik, nyomban fölkel, leporolja magát, gondolkodik.

Fölemeli a kis kockát, ráteszi a nagyra, kipróbálja, mennyire szilárdan állnak, felmászik rájuk, és éppen elélné a kancsót, mikor azt egy kicsivel feljebb húzzák, és kartávoltságon túl állapodik meg.”⁷

A láthatatlan, bár hallható hatalom talán mégsem annyira jóindulatú. Íme a férfi – mint afféle modern Sziszüphosz, vagy cirkuszi bohóc, vagy játékos majom – belátta első tévedését, jóvátette eredendő bohóságát, s megcserélte a kockák sorrendjét, ám célját, a vizeskancsót mégsem érte el. Lehetséges, hogy a hibás tett ellentéte is hiábavaló? Hogy az ésszerű cselekvés is sziszifuszi kudarcra van ítélve? Hogy az ember akkor is bolondnak bizonyul, amikor okosan cselekszik? Hogy bármit tesz is, valamilyen kaján kényszer, egyetemes ironia a bolondját járatta vele? A férfi le is vonja a következtetést: amikor egy harmadik, még kisebb kocka is alászáll a zsinórpaddlásról, elgondolkodik, de nem nyúl hozzá, bár hallja a füttyöt. A harmadik kockát használatlanul húzzák vissza.

A férfi mégsem, még most sem adja be a derekát. Amikor a zsinórpaddlásról kötelet bocsátanak alá a kancsó közelébe, szerencsét próbál, él a lehetőséggel, hallgat a füttyre, megragadja a kötelet, felmászik rá, már-már eléri a kancsót, de ekkor a kötelet lejjebb eresztik, s a férfi lehuppan a földre.

Tovább gondolkodik, tovább próbálkozik, leleményes. Ha a kötél túl hosszúnak bizonyult, rövidebbre kell vágni. Felveszi az ollót, hogy megkurtítsa a kötelet, felhúzzák a kötéllal együtt, elvágja a kötelet, és leesik a földre.

Nem adja fel, felkel, leporolja magát, tovább harcol. A levágott kötédarabból lasszót csinál, megpróbálja hurokra kapni a kancsót. Az azonban sebesen eltűnik a zsinórpaddláson.

A férfi összeszedi minden erejét, összpontosítja figyelmét, összeszámolja lehetőségeit. A vizeskancsót felhúzták, ha tehát vizet akar, neki is felfelé kell törekednie. A kockák és a lasszó külön-külön nem voltak hasznára. Együttesen talán hasznukat veszi. Újabb elkeseredetten komoly bohócmutatványok következnek:

„Lasszóval a kezében odamegy a fához, felnéz az ágra, megfordul, és a kockára néz, megint felnéz az ágra, leejti a lasszót, odamegy a kockákhoz, felemeli a kicsit, odaviszi a fához, és leteszi az ág alá, visszamegy a nagyért, felemeli, és odaviszi az ág alá, rá akarja tenni a kicsire, habozik, meggondolja, leteszi, fölemeli a kicsit, és ráteszi a nagyra, kipróbálja, mennyire szilárdan állnak, félrefordul, és lehajol, hogy felvegye a lasszót.”⁸

Bár a vizeskancsó e pillanatban nem látható, eddig minduntalan megjelent, s ha újra feltűnik és lesüllyed, a férfi a két kocka és a faág segítségével felmászhat érte, s a lasszóval becserkészheti. Ezúttal azonban nem a kancsó száll alá, hanem az ág konyul le.

A férfi gondolkodik. Bár korábbi tapasztalatait felhasználta későbbi feladatai megoldásakor, megcserélte a felcserélt kockákat, a kisebbet tette a nagyobbra, s még szilárdságukat is kipróbálta, mégsem jutott sehová, mégsem ment semmire. Egyik eszközével sem érte el a célját. A segítségére küldött tárgyak nem segítettek rajta. Kombinálhatta őket: hasznaltan. Mit lehet tenni? Helyükre hordja a kockákat, a lasszót a kockákhoz viszi, és „gondosan feltekercselve ráhelyezi a kisebbikre”.⁹ Eszközei használha-

tatlanok. Sohasem tudja elérni a vizeskancsót. A függőleges dimenzió éppen olyan megbízhatatlan, mint a vízszintes volt. Aki felfelé tör, aláhull. Ami lent hasznos, azt felhúzzák. A „fent” és „lent” ugyanolyan értelmetlen és értelmezhetetlen, mint a „bal” és a „jobb”.

Hogy a kapcsolat és a következtetés félreérthetetlen legyen, még egyszer felharsan a fütyty jobbról, pontosabban jobb oldalról. A férfi gondolkodik, majd – mintegy kipróbálva és összekötve a „fent”-ről és „lent”-ről szerzett újabb tapasztalatait a szélső „jobb”-ról és „bal”-ról kapott korábbi benyomásaival – jobbra távozik. Amikor azonnal visszalökik és elbuktatják, a két dimenzió komisz használhatatlansága és közös hasztalansága végérvényesen bebizonyosodik.

Bár még egyszer felkel, és leporolja magát, amikor a fütyty balról, jobban mondva bal oldalról megszólal, a férfi nem enged a hívásnak, nem engedelmeskedik a parancsnak.

Elég volt, elege van. Mit is tehetne? Bibelődjék a tárgyakkal, melyek nem visznek közelebb céljához? Ennek semmi értelme. Találomra felveszi az ollót, elkezd vágni a körmét, de az olló, a kis kocka és a kötél eltűnik a zsinórpadláson. Leül a nagy kockára, de kibillentik alóla. A kockát felhúzzák, a férfi leesik. A rendelkezésére bocsátott tárgyak felett is a felsőbb hatalom rendelkezik.

A férfi már nem kel fel, nem porolja le magát, nem válaszol a hívójelre, nem engedelmeskedik a parancsnak. Az oldalán fekszik, és maga elé bámul. Mire is függeszthetné tekintetét? Céljai nincsenek. Értékei elhagyták. Az irányok sehová sem vezetnek. A cselekvés értelmetlen. Jelentés és jelentőség dekonstruálódott. A meghatározottság túlsúlyát felváltotta a meghatározatlanság nullsúlya, az analízist az aporia, a kutatást a közöny, az értelmező megjelölést, tételt és különbségtételt a halasztó hatályú elkülönбözödés (*différance, sic*).¹⁰ A külvilág (vagy az emlékezet és képzelet) kísérti a férfit, a láthatatlan erő érezhető iróniája kíséri. A vizeskancsó visszatér, elérhető közelségben áll meg, de a férfi nem mozdul. A kancsó még közelebb ereszkedik, arca előtt himbálódzik, de a férfi nem mozdul. A pálmaág kiegyenesedik, visszaáll a vízszintesbe, a levelek szétterülnek és árnyékot vetnek, de a férfi nem mozdul. A fütyty felharsan felülről, de a férfi nem mozdul. Úgy viselkedik, mint Vladimir és Estragon, aki a GODOT mindkét felvonásának végén eljátszik a gondolattal: elmegy – de nem mozdul. Abszurd világban nincs hova menni. A vizeskancsót is véglegesen visszahúzzák a zsinórpadlásra, s eltűnik a fa is.¹¹ A férfi lefelé pillant, „a kezét nézi”.¹² Végso számvetése nyilvánvalóan Estragon első és állandó gondolata: nincs mit tenni.¹³

De nagy különbség, ha valaki kezdettől fogva így gondolkodik, vagy végso konklúzióként vonja le a tanulságot; ha eleve így lát, vagy ha erre a következtetésre jut. Az első esetben az abszurditás maga az emberi lét. A másodikban a képtelenség meghatározott okok meghatározott következménye. Az előbbiben az abszurditás abszolút érvényű. Az utóbbiban viszonylagos és feltételes: a viszonyokon múlik, a feltételektől függ. Az első drámai példasor változhatatlanságot sugall. A második példázat magában rejtí a változtatás elvi eshetőségét. E lehetőség lehet csekély, pillanatnyilag bizonytalan, távoli, valószínűtlen vagy akár kivihetetlen, de mivel megokolt konstelláció következménye, megvalósulhat, ha a konstelláció megváltozik.

A NÉMAJÁTÉK-ban Beckett egyszersmind az abszurd dráma keletkezését is dramatizálja. Végtere is pályafutását Proust ragyogó kritikusaként kezdte,¹⁴ és később is írt kritikát íróról, filozófusokról és festőkről: Dantéről, Brunóról, Vicóról, Joyce-ról, Mörikéről, Rilkéről, McGreevyról, Ezra Poundról, Papiniról, O’Caseyról, Denis Devlinről, Jack B. Yeatsról, Geer van Veldéről, Henri Haydenről, Tal Coatról, Massonról,

Bram van Veldéről és – nagy belső ellenkezéssel, töredékesen, rejtélyesen és rejtvényt-szerűen – koronként önmagáról is.¹⁵ A NÉMAJÁTÉK-ban, úgy tetszik, egyesül a drámaíró és a kritikus, hogy megadja az abszurd dráma kritikai geneziséét. Pantomimját Martin Esslinnek az abszurd színházról írt klasszikus műfajmonográfiájával együtt érdemes olvasni.¹⁶

1956 novemberének elejére, amikor NÉMAJÁTÉK-át megírta, Beckettnek bőséges tapasztalata volt a kortársi történelem relativizáló képtelenségeiről. Bár sohasem volt politikailag elkötelezett szerző, részt vett a francia antifasiszta ellenállási mozgalomban (1941–42), s így tudta, milyen érzés, ha egy embert jobb oldalról, háttal előre bepen-derítenek a színtérre, belöknék a színpadra.¹⁷ Tudott a sztálini perek abszurdításáról is. A GODOT első (francia) változatában Estragon megemlíti Bimet és Bomot, „*a komikus sztalinistákat*”,¹⁸ s bár később az utalást túlságosan közvetlennek találta és törölte, kései darabjában, a MIT HOL-ban (1983) Bim és Bom ismét feltűnik, ezúttal Bam és Ben társaságában. Mindnyájan hosszú, szürke köpenyt viselnek, mindnek hosszú, szürke haja van, és mindegyik abszurd vallomást igyekszik kicsikarni a másiktól olyasvala-miról, amiről egyiküknek sincs fogalma. Olykor helyet cserélnek: amikor a vallatónak nem sikerül kinyernie a vallomást áldozatából, a vallatót is vallatóra fogják. Beckett tehát azt is jól tudta, milyen az, amikor az embert bal oldalról, vagyis a sztálini szélsőbal irányból taszítják háttal előre.¹⁹ Nem valószínű, hogy sohasem nyitotta ki a rádiót, sohasem vett újságot a kezébe 1956 októberének végén Zürichben, vagy 1956 novem-berének elején Párizsban. Így követnie kellett a magyar forradalmi eseményeket ok-tóber 23-tól november 4-ig és a forradalom leverésének krónikáját november 4-e után. Mivel minden rádió híradása és minden újság híryanaga szakadatlanul közve-títette a történeteket, az események vargabetűi aligha hagyhatták érintetlenül az éppen e napokban írt NÉMAJÁTÉK élményanyagát.²⁰

A NÉMAJÁTÉK nem az egyetlen Beckett-darab, amelyen a kortársi kelet-európai történelem rajtahagyta ujjlenyomatát. Ilyen mű a KATASZTRÓFA is, mely 1982-ben fran-ciául készült el, az avignoni fesztiválon került színre, 1983. január 10-én a *The New Yorker*-ben jelent meg angolul, és az író gyűjteményes kötetében is olvasható.²¹ A mi-nidráma első pillantásra pusztán színházi esemény, egy színdarab utolsó jelenetének főpróbája. Követi, felújítja és az abszurd színház szellemében megújítja a drámába foglalt dráma régi hagyományát,²² s így a maga módján folytatja, amit Shakespeare a SZENTIVÁNNÉJI ÁLOM-ban és a HAMLET-ben, Shaw az ÚJRABEFEJEZETT CYMBELINE-ben, Pirandello a HAT SZEREP KERES EGY SZERZŐT című színműben, Dürrenmatt a PLAY STRINDBERG-ben vagy Stoppard a Shakespeare és Beckett ihlette ROSENCRANTZ ÉS GUILDENSTERN HALOTT keretei között vagy a Wilde-ra támaszkodó TRAVESZTIÁK-ban kimunkált. A KATASZTRÓFA-ban a rész jeleníti meg az egészet, a nagyobb egység csupán áttűnik a kisebbben.

Ennek megfelelően a KATASZTRÓFA színtere a puszta színpad; személyei a Rendező (R), asszisztensnője, a segédrendező (S), a Főszereplő (F) és Lukács (L), a világosító; „cselekménye” nagyjából a Rendező utasításainak sora s a Főszereplő beállításiának gondja; és záróaktusa a közönség tapsa, melyet a Rendező alkalmasint csak képzel, de az igazi közönség is hall.

Beckett KATASZTRÓFÁ-jának társadalmi hatósugara azonban túlterjed egy színházi főpróra szokványos keretein. Míg a Rendező fényűző prémekben feszít, és karos-székben ül, a Segédrendező hajadonfőtt áll mellette, és fehér overallt visel, s a Fősze-replő fekete fatuskón áll a színpad közepén mezítláb, rajta hosszú fekete köpeny és

fekete kalap. Az ülő és álló helyzet, a jó és rossz ruha, a fehér és fekete szín, a szabadon választott hely és a kényszerhelyzet, a megfigyelés és megfigyeltetés ellentéte azonnal hatalmi rangsort sugall: a Rendező a hierarchia csúcsán helyezkedik el, a Segédrendező rendelkezésére áll, a Főszereplő pedig szolgájuk vagy rabszolgájuk.

Beckett művészetének festőtársa s egyben-másban rokona, az ugyancsak dublini születésű Francis Bacon szintén gyakran fejez ki lidércnyomásos korlátozottságot klauszrofóbiás bezártsággal, elszigeteltséget elkülönítéssel, amint ezt nyomasztóan körülhatárolt és erőszakosan helyhez kötött portréinak szűk tere sugallja: FEJ I–VI (1948–49), PÁPA I, PÁPA II (1951), TANULMÁNY VELÁZQUEZ X. INCE PÁPA PORTRÉJA UTÁN (1953), ALAKOK TÁJBAN (1956–57), TRIPTICHON T. S. ELIOT „SWEENEY AGONISTES” CÍMŰ KÖLTEMÉNYÉNEK IHLETÉSÉRE (1967), MOZGÓ ALAK (1976), SZFINX – MURIEL BELCHER KÉPMÁSA (1979) és TRIPTICHON AISZKHÜLOSZ „ORESZTEIÁ”-JÁNAK IHLETÉSÉRE (1981).

A KATASZTRÓFA kezdőképében meghatározott rangsort a Rendező éles és kurta utasításai is megerősítik. Parancsait a Segédrendező azonnal lejegyzí, és haladéktalanul végrehajtja. A Rendező úgy beszél, ahogy egy ismétlőfegyver lő. A Segédrendező úgy engedelmeskedik, ahogy egy találatot kapott ember ráng. Reakciói abszurdan gépiesek, készségessége a jól begyakorolt készség fokán automatikus. Valahányszor a Rendező szivarra akar gyújtani, és ostorcsapásszerű gyors szóval – ahogyan Pozzo beszél Luckyval – tüzet kér, a Segédrendező némán tüzet ad.

A Rendező ingerlékeny. A Segédrendezőnek adott instrukciói egyre igazgatják a Főszereplőt. Vegye ki a zsebéből a kezét! Ne szorítsa ökölbe! Vegye le a köpenyét! Fázik hamuszürke pizsamájában? Seabaj. Vegye le a kalapját! Koponyáját és kezét be kell megszelní! Összekulcsolt kezét fel kell emelni! Mellmagasságig, hogy könyörögjön! Állványát magasabbra! Meztelen lábujjait a zsöllye első sorából is látni kell! Nyakat meztelenre! Fejet lehajtani! Nadrágot feltúrní! Lábat bemeszelní! Hogy a látványt a tökéletesség abszurd fokára emelje, a Rendező utasítja a világosítót, hogy sötétítse el a színpadot, és irányítsa a fényt a Főszereplő lehajtott fejére. Így lesz jó. A Rendező elégedett. Rohanhat a jelölőbizottságba. Körmeit kimutatta. Hatalmát érvényesítette. Sikérét biztosította.

A lehajló fej Bacon képeire is jellemző, s különféle módokon portréin is együtt jár az emberi arkifejezés eltorzításával, eltörlésével. A HÁROM ALAKTANULMÁNY A KERESZTFA TÖVÉBEN (1944) a keresztre feszítés kínját a lecsüngő fej arcfelbontásával, illetve arctalanságával is kifejezi. Az első figura kínban feszülő profilképét szemközt sejlő groteszk arc egészíti ki; a második és harmadik alaknak csak felnyílt, vicsorgó szája van, szeme, orra nincsen. A rőt környezetbe helyezett sötét ALAKTANULMÁNY I (1945–46) görnyedt és kétes figurájának fejét, arcát kalap takarja; az ALAKTANULMÁNY II feje fölött ernyő, szeme s orra helyén fekete árnyék, tágra nyílt, üreges szájában zölden foszforeszkáló fogsor. A leszegett nyakú GUGGOLÓ ALAKTANULMÁNY (1952) fejetlen és arctalan; korláton kuporgó alakja veszélyeztetett és védtelen, s a vitrinszerű kalitka szűk terében félig-meddig kiállítási tárggyá dologiasult – akárcsak Beckett KATASZTRÓFÁ-jának fehérre meszelt Főszereplője. Az ALAKOK TÁJBAN (1956–57) ülő figurája magatehetetlenül előreroskad, feje előrecsuklik, arca láthatatlan. Fekete árnyék mered vissza rá. A nyugtalan, felszűrő sásokkal vibráló expresszionista táj egyben színpadszerű szobabelső is, melyet kékes redőzésű sötétszürke függöny zár le.

Beckett KATASZTRÓFÁ-jában a társadalmi polarizációt tovább növeli a Főszereplő kezének alkalmi bemutatása. A kéz karomszerű, nyomorék, izomrostjai elsorvadtak.²³

Az odavetett célzásból kérdések sora sarjad. A jelenet csupán főpróba, vagy kihallgatás is? A Rendező csak színházi ember, vagy nyomozó és kínvallató is? A Segédrendező a vallatásban is segédkezik? A Főszereplő egyszerű színész, aki végrehajtja mindenható Rendezőjének utasításait, vagy kiszolgáltatott rab is, akit vallatója annyira alattvalójának tekint, hogy pusztá tárgyként kezel? Lukács pusztán színházi világosító, vagy – bibliai neve s annak fényre utaló latin etimológiája ellenére – valamilyen sötét hatalom eszköze is? Ő s a Rendező ironikusan a „fényhozó” Lucifert testesíti meg? A KATASZTRÓFÁ-nak nemcsak szövege, hanem szövegösszefüggése is megenged ilyen képzettársításokat: párhuzamos figurák megfelelő darabokban hasonló szerepet játszanak. A VÁZLAT RÁDIÓRA II című jelenetnyi drámában az Animátor (A), a KATASZTRÓFA Rendezőjének párja, kétségkívül kínvallató. A Gyorsíró, mint a Rendező asszisztense, félreérthetetlenül vallatásban asszisztál, még ha – mint a Segédrendező – érez is olykor rokonszenvet az áldozat iránt. Fox (F), a KATASZTRÓFA Főszereplőjével párhuzamos alak, nyilvánvalóan megkínzott rab, s így segíthet megérteni, mitől sorvadnak a Főszereplő kezének izomrostjai. Az egész jelenet nyíltan abszurd kihallgatás, melyen a kihallgatónak fogalma sincs, mit mondhatna a rab, és Dick, az Animátor brutális vörölegénye, gyakran használja a bikacsököt. A kínzóeszköz darabról darabra változik. A NÉMAJÁTÉK II-ben hegyes ösztöke. Az Ó, AZOK A SZÉP NAPOK!-ban éles csengetés, amely a buckába süppedő Winnie-t nem hagyja aludni. A JÁTÉK-ban szűrőfény, amely a jellegtelen arcú, nyakig szürke urnákba temetett két Asszonyból (A1, A2) és egy Férfiből (F) vallomást csikar ki. Mindezekben a darabokban, mint a KATASZTRÓFÁ-ban is, a szereplőket beszélő nevek azonosítják, akárcsak a középkori moralitásjátékokban vagy a modern szimbolista és expresszionista drámákban, és a neveket kezdőbetűk rövidítik, miként Kafka regényeiben.

Mivel a KATASZTRÓFA Rendezője karosszékekben terpeszkedik, prémbundát és prém-sapkát hord, míg a didergő Főszereplő fekete tuskón áll, és fekete köpenyt visel (míg azt is le nem parancsolják róla); s mivel Beckett a darabot Václav Havelnek dedikálta, aki akkor a prágai Pankrac-börtönben raboskodott „felforgató-”, azaz emberjogi tevékenységéért kiszabott büntetését töltve,²⁴ a Rendező és a Főszereplő közötti ellentét nemzeti színezetet is kap. Beckett ír érzékenysége közrejátszhatott annak megértésében és érzékeltetésében, hogyan él egy kis nemzet egy nagyhatalom árnyékában.²⁵

A minidarab minicselekménye abszurd katasztrófa drámai képében összpontosul. A Főszereplő – amint a kopár és sötét színpad közepén leszegett fejjel, eltörölt arccal, fehérre meszelt, megvilágított koponyával, felgyűrt nadrágszárral és meztelen lábbal áll az emelvényen – elkülönített, eldologiasodott, elidegenedett és megalázott figura benyomását kelti. Komoran groteszk és szálnalmasan abszurd alak: az egyetemes katasztrófa képe és jelképe. A Rendező is ilyennek látja, s a látványt elismeréssel nyugtázza: „*Hát ez a mi katasztrófánk, nem egyéb! Még egyszer, és már itt sem vagyok.*”²⁶

A komor jelenet komikus összetevője külön figyelmet érdemel. Nem magyarázható meg pusztán az abszurd helyzetekben általában jelen lévő iróniával.²⁷ Nem is csupán lelki védekezés a fájdalmas tapasztalat ellen, melyet eltávoztatni ugyan nem lehet, de ideig-óráig távol tartani, a személyiség belső világától idegennek nyilvánítani érdekes. Nem is csak újabb megnyilatkozása annak, amit a GODOT-val kapcsolatban Beckett úgy fogalmaz meg, hogy „*semmi sem groteszkebb, mint a tragikum*”,²⁸ és amit A JÁTSZMA VÉGÉ-ben Nell egy kukából kiszólva megismétel és megerősít: „*Semmi sem olyan mulatságos, mint a nyomorúság.*”²⁹ A klasszikus görög drámában tragikum és komikum elkülönült, a reneszánsz drámában elkeveredett, az Ibsentől Csehovon át O’Neillig és

Millerig ívelő korszakban elvegyült, s az abszurd drámában egyik a másik vetülete. Ez a beckett-i abszurd csapda.

De a KATASZTRÓFA-dráma végén a katasztrófajelenet kilép e csapdából. Nemcsak úgy, hogy az ironiát önironiával párosítja – ezt számos más Beckett-mű is megteszi –, hanem úgy is, hogy karikatúrát rajzol a Rendezőről, aki szándékosan teremt katasztrófahelyzetet „számukra”, vagyis az elképzelt közönség számára, hogy talpra állítsa a publikumot, elnyerje tetszését, kiváltsa tapsát. A drámaian bemutatott abszurd helyzet bizonyul itt abszurdnak: a katasztrófa mesterséges játék.

E ritka tüneményre a KATASZTRÓFA utolsó színiutasítása adja meg a magyarázatot:

*„Szünet. Távoli taps zaja. F fölemeli fejét, a közönséget nézi. A taps akadozik, majd elhal. Hosszú szünet. A fej lassan elmerül a sötétben.”*³⁰

A főpróba során a Rendező mindvégig megkövetelte, hogy a Főszereplő oly mélyre hajtsa le fejét, ahogy csak lehet. A próba kezdetén F „feje lehajtva”.³¹ Fekete, széles karimájú kalapja elfedi arcát. A személytelen hatalom nem tűri a személyességet: szemében a személyiség megnyilatkozása, az emberi arc személyessége merő arcátlanság. F-nek, tudjuk, tilos ökölbe szorítania kezét. Az erőgyűjtés ellenállás, s a szembeszegülés lázadás. Az áldozat keze legyen laza, ernyedt és bemeszelt, kulcsolódjék és emelkedjék könyörgő mozdulattal. Amikor a Rendező a zsöllye első sorából megpillantja F arcát, azonnal utasítja, hajtsa le fejét. Mikor a Segédrendező bátortalanul megkérdi, „*Mi lenne, ha... esetleg... felemelné a fejét... egyetlen pillanatra... hogy lássuk az arcát... csak egy pillanatra*”,³² a Rendező tüstént válaszol, és ellentmondást nem tűrő hangon mordul rá: „*Micsoda?! Hát még mit nem! Még hogy a fejét? Mit gondolsz, hol vagyunk? Talán Patagóniában? Még hogy emelje föl a fejét! Micsoda ötlet!*”³³ Ha megtenné, megtehetné, lerombolná az abszurd katasztrófa képét és jelképét, meghiúsítaná a Rendező szándékát, elrontaná a beállítás hatását, megsemmisítené a főpróba célját, tönkretenné az előadást.

Ebben a háttérben és helyzetben válik jelentőssé, hogy a Főszereplő mégis felszegi fejét, és farkasszemet néz a közönséggel. A gesztus kihívóan lázadó és keményen kataritikus. A mozdulat a személyes autonómia visszanyerését jelzi. „*Az elszemélytelenedés képe személyessé válik, a korábbi történés ironikusan a visszájára fordul.*”³⁴ Az ellenállás elűzi az abszurditást. A szembeszegülés szembeszáll a katasztrófával. A jelentés és jelentőség visszatér. A dekonstrukciót felváltja a rekonstrukció. Az utolsó pillanatban. Legalább egy pillanatra. E dacos gesztus első moccanása lehet egy felszabadító mozgalomnak.

A KATASZTRÓFA záróképe ily módon egyetemes jelentőségre emelkedik. Beckett már korábbi drámáit is úgy szerkesztette, hogy bennük a cselekvés lehetetlensége a cselekvés szükségességére vonatkozzék. Így mentette meg a cselekvés elvét a cselekvésképtelenség közegében, s így óvta meg a drámát a hagyományos drámai dinamika redukciójának szűkített terében. A KATASZTRÓFA-ban a fejét felszegő Főszereplő mozdulata ezt a mozzanatot emeli ki. A felsejlő perspektíva a megelőző darabok abszurd dramaturgiájának természetére is értelmező fénysugarat vet.

A lehajtott és felemelt fej képe Beckett drámai világegyetemének visszatérő szimbolikus eleme. Jelentését ezért szakadatlanul változtatja, ahogyan szöveg és szövegösszefüggés, hallható hang és felsejlő felhang, típus és archetípus, hagyománykövetés és hagyománytörés, hely és helyzet megkívánja. Nem csupán egy mű egyik motívuma, hanem az életmű vezérmotívuma. A motívumot Beckett már-már zenei érzékenységgel komponálja meg, és mintázza bele a dráma szövetébe. A KATASZTRÓFA-t

megelőző darabokban feltűnő, hogy nemcsak a lehajtott fej fejez ki elesettséget, reménytelenséget, kiüresedést és vereséget, hanem gyakran a felszegett fej is hiábavalóságot, megcsalattatást és fájdalomat sugall vagy készít elő.³⁵ Amikor Estragon és Vladimir némán és mozdulatlanul, „mellükre ejtett állal”³⁶ várják Godot-t, lecsüggesztett fejük fizikai és metafizikai helyzetüket példázza. Amikor Vladimir „felemeli a karját”³⁷ s vele természetesen a fejét, Estragont figyelemre inti, s a két csavargó egész testében groteszkül megmerevedve felfigyel, a feltörekvő mozdulat sehova sem vezet: semmit sem hallanak, és Estragon elveszíti egyensúlyát, s majdnem elesik. Pozzo pórázással kényszeríti Luckyt, hogy nézzen fel az égre. Mikor Estragon „a színpad széléig megy, ... a közönségre tekint”, s megállapítja, „Mosolygó táj”, majd hozzáteszi, „Menjünk innét!”,³⁸ akkor szarkasztikusan, sőt metafizikusan ironikus. Végül is nincs mit tenni, „Bele kell nyugodni”.³⁹ Amikor azonban a KATASZTRÓFA végén, tehát szerkezetileg hangsúlyos helyen a Főszereplő emeli fel a fejét és néz szembe a közönséggel,⁴⁰ akkor a mozdulat lendületes, lázadó és jelentős. Ezért diszkvalifikálódik a Rendező, ezért hal el az abszurd katasztrófának kijáró elképzelt taps, s ezért hangzik majd fel, elképzeltük, a színiutasításban előírt hosszú szünet után a szemlélőből cselekvővé tett valódi közönség valódi tapsa.

Ahol az abszurditás uralkodik, ott a „jobb” és „bal”, a „fent” és „lent”, az „előre” és „hátra” közötti különbség viszonylagossá válik, s belevész az érték és értelem nélküli azonosságba. Ahol az irányok szimbolikája visszatér, ott az abszurditás metafizikája katarztikusan érvényét veszti. Legalábbis a katarzis pillanatában.

Jegyzetek

1. Vivian Mercier: THE MATHEMATICAL LIMIT. *The Nation*, Vol. 188. (1959. febr. 14.) 144–45. o.
2. A Semmi félelmetes. Az ismétlés komikus. Vö. Henri Bergson: A NEVETÉS. Fordította, az előszót és a jegyzeteket írta Szávai Nándor. Gondolat, 1986. 41., 44., 53., 55., 56., 58., 70., 83., 85., 92., 97., 104., 118. o. Vö. John Orr: TRAGICOMEDY AND CONTEMPORARY CULTURE: PLAY AND PERFORMANCE FROM BECKETT TO SHEPARD. Ann Arbor, The University of Michigan Press, 1991.
3. Kenneth Tynan: SLAMM'S LAST KNOCK! *The Observer*, 1958. nov. 2. 19. o.
4. Samuel Beckett: GODOT-RA VÁRVA. Ford. Kolozsvári Grandpierre Emil. In: Samuel Beckett: DRÁMÁK. Európa, 1970. 7., 20. o.
5. Samuel Beckett: NÉMAJÁTÉK. Ford. Bart István. DRÁMÁK. 201. o. A megközelítően szimmetrikus elrendezés Francis Bacon több képét is jellemzi: ALAK HÚSSAL (1954); ISABEL RAWSTHORNE FEJE, HÁROM TANULMÁNY (1965); MURIEL BELCHER, HÁROM TANULMÁNY (1966); TRIPTICHON – KÉT, ÁGYON FEKVŐ ALAK ÖRÖKKEL (1968); LUCIAN FREUD, HÁROM TANULMÁNY (1969); ÖNARCKÉP, HÁROM TANULMÁNY (1979); JOHN EDWARDS PORTRÉJA, HÁROM TANULMÁNY (1984).
6. Samuel Beckett: DRÁMÁK. 201. o.
7. I. m. 202. o.
8. I. m. 203. o.
9. Uo.
10. Vö. Jacques Derrida: GRAMMATOLÓGIA. Első rész. Transzformálta Molnár Miklós. Szombathely, Életünk–Magyar Műhely, 1991. 28., 35., 41., 44., 47., 48., 51., 73., 75., 78., 82., 84., 86., 91., 96., 99–100., 102., 104., 105–106., 108–109., 110., 113., 130–132., 135., 139–140. o.; Jacques Derrida: AZ EL-KÜLÖNBÖZŐDÉS. Ford. Gyimesi Timea. In: Bacsó Béla (szerk.): SZÖVEG ÉS INTERPRETÁCIÓ. Cserépfalvi, 1991. 43–65. o.; Jacques Derrida: A FILOZÓFIÁBAN ÚJABBAN MEGHONOSODOTT APOKALIPTIKUS HANGNEMRŐL. Ford. Angyalosi

Gergely. In: Jacques Derrida–Immanuel Kant: MINDEN DOLGOK VÉGE. Századvég, 1993. 35., 71–72., 78–79., 90. o.; Nagy Pál: „POSZTMODERN” HÁROMSZÖGELÉSI PONTOK: LYOTARD, HABERMAS, DERRIDA. Párizs, Bécs, Budapest, Magyar Műhely, 1993; Vilcsék Béla: A DEKONSTRUKCIÓ ELMÉLETE. In: AZ IRODALOMTUDOMÁNY „PROVOKÁCIÓJA” – AZ IRODALMI FOLYAMAT. Eötvös–Balassi Kiadó, 1995. 274–301. o.; Orbán Jolán: DERRIDA ÍRÁS-FORDULATA. Pécs, Jelenkor, 1994. 51–59. o.; Nagy Pál: AZ IRODALOM ÚJ MŰFAJAI. ELTE BTK Magyar Irodalomtörténeti Intézete–Magyar Műhely, 1995. 10., 14., 16., 21., 51., 123., 209., 211., 232., 344., 351. o. – Természetesen nem a dekonstrukciós elmélet hatására alakultak ki a párhuzamok Beckett NÉMAJÁTÉK-a és Derrida tanai között. A NÉMAJÁTÉK több mint egy évtizeddel megelőzte – s mintegy előzetesen „megmagyarázta” – Derridát. Inkább tipológiai párhuzamról van szó.

11. Samuel Beckett: DRÁMÁK. 204. o.

12. Uo.

13. I. m. 7., 20. o.

14. Samuel Beckett: PROUST. Ford. Osztoivits Levente. Európa, 1988.

15. Samuel Beckett: DISJECTA: MISCELLANEOUS WRITINGS AND A DRAMATIC FRAGMENT, edited with a foreword by Ruby Cohn. London, John Calder, 1983.

16. Martin Esslin: AZ ABSZURD DRÁMA ELMÉLETE. Ford. Sz. Szántó Judit. Bev. Almási Miklós. Színháztudományi Intézet–Népművelési Propaganda Iroda. 1967. 14–25. o.

17. Samuel Beckett: DRÁMÁK. 201. o. Bár Bacon sem jellemzők a közvetlen politikai utalások, az 1965-ös KERESZTRE FESZÍTÉS című hármasképének szélső jobb oldalán ábrázolt alak náci karszalagot visel.

18. Deirdre Bair: SAMUEL BECKETT. London, Jonathan Cape, 1978. 426. o.

19. Samuel Beckett: DRÁMÁK. 201. o.

20. A NÉMAJÁTÉK megírásának idejére vö. Deirdre Bair: SAMUEL BECKETT. 455., 472. o.

21. Samuel Beckett: KATASZTRÓFA. Ford. Török Gábor. *Kelet-Európa*, 1991/3. 4–7. o. In: THE COMPLETE DRAMATIC WORKS. London, Faber and Faber, 1986. 455–461. o.; és COLLECTED SHORTER PLAYS. London, Faber and Faber, 1990. 297–301. o.

22. Vö. Enoch Brater: BEYOND MINIMALISM: BECKETT’S LATE STYLE IN THE THEATER. New

York and Oxford, Oxford University Press, 1987. 149. o.

23. A jelenség életrajzi összefüggéseire vö. Enoch Brater: BEYOND MINIMALISM. 146. o. Bacon képein is gyakran sorvadtak, sebesültek, torzítottak, zsugorítottak, csökevényesek vagy lecsonkoltak a végtagok: HÁROM ALAKTANULMÁNY A KERESZTFA TÖVÉBEN (1944), TANULMÁNY X. INCE PÁPA PORTRÉJÁHOZ (1962), HÁROM TANULMÁNY A KERESZTRE FESZÍTÉSHEZ (1962), HÁROM ALAK SZOBÁBAN (1964), KERESZTRE FESZÍTÉS (1965), MUYBRIDGE UTÁN – MOZGÓ EMBERI ALAK, TANULMÁNY – NŐ VIZET ÖNT KI A TÁLBÓL ÉS PARALITIKUS GYEREK NÉGYKÉZLÁB (1965), GEORGE DYER A FÜGGÖNYZSINÓRT BÁMULJA, PORTRÉ (1966), TRIPTICHON T. S. ELIOT „SWEENEY AGONISTES” CÍMŰ KÖLTEMÉNYÉNEK IHLETÉSÉRE (1967), TRIPTICHON – KÉT, ÁGYON FEKVŐ ALAK ŐRÖKKEL (1968), TRIPTICHON – AZ EMBERI TEST, TANULMÁNYOK (1970), TRIPTICHON (1971), TRIPTICHON (1972. augusztus), ÜLŐ ALAK (1974), ALVÓ ALAK (1974), TRIPTICHON (1974–77), EGY TÖRPE PORTRÉJA (1975), HÁROM ALAK ÉS EGY ARCKÉP (1975), TANULMÁNYOK AZ EMBERI TESTRŐL (1976), MOZGÓ ALAK (1976), TRIPTICHON (1976), MOZGÓ ALAK (1978), FESTMÉNY (1978), TRIPTICHON – TANULMÁNYOK AZ EMBERI TESTRŐL (1979), SZFINX – MURIEL BELCHER KÉPMÁSA (1979), TRIPTICHON AISZKHÜLOSZ „ÓRESZTEIÁ”-JÁNAK IHLETÉSÉRE (1981), ÖNARCKÉP-TANULMÁNY (1981), AZ EMBERI TEST, TANULMÁNY (1982), TANULMÁNY AZ EMBERI TESTRŐL – ALAK MOZGÁSBAN (1982). Az emberi az állathoz közeledik. Vö. Dawn Ades–Andrew Forge: FRANCIS BACON, with a note on technique by Andrew Durham and a select bibliography. London, Thames and Hudson, the Tate Gallery, 1985. 13–14. o.; John Russell: FRANCIS BACON. London, Thames and Hudson, 1989. 112–113., 127. o.

24. Enoch Brater: BEYOND MINIMALISM. 139–140. o.

25. Vö. Deirdre Bair: SAMUEL BECKETT. 282. o.; John Fletcher and John Spurling: BECKETT: THE PLAYWRIGHT. London, Methuen, 1985. 60–61., 82–88. o., 166. o.; Andrew K. Kennedy: SAMUEL BECKETT. Cambridge, Cambridge University Press, 1989. 2–3. o.

26. Samuel Beckett: KATASZTRÓFA. *Kelet-Európa*, 1991/3. 7. o.

27. Vö. John Orr: TRAGICOMEDY AND CONTEMPORARY CULTURE. 1–170. o. Bacon torz figuráira nem jellemző a komikum. A norma és a tőle való „abnormális” eltérés egyidejű ellentéte ritkán komikus (TRIPTICHON – KÉT, ÁGYON FEKVŐ ALAK ÖRÖKKEL, 1968). A norma koronkénti erősebb érvényesülése a képet tragikussá teszi (ALAKOK TÁJBAN, 1956–57), TRIPTICHON AISZKHÜLOSZ „ORESZTEIÁ”-JÁNAK IHLÉTÉSÉRE, 1981). A norma sérülése, közvetett jelenléte vagy a képről a néző elvárásaiba történő áthelyezése gyakran hipnotikusan hitető, erőteljes és erőszakos kényszerképzeteket vetít ki. Ezek képtelen voltukban is félelmetesen képszerűek: az iszonyat groteszk torzképei (HÁROM ALAKTANULMÁNY A KERESZTFA TÖVÉBEN, 1944, FESTMÉNY, 1946, TANULMÁNY VELÁZQUEZ X. INCE PÁPA PORTRÉJA UTÁN, 1953, ALAK HÚSSAL, 1954, HÁROM TANULMÁNY A KERESZTRE FESZÍTÉSHEZ, 1962, HÁROM ALAK SZOBÁBAN, 1964, KERESZTRE FESZÍTÉS, 1965, LUCIAN FREUD, HÁROM TANULMÁNY, 1965, ÖNARCKÉP, HÁROM TANULMÁNY, 1972, TRIPTICHON, 1976, OEDIPUSZ ÉS A SZFINX INGRES UTÁN, 1983).

28. Samuel Beckett: LEVÉL ROGER BLINHEZ. 1953. jan. 9. Idézi Bair. 428. o.

29. Samuel Beckett: A JÁTSZMA VÉGE. Ford. Kolozsvári Grandpierre Emil. In: DRÁMÁK. 162. o.

30. Samuel Beckett: KATASZTRÓFA. *Kelet-Európa*, 1991/3. 7. o.

31. I. m. 4. o.

32. I. m. 7. o.

33. Uo.

34. Enoch Brater: BEYOND MINIMALISM. 146. o. Vö. 151. o. Ez akkor is igaz, ha a koponyára szánt fényt az arcról lekapcsolják.

35. Vö. Samuel Beckett: DRÁMÁK. 11., 17–19., 24., 26., 30., 37., 134., 136., 167–168., 188., 196–197., 219., 238., 250–252., 281., 332–333., 341., 345. o. stb. E képlet túlélte a KATASZTRÓFÁ-t: MIT HOL (1983). Fordította Török Gábor. *Holmi*, 1990. február. 210–216. o.

36. Samuel Beckett: DRÁMÁK. 17. o.

37. Uo.

38. I. m. 12. o.

39. I. m. 20. o.

40. Samuel Beckett: KATASZTRÓFA. *Kelet-Európa*, 1991/3. 7. o.

Székely Magda

ERÓZIÓ

Nincs kivédeni semmi mód
az emésztő eróziót

ahogy mind magabiztosabban
terjeszkedik benn a tudatban

az induló gondolatot
eltérítik a torlaszok

a szavak foszlánnyá enyészve
széthull szándékuk szövedéke

mintha többé nem volna más
csak folytonos fogyatkozás

de mégis valami belőlem
van egyre inkább éledőben

és lehajol fénylő fölénye
a véges pusztulás fölébe

MOZDULATLAN

Mert elmozdulni sose vágytam
megálltam a magam helyén
volnék fa fújhatna a szél fenn
tartana lenn a televény

LEHETŐSÉG

Egy lélekzetnyi lehetőség
váratlan rés a kényszeren
mindig adódott valahogy
és ennyi elég volt nekem

László Noémi

PONTOSSÁG

Csak azt: fenyőfa hogy hasad,
nap merre tűz, meddig, miért,
sziklában merre visz az ér,
a zajban hogy kövesd magad;
csak azt tudod: a hang hová
hajolt, a víz honnan szakadt,
függőleges kövek között
a méretek hol alszanak;

vonal vonalba hol talál,
a pengeárnyék merre jár,

csak azt tudod: ha célba ér,
földtől vagy égtől függ az él,
s hogy még valódi, még remek.

Babonák nem kísértenek.

ÁTHALLÁS

mikor az árnyék elindult felém
ha megbicsaklott elviselte vállam
sok ág hajolt fordult sok arc utánam
az emlékezet földi tengelyén

füvek között helyemre nem találtam
sok furcsa név ragadt rám idegen
szavak körébe vitt ígézetem
maradtam ott is akkor is hazátlan

mikor levéltől lassan elszakadt
a suttogás és földre hullt a fény
az emberélet útjának felén
kigyúlt a lomb s én megnémultan álltam

Thuróczy Katalin

HÁROM NYULAK

Csak kibírom röhögés nélkül, add, Uramisten, hogy kibírom, és ne üljek le a járda-szegélyre, térdem közé szorítva a műanyag szatyrot, és ne vihogjak bele a három nyúldög puha szőrébe, add, Uramisten!

Amint átszóltak, hogy van három nyúl, menjek értük, indultam. Éppen csak szebbre cseréltem az otthoni kopott tornacipőt, hogy mégsem abban, ha este tíz óra van, ez akkor is az Andrássy út, egy elegáns, patinás, meg szembejöhethet bárki, úgyhogy fölvettem a szebbiket, és átballagtam.

A Hajós utca ilyenkor épp ugyanolyan, mint mindig, csak sötétebb, és a kocsi csomagtartójában ott feküdtek hosszan kinyúlva a nyulak. Hárman. Eszembe jutott a mese, és ettől pokoli kedvem kerekedett – amolyan pusztító jókedv, amelynek semmi köze a kellemes, joviális, polgári jókedvhez, inkább ablaktörő, fejszét ragadó vidámság, ha férfi volnék a század elején, a pezsgő után megenném a poharat, véres szájjal morcogtatva a gravírozott üveget. Ha birtokom volna, elkártyáznám, vadászpuskámra támasztanám a halántékom, és száz cigány húzná, amikor véres fejével a damasztabroszra buknom, jobbon Caisse d'escalopes de Saumon à la Marinière, balomon Pigeons aux pointes d'asperges, szemben feldőlt francia pezsgő... Dom Pérignon vagy valami hasonlót, bár a márka másodlagos, de hát nekem nem maradt más, csak a mese...

„...adjon isten, három nyulak! Úgy ültök itt, mint az urak.

– Urak, bizony! Urak leszünk, reggelre rókahúst eszünk!

Ennek a fele se móka! – Iszkolt is hamar a róka...”

...és ettől rám jött a röhögés. Valahonnan gyomortájrról indult, és görcsös hullámokban söpört végig a testemen, hiába próbáltam nem odanézni, hiába meresztettem a szemem, mint katona a vártán: mindig csak előre, a szatyor ott jött mellettem, és ebből a szatyorból három fehér bolyhos nyúlsegg kandikált bele az éjszakába, és három pár – azaz hat darab – hideggé meredt nyúlláb mutatott az égre vádlón. Ettől jött rám a röhögés annyira. Próbáltam nem kívülről látni magam, ahogy ott kocogok hűgyszagú házak árnyán az Andrássy út felé a szebbik tornacipőmben, súlyos szatyromból dermedt nyúlcsimerek lógnak, én igazán megpróbáltam, de minél inkább akartam nem látni magam, annál inkább szembejött velem szarkasztikus alteregóm, és mocskos szándéktól vezérelve direkte röhögtetett.

Így értem az Opera elé. A közönség éppen tódult kifelé, arcukon átszellemültség, vállukra áhítatosan csatolták fel szárnyaikat – a nézőtérre tilos bevinni –, némelyiken még ott fityegett a rajta felejtett ruhatári szám, aztán könnyedén a levegőbe szökkenve elsuhogtak, ki a Belváros, ki Kőbánya, Angyalföld, Kispest felé, csak a megrögzött Wagner-rajongók kocogtak egykedvűen, én meg ott, a cekkerből meredő nyulakkal.

...a társaság nem volt sem jobb, sem rosszabb a szokásosnál. Mint a lepkék, mindenki eltáncolta a maga táncát, szeszélyes szellemi arabeszket rajzolva a semmibe, görcsösen próbált olyannak látszani, amilyennek elvárták tőle, csattantak a poénok, és hosszú, hálás röhögés kísérte mindahányat, hálás, mert addig sem kellett okosakat mondani, hosszú, mert jólesett valamivel kitölteni a múltó időt. Az idő pedig múlt szorgalmasan...

Bezuhanтам a kapun, hátamat nekitámasztottam a vastag tejüvegnek, melyet szeszélyes vaslevelek védtek kívülről, és mélyet lélegeztem a maratoni futók hörgő lélegzetével, ahogy az utolsó csepp oxigénért küzdenek fulladás előtt... A liftben elmúlt az egész, és mire a konyhába értem, csak valami fura üresség maradt utána, előttem meg a feladat: ezeket a dögöket meg kell nyúznom.

Négyen voltunk a konyhában, a nyulak meg én...

...rögtön az elején bosszantott, kicsit minden túllontúli volt rajta: a haja túl göndör, a mosolya túl sármos, az alakja túl fiús, sehol semmi sörhas, semmi táskás a szeme alatt, semmi lomhaság, ami mégiscsak pimaszság az ő korában, ha legalább a pulóverén lett volna egy folt, vagy az elszakadt cipőfűzője bogra kötve, de semmi. Fesztelenül ült le bárki mellé, és ahova leült, mindenki mosolygott, röpködtek körülötte a szellemes szójátékok, történetek, anekdoták, bárhova ment, mindenütt csak rá sütött a nap, egyszerűen pillanatokon belül tiszta szívből utáltam. Mint a kénsav mart belülről a keserűség, később bevallottam, hogy inkább az irigység, amiért olyan tudott lenni, amilyen mindig szerettem volna, és ami már sosem adatik meg, mert szárnyaljon bár akárhogy

szellemem, legyek bár belülről karcsú és légies, derékig érő lángvörös lelki hajamba kapjon bár bele a szél, a valóság: bensőm ormótlan tokja, a súlyos csontok, rejtett zsírpárnák, a széles, erős csukló, a parasztosan kerek ábrázat visszaránt, agyagba döngöl, két vállra fektet, megfojt és tönkretesz, mint ama gaz bitang, akinek ez előre megfontolt szándéka, egyszóval... knock out...

...néztük egymást, ők hárman megüvegesedett, én fénylő, kétségbeesett szemmel.

Vörösbőr. Ez jutott eszembe: sok vörösbőr. A dugó úgy pukkant, mintha orosz rutletten vaktöltényt csettintettem volna, mintha az életemet nyertem volna vissza. Úgy hajtottam le egy pohárral, ahogy a Grálból kortyoltam volna az élet vizét, végül is mit nekem három nyulak! Nyúztam én már rabsicőzet is!

...a tárgyi felkészültsége viszont lenyűgözött. Ha valamivel el lehet kápráztatni a magamfajta félművelt tyúkot, az a tételes tudás. Az pedig volt neki...

Félóra múlva ott feküdt előttem a három anyaszült meztelen állat. Pontosabban még annál is meztelenebb, mert bőr nélküli. Szemérmetlen kitárulkozásukat csak élettelen voltuk mentette a közönségességtől. A feszes húst gyöngyfényű hártya borította, és akár Leonardo anatómiai ábráin, finoman elkülönültek egymástól a csontok, az inak, az izmok, az egész tökéletes rendszerben feszülő szövetvény, amelynek egyetlen célja, hogy biztosítsa a leggyorsabb, legfodorlatosabb, legkacskaringósabb és legcikkakosabb futást, a menekülés egyedüli lehetőségét...

...este tízkor már az egész társaság részeg volt kicsit, na nem dugórészeg, csak elegánsan szalonspicces, vagyis mindenki a legrosszabb formáját futotta. Ilyenkor az ostoba ostobább a szokott-nál, idétlen vihogása újabb védekezés készleti környezetét, az okos annyira sziporkázó, hogy az már kínos, a szépek viszont hál' istennek megcsúnyulnak, eljött tehát az én időm. Ott ült velem szemben, az alkohol karcosabbá tette, rekedtté és csapzottá, a mozdulatai koordinálatlanokká váltak, csak gótikus keze röpködött, és mint félig égett csillagszóró már csak apró sziporkákra futotta. Meg náthás is volt. Szomorúan trombitált időnként, összefonnyadt a kór súlya alatt – kizárólag férfiak tudnak ilyen odaadóan betegek lenni –, és a zsebkendők fehér hóbarikádja mögül már csak a téves adatok és dátumok korrigálására futotta erejéből. Még most sem szerettem, mert annyival okosabbnak és műveltebbnek mutatkozott, hogy valóságos tériszonyt éreztem a közelében. Úgy néztem rá, ahogy magas toronyból néz le az ember, latolgatva, ugorjon-e csukafejessel a semmibe, hogy odadobjon-e mindent egyetlen szép ívű repülésért, az élvezetért, miközben teste a fizika szabályai szerint megfelelő mértékben gyorsul is ráadásul, és érzi, ellenállhatatlanul vonzza a mélység, a vékony vaskorlát nem képes megtartani súlyát, ettől a gerincén hideg verejték csordogál türelmesen. A többség eddigre kidőlt, vagy hárman maradtunk talpon mindössze, és a kötelezően könnyed társalgás váratlanul komolyra fordult, no, az akadémiai székfoglalótól messze esett ugyan, de az eddigi felszínességtől is. Sok minden szóba került – hosszasan tárgyaltuk, hogy a magyarországi vasútállomások miért épültek több kilométerre a városoktól –, aztán ki-ki a családjáról beszélt, elkártyázott birtoktól lopott feleségig, „hajnalig cigány az ablak alatt”-tól rézgálicon vásárolt arany karkötőig minden szóba került, jól mulattunk; emlékszem, annyit mondott mosolyogva: az én családomban nem maradt, aki meséljen, mert többségüket elégették... és már folytatta is valami bonyolult történettel a kellákról és Baile Átha Cliath-ról, csak a szeme lett fénytelen kavics és az arca késpenge...

...a felhasított hasüregből bársonyvörös vér ömlött, és kutató ujjaim nyomán előbuktak a zsigerek, fojtogató bűzt árasztva a golyó lyuggatta belek, a tüdő, a roncsolt máj...

...és mosolyogtunk, és beszélgettünk tovább, de ez másféle mosoly volt már, és másféle beszéd...

...folyattam rá a vizet, a hús már szűrőn tornyosult, a hulladék szorosan műanyag zsákba kötve.

...reggelre halálosan beleszerettem, szláv felmenőim túlárado szenvedélyével, parttalanul és reménytelenül, ahogy szokás, aztán három hónapig nem láttam...

Áram futott rajtam át: izzó dróthuzal az ágyékomtól az agyamig, pontosabban koponyám hátsó részéig, ahol fehér szikrákat szórva pattant szét. Le kellett ülnöm, kifutott belőlem az erő. Az élettelen hús érintése felkeltette bennem az élő hús iránti vágyat. Ültem összegörnyedve vériszamos kézzel, mint görög tragédiák hősnője, pontosabban mint francia vígjátékok terjedelmes seggű szakácsnője, és ha lett volna keskenőm, belezokogtam volna amúgy népszínművesen, hogy befjezzem a hasonlatsort. De így csak kuporogtam, éreztem, ahogy kredencként zuhan rám a kívánság, hogy nem tudok védekezni ellene, sebezhető vagyok és kiszolgáltatott, meztelen, mint a nyúzott nyulak, és azt is tudtam, kilátástalan az egész. Nevetségesnek éreztem magam, és bizonytalannal az is voltam.

Vörösbor. Ez jutott eszembe: sok vörösbor! Ittam is egy pohárral amúgy vérfoltosan. Istenem! Csak ne lennék ennyire dromedár: egy irodalmi trampli, egy buldózerkarosszériába csomagolt sèvres-i porcelán, mert hiába a kifinomult lélek, ha a burka ennyire papundekli!

...ültünk, és figyeltük egymást: ő engem, én őt. Közben okosakat mondtunk. Először őt magát leltároztam, aztán a lakását: ágya fölött London középkori látképe – hosszú keskeny papírcsíkon –, ottfelejtett gyerekjátékok, könyvek, függönyök, szőnyegek, minden tiszta, praktikus, harmonikus, hűvös. Nem szerethet itt lakni. Minden annyira hibátlanul megtervezett, annyira ideiglenes. Én álltam nyelésre, nekem nem volt hátterem...

Nyestem a húst. Már nem volt véres. Nem volt több önmagánál: hús volt. Annyira kiveszett belőle minden nyúltság, a füvet szimatoló orr, a megrezzenő bajusz, fürkészőleg égre meredő fül melengető bája, minden, amitől különbözött, annyira megszűnt a testisége, annyira tárgyá degradálódott, hogy ha nem akartam volna eredetileg, akkor is ráírtam volna a műanyag zacskókra mintegy mementóul, ha netán kétélyeim támadnának: VADNYÚL...

...Dörzsöld meg a hátam! – mondta. Ott állt a nyitott ajtóban meztelenül, vízcsöppek ékköveivel borítottan, fénylőn, mint Krisztus közvetlenül a feltámadás után vagy előtte, ez lényegtelen, mert csak a csoda számít, nem annak időbeli determináltsága, lába körül tócsa gyűlt... Jó volt végigsimítani tarkóján a pici pelyheket – drótgöndör hajának lenyírt maradványát. Gerincének homorú íve a kiálló csigolyákkal – hajlékony gyöngysor. Mellkasán a vörhenyes szőrt már tarkítja néhány fehér szál. Fiúsan lapos hasa, ágyéka – mint a római szobroké. Nem római, görög. Az sem, azok mind atléták, gusztustalan izomtömegek. Picasso szomorú bohócai. Igen. Talán az...

...be kell rakni a mélyhűtőbe.

...milyen inget vegyek, kockásat vagy szürke csíkosat. – Szürkét...

...remélem, befér. Ha nem, kiveszek valamit. Úgyis főznöm kell.

...állt felöltözve, aztán felszökkent az ablakpárkányra, és kilépett. – Majd hívjuk egymást – szólt vissza, de tudtam, hogy soha. Ment végig a fasoron három emelet magasban. Kétoldalt jegenyék és a háztető kéményei, az úton sárga homok kavarodott lépései nyomán. Ügyesen kerülgette az antennákat, fújta a szél, szálltak a fellegek, a fűben virágok, kövek közt hangyák és bogarak milliárdjai indultak a szélrózsa minden irányába, madarak, flóra, fauna stb. ...

Add, Uramisten, hogy kibírjam sirás nélkül, hogy ne feküdjek a konyha hűvös kövére bögni, arcomat a hideg linóleumra szorítva, add, Uramisten, hogy kibírjam!

...a telőn karcsú sziluett: férfi, amint állához emeli hegedűjét, mellette szálló kék kakasok...

Földényi F. László

LEV SESZTOV, A RADIKÁLIS OPTIMIZMUS FILOZÓFUSA

Párizs, Boulogne-sur-Seine, 1933. Egy dán utazó érkezett a francia fővárosba, bizonyos Kierkegaard úr. Igen, a nagy filozófus rokona. A régi rokonokkal ellentétben, akik még restelkedtek, ő már büszke a nagy elődre, s nem szégyenkezik annak külön volta miatt. Sőt figyelemmel kíséri, mit írnak s mondanak róla. Például Párizsban, ahol egy orosz filozófus, Lev Szesztov tart róla előadásokat a Sorbonne-on, s a Németországban már közismert Kierkegaard-t most a franciákkal ismerteti meg. Kierkegaard úr, az utód, írt is egy kis cikket egy dán lapban Szesztovról, s most Párizsban bejelentkezett hozzá látogatóba. Késő délután van, esteledik. Ám a dán vendégre hiába várnak. Helyette egy orosz lép be, hivatlanul. Alekszej Remizov, a régi barát, maga is emigráns. S miközben Szesztovval teázgatnak és beszélgetnek, telik az idő. Kierkegaard-ról semmi hír; annál több szó esik viszont az orosz irodalomról, a múltból, a gyerekkorról, az örökre letűnt orosz kultúráról. Azután beesteledik, és Remizov felkerekedik, hogy az esőben hazamenjen. *„Már a kertkapuban álltam, eloltottam a cigarettaamat, s akkor még egyszer megfordultam. És látom Szesztovot, amint ott áll a benzinkútnál – egy autó éppen tankol –, s integet nekem. »Igen – kiáltja –, már Horatiusnál is olvastam.« Vissza mentem hozzá – hogy nem fél a benzinkút mellett állni!... »Az ARS POETICÁ-ban – mondja Szesztov... – Ha azt akarod, hogy sírjak, előbb neked kell átérezned a fájdalomat...«”*¹

Egy filozófus, akinek minden gondolata mögött mély fájdalom lappangott, és akinek egyetlen célja az volt, hogy sirásra bírja a józan és egyre felelőtlenebb huszadik századot. Ez volt Lev Szesztov (1866–1938), századunk egyik legkülönösebb filozófusa, ez a mélyen kétségbeesett egzisztencialista és mégis hittel teli próféta, aki egyszerre élt a huszadik században és az Ótestamentum világában. Egy radikális gondolkodó, aki korát éppoly heves bírálattal illette, mint Heidegger, akivel kölcsönösen tisztelték egymást, de aki – Heideggerrel ellentétben – nemcsak a tragédia, hanem a hit filozófiájához is eljutott. A paradoxonok filozófusa volt, aki a ráció és a logika mindmégannyi eszközét felhasználta, hogy a hitevesztett XX. századot meggyőzze arról, hogy Istennek, ha úgy akarja, az is módjában áll, hogy a kétszer kettőt ötté változtassa. A csoda filozófusa volt, aki pályáját az idealizmus elleni vad támadással kezdte, hogy végül a próféták hitéhez jusson el – ahhoz a hithez, amely hegyeket is képes elmozdítani a helyükből. És nem utolsósorban egy nagyszerű esszéista, aki nemcsak az egzisztencializmus filozófusait nyerte meg magának, hanem – többek között – a szürrealizmus íróit és művészeit is. Egész élete egyetlen nagy küzdelem volt: harc a Gonosszal, küzdelem a csábítóval, szembeszegülés a kigyóval, amely rábirta az embert, hogy a hit helyett a tudást válassza, Isten helyett az észet istenítsse. E kísértőnek, a Gonosznak az ereje emberfölötti volt. Aki le akarja győzni, annak szintén nem e világi fegyverekre van szüksége. S persze hinni is kell a győzelemben – olyan hittel, amely akár a köveket is össze tudja törni, és akár egy egész világot el tud téríteni a pályájáról.

Ilyen hittel rendelkezett Leo Sesztov. Mint előtte Nietzsche, ő is kalapáccsal filozofált. Nem azért, hogy pusztítson, és mindent sivataggá változtasson, hanem hogy az emberi lelket kimentse hatalmas kísértőjének, a lélektelenné torzult racionalizmusnak a bűvöletéből. „*Nem vitás, hogy rövid életünk során gyakorta egy tudattal rendelkező kódarabbá változunk át*”,² írta élete végéhez közeledve, 1937-ben. E kőszertű léttől próbálta megóvni embertársait. Nem csak könyveivel és írásaival. Barátai, tisztelői visszaemlékezése szerint emberi kapcsolatait is az jellemezte, hogy mindenkiben igyekezett elevenen tartani a lélek szikráját, s igyekezett mindenkit megóvni az elkövesedéstől.

Sokszor nem is kímélte azt, akit veszélyben látott. Például ellenfelét, Edmund Husserlt. Kapcsolata Husserlrel a század talán legszebb példája arra, hogy ellenfelek miként őrizhetik meg egymás iránti tiszteletüket, sőt barátságukat. Husserl, akinek az utolsó szó mindig az ész szava volt, nem volt hajlandó átlépni abba a titokzatos és rejtélyes tartományba, amely túl van éssen és értelmen, s amelyben már a remény, a hit, a vak meggyőződés és a belső igazságtudat kormányozza az embert. Sesztov, miután megismerte Husserl írásait, elsősorban nem filozófusként, hanem érző és szenvedő emberként igyekezett azokat cáfolni. „*Feltétel nélkül készek vagyunk arra, hogy a követ, a butaságot, a semmit istenítsük. És egyikünk sem merészeli megkérdezni: ugyan milyen, miféle titokzatos erő bír rá minket arra, hogy lemondjunk minden reményünkéről és bizakodásunkról, mindenről, amit szentnek s vigasztalónak tartunk, amit igazságosnak és üdvösnek látunk?*”³

Hevesen támadta Husserlt. De nem igazságtalanul. S főként nem szeretet nélkül. És ezt Husserl is sejtette. Amikor 1928 áprilisában Sesztovot meghívták Amszterdami egy filozófiai kongresszusra, amelyen másnap Husserlnek is előadást kellett tartania, a német filozófus azt üzent a rendezőknek, ne engedjék Sesztovot elutazni: mindenképpen szeretne vele találkozni. S először szembekerülve nagy és híres ellenfelével, Husserl alig várta, hogy közös amszterdami ismerősük lakásán befejeződjön az ebéd. Türelmetlenül félrevonta Sesztovot a szomszéd szobába, s ott, a könyvespolcok előtt állva, e szavakat intézte hozzá: „*Igazságtalan volt. Egyfajta kóbálványt csinált belőlem, azután felállított egy magas alapzatra, és egy kalapáccsal szétverte ezt a bálványt. De vajon tényleg emyire kőszertű volnék?*”⁴

Husserl szavaiból érezhetően árad némi keserűség. Keserűvé akkor válik az ember, ha érzékeny pontján érintik meg. Sesztov pedig ennek volt nagy mestere. Szeretett mások lelkébe behatolni – ahogyan ő mondta: mások lelkébe elzarándokolni. Husserlt is jól ismerhette már belülről, még mielőtt személyesen találkoztak volna. Husserl azonban, mivel nemcsak nagy gondolkodó, hanem nagy ember is volt, érezte, hogy Sesztov nem hiúságból és elfogultságból támadja. Amikor évekkel később Sesztov meglátogatta őt Freiburgban, így mutatta be az orosz emigránst az éppen nála vendégeskedő amerikai filozófusoknak: „*Kollégám, Sesztov; eddig még soha senki nem támadott meg olyan élesen, mint ő – és azóta tart a barátságunk.*”⁵ S mi egyébbel viszonzozhatta volna a barátságot, mint azzal, hogy felhívta Sesztov figyelmét Kierkegaard-ra. Arra, akivel egyébként neki magának sok vitája volt. Vagyis barátját olyan érvekhez segítette hozzá, amelyeket az őellen is használni tudott. A szellem valódi nagysága a jellem nagyságával társul.

S ez vonatkozik Sesztovra is. Lev Sesztov nagy gondolkodó volt. Nagyságát elsősorban mégsem okosságának és tudásának köszönhette, hanem személyes kisugárzásának. Annak, hogy a filozófia számára a legszemélyesebb ügy volt. Sesztovot egész életében az a belátás vezette, hogy mindannyiunkra, legyünk jók vagy rosszak, barátok vagy ellenségek, bűnösök vagy ártatlanok, ugyanaz a sors vár – s hogy mindannyi-

unknak ugyanaz a rendeltetése ebben a földi életben: a szabadság megtalálása és gyakorlása. Végso soron tehát rendkívül emberséges filozófus volt. Ifjúkori barátja, Szergej Bulgakov, aki élete végéig hű maradt hozzá, így jellemezte: „*Lehetetlen volt nem szeretni Szesztovot, még akkor is, ha az ember nem osztotta a világnézetét, és nem az igazság merész kutatóját nézte benne. Lev Szesztov ellenállhatatlan személyes bűverővel rendelkezett. Megfigyelve, hogy a legkülönbözőbb személyek, akik egyáltalán nem osztották nézeteit, egyaránt örültek a vele való találkozásnak. Ez az ő tényleg bámulatos jószívűségével, mély benyomást gyakorló jóságával és jóindulatával magyarázható. Ez képezte az emberekhez való viszonyulásának alapját, és nyoma sem volt benne a személyes versengésnek (ami irodalmi életünkben ritkán tapasztalható), de ugyanakkor mégis keményen harcolt a szellemi teljesítményeiért.*”⁶

Ki volt ez az ember, akiről barátai és ellenfelei mindig a szeretet hangján szóltak, akit sokan tanítómesterüknek és szellemi vezetőjüknek láttak, de aki mégis örökké vándorló remete volt, szíve mélyén mindig magányos maradt, s e legmélyebb magányból soha nem is tudott kitörni?

Lev Szesztov, polgári nevén Lev Iszaakovics Svarcman 1866. február 13-án született Kijevben egy zsidó textiltereskedő fiaként. Apja jómódú üzletember volt; olyannyira, hogy nagy váltságdíj reményében a gyermek Szesztovot tizenkét éves korában egy anarchista banda elrabolta. Az apa nem volt hajlandó fizetni, s a rablók végül szabadon engedték a gyereket. Különös módon Szesztov, akit egész életében a váltság és a radikális rossz kérdése foglalkoztatott, erről az élményéről később soha egy szóval nem beszélt. A családban uralkodó liberális szellem lehetővé tette, hogy érdeklődésének megfelelően a gimnázium befejezése után folytassa tanulmányait. A kijevi egyetemre iratkozott be, majd átjelentkezett Moszkvába. Előbb matematikai, később jogi tanulmányokat folytatott. Az akkoriban uralkodó baloldali szellemiség őt sem hagyta érintetlenül: disszertációját a munkásokra vonatkozó oroszországi törvényekről írta. Forradalmi tendenciája miatt azonban az egyetemi hatóság nem fogadta el, és így a doktori címet sem szerezhette meg. Egyéves katonai szolgálat után egy moszkvai ügyvéd mellett helyezkedett el, de 1891 végén kénytelen volt visszaköltözni Kijevbe. Apja üzletét csőd fenyegette, s a fiatal Szesztov vette kezébe a vállalkozás irányítását – olyan ügyesen, hogy nemcsak megmentette azt, hanem fel is lendítette. Közben bejáratos lett a kijevi értelmiségi körökbe, s ekkor kötött életre szóló barátságot Bulgakovval, illetve Nyikolaj Bergyajevvel. Első cikkeit 1895-ben jelentette meg, s behatón kezdett foglalkozni Shakespeare-rel, akit később első tanítómesterének nevez. „*Bármilyen különösnek tűnjön is fel, a filozófiában az első mesterem mégis Shakespeare volt. Tőle tanultam a rejtélyes és nyugtalanító kijelentést: »Kizökönt az idő.« Mit lehet tenni, mire lehet vállalkozni a létezés borzalma láttán, amely egy olyan ember (egy Shakespeare) előtt feltárul, aki az idővel együtt maga is kizökönt?*”⁷

A fiatal Szesztov számára is kizökönt az idő – s ez érlelte őt filozófussá. E kizökkenés a lehető legszemélyesebb síkon is megmutatkozott: 1895 végén súlyos depresszió vett rajta erőt. Életrajzírói hajlanak arra, hogy a családi üzlet vezetésével járó megerőltetéssel és a túlzott szellemi munkával magyarázzák ezt. Mégis, közelebb járunk az igazsághoz, ha a krisztusi korhoz közeledő fiatalember depressziójában mélyebb váltság tünetét vesszük észre. Hiszen maga Szesztov, gyerekkori elrablásához hasonlóan, depressziójáról sem nyilatkozott a későbbiekben, és soha nem nevezte meg annak okát. Barátai szerint Szesztovval valami ijesztő dolog történhetett, sőt akadt, aki ezt mély lelkiismereti válsággal hozta összefüggésbe. Mindenesetre huszonöt évvel később Szes-

tov még mindig hallgat. Naplójába is csak ennyit jegyez fel: „Ebben az évben lesz 25 éve, hogy »kizökkent az idő«... Ezt fölírom magamnak, hogy ne felejtsem el: az élet legfontosabb eseményei, amelyekről rajtad kívül senki nem tud, könnyen elfelejtődnek.”⁸ Boris Groys találóan jegyzi meg: „A feledés igazi veszélye azonban abban van, hogy mások nem ismerik ezt az eseményt.”⁹ Részben e mély, egy egész életre ráneheződő titokkal magyarázható, hogy Szesztov később mindig szenvedélyesen együtt érez azokkal, akiknek valamilyen titkuk van. Több mint négy évtizeddel később, még 1937-ben is szükségét érzi, hogy Kierkegaard-ról írva megjegyezze: „Nem Kierkegaard az első, és nem is az utolsó, aki a titkát, melyet itt kellett volna hagynia a földön, magával vitte a sírba...”, később pedig így folytatja: Nietzsche „Kierkegaard-hoz hasonlóan szintén irtózik attól, hogy élményeit konkrétan megnevezze”.¹⁰

Bármilyen történt is, Szesztov számára ettől kezdve kizökkent az idő. A személyes idő éppúgy, mint a történelmi idő. E kizökkenés pedig számára a csorbitatlan boldogság felé vezető utat torlaszolta el. Szesztov későbbi fogalmait használva: a kinyilatkoztatást és az üdvöt veszélyeztette. S ezzel Szesztov rátalált élete nagy témájára: a reményre és a hitre – arra, hogy minden józan belátás ellenére kell működnie az isteni kinyilatkoztatásnak, még ha földi életünk, a szükségszerűség világa ezt látszólag folyamatosan cáfolja is.

Ám ha Szesztovot a hit és a csodavárás filozófusának nevezzük (és életműve éppen annak példája, hogy e kettő az évszázados, sőt évezredes beidegződések ellenére mégis összeegyeztethető), akkor nem lehet megfélemlíteni arról, hogy ez az ő számára folyamatos kihívást jelentett. *Harcolt* a hitért, úgy, mint előtte Kierkegaard; és ő is elmondhatta, amit a dán filozófus: mindenki ahhoz képest válik nagygyá, amivel viaskodik.¹¹ Szesztov a logikával és a racionalizmussal viaskodott – pontosabban azzal a hatalmas európai hagyománnyal, amely véleménye szerint túlnőtt önmagán, és ennek eredményeként a kinyilatkoztatást és az istenre irányuló kérdéseket a logika és a ráció eszközeinek szolgáltatta ki. De Szesztov, miközben szembefordult ezzel a hagyománnyal, nem vonhatta ki magát annak terhe alól. A logika és a ráció eszközéről ő sem mondhatott le. Ezzel magyarázható írásainak különös hangneme, filozófiájának az a feszültsége, amely minden gondolatát áthatja. A ráció fegyverével harcolt a ráció ellen, s a logikához folyamodott, hogy felrobbantsa annak rácszatát.

És itt újfent utalni kell Szesztov „titkára”. Hogy ez mi volt, soha nem fogjuk megtudni. Az viszont nyilvánvaló, hogy e titok mit eredményezett: folyamatos meghasonlást, belső tépettséget. Szergej Bulgakov szerint Szesztov kérdései tulajdonképpen állandóan saját lappangó racionalizmusa ellen irányultak.¹² Ezért nem lett belőle sohasem ideológus: mindazt, amivel szembehelyezkedett, saját magában is felfedezte. Ahe-lyett, hogy az igazság jogát önmaga számára tartotta volna fenn, és lélektelenül elutasította volna azt, amivel nem ért egyet, a jónak és a rossznak, az igaznak és a hamisnak a gyökereit mind észrevette saját magában is. A XX. századot akarta felszabadítani – szabaddá tenni a kinyilatkoztatásra –, de ezt önmagával kezdte: saját elfojtásainak, kéte-lyeinek, hitetlenségének az alapjaihoz is leásott. Ami nem volt egyszerű, s nem is ment egy csapásra. Egyik kedvenc olvasmányának, A KARAMAZOV TESTVÉREK-nek a példáját idézve: hol Ivánnal azonosult, elutasítva Aljosa „idealizmusát”, hol pedig Aljosa-val, visszarettenve Ivántól. Végő soron azonban mindkettőjükben önmagára ismert, ami elegendő ok volt arra, hogy mértéktelenül kétségbeessen, de közben ugyan-ilyen mértéktelen hittel föl is vértette magát. Az a *monotónia*, amit később sokan föl-fedeznek írásaiban, ezért nem áraszt soha unalmat. Szesztov mindig ugyanarról beszél,

de ezt mindig más és más perspektívából veszi szemügyre. Párizsi tanítványa, Benjamin Fondane így emlékezett vissza beszélgetéseikre: „*Dialógus? ...Ez monológ, magánbeszéd volt, én alig voltam jelen, ez a léleknek önmagával folytatott igazi dialógusa volt!*”¹³

A magával folytatott beszélgetés – visszatérve a *titokra* – éppúgy jele a tépertségnek, mint a vágynak, hogy e tépertségen úrrá legyen. Terapikus célja volt hát – s eközben Szesztov az egész kultúra terápiáját is célként tűzte maga elé.

Sesztov 1896 elején hagyja el először Oroszországot. Előbb Bécsbe, onnan Karlsbadba, majd Berlinbe, végül pedig Párizsba megy. Onnan visszafordul Berlinbe, s 1897 elején Rómában telepszik le. Közben folyamatosan dolgozik első könyvén, amelyet 1898-ban saját költségén jelentet meg Szentpétervárott, SHAKESPEARE ÉS KRITIKUSA, BRANDES címen. Itt, Rómában veszi feleségül Anna Berezovszkaja orvostanhallgató-nőt. Házasságát családja – a lány ortodox vallása miatt – ellenzi, ezért az esküvőre titokban kerül sor. 1898-ban Svájcba költöznek, hogy felesége Bernben befejezze orvosi tanulmányait. 1898 végén egy évre visszatérnek Oroszországba, s 1899 decemberében, de már 1900-as évszámmal, Szesztov Szentpétervárott megjelenteti első valóban önálló szellemű, meglepően merész hangvételű könyvét, TOLSZTOJ ÉS NIETZSCHE. A JÓ ESZ-MÉJE TANÍTÁSAIKBAN címmel.

E művével Szesztov nemcsak Shakespeare-könyvének idealista szellemétől határolja el magát, hanem az egész kortárs orosz szellemiséggel is szembefordul. Szesztov álláspontja határozott és egyértelmű: úgy látja, hogy a huszadik század küszöbére érve az európai kultúra semmi olyan tartalékkal nem rendelkezik többé, amely a hagyományos és szerinte kiürült nagy európai eszmeiséget, a keresztény idealizmust képes lenne új élettel és tartalommal megtölteni. Ennek tükrében veszi nagyító alá Tolsztoj és Nietzsche tanításait.

Nietzschét és Tolsztojt ugyanaz foglalkoztatja: a létezés szörnyűsége, a világban tapasztalható mérhetetlen szenvedés. Ezt látva mindketten kétségbeesnek. De csak Nietzsche tud mihez kezdeni a kétségbeesésével; hangosan kimondja azt, amit Tolsztoj a szíve mélyére rejt, s legfeljebb regényeiben, elbeszéléseiben mer bevallani. Mint például az IVAN ILJICS HALÁLÁ-ban, amelyből Szesztov számára egyértelműen kiderül, hogy „*miközben készen áll előtte [ti. Tolsztoj előtt] a terv, hogy az emberiséget a munka és a rendszabályok segítségével megmentse, a lelkében éppúgy kétség dúlt, mint Heine és Nietzsche lelkében*”.¹⁴ És mégis: Tolsztoj valamiért úgy érezte, hogy regényeivel és elbeszéléseivel elárulja azokat, akiken segítenie kellene. És amikor egyszer meglátogatta a borzalmas moszkvai szegényházakat, fellángolt benne a tettvágy. Előbb persze sírva fakadt; mint később beszámol róla: „*Anélkül, hogy észrevettem volna, hadonászni kezdtem a barátaim előtt, és könnyes hangon ezt kiáltottam: »Így nem lehet élni, így nem lehet élni, így nem lehet.«*”¹⁵ Ám barátai megnyugtatták, mégpedig igen különös érvel: nem találta volna mindezt ennyire szörnyűnek, mondták, ha nem volna ilyen „*jó és finom ember*”. S, lám, csodák csodája, Tolsztoj rögvest meg is nyugszik: „*»Ezt szívesen elhittem – mesélte később –, és mielőtt észrevettem volna, az önmagamnak tett szemrehányást és büntudatot, amit kezdetben éreztem, a saját erényességem miatti elégedettség érzése váltotta fel, s annak igénye, hogy ezt az erényt másoknak is megmutassam.«*”¹⁶ Tolsztoj persze később megértette, hogy barátai becsapták; és mégis, mondja Szesztov, nem tanult a leckéből. „*Miközben Tolsztoj a szegényekhez járt, nem adni akart nekik, hanem inkább elvenni tőlük valamit, nem az ő érdekükben kérdezősködött, hanem a saját érdekében.*”¹⁷ S kezdetét vette a véget nem érő prédikálás, az ideálok építése, amely Tolsztojt szíve mélyén elégedetté tette. Úgy érezte, munkájának meg-

van a jutalma. Sesztov azonban résen van, s nem mulasztja el megkérdezni: „*De mi volt ez a jutalom?*” S válasza: „*Talán az, hogy az éjjeli menedék lakói megváltoztak, vagy sorsuk kevésbé borzalmas lett? Nem, magától értetődően nem: az éjjeli menedék lakóit elfeledték, egyes-egyedül Tolsztoj gróf vált jobbá.*”¹⁸

A fiatal Sesztov módszere pszichológuséra emlékeztet. A legnagyobb türelemmel hallgatja páciense minden szavát, semmi nem kerüli el figyelmét. De helyett, hogy hinne neki, inkább a mögöttes, elhallgatott vagy elfojtott szándékokra, reményekre, vágyakra ügyel. A lélek munkájának „*nyugtalan és nehéz*” feladatát végzi el e könyvében, hogy bemutassa: lelke mélyén Tolsztoj éppúgy a nagy rombolók sorába tartozik, mint Dosztojevszkij és Nietzsche. Ám az elfojtás és önáltatás, amire Tolsztoj esetében felfigyel, nem egyszerűen csak a gróf személyes problémája. Sesztov nyíltan kimondja, hogy Tolsztoj prédikálása mit sem ér. Mit állított a gróf saját programja sikeréről: „*Erre nagyon hamar sor kerül!*” Sesztov kommentárja: „*A prófécia: »Erre nagyon hamar sor kerül!«, hazugságnak bizonyult! És micsoda lehangoló hazugságnak!... Kiderült, hogy sem a szónak, sem a tettnek semmi köze nem volt a közvetlen felebaráthoz.*”¹⁹

S a pszichológus itt adja át a helyét a filozófusnak. A szó és a tett elveszítette hagyományos érvényét, állítja e korai művében Sesztov; az európai idealizmus megbukott. Értelmét veszítette minden prédikáció és moralizálás, mondja, s következtetése kortársai és olvasói fülében igencsak meghökkentően csengett. Ugyanis nem azért érvénytelen többé a prédikálás és az idealizmus, jelenti be Sesztov, mert meghalt az Isten, s nincs többé kire hivatkozni, hanem fordítva: azért halt meg az Isten, mert a prédikálással, a moralizálással, az ideálokra való hivatkozásokkal megöltük. Sesztov ugyanoda jut el, ahová öelötte Kierkegaard is, akinek ekkor még a nevét sem hallotta: „*Régen azt mondták, szomorú, hogy a világon a dolgok nem úgy történnek, ahogy a papok beszédében. Egyszer talán elérkezik az idő..., hogy azt mondhatjuk: szerencsére a dolgok nem úgy történnek, ahogy a papok prédikációjában.*”²⁰ Prédikáció helyett inkább hallgassunk, mondja Sesztov is, s próbáljuk megérteni, miért ürült ki a világ, miért halt meg Isten. Aki prédikál és mennydörög, az saját kétségeit igyekszik elfojtani, s nemcsak magát csapja be, hanem a többieket is.

Sesztov nem teszi fel ugyan a kérdést, hogy vajon a prédikálás és az idealizmus miért válhatott az elfojtás megnyilvánulásává. Könyvéből mégis világosan kiderül álláspontja. A valódi hit számára nemcsak a mennyei jószág bámulatát és csodálatát jelenti, hanem harcot – mégpedig az önmagunkkal folytatott örökös küzdelmet. Csak az jut el a hithez, sugallja Sesztov, aki a hitetlenségből fakadó rettegést is megélte. És éppen ez a rettegés az, amitől szerinte a racionalizmuson alapuló újkori idealizmus az embereket meg akarja kímélni. A kímélet azonban ez esetben többet árt, mint a könyörtelenség. A tét ugyanis nem kevesebb, mint az emberinek és az isteninek a viszonya. Márpedig az elfojtás, mondja Sesztov, bezárulást jelent: az ember elzárkózását az elől, ami nem emberi, vagyis ami nincsen az ő hatalmában. A racionalizmus és az idealizmus fő vétke éppen az, állítja, hogy az emberi méltóságot és autonómiát hangoztatva megfedkeznek arról, hogy az ember, bár sok mindennek valóban ura, saját legfőbb kincsének, önnön életének mégsem teljhatalmú ura. Az ember függő lény – függ a nem emberitől, a benne lakozó emberen túlítól; az idealizmus pedig, a *függetlenséget* prédikálva, éppen az embernek a legmélyebb gyökereit igyekszik elszorvasztani. Tolsztoj, amikor kézhez kapta a róla írott könyvet, Gorkij beszámolója szerint fanyalagva tette félre.²¹ Nem is csoda, vélekedett erről Sesztov. Tolsztoj, aki oly hangzatosan és látványosan akart hinni Istenben, ódzkodott attól, hogy elolvassa és megértse köny-

vének zárósorait: „Az embernek azt kell keresnie, ami magasabb rendű a részvételnél, magasabb rendű, mint »a jó«: az embernek Istent kell keresnie.”²²

Sesztov persze körültekintő. Elárultuk Istent, és mindent megtettünk, hogy megöljük, mondja. De közben, hasonló szenvedéllyel, mint Szolovjov, Bergyajev, Bulgakov vagy valamivel később Pavel Florenszkij, ő is meg van győződve arról, hogy Isten létét ez az árulás egyáltalán nem érinti. Nem Isten halt meg, hanem csupán az ember követett el mindent, hogy kiölje magából az isteni szikrát. A cél tehát e szikra lángra lobbantása. A Tolsztoj-könyv utolsó mondata jelzi, Szesztov merre kívánt továbbhaladni. Istent kereste ő is, mint orosz kortársai valamennyien. Am útja hamarosan elvált azokétól. Szesztov egyre magányosabban haladt előre. Nemcsak tagadása és korekritikája lett az idők során egyre mélyebb, hanem reménye is mind elkeseredettebb. Szesztov már ebben a könyvében lerakta egy tragikus filozófia alapjait, melynek felépítéséhez a következő művében hozzá is látott.

Röviddel a Tolsztoj-könyv megjelenése után, anélkül, hogy megvárta volna a pozitív kritikák megjelenését, ismét útra kelt, s feleségével együtt Olaszországba ment, Nervibe, ahol egy Dosztojevszkijről szóló könyvön kezdett el dolgozni. 1901 szeptemberében visszatért Kijevbe, s egészen 1908-ig itt maradt. Részből apja üzleti vállalkozását vezette, részben pedig a korabeli orosz irodalmi élettel kereste a kapcsolatot, s hamarosan ő is tagja annak a pétervári körnek, amelyhez mások mellett Remizov, Rozanov és Mereskovszkij is tartoztak. Neve sokak számára már ismerősen csengett, amikor 1903-ban Szentpétervárott megjelent DOSZTOJEVSZKIJ ÉS NIETZSCHE című könyve, amelynek alcíme: A TRAGÉDIA FILOZÓFIÁJA.

Dosztojevszkij és Nietzsche szellemi ikertestvérek, mondja Szesztov. A fájdalom filozófusai mindketten: az európai idealizmussal és a közhehlyessé vált kereszténységgel ellentétben mindketten arra vállalkoznak, hogy szinte zadisztikus élvezettel leplezzenek le minden ideált, és fájdalmat okozva gyógyítsanak. Végző soron tehát pszichológusok ők is, mint Szesztov: az elfojtásokat, a hazugságokat tárják fel.

Mégis, mondja Szesztov, hatalmas félreértés lenne, ha csupán pszichológusokat látnánk bennük. Ezt tette a Nyugat; a nyugati civilizáció mint pszichológust tűzte zászlájára Dosztojevszkijt, s ezzel mintegy ártalmatlanná is tette. Egy részjelenségbe kapaszkodva az egészet veszítették így szem elől. Szesztov meglátása szerint Dosztojevszkij valóban a „pszichológia korszaka” vette kezdetét. De emögött mélyebb probléma húzódik, mégpedig az, hogy Dosztojevszkij személyében valaki immár nyíltan kétségbe meri vonni az ész mindenhatóságát. Nem egyszerűen bírálja az ész hatókörét, mint ezt korábban már oly sokan megtették, hanem elutasít minden kompromisszumot az ésszel és a rációval. Ez az, amit, állítja szenvedélyesen Szesztov, a nyugati civilizáció nem hajlandó elfogadni. Inkább egy pszichológusra igyekszik redukálni Dosztojevszkijt, csak hogy ne kelljen meghallani a műveiből áradó mély, tragikus, az egész életre kiterjedő kétségbeesést.

Sesztov szerint Dosztojevszkij ásta alá „a hitünket abban, hogy bármiféle abszolútum igényei jogosak lennének”.²³ Ez viszont nem kevesebbet jelent, mint azt, hogy mindaz, amit az emberi szellem az elmúlt két évezredben felmutatott, megérett a kritikára. S ebbe Isten is beletartozik – pontosabban az európai kultúra által megteremtett és felépített Isten-kép. S ezzel együtt értelemszerűen az emberkép is megérett a bírálatra – legalábbis az európai ember képe, amely Szesztov számára a „humanizmus” szóban foglalható össze. Szesztov, akárcsak Dosztojevszkij, a „humánus” és „humanizmus” sza-

vakat mindig ironikusan, idézőjelben használta. Nem azért, mintha gyűlölték volna az embereket. Dosztojevszkij talán tényleg gyűlölt egyeseket; Szesztovról azonban ezt nehéz elképzelni. Nem, a humanizmussal mindkettőjüknek ugyanaz volt a legfőbb gondja, mint az idealizmussal: nevezetesen, hogy ezek az eszmerendszerek folyton feladatokkal bízzák meg az embereket, amelyeket ezek természetesen nem tudnak teljesíteni. És miközben az idealizmus állandóan a jóra apellál, s a jót a rossz fölé helyezi, maga igencsak materiális igényeknek tesz eleget. Mit mond Szesztov? „*Kiderült, hogy a jót a rossz fölé helyező tanítás nem alapulhat – hajlanék arra, hogy nem akar alapulni – kizárólag a dialektikán... Ahhoz, hogy szilárd talajra találjon, olyan durva materiális hitre van szüksége, mint amilyen az ember hite abban, hogy jutalmát elnyeri... Nyilvánvaló, hogy a moralisták jófogalma önmagában véve, an sich, nem vonzotta különösebben az embereket, csak azért fogadták el, nehogy magukra haragítsák a mindenható lényt. Az idealizmus távolról sem olyan ideális, ahogy ez várható volna hirdetőinek ünnepélyes hangja alapján. Végső soron a legföldiesebb remények éltetik... Az idealizmus keleti despotizmusra emlékeztet: kívülről minden csillog, gyönyörűséges, örök életű; belülről viszont csupa szörnyűség.*”²⁴

E szavak, amelyek akár egy Bertolt Brecht szájából is elhangozhattak volna, a maguk korában kellő megütközést keltettek. Pedig Szesztov nem azért utasítja el a humanizmust és idealizmust, hogy fölszabadítsa a gonoszt. Célja egyértelműen az, hogy szabaddá tegye az embert. S ezen a téren nincs szövetségesek nélkül. Hiszen ugyanezen az állásponton lesz később Bergyajev is, aki szintén – s nem véletlenül – Dosztojevszkijről írva konstatálja a humanizmus erőtlenségét, azt, hogy képtelen a sors tragédiáinak a megoldására, mivelhogy az embert sem a mennyel, sem pedig a pokollal nem meri szembesíteni, hanem kizárólag a semmire nem kötelező közepszerűségben igyekszik kijelölni az otthonát.²⁵ És gyanakvó a humanizmussal szemben Ferdinand Ebner vagy valamivel később Heidegger is. Valamennyien azt hirdetik – időben elsőként természetesen Szesztov –, hogy a humanizmus és az idealizmus azzal, hogy az embert tekinti a teremtés betetőzésének, végső soron éppen az embernek és a Létnak (kozmosznak, istennek) a viszonyáról feledkezik meg.

Pedig – mondja Szesztov – az ember élete igazából olyan felfoghatatlan rejtélyekbe ágyazódik, amelyeket soha semmilyen eszme nem fog tudni tisztázni. A Tolsztoj-könyvben Szesztov számára a *szenvedés* volt az egyik kulcskérdés; a Dosztojevszkij-könyvben ezt radikálisan elmélyíti, s immár a *tragédia* tudomásulvételét tekinti a szabadság előfeltételének. „*Tudományunk eddig mást se tett, mint elfordult az élet minden borzalmától, nem létezőnek tekintette, és ideálokat állított velük szembe, mintha az ideálok jelentenék az igazi valóságot... Most az élet nyújtotta be nekünk a maga igényét. Az élet még csak nem is gondol ideálokra. Néma nyelven talányos szigorral valami olyanról szól nekünk, amit soha nem hallottunk, amit még csak nem is sejtettünk.*”²⁶

Igen, az élet talánya és rejtélye. Szesztov örök témája ez. A titok, amelyet sem az idealizmus, sem a pozitívizmus nem képes soha feltárni, és amely ezért örökké nyugtalanítja az embert. Ismerjük Heidegger nevezetes kijelentését 1929-ből: „*Miért van egyáltalán létező és nem sokkal inkább semmi?*”²⁷ Több mint negyedszázaddal korábban hasonló szellemben fogant Szesztov gondolata is a Semmire vonatkozóan – de szenvedélyesebb, kétségbeesettebb, végső soron tragikusabb hangnemben. A mai világ mindent természetesnek tart, mondja, s megfeledkezik arról, hogy közben folyamatosan csak *hisz* a dolgok természetességében. Mert „*a világ fejlődése egy csöppet sem természetes: az lenne a természetes, ha semmi sem lenne – sem világ, sem fejlődés.*”²⁸

Óriási kétségbeesés kellett ahhoz, hogy valaki ilyen gondolatokra ragadtassa magát.

Érthető – ha nem fogadható is el –, hogy Szesztov szenvedélyes elfogultsággal hányja Dosztojevszkij szemére, hogy az a *jónak* is esélyt ad, például Aljosa figurájában. „*Szemmel láthatóan maga is érzi, hogy nem ez a feladata* – mondja ekkor Dosztojevszkijről –, *ezért döbbenetes hazugsággal teszi.*”²⁹ Szesztov később persze belátja, mennyire igazságtalan volt ekkor. De igazságtalansága nem a szűklátás vagy a figyelmetlenség eredménye. Szesztovból itt a kétségbeesett ember szól – az, aki nem lát semmi biztatót, s a létezést kizárólag pokolként képes megélni. Dosztojevszkijről szól ez a könyv, de közben Szesztov szellemi önarcképe is kirajzolódik belőle.

Szesztov személyes elkeseredésében azonban korának legjobbjai is osztoznak; hiszen alig egy évtizeddel a Dosztojevszkij-könyvben kifejtett tragédiaelméletet követően Európában sorra születnek az új tragikumfelfogások. Ezek, miként Szesztov könyve is, a századforduló egyelőre még beláthatatlan következményekkel járó szellemi földrendezésre reagálnak, s egyben az egzisztencializmus talaját is előkészítik. 1911-ben Lukács György megírja A TRAGÉDIA METAFIZIKÁJÁ-t, 1912-ben Georg Simmel A KULTÚRA FOGALMA ÉS TRAGÉDIÁJA című esszéjét, 1913-ban Miguel de Unamuno A TRAGIKUS VILÁGÉRZÉS című könyvét, 1915-ben pedig Max Scheler A TRAGIKUS JELENSÉGÉRŐL című tanulmányát. Valamennyien keresnek valamit, s többnyire éppen azt, amire a legkevésbé van remény: a lehetetlent és az abszurdot (Unamuno), a misztériumot (Lukács), a csodát (Szesztov), amelynek fényében a *lehetőségek* világa, amit Szesztov szükségszerűségnek nevez, mint borzalom, Istentől elhagyott sivatag, beteljesedett bűn lepleződik le. A tragédia számukra nem műfaj, nem művészeti megnyilvánulás, hanem magának a létezésnek az ismérve. Szesztov, miközben egyre jobban a tragikum vonzáskörébe került, az idealizmus ostromozása helyett mindinkább a lét alapjainak megértésére törekedett – a bíráló kritikust a kétségbeesett ember váltotta fel.

1903-ban Szesztov ismét Svájcba megy, de apja betegsége miatt kénytelen rövidesen hazatérni, s itt részt kell vennie az üzleti vállalkozás irányításában. Közben dolgozik tovább; a Dosztojevszkij-könyv tragikus hangvételét mélyíti el újabb könyveiben. 1905-től kezdve minden energiáját filozófiai tanulmányainak szenteli. A családi vállalkozást részvénytársasággá alakítja át, hogy minél több ideje maradjon a szellemi munkára, s feleségével és két lányával Freiburg im Breisgauba, később pedig Svájcba költözik. A görög filozófiának, a középkori misztikának és Luthernek a tanulmányozásában mélyed el, s közben odahaza több könyvet is megjelentet. 1905-ben jelenik meg AZ ALAPTALAN APOTEÓZISA című kötete. A cím a misztika nagy hagyományára utal vissza. Szesztov azonban, Jakob Böhmével vagy Meister Eckharttal ellentétben nem az Istennel való személyes találkozás problémáját dolgozza ki, hanem a magány filozófiáját. Ebben, valamint az első világháború előtt írt más könyveiben (például a KEZDETEK ÉS VÉGEK-ben [1908] vagy az 1913–14-ben elkezdett, először csak 1966-ban kiadott SOLA FIDE című könyvben) a rátalálás és beteljesülés helyett az elveszettség és a kilátástalanság izgatja. Hinni *akart*, mint kortársai (például Bergyajev) vagy elődei (Kierkegaard), s közben szembesülnie kellett a hit és az erre irányuló akarat között húzódo szakadékkal.

AZ ALAPTALAN APOTEÓZISÁ-nak kiindulópontja már ismerős lehetett korábbi műveinek olvasói előtt. De immár nyíltan is a racionalizmus és a logika egyeduralma képezi a legfontosabb támadási célpontját. Az európai filozófiai rendszerek, állítja Szesztov, mind magától értetődőnek és a legtermészetesebbnek tartották a tudás kérdését. Magát a tudást mint olyat soha nem tették probléma tárgyává. De vajon tényleg a tudás

volna a legfontosabb az életben? Szesztov természetesen nem azt mondja, amit némely ellenfele a szavaiból kiolvasni akar, vagyis hogy nem kell semmit sem tudni. Ő csupán annyit állít – ám ezt nagyon határozottan –, hogy nem a tudás a legfontosabb. Sőt: a valódi gondolkodásnak, valamint a tudásnak nincs is feltétlenül köze egymáshoz. Mert a valódi gondolkodás nem ismeretek megszerzését jelenti, nem is azok reprodukálását, hanem „új életet. Legkedvesebb szokásaink, ízlésünk, vonzalmaink folyamatos feláldozását jelenti, annak bizonyossága nélkül, hogy részesülünk-e valamilyen kárpótlásban ezért az áldozatért”.³⁰

Az áldozat ebben az esetben a lehető legszemélyesebb elkötelezettséget jelenti. Az ember, ha önmagát is feláldozza, akkor ezt végső soron nem általános érvényű, elvont igazságok vagy vértelen logikai ítéletek kedvéért teszi, hanem ellenkezőleg, azért, hogy közelebb kerüljön az élethez. És csak ekkor, ha átéli és megtapasztalja az élet tragédiáját, személyesen, egyes szám első személyben, csak ekkor kerülhet abba az állapotba, hogy rátaláljon saját identitására. *„Ekkor az ember megtanulja, hogy ne mások szemével lásson, hanem úgy, ahogyan senki más. Megtanulja, hogy ne csak medítálgon, hanem képes legyen varázslatot végrehajtani, olyan szavak segítségével, amelyeket senki más nem ismer, és amelyek soha nem hallott szépséggel és soha nem hallott erővel rendelkeznek.”*

Az eksztatikus öröm szavaiként is hallgathatnánk ezeket a mondatokat. Mégis, a szomorúság, sőt a tragikus kétségbeesés diktálta őket. Szesztov a személyes, felcserélhetetlen, egyszeri üdvöt keresi; de közben tisztában van vele, hogy ez hihetetlen magányra is kárhoztatja az embert. *„Jóvátehetetlenül boldogtalannak lenni – ez bizony szégyenletes. A jóvátehetetlenül boldogtalan személy kívül reked a világ törvényein... És mivel előbb vagy utóbb minden egyén jóvátehetetlen boldogtalanságra van kárhoztatva, ezért a filozófia végső szava a magányosság.”*³¹

Mit lehet tenni a magánynak ebben a poklában? És mit lehet tenni akkor, ha e pokolnak a lakója, mint amilyen Szesztov is volt, nem nyugszik bele helyzetébe, hanem egyfolytában a boldogságban, a megváltásban, az üdvben reménykedik? Vajon összeegyeztethető a feneketlen kétségbeesettség és a tántoríthatatlan, rendíthetetlen remény? Szesztov úgy látja, igen. Itt van hát megint a nagy titok, Szesztov személyes titka, amit soha nem árult el. De vajon tényleg fontos tudnunk, mi ez a titok? Talán fontosabb látnunk azt, hogy a személyes titok birtokában hogyan formálódnak Szesztov gondolatai.

AZ ALAPTALAN APOTEÓZISA című könyvében először kezd azon töprengeni, ami később élete legnagyobb témája lesz. Ez pedig nem más, mint a csoda. Lehetséges, hogy csak azok éreznek mély vonzalmat a csodához, akiknek van valamilyen nagy titkuk? S itt már nyilvánvaló, hogy a titok nem rejtegetni való eseményt jelent. Ezt előbb vagy utóbb fel lehet fedni, meg lehet fejteni, és ezzel titokszerűsége is megszűnik. Az a titok viszont, amely körül Szesztov gondolatai köröznék, a megfeythetelenséget árasztja. A tragikus életfelfogás megoldhatatlannak látja a világot – s a titok éppen a megoldhatatlanság, a végső, ésszel is belátható oknak a hiánya.

Sesztov radikális optimizmusa, a hitbe és a csodába vetett lankadatlan meggyőződése minden észnek és értelemnek ellentmond, s mintegy az egész világon túlrá iránnyul. Ez a kettősség foglalkoztatja egyre parancsolóbban: *a világ tragikus állapota, valamint a kinyilatkoztatásnak a tragédián túli, hitre alapozódó bizonyossága.* S ehhez tegyük hozzá: e kettősség nem Szesztov személyes habozásának és választani nem tudásának a jele. Ellenkezőleg. Szesztov filozófiája azt sugallja, hogy e kétféle látásmód feltételezi egymást. A *csak* tragikus létértelmezés az étellel együtt járó mindmegannyi örömet,

bizalmat és szépséget szorítja ki a látómezejéből. A *csak* hitben leledző álláspont viszont éppen arról a szakadékról nem kíván tudomást venni, amelybe mintegy alá kell lendülni, hogy azután, egy ellenkező erő hatására, minél magasabbra lehessen feljutni. Ezért mondhatta volna ő is, amit Kierkegaard: „*A hit... nem esztétikai érzület, hanem annál valami sokkal magasabb rendű, mivel a rezignáció a feltétele.*”³² Bármelyik véglet önmagában a létezés egészét sérti meg s szűkíti le. A kettősség ez esetben az egység záloga. Az egységé, amely a *paradoxitás* egysége. „*A létezés tragikus – mondja Sesztov –, és mégsem az*”, teszi hozzá ugyanilyen meggyőződéssel. Ahogyan 1920-ban írta egy levelében lányának, Tatyjanának: „*Az emberek a maguk emberi nyelvén nem képesek egyesíteni mindazt, amit átélnek és éreznek, úgy, hogy azt egyetlen szó vagy egyetlen fogalom kifejezze. Nagy és nehéz művészet az, hogy távol tartsuk magunkat azoktól a szélsőségektől, amelyek felé a nyelvünk öntudatlanul is vonz bennünket, és valamennyi gondolatunk is, amelyekre a nyelvünk tanított meg... Állandóan nyitva kell tartanunk a szemünket. Létezik a halál a borzalmaival együtt. És létezik az élet a maga szépségeivel...*”³³

A végleteknek ez a paradox egysége a KEZDETEK ÉS VÉGEK című könyvnek már a címében is megmutatkozik. Ez a kötet is a reménytelenség szakadékból felhangzó reményről szól. Azaz: a próféták örökségéről. Arról a reményről, amely nem idealista célkitűzések nyomán születik meg, hanem a kilátástalanság poklában csillan fel váratlanul, csodaszerűen. Mint Sesztov egyik kedvenc írójánál, Csehovnál. Talán ezért is szerette annyira Csehovot, akit e kötetben „*a reménytelenség énekesének*” nevezett, s akit paradox módon azért dicsért, mert az embereknek éppen a reményeit zúzta szét. „*Mintha állandóan résen állna és kutatna és szimatolna az emberek reményei után. Nem kell aggódni: egyetlenegy sem fogja elkerülni a figyelmét, egy sem kerül el a sorsát.*”³⁴ Nem mondja ki ugyan, de véleménye egyértelmű: Csehov azzal, hogy mindent lerombol, különös, szinte anyagi tisztasághoz jut el. Rombolva építkezik – úgy, mint Sesztov. Más szavakkal: alapjaiig le kell bontani az európai gondolkodásmódot, hogy vissza lehessen találni az ősi kinyilatkoztatás igazságához. S hogy mit ért kinyilatkoztatáson? Íme egy pár évvel későbbi gondolata: „*A kinyilatkoztatás igazságának sem a lényegét, sem a forrásait tekintve semmi hasonlósága nincs az ész igazságával. Nevethetünk a prófétákon, lenézhetjük őket, állíthatjuk, hogy a »kinyilatkoztatásukat« csak »kitalálták«, és végül... csodálhatjuk is lángoló képzelőerejük számunkra idegen fantasztikumát. Mindez megengedhető. De a Szentírásból nem szabad kiemelni annak lelkét, hogy a bibliai kinyilatkoztatást »kibékítsük« a görög ésszel. Minden ilyen jellegű kísérlet egy és ugyanazon eredményhez vezet: az ész önhatalmúságához.*”³⁵

Sesztov kedvenc irodalmi példáira hivatkozik, amikor azt mondja, hogy a legegyszerűbb, legtudatlanabb emberek is részesülhetnek ebből a kinyilatkoztatásból – s szívesen idézi Csehov és az idősebb Ibsen dialógusait vagy Gogol és Turgenyev sorait. S nem csak irodalmi kvalitásaik miatt. Azért is, mert ezek is úgy látják, hogy éppen azok vétik el a leglátványosabban a kinyilatkoztatást, akik kizárólag az értelmükre és az eszükre hajlandók hallgatni. S ebben, mondja, Szókratész az európai gondolkodás mintaadó figurája. Ez vezeti el Sesztovot ahhoz, hogy behatóan foglalkozzon Szókratésszal, a dialektikussal, s persze a módszerével is. A fiatal Nietzsche Szókratésszal szembeni kritikáját veszi alapul, és ezt fejleszti tovább. Szókratész dialektikáját vizsgálva arra a következtetésre jut, hogy a görög gondolkodó számára nem az élet rejtélyének a megértése volt az igazán fontos, hanem mindenekelőtt a többiek fölötti győzelem. Szókratész azt mondja ugyan, hogy a filozófia a halálra való felkészülést jelenti. E csábító

erejű szavak mögött azonban, állítja Szesztov, a sikernek, a többiek legyőzésének a prózai vágya lappang.

Sesztov a huszadik században a legelső között jelenti itt be komoly kétségeit a dialektika mindenhatóságát illetően. (Ez egyébként stílusán is rajta hagyta a bélyegét. Mint egyik monográfiája, André Bédard megjegyzi, nem dialektikusan halad előre, hanem koncentrikus körök mentén, s a dialektikus érvelés helyett az ismétlés, a „megigézés” híve, s előszeretettel tesz fel kérdéseket anélkül, hogy válaszolna rájuk.)³⁶ Szókratész kapcsán kifejti, hogy a dialektika nem azt szolgálja, hogy a világ sorsa jóra forduljon, nem is azt, hogy a teremtés nagy titka iránt fogékonyabbá váljanak az emberek. Ellenkezőleg. A dialektika azt segíti elő, mondja, hogy az Istentől amúgy is eltávolodott világ magárahagyatottsága fokozódjon. A dialektika, állítja, a világot megerősíti és támogatja abban, hogy elégedjen meg azzal, ami van, s ne törődjön a kinyilatkoztatással, a teremtés csodájával. És aki mégis e csodára fogékony, azt bizony a dialektikus bolondnak vagy fantasztának nevezi. „*A dialektika éppolyan »erő«, mint a fizikai erő, éppolyan halálos fegyver, mint a kard vagy a nyíl. Csak tudni kell vele bánni, és máris lábunk előtt hever az egész világ*”,³⁷ írja később.

Szavai elsősorban Szókratész ellen irányulnak; de közben Hegelt sem téveszti szem elől, akit részben hasonló okok miatt utasít majd el. „*Biztos – írja Hegelről –, hogy a létből, amely a nemléttel azonos, semmiképpen nem vezethető le a keletkezés, és még kevésbé vezethető le a keletkezésből valamilyen konkrét tárgy. Krisztus emberré válásának dogmája sem vezethető le dialektikusan.*”³⁸ Abban, ahogyan Szesztov a dialektikát értelmezi, visszhangzik Kierkegaard véleménye a hegeli „közvetítésről”, azaz dialektikáról, „*amely Hegelnél mindent megmagyaráz, és amely egyúttal az egyetlen, amit Hegel soha nem próbált megvilágítani*”.³⁹ És előrevetíti persze több későbbi filozófus hasonló irányú gondolatmenetét is. Az, ahogyan például Georges Bataille nem sokkal később a dialektikát elutasítja, s helyette a szubverzivitásra mond igent, ahogyan Adorno vagy Marcuse Hegelt elemzi, vagy Heidegger-monográfiájában Rüdiger Safranski éppen a késői Adorno dialektikus módszerét bemutatja,⁴⁰ azt bizonyítja, hogy Szesztov az egész huszadik század számára érvényes gondolkodási modellt kínált.

De mit kínál Szesztov a dialektika helyett, amely szerinte alapjaiban nem kérdőjelezi meg a világot, hanem azt csupán újra meg újra átrendezi? Értelemszerűen olyasmit, ami ezt megkérdőjelezi. S mi ez? Olyasvalami, ami nem ismeri a szükségszerűséget, ami nincsen alávetve a tér és az idő teljhatalmának, s ami ezért az értelem és a ráció eszközeivel sem kerithető be. S ezzel újfent a csodához jutottunk el – a csodába vetett kétségbeesett reményhez, amit maga Szesztov is időnként „*a lehetetlenért folytatott örült harcnak*” nevez. Ez az a harc, amit a magányos embernek előbb vagy utóbb meg kell vívnia. S lehet-e azon csodálkozni, ha Szesztov magát a filozófiát is nem „*kíváncsi nézelődésnek*”, hanem „*nagy harcnak*” tartja?

A filozófia számára tehát: harc, csodavárás, hit és természetesen alámerülés a lehetetlenbe. Szesztov, ha közvetve is, de ezzel az álláspontjával véleményt nyilvánított a századforduló orosz filozófiai vitájáról is, mely a hit és a tudás viszonya körül forgott. A filozófiát a tisztá tudással azonosították a nihilisták, a pozitivisták és a marxisták, Leninnel bezárólag. Szolovjev a hit és a tudás kompromisszumát hirdette meg. Szesztov viszont kérelhetetlenül a hit pártján állt.⁴¹ Talán felesleges mondani, hogy nem valamilyen egyházra mondott ezzel igent, hanem magának a létnek a csodája készítette erre a döntésre. Szesztov már Dosztojevszkij-könyvében is fölvetette annak lehetőségét,

hogy a világ létezése egyáltalán nem szükségszerű. AZ ALAPTALAN APOTEÓZISÁ-ban pedig fölveti annak lehetőségét, hogy nem kizárt, az univerzum úgy van megalkotva, hogy a csodákat is lehetővé kell tennie. A könyv 1920-ban megjelent angol fordítása talán ezért is kapta ezt a címet: ALL THINGS ARE POSSIBLE. Sesztov ugyanis egyre jobban hisz abban, hogy minden lehetséges – az is, ami józan ésszel mérlegelve kizártnak és hihetetlennek látszik. S minél reménytelenebb a helyzet, annál parancsolóbb az ember számára a remény. Ám ha mindez tényleg így van – márpedig Sesztov ragaszkodik e meggyőződéséhez –, akkor ez azt jelenti, hogy magának a világnak sem a szükségszerűség a legfőbb jellemzője. A szabadság birtokában tehát még arra is képessé kell válnunk, hogy akár a falakon is át tudjunk menni.

A csoda a lehetetlen uralma: a tér nélküli a térbe lép, az időtlen pedig az időbe anélkül, hogy maga idő- vagy térbelivé válna. Sesztov nem bűvészkedésre gondol, nem is mesésen kivételes pillanatokra, hanem az élet elemi helyzeteire – azokra az állapotokra, amelyekben az ember *belülről* felszabadul a körülmények nyomása alól. Bergyajev ezt nevezi az „istenember” megszületése pillanatának – az emberben mintegy életre támad az isten –; Sesztov számára pedig ez a csoda. A *nyitottság* a csoda előfeltétele; s minél nyitottabb az ember, annál több csoda történik vele. A csoda tehát nem „rázuhan” az emberre; sokkal inkább az embertől, az ő készenlététől függ, hogy megtörténik-e vele. Ahogyan sokan képesek arra, hogy a szó szoros értelmében lebeszéljék magukat az elcsodálkozásról, a bámulatról, a megrendülésről, a mély örömről vagy akár arról, hogy szerelembe essenek, úgy ennek ellenkezője is a belső gyakorlat kérdése – a megnyílásé, amelynek nyomán az ember hagyja magát feltöltődni attól, ami egyébként teljesen idegennek tetszik tőle.

Sesztov számos példával világítja meg, mit ért csodán. Isten közbeavatkozása: ez a csoda. És Isten lehetővé tudja tenni, hogy Szókratész mégse haljon meg, hogy Nietzsche mégse betegedjen meg, hogy Kierkegaard mégis feleségül kapja Regine Olsent. Azaz Isten fel tudja függeszteni az időt, ami csupán a világ tartozéka, és nem a kinyilatkoztatásé. S a legtöbbet említett példa természetesen Jób, akinek 1929-ben egy teljes könyvet szentel (JÓB MÉRLEGÉN), de akinek a sorsa számára már a századfordulótól kezdve irányjelző. Ugyanazt jelenti neki Jób, mint Kierkegaard-nak Ábrahám. Jób ahelyett, hogy éles eszű, okos barátaira hallgatna, minden bizalmát abba az Istenbe veti, aki minden elképzelhető rosszat tesz vele. Azaz: a *rosszat* éppúgy Isten adományának tekinti, mint a *jót*, s ezért az *isteni rosszat* inkább elfogadja, mint a *világi okosságot*. S ha Jób végül mindent visszakap, akkor ez Sesztov számára a *tragikum* és a *hit*, a *borzalom* és a *csoda* mély összefüggését bizonyítja. (Tanulságos egybevetni e könyvet C. G. Jung: VÁLASZ JÓB KÖNYVÉRE című 1952-ben megjelent tanulmányával: amíg Jung végkövetkeztetése szerint Isten az, aki analízisre szorul, addig Sesztov számára magától értetődő Isten „*ellentmondásossága*”, s éppen a tőle elforduló „*okos*” és „*eszes*” barátokon kellene analízissel segíteni.)

Mindez arra enged következtetni, hogy a csoda legfőbb feladata Sesztov felfogása szerint az, hogy megszabadítsa az embert a történelem borzalmától. Nem ő az első, aki e borzalmat konstataulta; de amíg mások (Hegel, Marx) magának a történelemnek a belső dinamikájától várták a borzalomtól való megszabadulást, addig Sesztov – szakítva ily módon a felvilágosodás hagyományával is – nem látott a történelemben olyan emancipatorikus erőt, amely biztosíthatná a szabadságot. Az eszkatologikus hagyományhoz kapcsolódva a történelmen *túlról* várta a megváltást, onnan, ami – Jakob Taubes szavaival – túl van a határokon,⁴² és ahonnan a borzalom is mint borzalom lepleződik le a maga csupaszságában.

A tízes években vagyunk. Az első világháború kitörésekor Sesztov családjával együtt hazatér Oroszországba. Könyvtárát, kézíratait kénytelen Svájcban hagyni, ahol mindent lefoglalnak. Odahaza Moszkvában telepedik le, ahol POTESTAS CLAVIUM című tanulmánykötetén dolgozik, amelyet 1918-ban fejez be, de könyvformában csak jóval később, 1923-ban jelentetheti meg Berlinben. 1918-ban Kijevbe költözik a nővéréhez, s az ottani egyetemen a görög filozófiáról tart előadásokat. 1919 őszén családjával együtt a Krim félszigetre utazik, s Jaltában hajóra szállnak. Kezdetét veszi az emigráció, és Sesztov soha többé nem tér vissza hazájába.

Az első világháború befejeződött – Sesztov számára pedig új élet kezdődött. Bőrendjében a POTESTAS CLAVIUM kéziratával érkezik meg Svájcba, emlékeztetve kicsit az ótestamentumi prófétákra, akik az ismeretlenből kerekednek fel, hogy meggyőzzék a világot a maguk igazáról. Sesztovot a világháború olyan belátásokra készítette, amelyek megerősítették eddigi meggyőződésében. A háborúban sokkal többet látott, mint hatalmi kérdések megoldási kísérletét. A háború szerinte figyelmeztető jel volt: azt mutatta, hogy ha elfogadjuk a végzetet, és beletörődünk abba, hogy a világban a szükségyszerűség a legfőbb úr, akkor arra leszünk kárhóztatva, hogy *„köveket bálványozunk és kíméletlen kegyetlenségre vetemedjünk felebarátainkkal szemben”*.⁴³ Az első világháború, illetve az orosz forradalom borzalmait azzal magyarázza, hogy az európai ember immár évszázadok óta mindent mechanikusan, racionálisan próbált megoldani. Sesztov viszonylag keveset írt a politikáról; ám ha igen, akkor gondolatai valóban profetikus erejűnek bizonyultak. Amikor hangot ad gyanújának, hogy az első világháború semmit nem oldott meg, mivel a nyugati szövetségesek Németország szétzúzásával mindenekelőtt a saját sebeiket próbálták begyógyítani, akkor a késői utód csak igazolni tudja e gyanút. Sesztov szerint Európában mindenki egyformán bűnös, mégpedig Isten megölésében. És mert a háború kimenetele ezen a téren semmilyen változást nem eredményezett, úgy látja, hamarosan újabb, soha nem látott vérfürdőre kerül sor.

1918-ban írta ezt Sesztov. Az emigráció évei számára egyszersmind a zavartalan béke évei is voltak. Mégis: őt továbbra sem a béke, hanem a minden béke mögött ott lappangó válság izgatta. Egyébre sem törekedett, mint hogy leleplezze az európai civilizáció elfojtási mechanizmusait, amelyek szerinte minden háború, szörnyűség előidézői. Ott, ahol mindenki más fejlődést látott, ő a hanyatlásra figyelt fel. Nem véletlen hát, hogy, mint az ótestamentumi prófétákra, őrá is kevesen figyeltek. A feltartóztatlan haladás mámorától megrészegült európai ember fülében idegenül csenghettek Sesztov gondolatai. Szavai valóban pusztába kiáltott szavak voltak.

Nem is csoda. A szónak Sesztov számára egészen más feladata van, mint az európai gyakorlat számára. Nem a meggyőzésre használta, hanem vízióinak érzékeltetésére; nem az észigazságok kibontására, hanem a hit megerősítésére. A szóval, a Logossal Sesztov szerint Európában mindig is visszaéltek. Az erő fitogtatására használták. Szókratésszal kezdődően mindig is az számított győztesnek, aki a szavakat magához tudta ragadni. És amikor Sesztov megkezdí hadjáratát az európai észfilozófia (Vernunftphilosophie) ellen, akkor a Logos ellen is harcra kel. Részben ezzel is magyarázható magánya és elszigeteltsége. Hiszen kora legjelentősebb gondolkodói mind a szó bűvöletének engedelmeskedtek. A kor egyik legtekintélyesebb filozófiai orgánumának, a Tübingenben megjelenő folyóiratnak *Logos* volt a címe; s az sem véletlen, hogy Sesztov orosz barátai és kollégái még a forradalom előtt megszervezték a *Logos* orosz változatát is a német kiadás alvállalkozásaként.

Sesztovnak, illetve a Logos elkötelezettjeinek az útjai azonban nem keresztezték egymást. A *Logos* legelső kötetében jelent meg például Edmund Husserl nagy hatású közleménye A FILOZÓFIA MINT SZIGORÚ TUDOMÁNY címmel. S éppen Husserl volt az, akit Sesztov, miután 1917-ben megismerkedett íásaival, a lehető legélesebben elutasított egy tanulmányában, amelynek címe is jelképes: MEMENTO MORI. Sesztov szerint az európai kereszténység János evangéliumának nyitószaival visszaélést követett el: a szavakkal űzött folyamatos visszaélés révén éppen Istentől távolodott el, s bár folyamatosan Istent emlegeti, végső soron Istent egyfajta észigazságnak tekinti. S ezzel bűnt követ el, mondja Sesztov: Istent éppen a tiltott fa gyümölcsének, a tudásnak a segítségével igyekszik megidézni. „Már időszámításunk első évszázada óta, vagyis attól a pillanattól kezdve, hogy a Biblia a görög-római kultúrvilág közkinccse lett, a művelt emberek arra törekedtek, hogy a bibliai Istenből általános emberi istent faragjanak.”⁴⁴

A beszéd legnagyobb veszélye Sesztov szerint az, hogy az embert a tiltott fa gyümölcse szoktatja rá. S ha rászokik, akkor a tudást kezdi isteníteni; a tudásban fedezi fel a fényt, hála az ember első felvilágosítójának, a kígyónak. Sesztov szerint létezik azonban egy olyan mély igazság is, amelyhez nem biztos, hogy a beszéd révén jutunk közelebb. Sőt a beszéd sokszor éppen ezt az igazságot fedi el. Ami azt jelenti, hogy ismét meg kell tanulnunk hallgatni. Sesztov, bár állandóan a Bibliára és a kinyilatkoztatásra hivatkozik, *magányos* utat választott: nem kereste a hívők közösségét, aminek lehetőségét maga Jézus kínálta fel,⁴⁵ s ugyanakkor komoly fenntartásai voltak az igazság közvetíthetőségével szemben is, amiben pedig a Biblia nem kételkedett.

Sesztov magányos csodaváróként érkezett a háború utáni Nyugat-Európába, de hamarosan hallgatókra, barátokra, sőt még tanítványokra is talált. Svájcba érkezve visszakapta elveszettnek hitt könyvtárát és kéziratait. Családjával együtt először Genfben telepedett le itt élő nővérénél, majd 1921 novemberének végén Párizsba költöztek, s élete végéig itt maradt. Párizsban lassan, észrevétlenül, de egyre biztosabban talált szellemi közösségre. 1922 áprilisában a Sorbonne-on kinevezték a szlavisztikai intézet orosz fakultásának professzorává. Ugyanebben az évben tanulmánya jelent meg Dosztojevszkijről a *Nouvelle Revue Française*-ben, s kapcsolatba lépett a szerkesztővel, Jacques Rivière-rel. Nem kizárt, hogy Rivière közvetítésével Antonin Artaud is megismerhette Sesztov írásait – hiszen Artaud 1923-ban kezdi el híres levelezését a francia szerkesztővel. S azért is feltételezhető ez, mert időben a szürrealizmus küszöbén állunk. Bár Sesztovnak nem voltak kapcsolatai a mozgalommal, a leendő szürrealisták mégis fogékonyak lehettek az írásait átható radikális korkritikára, a csodavárásra, az elfojtások leleplezésére s persze a nem racionális beszédmódra, az antidiialektikára. A húszas évek elején ismerkedik meg Sesztovval Georges Bataille, aki 1958-ban egy önéletrajzi töredékében így számol be e találkozásról: „Mialatt könyvtáros voltam a Bibliothèque Nationale-ban, beiratkoztam a keleti nyelvek iskolájába. Elkezdtem kínaiul és oroszul tanulni, és gyorsan fel is adtam e tanulmányokat, de alkalmam nyílt rá, hogy találkozzam az orosz filozófussal, Lev Sesztovval. Sesztov Dosztojevszkijből és Nietzscheből kiindulva filozofált, úgy, hogy az engem elbűvölt... Megütközött a filozófiával szemben tanúsított túlzott ellenszenvemen, én pedig figyelmesen hallgattam őt, miközben rávezetett arra, hogy Platónat olvassak. Neki köszönhetem filozófiai ismereteim alapjait...; elváltam tőle, de ma is csodálom a türelmét, amelyet akkor velem szemben tanúsított.”⁴⁶ Bataille 1923-ban tanulmányt akar írni Sesztovról, végül, helyette, 1924-ben Sesztov egyik lányának, Tatyjánának segítségével lefordítja a TOLSZTOJ ÉS NIETZSCHE című könyvet, amely 1925-ben megjelenik franciául.

De nem Bataille az egyetlen, aki csodálja az orosz emigránst. A román származású zsidó költő és esszéista, Benjamin Fondane 1923-ban költözik Párizsba, ahol Tristan Tzara közvetítésével kapcsolatba lép a szürrealistákkal, de végül Szesztov leghűségesebb tanítványa lesz. 1933-ban megjelent RIMBAUD, A CSAVARGÓ című könyvét neki ajánlja, s beszélgetéseiket – francia Eckermannként – gondosan feljegyzi. E beszélgetéseket, már Szesztov halála után, 1939-ben Victoria Ocampo magával viszi Buenos Airesbe. Fondane Párizsban marad, ahol a németek bevonulása után házmestere mint zsidót feljelenti. A költőt Birkenauban deportálják, s 1944-ben megölik. Fondane barátja volt a szintén román Emile Cioran, aki ugyancsak Szesztov híve lett – éppen akkor, amikor mindenfajta szisztematikus filozófiától megcsömörlött, mivel úgy érezte, hazugok, s a személyes krízisben élő embernek nincsenek segítségére. Nem így Szesztov. *„Sesztov nagy szerepet játszott az életemben, de az igazság kedvéért hozzá kell fűznöm, hogy Szesztov Romániában népszerű volt, ez olyan tény, ami Nyugaton ismeretlen... Fondane sem tudott erről... de így igaz. Nem tudom, honnan jön ez, noha vannak bizonyos hasonlóságok... Szesztov mindenesetre a kedvenc filozófusom lett. Akkor fedeztem őt fel magamnak, amikor csalódtam a filozófiában. És végül is egész lényét tekintve mi más Szesztov, mint magának a filozófiának az elégtelensége? Ő a filozófiát mint filozófiát helyezte vád alá.”*⁴⁷

És hatott persze Gabriel Marcelre, valamint a fiatal Albert Camus-re is, aki éppúgy „bámulatos egyhangúságáért” csodálta Szesztovot, mint később a lengyel Czesław Miłosz, és az orosz gondolkodót mint az egzisztencializmus egyik előkészítőjét tisztelte.

Valóban volt köze Szesztovnak az egzisztencializmushoz? Igen is, meg nem is. Őt is lenyűgözte az abszurditás és a lehetetlen gondolata, és ő is kizárólag az egyénre, az egyszeri, megismételhetetlen emberi személyre figyelt. Mint majd Lévinas, ő is az egyént próbálta kiszabadítani az univerzalitás hatalma alól. Részben emiatt is vitatta Tolsztoj Szesztov zsidóságát, amikor egyszer Makszim Gorkijjal a filozófus zsidó származásáról beszélgetett: *„Nem valószínű, mondja Lev Nyikolajevics, egyáltalán nem hasonlít egy zsidóra: nincsenek hitetlen zsidók, mondjon akár csak egyet is... Nem, nincsenek.”*⁴⁸ Tolsztojnak nem volt igaza. Hiszen Szesztovra igen nagy hatást gyakorolt a haszidizmus, amely zsidó mozgalom volt, és nem a közösségi, hanem az egyéni tapasztalat jelentőségét hangsúlyozta. Ezenkívül Szesztov hívő is volt. Csak éppen semmilyen egyháznak és semmilyen vallásos – és persze semmilyen politikai – közösségnek nem kötelezte el magát.

S ez különbözteti meg őt az egzisztencialistáktól. Szuverén gondolkodó volt, aki az abszurditásra mondott igent, s közben mégis hívő volt. Legutolsó, élete egész munkáját összefoglaló könyvének címét idézve: elutasította Athént, és igent mondott Jeruzsálemre. Az 1938-ban kiadott ATHÉN ÉS JERUZSÁLEM erről szól. Akár Szesztov ars poeticájának is tekinthetjük Platón szavait, amelyeket előszeretettel idéz könyvében: *„vakmerően rá kell szánunk magunkat mindenre”*.⁴⁹ Játsszunk egy pillanatra e mondatot ízeletve: elképzelhető vajon, hogy Szesztovra hatással voltak a dadaisták? Igaz, csak 1919-től élt Svájcban – de bizonyára hallhatott róluk. Fondane révén pedig talán személyesen is ismerhette Tzarát. Mindenesetre Szesztov írásainak szelleme időnként feltűnően közel áll a Dada anarchizmusához.

Van persze egy filozófus, aki bizonyíthatóan hatott rá. Amikor Szesztov 1928-ban személyesen megismerkedett Husserllel, a német filozófus felhívta a figyelmét Kierkegaard-ra, akit Szesztov addig nem olvasott. S hamarosan úgy tapasztalta, hogy Kierkegaard őt igazolja. Őt is lenyűgözte Kierkegaard abszurd reménykedése. 1933-ban önálló könyvet írt róla (KIERKEGAARD ÉS AZ EGZISZTENCIAFILOZÓFIA), az ATHÉN ÉS

JERUZSÁLEM-ben pedig hosszú fejtegetéseket szentelt a dán filozófusnak. Kierkegaard az, akiben valódi szövetségessre talált. De nem az egyetlen. Sesztov írásából egész szellemi hadsereg bontakozik ki, amelynek valamennyi tagja hitt a lehetetlenben, és soha nem törődött bele abba, amit Arisztotelész így fogalmazott meg: „*az egyetlen dolog, amire még az istennek sincs hatalma: meg nem történné tenni azt, ami egyszer már végbement*”.⁵⁰

Kik tartoznak ebbe a hadseregbe? Az Ótestamentumból Jób, aki nem hagyta magát megtéveszteni okos és eszes barátaitól, hanem hitt Istenben; Ábrahám, aki elindult feláldozni gyermekét; Ézsaiás, aki elveti „*az eszesek eszességét*”, azután Hérakleitosz, aki szerint az istenek olyasmit tartogatnak az embereknek, amiről ezek nem is álmodnak; Platón, aki szerint a filozófia feladata felkészülés a halálra; Tertullianus, aki Krisztus feltámadását e szavakkal kommentálta: „*bizonyos, mert lehetetlen*”; Petrus Damiani, aki szerint Isten meg nem teremteté tudja tenni azt is, amit egyszer már megteremtett; Luther, aki nem próbálta elfojtani saját mértéktelen kétségbeesését, s Isten kalapácsától várta a tudásba vetett bizakodás szétfúzását; s persze Pascal, Kierkegaard, Nietzsche, Dosztojevszkij. Csupa „*kegyetlen tehetség*”: nem akarnak beletörődni a józan ész igazságaiba, és átengedik magukat a prófétai inspirációknak. Nem megérteni akarnak, hanem sírva, átkozódva és elutasítóan filozofálni. Egyszóval valamennyien hisznek abban, hogy Isten számára az is lehetséges, hogy kétszer kettőt ötévé változtasson.

Végtelen kétségbeesés árad ebből az utolsó könyvből. Nemcsak nagyszerű filozófiai opusként olvasható, hanem egy halálra felkészült idős filozófus végrendeleteként is. „*Az a gondolkodásmód, amely szembe akar nézni a halállal, és erre képes is, más dimenziójú gondolkodás, mint az, amely el akar fordulni tőle, és megfélekedezik róla. Más szavakkal: azok az igazságok, amelyeket Platón keresett, nem hozhatók le az ész szintjére. Új dimenziókat feltételeznek, amelyekre senki nem szokott számítani.*”⁵¹ A halál kikerülhetetlenségét sugallja a könyv minden lapja; de ugyanakkor nem lehet nem meghallani a reményt, hogy talán mégsem a halálé lesz az utolsó szó joga. Vagyis hogy mi is legyőzzük egyszer azt, ami most bennünket győz le. „*Isten mindig lehetlent kíván tőlünk, és ebben különbözik az emberektől. Az ember akkor gondol Istenre, ha lehetlent akar. A lehetséges dolgok kedvéért az emberekhez fordul.*”⁵²

Sesztov, ahogyan öregszik, már mind kevesebbet fordul az emberek világa felé. Pedig egyre nagyobb elismerés övezi. 1936-ban, hetvenedik születésnapján megalapítják Párizsban a *Leo Sesztov baráti társaság*ot, melynek elnöke Levy-Bruhl, s tagjai között ott van Bergyajev és Jean Paulhan is. „*Leo, a remete*”, így nevezik barátai a Boulogne-sur-Seine-ben élő filozófust. „*Ritkán megy be Párizsba – meséli Alekszej Remizov. – Talán csak ha valamilyen tekintélyes ember jön a városba – egy Thomas Mann vagy Picard –, és ha ilyen alkalmakkor fogadást adnak... egyébként otthon marad... Néha benéz Bergyajev, úton Clamart és Montparnasse között, lármázik egy kicsit, és már megy is tovább – előadást kell tartania.*”⁵³

1936-ban még ellátogat ősei földjére, Palesztinába, 1937-ben rádió-előadásokat váltal Kierkegaard-ról, s 1938 őszén a pár hónappal korábban elhunyt nagy ellenfélről és barátról, Edmund Husserlről ír nagy tanulmányt A NAGY FILOZÓFUS EMLÉKÉRE alcímmel. Egy élet összegzése e tanulmány: Sesztov korábban soha nem tapasztalt nyíltsággal tárulkozik fel olvasói előtt. A halott barátára emlékezve saját múltjára is visszagondol. S miközben ellenfele nagyságát méltatja, ő maga a szív azon magaslataira jut fel, ahová a huszadik században csak keveseknek adatott meg. Talán a halál kapu-

jában kell állni ahhoz, hogy valaki ennyire nemes és nagylelkű tudjon lenni? Sesztov már ott állt. Tanulmánya hattyúdal lett. A kéziratot kézzel gondosan lemásolva még elküldte a szerkesztőségnek. Megjelenését már nem érte meg: röviddel később, 1938. november 20-án hetvenkét éves korában elhunyt. Pár nap múlva Boulogne-sur-Seine-ben helyezték örök nyugalomra.

Jegyzetek

1. Aleksej Remisow: BEI LEW SCHESTOW. In: Leo Schestow: TOLSTOI UND NIETZSCHE. Matthes & Seitz, München, 1994. 301–302. o.
2. Leo Schestow: ATHEN UND JERUSALEM. Matthes & Seitz, München, 1994. 78. o.
3. Lew Schestow: EDMUND HUSSERL. DEM ANDENKEN DES GROSSEN PHILOSOPHEN. In: uő: SPEKULATION UND OFFENBARUNG. G. Ellermann Verlag, Hamburg und München, 1963. 436. o.
4. Uo. 411. o.
5. Benjamin Fondane: RENCONTRES AVEC LÉON CHESTOV. In: Léon Chestov: LE POUVOIR DES CLEFS. Flammarion, Paris, 1966. 19. o.
6. Gustav A. Conradi: LEO SCHESTOW ODER DAS PARADIESISCHE LEBEN. In: Leo Schestow: TOLSTOI UND NIETZSCHE. Idézett kiadás 268–269. o.
7. Lew Schestow: EDMUND HUSSERL. DEM ANDENKEN DES GROSSEN PHILOSOPHEN. I. k. 416. o.
8. Idézi: Boris Groys: DIE KRANKHEIT PHILOSOPHIE. In: Leo Schestow: TOLSTOI UND NIETZSCHE. I. k. XXV–XXVI. o.
9. Uo. XXVI. o.
10. Leo Schestow: ATHEN UND JERUSALEM. I. k. 238. o.
11. S. Kierkegaard: FÉLELEM ÉS RESZKETÉS. Budapest, 1986. 24. o.
12. Vö. Louis J. Schein: THE PHILOSOPHY OF LEV SHESTOV. A RUSSIAN RELIGIOUS EXISTENTIALIST. The Edwin Mellen Press, Lewiston/Queenstown/Lampeter, 1991. 5. o.
13. Benjamin Fondane: i. m. 7. o.
14. Leo Schestow: TOLSTOI UND NIETZSCHE. I. k. 166. o.
15. Uo. 38. o.
16. Uo. 39. o.
17. Uo. 40. o.
18. Uo. 47. o.
19. Uo. 53–54. o.
20. Kierkegaard: i. m. 44. o.
21. Vö. Louis J. Schein: i. m. 2. o.
22. Leo Schestow: TOLSTOI UND NIETZSCHE. I. k. 258. o.
23. Lev Sesztov: DOSZTOJEVSZKIJ ÉS NIETZSCHE. Budapest, 1991. 81. o.
24. Uo. 118–120. o.
25. Nyikolaj Bergyajev: DOSZTOJEVSZKIJ VILÁGSZEMLÉLETE. Budapest, 1993. 71–72. o.
26. Lev Sesztov: DOSZTOJEVSZKIJ ÉS NIETZSCHE. I. k. 325–326. o.
27. Martin Heidegger: WAS IST METAPHYSIK? In: WEGMARKEN. Vittorio Klostermann, Frankfurt am Main, 1978². 121. o.
28. Lev Sesztov: DOSZTOJEVSZKIJ ÉS NIETZSCHE. I. k. 275. o.
29. Uo. 154. o.
30. Lev Shestov: APOTHEOSIS OF GROUNDLESSNESS. In: Bernard Martin (ed.): A SHESTOV ANTHOLOGY. Athens, Ohio University Press, 1970. 10. o.
31. Uo. 72. o.
32. Kierkegaard: i. m. 78. o.
33. Lev Shestov: IN JOB'S BALANCE. Ohio University Press, Athens, 1975. VIII. o.
34. Leo Schestow: SCHÖPFUNG AUS DEM NICHTS. In: *Neue Schweizer Rundschau*, XXI. 1928. február–március. 123. o.
35. Lew Schestow: SPEKULATION UND OFFENBARUNG. DIE RELIGIÖSE PHILOSOPHIE WL. SOLOWJOWS. In: Lew Schestow: SPEKULATION UND OFFENBARUNG. I. k. 67. o.
36. André Bédard: LA NUIT LIBÉRATRICE. LIBERTÉ, RAISON ET FOI SELON L. CHESTOV. Les Éditions Bellarmin, Toronto, 1973. 50., 55. o.
37. Leo Schestow: ATHEN UND JERUSALEM. I. k. 103. o.

38. Lew Schestow: SPEKULATION UND OFFENBARUNG. I. k. 51–52. o.
39. Kierkegaard: i. m. 69. o.
40. Rüdiger Safranski: EIN MEISTER AUS DEUTSCHLAND. HEIDEGGER UND SEINE ZEIT. Hanser, München, 1994. 478. o.
41. Vö. Wilhelm Goerd: RUSSISCHE PHILOSOPHIE. ZUGÄNGE UND DURCHBLICKE. Karl Alber, Freiburg–München, 1984. 375. o.
42. Jacob Taubes: ABENDLÄNDISCHE ESCHATOLOGIE. Matthes & Seitz, München, 1991. 4. o.
43. Lew Schestow: EDMUND HUSSERL. DEM ANDENKEN DES GROSSEN PHILOSOPHEN. I. k. 451. o.
44. Lew Schestow: ÜBER DAS EWIGE BUCH. In: uő: SPEKULATION UND OFFENBARUNG. I. k. 24–25. o.
45. Vö. Louis J. Schein: i. m. 20. o.
46. Bernd Mattheus: GEORGES BATAILLE. EINE THANATOGRAPHIE I. Matthes & Seitz, 1984. 60–61. o.
47. In: Michael Jakob: AUSSICHTEN DES DENKENS. München, Wilhelm Fink, 1994. 15–16. o.
48. TROIS RUSSSES: L. N. TOLSTOI, A. TCHEKHOV, LEONID ANDREEV. Gallimard, Paris, 1935. 62. o.
49. Platón: THEAITÉTOSZ. 196d. (Kárpát Csilla fordítása.) Vö: Leo Schestow: ATHEN UND JERUSALEM. I. k. 47. o.
50. Arisztotelész: NIKOMAKHOSZI ETIKA. 1139b. (Szabó Miklós fordítása.) Vö: Leo Schestow: ATHEN UND JERUSALEM. I. k. 108. o.
51. Leo Schestow: ATHEN UND JERUSALEM. I. k. 88. o.
52. Uo. 496. o.
53. Aleksej Remisow: i. m. 296. o.

Jász Attila

ÉBREDÉS ELŐTT

A fejfájás házában ébredek.
A fájdalom félholdja félálomban
még ott lebeg ágyam felett.

Újra és újra megpróbálom
majd elképzelni,
ahogy múlik. (Ahogy el.)
Ahogy megjön a megváltó eső.

Előbb egy jóleső szoba.
Aztán egy ház. Egy város.

Vízfüggöny mögötti lassú forgalom.
Kicsöng a telefon. Felébredhetek.

SZÜNTELEN TENGERZÚGÁS

Átveszem a tenger mozgását.
Talán jobban kellene
figyelnem magamra,
mikor nem a parton vagyok.
Oda ne csapódjak

valamelyik ház falához.
Mert észrevétlenül is belém
költözhet a hullám.
Oda-vissza verődhet
testem határain belül.

Csak nehogy bennem maradjon végleg.
Mert nem tudom,
hogyan fogom megmagyarázni
otthon
a szüntelen tengerzúgást.

Csehy Zoltán

IXIÓN KALANDJA

Mocskát nyalja a menny. Fogynak a csillagok.
Ixión kereke gördül az ég hasán
bátran föl-föl a mély ködökig, és bele-
ugrik. Ronda szelence, köpd

vissza reggeli egünkre! Ne fossz soha
meg minket, jaj, a naptól. Meseszép kira-
katkép: csonttalan a tér. Buja ősködök
hősködnek, de lefolynak a

szennyvízelvezető rozsdabelű, szoros
vastorkába. A fény ősparaszát a nagy
ég lapáttényeréből ki-kiejti. Ka-
bátomon pici gomb a nap.

Lackfi János

A MOZDULATOK LEGYEZŐI

a mozdulatok legyezői nyílnak
egy karlendítés hét- vagy nyolckarú
és százlábúnak lába annyi nincsen
mint lassításban embernek ha rúg
és elkenődik mint vajás kenyéren
a fejed hogyha lassan mozgatszod
ezer szem száj és orr marad utánad
a levegőben: ezer magzatod
és mozdulatoktól kásás a tér mely
beillesztgeti minden gesztusod
egy öntőforma ősi börtönébe:
ezt valaki már rég kívájtta ott
mert – levedlett bőrt levetett ruhákat –
te is másnak a létét koptatszod
s ha lehajolsz már felegyenesedvén
más megy tovább és téged otthagyt

A PAPLANON EGY EGÉSZ

A paplanon egy egész pici rést hagyj
ez nem könnyű mert nem vagy már kicsi
és igazán a paplanod se túl nagy
s hol lábfejed hol hátad csúszna ki
de ha megvan s mint mozivetítésen
behatol rajt egy ködlő tejsugár
megsejtheted a félkörömnnyi résen
hogy valóságod milyen srófra jár
hogy a felnagyított ismert tapéta-
mintán szőlő is van nemcsak virág
vagy talán te oda se figyeltél s a
termés beérett az idők során
hogy a szekrényfogantyú négy csavarral
illeszkedik és egészen pici
csavarhúzó kellene hogy kihajtsa
vagy megszorítsa őket valaki
s hogy a szőnyegen elmozdult asztalnak

lába bemélyedt nyomokat hagyott
 s tollad rugója mely némi izgalmat
 szerzett neked mert elröpült amott
 egy mélyedésbe bújt hisz csupa sebhely
 már a parkett ám ekkor valahol
 paplanod felszakadt és a labor
 eltűnt fotóid fényt kaptak – „Na kelj fel!”

Ludassy Mária

CHARLES MAURRAS POLITIKAI ESZMÉI

Maurras, az „antidreyfusard” sajtókampány, az antiliberalizmus és az antiszemitizmus szent szövetségét megalapozó mozgalom legbefolyásosabb képviselője az 1930-as években sorra kiadja újra, részben újrafogalmazza az elmúlt fél évszázad publicisztikai termését, az előszavakban, illetve a kommentárokból mindig az aktuálpolitikai összefüggések kiemelésével. Így nyeri el Maurras interpretációjában az *Action française* századfordulós antidemokratikus, kiváltképp a keresztény demokrácia (Sillon) elleni militáns jobboldalisága (a „kereszténység nélküli katolicizmus”, illetve az „integráns nacionalizmus” elmélete) az olasz fasizmus dicső előfutára minősítését; míg az 1933 utáni eseményekre reflektálva a hitlerizmus sekélyes, biológiai antiszemitizmusánál („l’antisémitisme de peau”) magasabb rendű, fajelmélettől független politikai antiszemitizmus-elveinek kifejtésével a francia fasizmusnak a német náciizmustól való elhatárolódási tendenciáit érhetjük tetten. Mely elhatárolódás egyre nehezebbnek bizonyul Pétain marsall és Vichy állam főideológusának szerepkörében: a marsallt ugyan mint Franciaország megváltóját (azaz a liberális demokráciától való megszabadítóját) üdvözli, de a náciikkal való kollaborálás nélkül nem nagyon lehetett a „zsidó-szabadkőműves összeesküvésről” szóló százéves szövegeket hangoztatni. Halála évében Maurras így foglalta össze önnön, a liberális demokrácia elleni küzdelem kiindulópontjának tekintett antiszemitizmusa és a német fajelmélet közti különbség lényegét: „A zsidókérdés nem biológiai probléma, bár vannak ilyen összefüggései is. Ha felvetjük a zsidókérdést, remélem, nem kezdtek el pogromról kiabálni, a gázkamrákról szónokolni, a törvényileg előírt kasztrálást citálni, Mendel törvényeit emlegetni. A megszállás idején nyilvánosan megmondtam Montandon professzornak, hogy mi egyáltalán nem osztjuk az ő primitív rasszizmusát, »a bőr antiszemitizmusát«. Mi nem azt mondjuk, hogy »Halál a zsidókra!«, mert nekik éppúgy joguk van az élethez, mint minden más teremtménynek, hanem azt mondjuk, hogy »Le a zsidókkal!«, mivel túl magasra kapaszkodtak fel nálunk. A mi antiszemitizmusunk állami antiszemitizmus, mely abban áll, hogy megtiltsa a zsidóknak, hogy túl sokat szerezzenek, mindennek előtt, hogy megszerezzék a francia állampolgárságot... Dicséretükre legyen mondván, hogy megszerezték a Közel-Keleten egy gyönyörű földdarabot, ami lehetővé teszi a mi zsidóink számára is,

hogy hazára leljenek, és ez megszüntetné örök idegenségüket.” (VOTRE BEL AUJOURD’HUI. Fayard, 1953. 457. o.)

De Gaulle alatt tabu volt a kollaborációért életfogytiglanra ítélt Maurras idézése. A hetvenes évektől azonban megindult a Maurras-rehabilitáció, sőt -glorifikáció sorozata és műveinek újrakiadása. 1986-ban jelent meg Pierre Gaxotte akadémikus előszavával a MES IDÉES POLITIQUES 1937-es kiadásának reprintje (Éditions Albatros) (az oldalszámok arra a kiadásra utalnak). Annak igazolására, hogy francia földön némileg mást jelentett a „konzervatív forradalom” (a terminus feltalálója is Maurras), mint az angolszász világban, ahol is a monetáris restriktió gazdaságfilozófiájában merült ki a jóléti állam pazarlása elleni fellépéssel, talán elég a Francia Akadémia tagja előszavából idézni néhány gondolatot. „A MES IDÉES POLITIQUES pótolhatatlan mű. Bár joga van az ifjúságnak, hogy ne ismerje a napilapbéli aktualitáson felülemelkedő reflexiókat, mindazonáltal ezen elmélkedések a legalkalmasabbak arra, hogy megismerjék és megítéljék mai világunkat s azt, hogy mit kell tennünk megváltoztatásáért. Az új helyzetre is kiválóan alkalmazhatók e reflexiók: rá kell döbbernünk arra, hogy a XX. század utolsó harmadában nincs a Maurras-énál gazdagabb gondolatvilág, aktuálisabb és erőteljesebb eszmerendszer, semmi sem előbb, mint Maurras szelleme.” Mivel – bár kevésbé lelkesen, mint Gaxotte professzor – én is úgy érzem, hogy Maurras eszméinek van némi aktualitásuk a mai (többek közt magyar) jobboldali radikalizmus analizisében is, talán tanulságos lehet az idézett mű megismerése.

A bevezető Maurras legrégebbi témáját variálja: az egyenlőtlenség a természet (és a társadalom) éltető elve, míg a demokratikus principium, mely egyenlősíteni akar, minden organizmus halálos ítéletét jelenti (L'INÉGALITÉ PROTECTRICE). „Minden, ami létezik, csak a tekintélynek és az egyenlőtlenségnek köszönheti létét, a liberalizmus és a demokrácia egyenlőségelvvel nyilvánvaló ellentmondásban.” (19. o.) A csecsemő megszületése pillanatától élő cáfolata minden liberális és egalitárius hipotézisnek: nem szabadon választja szüleit, holott egy igazi szabadelvű szellem sohasem ismerhet el nem önkéntes beleegyezésen nyugvó alárendeltségi viszonyt; a racionális reflexió lehetősége előtt készen kap mindent, nemcsak biológiai létfeltételeket, hanem szociokulturális környezetet is. Egy nemzet tagjának született, mielőtt szavazhatott volna nemzeti hovatartozásáról. Persze a szociális igazságosság kritériumainak sem felel meg az, mondja Maurras, hogy „minden méltányossági szempont ellenére enni adnak az újszülöttnak, holott nem is dolgozott”. (20. o.) A szülői gondoskodás alapja nem a jogi igazságosság, hanem a szeretet és a kegyelem – ahogy a társadalom működésé is. A tanulás szintügy kényszer, s nem az „önmegvalósítás” romantikus ideáljának megfelelő folyamat: „az eredetiség fenséges elvét nap mint nap erőszakkal letörlik a szülők, megtörik az iskolamesterek, elszegényíti a nevelés, eltörzítja a szükséges dresszúra...” (Uo.)

A csecsszopó tehát a legjobb cáfolata a társadalmat önkéntes társulásként, az alá- és fölérendeltségi viszonyokat szabad szerződésként értelmező szabadságfilozófiáknak (LIBERTÉ „PLUS” NÉCESSITÉ). Egyébként sem a modernitás mítosza, a társadalmi szerződés teóriája jelenti a szerződések igazi fénykorát, hanem a középkor, a hűbéri szerződések világa, mely azonban „a tekintély, a hierarchia, a közösség, a földhöz fűződő természetes kötelék, a vér szükségképpen egyenlőtlen kötelékei” kora volt, s nem minden viszonyt „egy akaromra vagy egy nem akaromra redukáló individualizmusé, melynek szemében a Természet és a Történelem személytelen kötelékei alacsonyabb rendűnek tűnnek személyes döntéseimél”. (28. o.)

A kritikus kétely és a szabad individualitás mételye német földről tört rá Európára: a lutheri reformáció törte szét a középkor katolikus (egyetemes) rendjét. Azóta nem

lehet, nincs értelme emberiségről beszélni: a nemzetek jelentik az emberek igazi, utolsó természetes kötelékét. A nemzeti közösség értékrendszerének feltétlen elfogadása lépett a középkori egyház vitathatatlan tekintélye helyébe: a szabad vita, a reformáció és a liberalizmus jelszava minden szupraindividuális köteléktől meg akarja szabadítani az egyént. Aki Maurras szerint ekképpen sohasem válhat személyé, magát közösségi kötelékeivel, örökletes viszonylatrendszerével definiáló lényé, hanem izolált individuum marad, aki annál gazdagabbnak hiszi magát, minél kevesebb kötődése van (HÉRÉDITÉ ET VOLONTÉ). A kapcsolatokról és kötődésekről „szabad” individuum ugyan a kritikus kétely és a korlátlan szabad vita, a mindent megkérdőjelező tekintélyromboló individualizmus terméke, de szabadnak mondott szerződéssel teremtett társadalma új kollektívizmust konstruál, a demokratikus tömegtársadalmat, mely minden tradicionális tekintélynél nagyobb veszélyt jelent a személyes szabadságra. Jelszava többé nem a szabadság, hanem az egyenlőség – azaz minden egyéni kiválóság eltörlése. „*Márpedig az emberi kivételek elengedhetetlenek az emberiség számára.*” (37. o.) Ám „a társadalmi igazságosság” demokratikus jelszava, a nivelláló egalitarizmus – azaz az irigység és a kisebbségi komplexus ideológiája – megfojt minden különbséget, elpusztít mindent, ami különb. Ezért nevezi Maurras a demokráciát „*a halál rendszerének*”.

A többségi elv a szám joga a kompetencia ellenében, a mennyiségé a minőség ellenében; a demokratikus jog dogmájával sikeresen csak a fasiszmus tudott szembeszállni (44. o.) – bár hatalomra jutván az orosz bolsevizmus is leszámolt „német zsidó mesteri” demokratikus szocializmus ideáljával. Az államban éppoly kevésbé engedhető meg a demokrácia, mint az üzemben vagy a hadseregben – vagy ha megengedik, ez az állam, az üzem csődjét, a hadsereg vereségét implikálja. (46. o.)

A szabad individualitás modern mitológiájának igazi vesztese nem is a hűbéri lojalitás, a katolikus egyház autoritása vagy a royalista legitimizmus, hanem a szabad piac farkastörvényeinek kiszolgáltatott munkás, a szabaddá tett – szabadságra kényszerített – munkavállaló. Nem véletlen, hogy a burzsoá szabadságjogok üres formalizmusát először a szocialista szerzők bírálták – ahogy az sem, hogy a Boulanger-válság idején Barrès és Maurras használták elsőként a „*socialisme national*” fordulatot. „*A modern üzem nagy nívója, hogy minden kapcsolat nélküli munkásokat tömörít, akik valóságos emberi monaszként bolyonganak ez embertelen sivatagban, olyan éhbérért dolgozván, mely semmiféle gazdasági biztonságot nem garantál számukra. Nincs sem tulajdona, sem szakmai státusa, és biztos jövője sincs a nagyüzemi munkásnak. Azaz semmiféle valóságos szabadsággal nem bír.*” (LA QUESTION OUVRIÈRE ET LA DÉMOCRATIE SOCIALE. 47. o.) A liberalizmus, az emberi jogok nyilatkozata hozta meg a munkások számára a szervezkedési jog tilalmát, a legitim érdekvédelmi szervezetek széttözrúzását: „*a legtörvényesebb társulások a Le Chapelier nevét viselő 1791-es dekrétum óta, mely tagadja az »ügynevezett közös munkásérdekek létét«, illegitimmé váltak a politikai demokrácia és a százszor szent szerződési szabadság nevében.*” (48. o.) A középkori korporációk újralesztése „*a szűkkeblű individualizmus*” vereségét jelentő fasiszmus győzelméhez fűződik (50. o.) – ez egyben a marxista osztályharcos teóriák széttözrúzását is jelenti, mivel megmutatja, hogy a termelés egyazon szektorában dolgozóknak közös érdekeik vannak, s ezek nem egymás ellen, hanem az idegen gazdasági térnyerésével szemben mozgósíthatók – és mozgósítandók. „*A gazdaság igazi kerete a nemzet. Ha a bányászstrájk arra kényszerít, hogy importáljuk a szenet, akkor az Idegennek szolgáltatjuk ki a nemzetgazdaságot.*” A francia munkás és a francia tőkés együtt nyer vagy veszít a zsidó tőkével vívott élethalálküzdelemben. (52. o.)

A munkás többé nem lesz idegen saját hazájában, ha nem az idegen tőke ott az úr; a munkásnak lesz hazája, ha a nemzetgazdaság nyereségéből a nemzeti tőkéhez hasonlóan részesedik, ha egyazon nemzetgazdasági ágazat közreműködői – munkás és munkaadó – egyazon korporáció tagjaként fogalmazzák meg közös érdeküket. „Így tekintve a dolgot az osztályharc sokkal kevésbé tűnik természetes folyamánynak, sokkal inkább idegen politikai mesterkedés termékének.” (56. o.) Az osztályok harca helyett a nemzetek szembenállása a realitás, mely tény tagadása csak a zsidó kapitalista és szocialista érdeket szolgálja. „Az osztályharc sekélyes mítosza nevében szeretnék szétfűzni a Nemzetek vertikális szervezetét, hogy az osztályok horizontális-internacionalista szervezeteit tegyék a helyébe.” (Uo.) Az internacionalista álom azonban szertefoszlott, mégpedig elsőszülöttje, a szovjet szocializmus jóvoltából, mely zsidó eszméi atyái örökségét megtagadva „az orosz nemzeti restauráció útjára lépett”, az internacionalista-zsidó „alapító atyák” lemészárlását megszervező nemzeti szellemű rendőrállam segítségével. (57. o.)

Maurras mindig barátságban viszonyult a nem demokratikus, a parlamentáris demokráciát elvető szocializmushoz (mindenekelőtt Georges Sorel szindikalizmusához, de, mint láttuk, a trockista internacionalizmussal leszámoló sztálinista nagyorosz bolsevizmushoz is), mint a szociáldemokráciához, mely szerinte „nem szocialista, csak demokratikus”. (58. o.) A fasiszták és a kommunisták egyaránt a liberális demokratákat és a szociáldemokratákat tekintik a fő ellenségnek, mivel „a legnagyobb rossz nem a szocializmus vagy az etatizmus, hanem a demokrácia. Vegyék el a demokratikus jelzőt a szocializmustól, s az így nyert nem egyenlőségelvű kommunizmus igen hasznos lehet a nemzet számára, mivel az ősi kommunárius kapcsolatok felélesztéséhez vezethet”. (61. o.) Az etatizmus csak akkor veszélyes, ha egalitárius-demokratikus államról van szó. Ám ha „az állam a közjő diktatúrája, a nemzeti érdek által igazolt erőszak képviselője”, akkor az etatizmus üdvözlendő. A nemzeti elvű etatizmus legtisztább formája a fasizmus, melynek nem ellensége, hanem szellemi rokona a nemzeti szocializmus. „Mi a fasizmus? A demokráciától megszabadított szocializmus. Szindikalizmus, mely megszabadult az osztályharcos elfogultságoktól, hogy a nemzeti egység képviselője legyen. A fasizmus a korporációk érdekazonossága révén egyesíti az embereket. A nemzeti állam a tekintély és a nemzeti érdek nevében egyesít, míg a szabad választásokon alapuló demokratikus állam a megosztottság és a gyűlölet forrása.” (63. o.) Mivel a nemzeti jog magasabb rendű, mint a demokratikus jog, ez utóbbi szószólói nem számíthatnak könyörületes bánásmódra a nemzeti egység kiharcolói részéről. „A nemzetellenes pártokat radikálisan fel kell számolni; a demokratikus állam, a parlamentáris demokrácia képviselőinek pusztulniuk kell. Ez nem mehet végbe kissé kemény rendőri intézkedések nélkül. Miképp Olaszországban, diktatúra kell a parlamentáris rendszer, a szabad választások okozta permanens forradalmi felfordulás felszámolásához. A diktatúra szelleme és a diktátor zsenije megnyugtatta, pacifikálta a liberális demokrácia lázában hánykolódó nemzetet. Visszaadta a tüzes, győzelemre hivatott faj önbizalmát, bátorságát.” (Uo.) A fasizmusnak a katolicizmussal való ellentéte csak látszólagos: az igazi katolicizmus a tekintélytisztelő tradíciója, azaz ha úgy tetszik protofasiszta, csak meg kell szabadulnia a keresztény caritas és a lelkiismereti szabadság judeoprotestáns szellemiségétől, a kereszténydemokrácia kísértésétől. „A fasizmusban elismerik az emberek közti barátság természetes lendületét, e politika együtt tud működni a vallással, mely embertársunk szeretetét prédikálja, azaz a hozzánk legközelebb álló szeretetét (*l'amour du prochain, c'est-à-dire du plus proche de nos semblables*). Azon felebarátaink szeretetét, kikkel egyazon utcában, egyazon városban lakunk, kikkel egyazon ország, egy nemzet, egy állam tagjai vagyunk – az emberi nem szeretete legfeljebb az ötödik helyen jöhet szóba.” (64. o.) Minden modern meghasonlottság forrása az, hogy a konkrét közössé-

gek ethoszát kikezdte a keleti-zsidó szellem, melynek megjelenési formája a kritikai individualizmus és/vagy az általános emberszeretet eszméje. „Minden modern krízis mélyén megtaláljuk a keleti szellem behatolását, pontosabban a bibliai zsidó szellem térnyerését, melynek megjelenési formája a XVI. és XVII. században a német és az angol reformáció, a XVIII–XIX. században Franciaország három demokratikus forradalma, a XX. században Moszkva, Madrid és Barcelona bolsevik lázadásai, mindenütt ugyanazokat a vonásokat mutatják több-kevesebb élességgel: vagy az intellektuális hebraizmus vagy hús-vér héberek személyes cselekedetei formájában.” Az Ótestamentumra hivatkozó protestáns prédikátorok, a romantikus forradalmárok és az internacionalista szocializmus zsidó származású agitátorai Maurras szerint egyaránt Kelet ideológiai invázióját képviselik a Nyugat ellen, a görög-római és a katolikus (de nem keresztény!) civilizáció racionális rendje ellen. „Előbb nemzetietlenítik Európa népeit, hogy aztán demokratizálják őket” – ez a „zsidó messianizmus” menetrendje, mely minden más nemzetet izolált individuumbok halmazává akar szétzilálni, hogy egyedül maradhasson kollektív öntudatát a kapitalista és/vagy szocialista maszk mögött megőrző etnokulturális közösségként.

Nem tudom, hogy Gaxotte akadémikus Maurras mely 1936-os eszméit tekintette 1986-ban kvázi-kötelező olvasmánynak a francia fiatalság számára, de kétségtelen, hogy van visszhangjuk az 1980-as és főként '90-es években ezen félszáz esztendő gondolatmeneteknek. Igaz, kevesebb filozófiai ballasztal körítve, mint maga Maurras tette, aki antropológiai, kultúrfilozófiai és történelembölcseleti apparátussal kívánta alátámasztani a maga politikai antiszemitizmusát és filozófiai antiindividualizmusát. Elsőként az individualista liberalizmus emberképét kritizálja, a filozófiai robinzonádokat, néha meglepő (vagy nem is olyan meglepő?) módon Marx liberalizmusbírálatával egybehangzó érvekkel. A társadalmat önző individuumbok konglomerátumára redukáló újkori antropológia megalapozója Maurras-nál Hobbes, ám az angol bölcselet esetében a módszertani individualizmus bűnét enyhítő körülmény, hogy elismerte: az egoizmusmonaszok együttélését csupán egy teljhatalmú állam képes biztosítani, tehát a liberalizmus fő bűnét, az egyéni lelkiismeret autonómiájának fenntartását az államrendben (sőt az államrend ellenében is) a LEVIATÁN szerzője nem követte el. Az individuális lázadás fő reprezentánsai Maurras-nál – Luther nyomán – Jean-Jacques Rousseau, „*e hazátlan csavargó*” és Immanuel Kant, „*a német szellem megtestesítője*”. Ez utóbbi minősítés némi magyarázatot igényelhet ama filozófus vonatkozásában, aki „*világpolgári szemszögből*” írta meg a világtörténelmet. Épp ez a sajátosan germán Maurras felfogása szerint: Fichte, aki a német nacionalizmuseszme atyja, nem eszméi ellenfél – hisz ő is azt akarja, mint a francia nacionalisták: saját nemzete szellemi és politikai hegemoniáját –, csupán politikai ellenség, ám az erkölcsi autonómia és az alkotmányos rend individualista-emberi jogi kantianus koncepciója mindannak az ellentétét képviseli, ami Maurras szerint az erkölcsi és politikai világrend leglényege. Szintén az 1930-as évek és Vichy állam idejéből való összefoglalás a *DE LA POLITIQUE NATURELLE AU NATIONALISME INTÉGRAL* (Paris, Vrin, 1972) című kötet, melynek fő fejezete *LES FORCES DU MAL* (A GONOSZ ERŐI) címmel sorolja „a szubjektivitás lázadása” fő bűnöseit, élükön Kant filozófiájának taglalásával. A kanti kriticismust nem kopernikuszi, hanem ptolemaioszi fordulatnak nevezi, mivel az az egyes ember, az individuumbok erkölcsi meggyőződése körül forgó világot tételez. Nincs más világrend a kantianizmus szerint, mint a bennünk lévő szubjektív értékrend kivetítése – az egyéni meggyőződés magabiztosságát semmi sem ingathatja meg. A kiindulópont Rousseau szavojai vikáriusának híres-hírhedt „*amit jónak érzek, az valóban jó, amit rossznak érzek, az valóban rossz*”

deklamációja, a szubjektív lelkiismeret divinációja. Ezért téves Taine diagnózisa, mely a klasszicista szellemmel asszociálja a francia forradalmat: a romantikus szubjektivizmus, a minden történelmi tekintélyt és tiszteletre méltó tradíciót személyes ítéletének alávető énkultusz a forradalmi emberi jogi deklarációk kiindulópontja, végállomása pedig Chateaubriand és Béranger, Victor Hugo és Flaubert s persze George Sand és Lamennais szentimentális társadalombírálat. „A forradalom atyái Genfből, Wittenbergből származnak, de ősük Jeruzsálemből jöttek; ők képviselik a kereszténységen belüli különféle eretnekmozgalmakat, melyek szellemi forrása a keleti sivatagokban és a germán erdőkben fakad, azaz a különféle barbárságok forrásvidékén. Comte szerint a középkori eretnekségek lázadó szelme, az albigensektől Husz Jánosig, mind Észak-Afrika vagy Nyugat-Ázsia szülőtte, majd e bibliai fundamentalizmus meghódította Észak- és Kelet-Európa népeit. A német és angolszász világot kevésbé hatotta át a katolikus humanizmus, így köztük a hebraizmus akadály nélkül elterjedhetett.” (110. o.) Csak a latin világ tudott ellenállni ennek a barbár invázióknak, mivel, mint De Maistre mondotta, a római katolicizmus számára nem a dogma – a különféle interpretációknak kitett kontingencia – volt a meghatározó, hanem a hierarchia, a szabad vitát a priori kizáró tekintélyelv. A római katolicizmus a romantikus szubjektivizmus, az érzelmek kultuszának és a világnak erkölcsi törvényt adó Én divinációjának legszilárdabb eszmei ellenfele – amennyiben a megbocsátást prédikáló keresztény caritást és a vizsgálat szabadságát invokáló BIBLIA-értelmezések judeoprotestáns szellemiséget, a polisz törvényeivel szembeszegülő Antigoné moralitását és Madame Bovary házasságtörő szenvedélyét dicsőítő érzékenységgel végképp szakítani képes. „Hallgassuk csak Julie, Lélia, Emma és Elvira nevetséges metafizikáját! A romantikus szerelmesek e kórusát, akik szeretőjük karja közt a Legfőbb Lény erényt nemző öleléséről áradoznak! A római katolicizmus legnagyobb érdeme, hogy megszervezte Isten ideáját és megfosztotta minden magánmitológiától. A katolikus az Istenhez vezető úton közvetítők légiját találja: a természetfölötti földi képviselőinek láncolata töretlen, megkerülésükkel nincs út az üdvösséghez.” (117. o.) A Rousseau-i „mennyi ember Isten és közöttem” kiáltás jó leírása a katolikus diszciplinának. Csak e közvetítők és egyszemélyi reprezentánsuk, a tévedhetetlen autoritás dogmája – miként De Maistre már száz éve megírta – képes szétzúzni a szubjektivista fantázia és moralizáló szubjektivizmus szellemiségét, a „zsidó monoteizmus és a protestáns lelkiismeret-invokáció” anarchista obszessióját. „Nincs mentség a Róma elleni lázadó eszmék számára, melyek a XVI. századtól Európa egységét szétzúzták, és utat nyitottak a barbárság betörésének. A liberalizmus, a parlamentarizmus, a republikanizmus, a demokrácia, a romantika, mondhatjuk egy szóval: a Dreyfus-pártiság mind az individuális lelkiismeret nevében zúdult ránk.” (119. o.)

„A természetes politikától az integráns nacionalizmusig” – az ekkortájt publikált POLITIKAI SZÓTÁR-hoz hasonlóan – Maurras POLITIKAI ESZMÉI-hez szolgál illusztrációs idézetekkel, bizonyítván a fél évszázados politikusi és főként publicistai karrier eszmei töretlenségét. Kétségtől az antiindividualista emberkép a legszilárdabb pontja e politikai filozófiának, a Dreyfus-ügy kapcsán, mint mondta, azt tekintette a legnagyobb abszurditásnak, hogy „egyetlen ember, egy individuum érdekében feláldozták a nemzet érdekét, harmincmillió ember érdekét” – és e tekintetben tökéletesen közömbös, hogy az az egy pro forma ártatlan-é, mert nem lehet ártatlan az, akinek bűnösségét nem kérdőjelezhetjük meg egy egész nemzet bűnössé nyilvánítása nélkül. Az ember nem létezik mint elszigetelt egyed, ahogy Robinson is elvitte magányos szigetére a hajóról megmentett tárgyak mellett mindazt a kulturális hagyatékot, mellyel lakhatóvá tette a magányt, akképp az újszülött is örököse a megelőző civilizációs javaknak, „az embert ötven évszázad

civilizációs fejlődése formálta”, a múltat végképp eltörölni vágyó mozgalmak az emberré válás folyamatát akarják visszavenni (L'HOMME).

A tradíció és a tekintély elleni támadásnak a szocialista internacionálénál is veszedelmesebb formája a freudizmus, mely az egyén felszabadításának judeoprotestáns programját ad absurdum vive olyan hagyományos fékek kioldását követeli, amelyeket a legmerészebb liberális gondolkodók is tabuként kezeltek: „*A német zsidó szofisták a nyugati civilizáció lerombolására kitalálták a tudatalatti tanát, a tekintélyellenes ösztönök felszabadításának neveléséges filozófiáját.*” (117. o.) Míg a XVIII–XIX. századi liberalizmus képviselői az individuális szabadságot szabályként, a másik szabadságának határáig tartó formális-negatív fogalomként értelmezték, a freudizmusban az ösztönök szabadsága számára többé nem metafizikai korlát a másik ember szabadsága, hanem tudatosítható – és ezzel transzcendálható – akadály. Fura módon Maurras Freud-interpretációja önnön szabadságfogalma „elzsidósított” mását leli meg a freudizmusban, a szabadságot hatalomként definiáló koncepcióban. „*Minden igazi szabadság a másik ember fölötti hatalmat jelenti*” – írja. – „*A hatalom nem más, mint a tökéletes szabadság.*” (121. o.) Ezért tökéletes tévedés a klasszikus liberalizmus szabadságfogalma, mely a hatalomtól való függetlenségként határozza meg az egyén szabadságát. Az egyén függetlenségi nyilatkozata feltételezi, hogy jogai, követelései lehetnek a társadalommal szemben, holott az egyes embernek csak kötelességei vannak, mivel mindent társadalmi örökségének köszönhet; eme kötelelékektől megszabadulván *nem ember* többé. „*Az esendő ember a liberális dogmatika oltáriszentsége, a világ hitelezőjének hiszi magát, holott az egész világnak tartozik. A társadalomnak adó s nem a társadalomnak adós individuum illúziója az emberi jogok abszurd metafizikájának kiindulópontja.*” (127. o.) A történelmi-társadalmi örökség kötelez, ez a társadalom iránti morális kötelességeink bázisa – s minél nagyobb civilizációs érték örökösének mondhatjuk magunkat, annál több társadalmi kötelességünk van ezek törlesztésére, így „*kötelességeink száma messze meghaladja jogainkét.*” (139. o.) Bár az emberi jogok primátusának posztulátumát a forradalmi Franciaországnak tulajdonítják, az autentikus francia hagyomány klasszicista és antiindividualista, azaz a görög-római civilizáció és a római katolicizmus örököse. „*A forradalom nem más, mint a reformáció kiteljesedése, a romantika nem más, mint a forradalom filozófiái és irodalmi kifejeződése, mindezekkel szemben áll a francia civilizáció, mely nem veszt el, mert fennmaradása nemcsak Franciaország, hanem az egész emberiség létérdeke.*” (146. o.) E fennmaradás garanciája, hogy ugyan francia nyelven fogalmazták meg az emberi jogok egyetemes nyilatkozatát, de annak igazi cáfolatát is De Maistre és De Bonald ultramontán katolikus-királypárti tradicionalizmusában.

A szerződéselméletek és szabadságjog-deklarációk igazi ellenideológiája nem is annyira a katolikus teológia, mint a történelem tudománya, mely Maurras szerint „*az ellenforradalmi, antiliberális és antidemokratikus eszmék szellemi szövetségese*”. A történelemtudomány azt bizonyítja, hogy „*az emberiség történelme tele van a szabadság szent nevével ékített mézsárszékek és az egyenlőségelv jegyében megtöltött temetők történelmi tapasztalatával.*” (167. o.) Szerencsére a szabadság, egyenlőség és testvériség jelszava a történelem kontingens-változó részéhez tartozik – az állandóság princípiumát képviselő tekintély és tradíció uralmát csak megrendíteni tudta, de megdönteni soha. „*Márpedig a történelemben a konstans elem az érdekes, a változó irreleváns.*” (110. o.) Az emberek, miként már Burke is megmondta, „*őzsi légyként*” hullanak, a fontos, a mulandó emberek által létrehozott civilizáció és kultúra halhatatlan. Hangsúlyozottan így van ez a nemzeti történelmek vonatkozásában: az egyes ember, sőt az egyes generációk sorsa is érdektelen

a Történelem autentikus értékőrző folyamatában. „*Franciaország történelme fontos, nem a franciák története.*” (168. o.)

A XX. században a reformáció és a romantika Én-hübrisztét ismét a Mi-tudat történelmi alázata váltja fel: a szindikalista szocializmus és az integráns nacionalizmus ideológiája egyaránt azt fejezi ki, hogy az individualista liberalizmus a XIX. század szellemi lomtárába való elavult eszmény. A XX. század a szervezetek kora – a szakszervezeti mozgalom szövetsége a nacionalizmusnak, mert mindkettő az idegen tőke ellen mozgósítja a nemzeti erőket. „*A szakszervezetek azt jelképezik a XX. században, amit a katedrálisok a XII. században*” – az egyesült munka erejét. (172. o.) A XX. századi kollektivista ideológiák tudják, hogy a „mi” az ember természeti állapota, s nem az elszigetelt egyén. „*Mi vagyunk az őseink, a mestereink, mi vagyunk a saját elődeink. Mi vagyunk a könyveink és a képeink, a tájaink és a vágyaink, mi végtelen testben kiterjedve élünk, melynek működését a legkevésbé sem tudatosan éljük meg.*” A társadalom nem akaratlagos társulás, hanem történelmi és természeti egység. A társadalmat nem akarták vagy választották, az természeti tény. „*Nem választhatjuk meg vérünket vagy szülőföldünket, nem választás dolga az anyanyelv vagy a nemzeti tradíció elfogadása.*” (173. o.) Ezért nevetséges emberi jogi garanciákról beszélni a társadalmi törvény vagy a nemzeti hagyomány ellenében: amit nem individuális autorizáció hozott létre, azt az egyén tekintélye nem kérdőjelezheti meg. „*Egy jól szervezett társadalomban az individuumnak vita nélkül alá kell vetnie magát a törvénynek, s nem lehet kitenni a törvényt az individuum akaratának, az egyes ember beleegyezése pusztító hatalmának.*” (174. o.) A társadalmi törvény ekképpen nem lehet a morális bírálat tárgya, ahogy azt Antigóné óta az erkölcsi lelkiismeret istenítői vallják. „*A politikai rend és a lelkiismeret rendje teljesen különböző dolog*” – az első kizárólag a közjót tartja szem előtt, míg a második az individuális üdvösséget. Az első természeti tény, „*szükségyszerűség, mely nem a morális igazságosság kritériumai szerint működik.*”

Az erkölcsi igazság számonkérése a politikai opportunitás, az államrezon elvein a legabszurdabb igény, melyet a világnak morális törvényt szabni vágyó s magát autonómnak valló ember csak megfogalmazhatott. „*Én nem tudom, hogy igazságos-e, hogy a fiú nem választhatja meg az atyját, hogy egy polgár valamely faj tagjának születik, mielőtt erről megkérdeznék az ő autonóm véleményét, szabad választását...* S vajon lehet-e egy individuális vélemény, akár a legtisztességebb szándékú is, igazságos, ha kimondása romlásba dönthet egy államot? Meglehet, de ezen állam érdekében nem azt kell fontolóra vennünk, hogy igaz-e ezen nézet, igazságos-e ezen álláspont, hanem hogy megsemmisítsük.” (178. o.) A politikában nincs nagyobb abszurditás, „*mint a tiszta moralitás fogalmának felidézése.*” A politika nem az erkölcs terrénuma: „*az erkölcs az akaratok normája, márpedig a társadalom nem akaratlagos szerződés, hanem természeti tény,*” ergo semmi dolga az erkölcsi normákkal. (180. o.) „*A jóság vagy gonoszság nem politikai kategória*” – ha véletlenül a becsületes ember győz egy politikai küzdelemben, ez minden bizonnyal nem becsületességének köszönhető, hanem annak, hogy becstelen ellenfelénél is jobban megértette a politika amorális törvényszerűségeinek működését. Azt, hogy a „De”-nek, a „Ha”-nak nincs helye a politikában, a habozás végzetes idővesztés. A szabad vita a magánmoralisták hobbija, sohasem lehet egy államférfi eszköztárának része. (183–184. o.) Az államférfit „*az erőszak szilárd használata*” jellemzi, a morális skrupulusok hangoztatói önmagukat zárják ki a politikai cselekvés világából.

A moralizáló megközelítéshez hasonlatosan paralizálja a politikai cselekvést az emberi akaratok, akár a többségi akarat tiszteletben tartása, azaz a demokrácia dogmájának, a népszuverenitás elvének elfogadása: „*Nem az a kérdés, hogy mi a franciák kilenc-*

tizedének véleménye a közjóról, hanem hogy mi a közjó valójában, s melyek megvalósításának feltételei” – akár a többség nyilvánvaló véleménye, szabad választáson kinyilvánított akarata ellenében. (187. o.)

A demokratikus politika az egyéni jólét, a privát fogyasztás kiszolgálására kényszerül („aki ma szabadságról szónokol, többnyire jólétet ért alatta” – ismétli Maurras az eredetileg toqueville-i témát), ami csak a kollektív célok semmibevétele árán lehetséges. „A szabadelvű szellem azt hiszi, hogy a politika célja az individuális igények kielégítése, s elfeledi, hogy a politika célja csak a közösségi javak szolgálata lehet. Míg az általános bölcsesség a kollektív jólétre gondol, a közjó és a nemzeti érdek szolgálatára, azaz a Család, az Állam, a Faj, a Nemzet érdekében, addig a forradalmi demokrácia és a liberális demokrácia a magánérdek és a magánjólét kielégítésén munkálkodik.” (198. o.) Ez a szellem nagyobb pusztítást végzett francia földön, mint bármely fegyveres invázió: a materiális hódításnak egy egész nemzet áll ellen, ám a nemzet lelkét megmetyevező idegen szellemiség térnyerésével szemben tehetetlen a nemzettest. „Az idegen a felszabadító alakját ölti magára” (200. o.) – Hitler csapatai előtt a csak magánboldogságával és privát fogyasztásával törődő szociáldemokrácia szellemiség tette le a fegyvert; a „zsidó dinasztiák uralma” volt a német náciizmus franciaországi szálláscsinálója. Vichy állama és vezetője tudja, hogy a szabad individuumok állama védtelen, ezért az általános választójog korporatív kiterjesztésével (a család fő a csecsemők képviseletében is szavaz, valamint ő képviseli feleségét is), részben radikális csökkentésével (a zsidók, az idegenek és a férjezett nők szavazati jogának megvonásával) véget vet a társadalmat az individuális akaratok aggregációjának tekintő felfogás uralmának. Azaz a parlamentáris demokrácia nemzetrontó uralmának, mely lehetővé tette a nemzetellenes pártok térnyerését, választási győzelmet; a politikai pluralizmus jelszavával a nemzeti megosztottság örökkössé tevését. Franciaországot, megszabadítván az idegen érdekeket képviselő párteberek uralmától, a nemzeti érdek reprezentánsa, az államférfi uralma alá vezette a „Franciaország a franciáké!” jelszavával. De nem az egyes franciáé, hanem a francia nemzet történelmi tradícióját megőrző kollektív ethoszé.

Az individualizmus liberális és a jóléti állam demokratikus doktrínája ellenében végre kimondta, hogy „nem a most élők kizárólagos tulajdona a francia föld” (175. o.), ezért a jelenleg élő franciák többségének akarata sem legitim, ha a genuin francia érdek ellenében dönt. „Negyvenmillió élő ember, legyen, de velük szemben áll egymilliárd halott öröksége.” Franciaország akár a franciák akarata ellenére is megmentendő: „Mivel Franciaország politikailag megelőzi a franciákat, a francia mezőgazdaság érdeke előbbre való, mint a francia parasztok érdeke, a francia ipar érdeke, mint a francia munkások érdeke.” (276. o.) A haza érdeke mérhetetlenül magasabb rendű, mint az ott lakó polgárok érdekének összessége, mivel nem ez utóbbiak hozták létre, mint azt a „forradalmi individualizmus” destruktív doktrínája állítja: „Hazánk nem egy szerződés szüleménye, nem fiait szabad beleegyezésén nyugvó megállapodás gyümölcse, nem akaratlagos elhatározás terméke.” (LA PATRIE. 278. o.) A haza szupraindividuális természete történelmi adottság, meghatározó jegye a beleszületettség természeti ténye, melyet nem lehet megválasztani vagy választással megváltoztatni. „A születés véletlene konstituálja kötelességünket, nemzeti örökségünket nem mi választjuk meg” – a nemzeti köteleknek semmi köze az érdekek szabad társulásához. „Franciaország nem individuumok szavazással létrehozott egyesülése, hanem az együtt élő családok teste.” Ezért a hazát nem lehet alávetni a jogi igazságosság vagy igazságtalanság kritériumának – ahogy atyáink cselekedeteit sincs jogunk morálisan megítélni. „Ha hazánk hibázott, duplán kell védenünk.” A magánönzések helyét az „égoïsme patrio-

tique”, a hazafias önzés hivatott átvenni. (280. o.) A nemzet, mely a születés jogával kapcsolatos, még a hazánál is fontosabb, alapérték: „*A nemzet áll a politikai eszmék hierarchiájának csúcsán.*” (LA NATION. 281. o.) Az egyéni akaratok autonómiájának meg kell semmisülnie a nemzeti akarat szuverenitása előtt. S a nemzet nem akarja, hogy idegen érdekek és akaratok inkorporáltassanak politikai testébe, a nemzeti érdek az idegen vér és az idegen szellemiség kizárását akarja az állampolgári jogok felülbírálásakor. „*Igaz, hogy az állampolgárság nem faji kérdés. De ebből nem következik, hogy teljesen mesterséges produktum, a szerződő akaratok szabad választásának kérdése.*” (283. o.) A nemzeti érdek nem az emberi jogok, hanem a történelmi előjogok kategóriájában gondolkodik: aki ősi francia vérből származik, azt akkor is több jog illeti meg francia földön, ha vagyontalan, mint azt, aki csalárd módon nagy vagyont szerzett e földön az itt élők rovására.

Ezért a nacionalizmus biztosabb védelmet jelent az idegennel szemben, mint a patriotizmus, azaz „*őseink földjének fiúi szeretete*”. (LE NATIONALISME. 285. o.) A föld lehet befogadó, de a nemzeti szellem elutasító az idegenekkel – nemcsak a fegyveres hódítókkal, a szép szóval betolakodókkal szemben is (vagy velük szemben még inkább). „*A nacionalizmus valójában nem annyira ősapáink földjéhez kötődik, mint magukhoz az őshöz, vérükhöz és vérükkel megszerzett örökségükhöz, mely örökség sokkal inkább morális és spirituális, mint materiális.*” (286. o.) Ezt az örökséget nem annyira a külső fegyveres hódítás fenyegeti, mint a „*belső ellenség*”, az idegen szellemiség térhódítása. A nacionalizmus, mondja Maurras, azon szellemi értékek védőbástyája, melyeket hadsereggel nem lehet megvédeni. Franciaországban a legveszedelmesebb idegen eszme a hazafiatlan humanizmus, mely „*az emberi nemben való feloldódást prédikálja*” a liberalizmus és a demokrácia jelszavaival. A szabadság szétzúzza a nemzetet, mert kiszolgáltatja az egyéni választások önkényének. A demokrácia, megsemmisítvén minden történelmi előjogot, a nemzeti emlékezetből akar *tabula rasát* csinálni; végül a testvériség öngyilkos szolidaritási akciókra készítet (a zsidókkal, a lengyelekkel), azaz vitális nemzeti érdekek feláldozására a fiktív filantrópia (valójában a fináncióke nemzetközi érdekei) oltárán. (297. o.)

A bevezetőben idéztem azt a passzust, melyre Maurras sokszor hivatkozott 1945-ös pere folyamán: a német náciizmus biológiai antiszemitizmusának bírálását. Maurras hitlerizmus-kritikájának azonban nem ez a legfontosabb mozzanata, hanem egy Tocqueville bonapartizmus-elemzéseiből kölcsönvett gondolat, a „*demokratikus ceszarizmus*”, avagy az egyenlőségelvű despotizmus bírálata. Hitler hibája, hogy elfogadta a liberalizmus kiindulópontját: legitimitását a szabad választásoknak köszönheti; elfogadta a többségi elv demokratikus doktrínáját: miként Louis Bonaparte, ő is népszavazáson győzte le ellenfeleit, s nem, mint Mussolini, eleve a nyílt, antiparlamentáris erőszak vállalásával. A német nacionalizmus nem ellenforradalmi, mint a francia, hanem a forradalom szülöttje – mondja Maurras: „*Vajon joggal nevezhetjük-e ellenforradalminak a német nacionalizmust? Németország a forradalom hazája. A forradalom Németországból hatolt be francia földre.*” (Ezt a német romantika nacionalista költői fordítva látták.) „*Ha a lényegre nézzük (melyről oly gyakran megfeledkeznek), akkor a Luther, Rousseau, Kant, Fichte, Bismarck, Hitler filiació evidens.*” A kozmopolita Kant, mint láttuk, az erkölcsi törvény szubjektivistá felfogása miatt került „*a gonosz erői*” oldalára. Bár a categoricus imperativus és a Führer napiparancsa közti asszociációhoz az átlagosnál erősebb fantázia szükségeseltetik.

Ahhoz, hogy Maurras politikai filozófiájának alapján el lehessen ítélni a náciizmust, azt kell bebizonyítani, hogy *nem* számolt le radikálisan a liberális demokrácia elveivel:

„A hitlerista mozgalom valóban, ahogy a demokraták hiszik, reakciós, antiindividualista és antidemokratikus mozgalom? Nem inkább a demokratikus individualizmus legveszedelmesebb formája: a császári diktatúra?” (DE LUTHER À HITLER. *Action française*, 1933. szept. 25.) Az igazi reakció nem ismeri el a szabad választások legitimitását, ám „Adolf Hitler germán agitátor, minden cselekedetében a választói rendszer korifeusa és zászlóvivője. Még a bajor főváros utcáin végbevitt heroikus tettei alatt sem szűnt meg a szabad választások jelszavát hangoztatni propagandájában.” (*Action française*, 1939. febr. 18.) Hitler nem a tradicionális történelmi tekintélyek szövetségeseként, hanem azok ellenében győzött, a német nép szabad szavazatai alapján – s Maurras-nál ez kizárja őt az autentikus ellenforradalmároktól, a militáns monarchisták, az „integráns nacionalisták” előkelő klubjából. Szerinte még antidemokratikus erők esetében sem bocsánatos bűn a hatalom demokratikus úton történő megszerzése.

Bálint Péter

A KÉPZELETBELI EMLÉKEZÉSEK ÍRÓJA: MARGUERITE YOURCENAR

1

Alig akad a huszadik századi regényirodalomnak olyan szerelmese, a fiktív történelmi regénynek olyan rajongója és értője, aki ne olvasta volna a HADRIANUS EMLÉKEZÉSEI-t vagy az OPUS NIGRUM-ot. Viszont magát az írónőt, a megszállott könyvbúvárt és levéltár-látogatót, a nagy utazót és önkéntes száműzetésben élő, az irodalomról és az általa olyannyira kedvelt történelemről hatalmas szellemi munióval csevegőt, a termékeny műfordítót és montaigne-i esszék hatására a maga regénynyelvezetét megteremtő Yourcenart csak kevesen ismerik. Vagy netán tévednénk? Habozásunknak nincs is más oka, mint hogy a yourcenari életművet bemutató kritikák és az írónő *képzeletbeli emlékezéseit* és önéletrajzi indíttatású regényeit alaposabban faggató elemzések alig vagy egyáltalán nem is láttak napvilágot minálunk. Talán mert mire érkezett hozzánk a híre és művei – ha nem is mind –, szép sorban megjelentek magyar nyelven, a nálunk honos irodalmi izlés és követendő eszmény éppúgy nem kedvezett fogadtatásának, akárcsak az ötvenes-hatvanas évek Franciaországában, mert a nouveau roman és a posztmodern divatos törekvései egy időre, ha nem is teljes mértékben, de kétségessé és gyanússá tették a „hagyományos” regény létjogosultságát.

Vajmi kevés vigaszt nyújthat számunkra az a tény, hogy elismerése tekintetében sokáig a franciák sem igen jeleskedtek. Ám tíz esztendővel a halála után (mikorra is több tucat nyelvre fordították le regényeit és esszéit, és oly sok íróársával ellentétben, akiket haláluk után nyomban mély hallgatás övezett, neki egyre fentebb ivelt és tündökölt a csillaga, s egyre-másra jelentek meg a regényeit bemutató tudós kommentárok, a szerkesztők szándékát és gondos válogatását dicsérő levelezések, és persze nem utolsósorban napvilágot látott maga az életmű is a megkérdőjelezhetetlen halhatatlansá-

got biztosító Pléiade sorozatban) a „hálátlan utókor” igyekszik mulasztását törleszteni, ha nem is mindig oly mértékben, mint az kívánatos és elvárható volna. Egy némely lelkesült méltatója szerint pedig bőségesen lenne mit pótolni és felülvizsgálni Yourcenar értékelésével kapcsolatban. Elegendő csak azt megemlíteni, hogy az OPUS NIGRUM-ért kapott Fémina-díj ellenére sem mondhatták el felkent hívei róla azt, hogy egy csapásra ismertté vagy elismertté vált volna, köszönhette ezt talán annak is, hogy földrajzi értelemben távol élt mind a francia olvasóközönségtől, mind kritikusaitól, akiknek tudvalevőleg nem csekély szavuk van abban, hogy mikor kit ünnepeljenek s kiről hallgassanak, mintha egyáltalán nem is létezne. Bár egy csekély számú, ám lelkes magot jelentő olvasótábor rajongott érte, mégsem játszotta azt a hagyományos szerepet, mint nagy népszerűségnek örvendő kortársai, akik előbb az irodalmi folyóiratokban hódították meg olvasóikat, majd az irodalmi kézikönyvekben szerepeltek, mert – miként a nyolcvanas évből készült beszélgetéskötete, a NYITOTT SZEMMEL¹ előszavában némi orrfricskával és tekintélyromboló szándékkal jegyzi meg Matthieu Galey – az egyetemi tanárok szálamomra méltó konformizmussal követik csak a divatot.

Mi lehet az oka ennek a több mint óvatos fogadtatásnak? Netán Madame de Sévigné és George Sand máig csodált irodalmi öröksége ellenére még mindig élne valamiféle homályos előítélet a nőírókkal szemben? Elképzelhető, hogy ma, száz évvel az elhangzása után is, még mindig érvényes Flaubert intelme, melyet szerelméhez, a gyengécske költőnőhöz, Louise Colet-hoz írt: *„ahhoz, hogy egy asszony író legyen, előbb meg kell járnia a Styx vizét”*? Ki tudja. Annyi azonban bizonyos, hogy bár Marguerite Yourcenar csillaga épp akkoriban kezdett emelkedni, amikor Simone de Beauvoir, Nathalie Sarraute és Marguerite Duras sikere is egyre hangosabb és kétségbevonhatatlanabb lett – mintha csak ők négyen cáfolni iparkodtak volna a férfiak kiváltságos szerepét az irodalomban –, Yourcenar mégis keserű szájjal kénytelen egy megállapítást fűzni e jelenséghez: *„Ha egy nő vallomást tesz, nyomban a szemére vetik, hogy nem is nő. Már egy férfi ajkára sem könnyű igaz szavakat adni.”* Yourcenar, aki a letűnt korok szellemének felidézésében, a flaubert-i „*káprázatkéregelés*”-ben találja meg sajátos hangvételét és műformáját, oly sokszor és sokat kárhoztatott műveltségének s nem utolsósorban szerepjátszó képességének köszönhetően képes az általa teremtett hősök alakjába bújni és szemszögükön keresztül elevenné tenni egy kort, amely az író nő felfogásában – ellentétben a jól ismert rankei vallomással: Istentől valamennyi kor egyenlő távolságban van – mindig szebb, mint a sajátja. Meglepő módon Yourcenar csaknem valamennyi jelentős regényhőse: Alexis, Stanislas, Zénón és Octave Pirmez az írói képzelet által életre hívott férfi, akik személyiségük hitelességét azáltal nyerik el, hogy narcisztikus énszemlélettel tárják elénk létük valódi természetét és arcuk igazi vonásait, hogy maszkjaikat leplezzék. Jean Blot, Yourcenar egyik legkorábbi és éles szemű kritikusa, aki kötetnyi elemzést szentelt alkotásmódszerének és addigi életművének, terjedelmes esszéjének mindjárt a legelején leszögezi, hogy: *„az író nő élete, szenvedései és fájdalmai, örömei és keserőségei kevés nyomot hagynak regényeiben... Úgy tűnik, minden érdekli Marguerite Yourcenart, kivéve Marguerite Yourcenar, minden élet, kivéve az övét, minden életkörülmény, kivéve azt, mely számára adatott”*.² Vizsgálódása idején Jean Blot persze még nem láthatta, hogy az író nő az élete utolsó évtizedeiben írt háromkötetes önéletrajzi indíttatású regényében, a VILÁG ÚTVEZTŐJÉ-ben rácáfol megállapítására, mégsem mondhatjuk el Yourcenarról azt, amit André Maurois tartott szükségesnek elmondani Victor Hugóról a róla szóló életrajzának előszavában: *„Nála, mint annyi más író esetében is, az élet világítja meg az életművet.”*³

Igazi fordulat csak azután következett be megítélésében és népszerűségében, amikor 1980-ban nő léteire elsőként és mindmáig egyetlenként beválasztották a Francia Akadémia halhatatlanjainak táborába elsősorban is a HADRIANUS EMLÉKEZÉSEI elismeréseként. A regény fogadtatása a sajtóban megjelent méltatások tükrében lenyűgöző volt, de ennél is fontosabbnak és öröndetesebbnek tűnt Yourcenar számára az, hogy műve a szakmabeliekből, az íróársakból is őszinte csodálatot és kedvező nyilatkozatokat váltott ki, Henry de Montherlant-tól, Martin du Gard-on át a könyv megjelenése után nem sokkal elhunyt André Gide-ig. Thomas Mann pedig egy Claire Gollnak írott levelében elragadtatását nem palástolva egyenesen azt mondja: hosszú idő óta ez a könyv a legjobb, amit olvastam.⁴ Az akadémikussá választás után a Moirák mindössze egy szűk évtizedet engedélyeztek Yourcenarnak a dicsőség és siker élvezésére; ezalatt megélhette többek között azt, hogy huszonöt nyelvre fordították le a HADRIANUS EMLÉKEZÉSEI-t, s újra beutazhatta a Földközi-tenger szinte valamennyi vidékét, ahol Hadrianus valaha megfordult. Sok ez az évtizednyi kárpótlás, vagy éppen-séggel kevés? – kérdezhetjük önkéntelenül is, nem feledkezve meg arról, hogy például Proustnak ennyit sem engedélyezett jó- vagy balsorsa. Ha van olyan huszadik századi író, akire csodálatosan ráillik Alfred de Vigny mondása, mely szerint: „*egy szép élet nem más, mint egy fiatalkori gondolat megvalósulása érett korban*”, az Marguerite Yourcenar, miként Yvon Bernier állítja okos esszéjében. Yourcenar egyébként sem az a típusú író s nem az a fajta ember volt, akit a kései elismerés megszorított volna, vagy aki, némi okkal-joggal persze, keserűen panaszkodott volna a szívszorítóan hosszadalmas mellőztetéséért. Hellénderűs és visszahúzódo természetét az idők folyamán egyre jobban megismerve, egész életén át csöndesen töprengett a sokféle természetvalláson és szinkretista vallásbölcseleten, melyek visszaröpítették abba a feltételezett aranykorba, melyben profán élet és szakrális tudás nem mutatott olyan mély törést, mint napjainkban, s amelyből fantaszta módjára nem is egy híres festő és író merített szíves örömet. Petite Plaisance-ként emlegetett észak-amerikai háza könyvtárában szerzetesi nyugalommal merengett a görög-római mitológia isteneinek, hőroszainak lelki realitásán és a sztoikusok töredékesen ránk maradt bölcseletén, melyekből azt a meggyőződését szűrte le, hogy el kell jutnia a teljes létig, vagyis addig az állapotig, amikor is a szemlélő és a szemlélt egybeolvad valamiféle isteni rendben, s ennek a naiv vagy éppenséggel szent rögeszmének az igézetében évtizedeken át múlhatatlan szenvedéllyel kutatott a világ minden égtáján fellelhető levéltárakban és az Ulenspiegel földjén lévő családi almáriumokban, hogy egy-egy dokumentumot faggatva feltárja az európai ember történelmének, az antikvitáskori görög és római kultúrának, a katolikus és reformált hitű ősei együttélésének, a szellem önépítkezésének és vereségének megannyi titkát.

Talán más az ő helyében régen hátat fordított volna a szüntelen kudarcnak, megelégette volna a kritikusok szűklátókörűségét és divatdiktálását – ami nem mindig az értékesnek kedvez –, vagy azon törte volna a fejét, hogy miként írhatna egy olyan botrányos – más szempontból a média által „botrányos sikerre” ítélt – könyvet, amely azonnal a hozsannázó, szuperlatívuszokban áradozó vagy, épp fordítva, ellenérveit szép rendben felsorakoztató kritika pergőtüzét vonná mind a műre, mind pedig szerzőjére. De Yourcenar, akinek a magány, a múltfaggatás, a természetben feloldódás a létezés leglényegét jelentette, egyáltalán nem kedvetlenítette el az, amit a mi Füst Milánunk „*bőlénymagányosság*”-nak nevezett, számára ugyanis az írás s mindaz, ami együtt jár vele: a töprengés, a létezők és dolgok szemlélése, a szövegkatedrális építéséhez

szükséges téglá- és malterhordás, a hősökkel és szellemi elődökkel való dialogizálás, a kéziratböngészés és korrektúrajavítás sajátos létforma volt, amely megkövetelte azt, hogy elzárkózzon a világ elől, s Michel Butor találó meghatározása szerint „*a könyvtár toronybörtönébe*” zárva alakítsa az életét s egyszersmind az életművét is. Elzárkózni a létünk biztonságát veszélyeztető világ áradata elől, hogy egy másik, a hétköznapi valóságtól eltérően szervezett világ, az irodalmi mű áradatának adjunk helyet: ez az egyik határozott cél, mely írás közben vezérli Yourcenart. „*Az irodalmi alkotás áradat, amely mindent elsodor, és ebben az árban egyéni jellegzetességeink többé-kevésbé olyanok, mint az üledék*”, mondja az EMLÉKLAPOK-ban egy helyütt a narrátor hős.

2

De hát végtére is ki ez a Marguerite Yourcenar, aki mesebeli királylányként hetvennyolc éves korára mégiscsak feljutott a világfa csúcsára, s abban a kegyben részesült, hogy a negyven halhatatlan egyike lehetett? Némelyek „sztoikus optimistának” tartják, mondván, a történelem legszörnyűbb tragédiái ellenére is mindig reményt tud kelteni a műveit átható világosság és egyensúly révén, amit azáltal teremt meg, hogy folytonosan a mulandó emberi lét és az örökkévalóság kérdéskörét elemzi töretlen hittel, és sohasem merül bele végzetesen a jelenvalóság: a politikai aktualitások és a személyes benyomások számbavételébe, mert nem krónikát vagy tanúvallomást szándékozik írni koráról. Mások a „humanista hagyományok” felkent hívének nevezik, ugyanis Yourcenart egyaránt izgatják az istenek: a pogány természetvallások istenei és a keletiek éppúgy, mint a zsidó-keresztény vallás egy istene és a legkülönbébb misztériumokba beavatottak misztikus tanai, az elemek természetét fürkésző alkimisták, botanikusok és orvosok tudományai, amelyek mint szellemi absztrakciók az ember nyughatatlan kutató természetére és szenvedélyes leíróhajlamára adnak magyarázatot. Ő magát egyszerűen ekként határozza meg a NYITOTT SZEMMEL-kötetben egy helyütt: „*az a benyomásom, hogy olyan készülék vagyok, amelyen áramok és rezgések futottak keresztül. Ez érvényes valamennyi könyvemre, s azt mondhatnám, az egész életemre is. Talán az egész életre is*”. Honnan származtatja gyökerét az író, akit ma már széles olvasóréteg csodál? A VILÁG ÚTVESZTŐJE első kötetét, az EMLÉKLAPOK-at így kezdi: „*Az a lény, akit úgy hívok, én, egy bizonyos hétfői napon jött a világra 1903. június 8-án Brüsszelben reggel nyolc óra tájban. Apja francia volt, ősi északi család sarja, anyja belga, akinek felmenői évszázadokon át Liège-ben éltek, majd Hainaut tartományban telepedtek le.*” És vajon milyen sorsral kell megbirkóznia attól a pillanattól fogva, hogy félárvaként egy fedél alatt maradt az apjával, aki hirtelen elhatározásainak és pillanatnyi szeszélyeinek engedve utazgat vele a Mediterráneum vidékein; szabadságát és szellemi függetlenségét mindennél előbbre valónak tartja; szerelme a könyveknek, amelyekből az igazság bizonyosságának ízére, a hősök valódi értékeire és a megbízható tudás tisztelétére tanítja lányát; teljesen megelégedett sorsával, ha egy erdőben sétálhat, és a fákat, köveket, virágokat szemlélheti, és a természeti létezők múlhatatlanságáról beszélhet árvácskájának? Yourcenar mindenestre óva inti olvasóját és kritikusat attól, hogy egy-egy sorsfordító élménynek túlságosan nagy jelentőséget tulajdonítson: „*Mindig veszélyes, ha egy ember életét egyetlen epizódból akarjuk megmagyarázni, egy epizódból, amit valaki elmesélt nekünk*” – írja az EMLÉKLAPOK-ban.

Az egészen kislány korától szellemóriások műveit olvasgató Yourcenar vajon honnan veszi a bátorságot arra, hogy fittyet hányjon kortársai, egyfelől a leginkább Alain

Robbe-Grillet és Nathalie Sarraute nevével fémjelezhető nouveau roman törekvéseire, másfelől a posztmodern és dekonstruktivista filozófusok eszméitől átítatódott szöveggyártás divatjára, végezetül pedig az egész francia irodalmi életre és ezzel együtt a gyors, olykor persze éppoly mulékony sikerre? S ha már makacsul elhatárolja magát bizonyos irodalmi irányzatoktól, melyik szellemi örökség termékenyíti meg írói képzeletét s készíti arra, hogy egy mérsékelt irodalmi formát válasszon, melynek nyomán magára vonja azt a cseppet sem hízogó ítéletet, miszerint egyfajta erőltetett, „affektált” neoklasszicista stílusban ír? Már Jean Blot ettől eltérő véleménye is finomított valamelyest ezen az ítéleten, ő ugyanis azt vallja, hogy „*Yourcenar művészete tisztán romantikus törekvés a klasszicizmuson belül*”, amit azzal iparkodik igazolni, hogy az író visszautasítja saját korát, s érzékenysége és szelleme az irodalomba, a történelmi múltba menekülésre ösztönzi. Yourcenar többször is egyértelművé teszi, hogy a gide-i és schlumberger-i elbeszélésmódot tekinti előzményének, még ha Gide mély és közvetlen hatását és a vele vont párhuzamot több szempontból visszautasítja is, s inkább Rilke költészetét, Proust lélek- és emlékfaggatását vallja meghatározónak hangvételében. Yourcenar ugyanazzal a könyörtelen éles tekintettel és sztoikus reménykedéssel szemléli a világot – amelyről azt mondta Artaud: „*nem az ember, hanem a világ vált abnormálissá*” –, mint Schlumberger, s talán azért is érzett mély vonzalmat elbeszéléseinek puritán, feszes és élettől duzzadó nyelvezete, légköre iránt, mert egyugyanazon forrásból merítettek. A „klasszicizmussal” kapcsolatban pedig értetlenségének ad hangot. A NYITOTT SZEMMEL című beszélgetéskötetben a kritikus elmeelt fricskázó iróniával mondja: nyilvánvalóan azért akarják műveire ragasztani a klasszicizmus vignettáját egyesek, mert nem hajlandó egyfajta „elnagyolt” stílusban írni. Milyen személyiséget is takar a *Yourcenar* név, amelyet az író az apjával folytatott betűkirakós játék nyomán, családi nevének, a *Crayencournak* az anagrammájából alkotott meg, beleszerelmesedve az *Y* betűbe, mely bizonyos bölcselek szerint a dolgok természetét jelzi, s olyan, akár az útkeresztződés vagy a tárt karú fa? Egy biztos, „*az író és az ember, vagy az a nő, aki a Yourcenar nevet viseli, és az, aki Crayencour volt, nem ugyanazok, sorsuk igencsak különbözik*”,⁵ állítja Jean Blot, s rögtön hozzáfűzi még azt is, hogy az író nőnek, aki az antikvitás kori Róma és a reneszánsz idősza iránt érdeklődik, „*minden kétséget kizáróan megvan a tehetsége s kellő műveltsége is a történelmi mű megvalósítására, amely a múlttól elfordulás révén igyekszik előre látni a jövő kellemetlenségeit, hogy csökkentse őket. De ez a tehetség, ez a műveltség a regény, nem a történelem vagy az egyén s nem is a társadalom szolgálatába állítja őt*”.⁶ Ha Jean Blot megállapítását a szemünk előtt tartjuk, világossá válik számunkra, hogy Yourcenar bármennyire bölcseletszerető, történészi vénával megáldott kutató és az évezredes művészet megszállottja is egyszerre, ezt az erényét és érdeklődését mégis kizárólag a regényírásban vagy legfeljebb az esszéiben kamatoztatja. Tagadhatatlan tény, hogy ebben a sokoldalúságban érhető tetten Yourcenarnak, az írónak a kiválósága és nagyszerűsége. Szemlélődő és bölcseledni szerető természete okán „*érdeklődik mindazon gondolatrendszerek iránt, amelyek az ember tökéletesedési képességének bizonyos formáját követelik meg*”,⁷ ezért a filozófusokat Nietzsche szellemének fényében veszi szemügyre, s éppúgy szereti Agrippa de Nettesheimet, Pico de La Mirandolát, Giordano Brunót, mint Szókratészt vagy Marcus Aureliust. Regényeiben, melyeknek gyakorta a történelem s annak egyes kiemelkedő vagy éppen a névtelenségből kiragadott egyedei képezik tárgyát, minduntalan újraírni szándékozik a történelmet, hogy jobban megismerhesse, megérthesse, magáévá tehesse és persze felülről szemlélhesse a múltat, mert a történelem által tudja megmutatni az emberi lét egye-

temességét. Máskor meg, például a VILÁG ÚTVESZTŐJÉ-ben, azért vázolja fel az anagrammájáték révén írói álnevét adó Crayencour család viszontagságos történetét, hogy a szellemi és kulturális örökség súlyától s a feledés félelmétől vezérelve végigjárja a család lassú fölemelkedését, s a rejtőzködő forrásokat, gyökereket felfedje az olvasó előtt, no nem büszkeségből vagy rátartiságból, csupáncsak azért, hogy a hagyományok tiszteletére és értékére hívja föl a figyelmét.⁸ A festészet és a szobrászat, a költészet és zene, egyszóval a művészeti megnyilvánulás valamennyi formája egyaránt izgatja az írónőt, mert az Annales-iskola történészeivel együtt vallja, csakis a mindennapi élet apró és jelentéktelen eseményeinek felélesztése, a művészeti alkotások: egy bukolikus vessor, egy Piranesi-metszet, egy chenonceaux-i kastély titkainak életre keltése révén lehet a különböző korok embermértékű történelmét és egyéniségeit megidézni, ugyanis „az egyén gyakorta csak elvont fogalom a történetírásban”, miként ezt Braudel is leszögezi.

S elmerenghetünk azon is, vajon honnan s miből fakad a hitele Yourcenar regényírásról szóló kommentárjainak és nagyon is egyszerű emberi igazságainak. Az efféle kijelentések, mint amilyet például az EGY TALÁNYOS EMBER utószavában tesz az írónő: „Minden irodalmi mű... látomásoknak, emlékeknek és tetteknek, elgondolásoknak, az élet során hallott vagy könyvekből szerzett információknak, no meg saját életünk töredékeinek az elegyből épül föl”; vagy amilyet a HADRIANUS EMLÉKEZÉSEI-ben a főhős szájába ad: „Akárcsak mindenki másnak, nekem is csupán három eszközöm van az emberi lét fölbecsülésére: önmagam tanulmányozása, vagyis a legnehezebb és legveszedelmesebb módszer; embertársaim megfigyelése, noha felebarátainknak jobbára sikerül elrejtetniük titkaikat, vagy elhíttetniük velünk, hogy egyáltalán vannak titkaik; a könyvek, a maguk sajátlagos távollátévesztésével”, nem rejtegetnek semmiféle agyafúrt kertelést, még akkor sem, ha egyébként olykor a maga mentségére mond védőbeszédet. Sőt minél alaposabban járunk a végére egy-egy jegyzetben vagy beszélgetéskötetben tett kijelentés igazságtartalmának, amely az alkotásról, erről az örökké ködbe vesző, sejtelmessége és boszorkányossága folytán az olvasókban mindig is izgalmat kiváltó tevékenységről és titkáról szól, vagy valamelyik yourcenari hős rejtett vonásairól árulkodik nekünk, annál több szellemi élvezetet és földi táplálékot találunk a vele folytatott párbeszédben, akárha az általa is kedvelt ókori bölcsekkel diskurálnánk. Két főműve – melyeket egyes ítésekkel szemben nem apokrifnak, hanem képzeletbeli emlékezőseknek nevez egy esszéjében, mert: „azt, hogy apokrif, csak arról mondják vagy csak arról volna szabad mondani, ami nem valódi, de annak adja ki magát... Ez a szó szélhámosagra utal... ez a nem szabatos melléknév (helyesebb volna „képzeletbeli emlékiratok”-ról szólni) azt bizonyítja, hogy a kritika és közönség milyen kevésbé szokott hozzá a múlt egy korszakának vagy egyik alakjának szenvedélyes, aprólékos és egyúttal elfogulatlan földidézéséhez” –, a HADRIANUS EMLÉKEZÉSEI és az OPUS NIGRUM szervesen gyökerezik bele a francia irodalom hagyományaiba, s előzményüket egyszerre több forrásban is megtalálhatjuk. Így például mindenekelőtt a szemlélődése homlokterébe olykor a történelmi múltat állító s azt sok-sok aprólékos dokumentummal, hosszadalmas előtanulmányozással és eleven képzelőerővel meglevenítő Flaubert életművében; de éppígy a rabelais-i humort, élvetegséget, fesztelen könnyedséggel áradó mesélőkedvet és montaigne-i kételkedést, emelkedettséget egy csodálatos kis remeklésben, a nagy művek árnyékában s az alkotás rabigájából felszabadultan íródott COLAS BREUGNON szemléletében is.

Megannyi kérdés és megannyi homályban rejtező részlet vár feleletre, hogy belép-hessünk abba a szellemi birodalomba, amelyet az írónő a könyvtárában összegyűjtött

könyvek, az archívumokból előbányászott levelek és a szemlélődés alá vont természeti elemek faggatása révén teremtett meg, ízlése és írói hajlama alapján határt szabva e képzeletbeli birtoknak. Yourcenar, hogy olvasói számára megkönnyítse e szellemi bitoradalomba való bejutást, olykor a mű elé írt kommentárban – amit nyugodtan nevezhetünk egyfajta *olvasási szerződésnek* is – jó előre tisztázza az olvasás bizonyos feltételeit és a vele járó kötelezettségeket is, s mindazokat, akik nem hajlandók aláírni ezt a szerződést, Racine-hoz hasonlóan, némi göggel és bosszantó leereszkedéssel beszél le az olvasásról. Ám azoknak, akik alávetik magukat az írói szándéknak, megmutatja az ismeretlen birtokra vezető kapukat, odaadja a zárukba illő kulcsokat, és megtanítja őket a használatukra, állítja Henriette Levillain, aki a HADRIANUS EMLÉKIRATAI-hoz kötetnyi kommentárt írt.⁹

3

Matthieu Galey, az író egyik leghűségesebb méltatója így kezdi a bemutatást: Marguerite Yourcenarnak megadatot az a kiváltság, hogy elkerülje a szegénységet; mi több, kegyes sorsa lehetővé tette számára azt, hogy egész életében egyetlen nagy szenvedélyének áldozzon, vagyis hogy utazásai során könyvtárakban és múzeumokban a mediterrán vidék szellemi és anyagi kultúráját tanulmányozza kedvére. A születési kiváltság – amely méltatója szerint a francia regényírók egy nem is szűk táborában Flaubert-től Mauriacig, Prousttól Larbaud-ig, Gide-től Montherlant-ig egyfajta hagyománynak számított – megoltalmazta az írónt attól is, hogy a háború kataklizmáját életveszélyek között kelljen átvészelnie; ezzel szemben önként vállalt száműzetése alatt amerikai otthonában tágíthatta filozófiai, történelmi és poétikai szemlélete horizontját csodált antik auktorainak bölcseltein töprengve és többek közt Kavafisz és Virginia Woolf műveit fordítva. Yourcenar egy másik kritikusa, Marcel Voisin más szemszögből közelít az író igényességéhez és széles körű műveltségéhez, amelyet – s nem is mindig elismerőleg – némelyek arisztokrata származásából eredeztetnek. Velük szemben azt állítja, hogy Yourcenar különleges szerencséje abban rejlik, hogy szerencsésen tudta egyesíteni az örökölt vagyont az egyetemes kultúrával, megőrizte pogány szellemi nyitottságát, filozofikus szellemét, kritikus távolságát rögeszméinkkel és előítéleteinkkel szemben, mely könnyedén nyitott számára utat más kultúrák irányába, s ebből fakadt szellemi arisztokratizmusa. Marcel Voisin minden bizonnyal tanulta a Balzac-ról, Flaubert-ről és Proustról szóló s nem mindig épületes kritikákból, melyek emez írók származását és osztálytudatát érintik, nyilvánvalóan tompítani szándékozik a Yourcenar nemesi származására utaló igaztalan megjegyzések életét, s ezt írja: „az, hogy életművét különböző ürüggyel, apró ecsetvonásokkal gazdagítva, szüntelenül továbbszövi, nem más, mint a nagyság és a minőség erkölce, mely persze arisztokratikus erkölcs, de vérségi privilégium nélkül – mivelhogy nála egyedül a szív és a szellem nemessége létezik, miként a kultúra nemessége is, mely az isteni boldogság forrása”.¹⁰ Úgy véli, s teljes joggal, hogy e magánéleti adottság nem lehet perdöntő az irodalmi értékelésben.

Mivel Yourcenar nem szorult arra, hogy könyvei sikeréért, írói megélhetéséért s a hírnévvel együtt járó anyagi biztonságáért olvasótáborát toborozzon maga köré, nem is igen siettette emlékei és élményei műformába öntését, állítja Galey. A történelmi múlt kutatása iránti vonzalom és a fáradhatatlan dokumentumgyűjtés, a narkotikus olvasásáhitat és a pogány természetvallás, a görög költészet mélyre ható ismeretének vágya és a nyelv zeneiségével való bibelődés jó időre elvonta a megszállott alko-

táskényszertől, s Petite Plaisance-i magányában elkerülte azt, hogy szüntelenül a figyelem központjában legyen, mert tudta jól, hogy a hiúság vásárában a felületes, a talmi, az együgyű és éppen divatos áruk kelnek el legelőbb. S bár kamasz lány korától rendszeresen papírra vetette regényterveit, mégis, közel ötvenéves koráig csak afféle „prousti dilettánsként” gyűjtögette emlékeit későbbi regényeire.

Marguerite Yourcenar valamennyi könyvéhez toldott elő- vagy utószavában megemlíti, hogy az immár elkészült mű csírája, korábbi töredékes változata már kamaszkori naplójában vagy éppen valamelyik félbehagyott regénytervében megjelent, mégis, a primer élményeknek, a mások levelezéséből, elbeszéléséből visszapergetett személyes emlékeknek két-három évtizedig kellett a tudat mélyén csörgedezniük, amíg végleges, letisztult formájukat elnyerhették. Miként ezt a HADRIANUS EMLÉKEZÉSEI JEGYZŐFÜZETEI-ből tudjuk, húsz- és huszonöt éves kora között tervezette például a császárról szóló nagy művét; egy évtizeddel később még mindig csak tizenöt használhatónak vélt oldal volt készen, s újabb tízesztendei hallgatást követően – mialatt kínzó kétségek emésztették amiatt, hogy egyáltalán képes lesz-e valaha is formába önteni tervét – egy Piranesi-metszeten megpillantott Villa Adriana-ábrázolat és egy bőröndnyi levélkötegben megtalált néhány soros feljegyzés, élén a „*Kedves Marcusom...*” megszólítással, vezette el az írónőt a végső megoldáshoz. Nem kevesebb, mint negyedszázados vajúdás kellett a mű létrejöttéhez, mert korábban, amint elkészült az egyik változattal, amely az elbűvölő Antinoosz szemszögéből akarta láttatni a mindenáron békére vágyó császárt és hatalomittas, élvezeg környezetét, elégedetlenség lett úrrá rajta, s a papírkosárba dobta az egészet, mint ahogy még számos más változatot is. Egyfelől csalhatatlan írói ösztönnel érezte meg, hogy egy meglehetősen vaskosra tervezett regényhez, amely esetében a történelmi hitelesség és a lélektani árnyaltság cseppet sem elhanyagolható vagy másodrendű kérdés, nem elegendő Antinoosz életéről az a mindössze ötsornyi feljegyzés, amit a HISTORIA AUGUSTÁ-ban talált; noha, tudjuk jól, Maurois az ellenkezőjét sem tartja éppen kizártnak, s azt mondja egy helyütt: „*állíthatjuk, valamennyi emberi lény élete érdekes, miként azt is, hogy ha az életrajzíró képes lenne elemezni egy ismeretlen koldus valamennyi gondolatát, amely átalakította szellemét, ez az elemzés szebb és gazdagabb lehetne, mint Caesar élete*”.¹¹ Másfelől Antinoosz felszabadult vallomása az érzékeiben megsejtett homoszexualitásról olyan gondolatok felé terelte az írónőt, amikről ALEXIS-ében egyszer már elmondott mindent. De a több évtizedes készülődésnek más okai is voltak, ezekről a NYITOTT SZEMMEL-kötetben így vall az írónő Matthieu Galeynak: „*Hogy megalkothassam HADRIANUS EMLÉKEZÉSEI-t, eleget kellett tudnom a korról, a római életről, el kellett olvasnom a törvénykönyvet, amelyben Hadrianusnak számtalan határozatát megtaláljuk. Ez nem ment egyik napról a másikra. Meg aztán épp eleget kellett gondolkoznom az életkörülményekről is, melyekről azt sem tudjuk, hogy a megalapozott rendet vagy a zűrzavart képviselik. Húszéves korunkban még nem mélyedünk el az élettapasztalatban. Legalább negyven esztendő kell hozzá, vagy még annál is több.*”¹² Más helyütt még azt is hozzáfűzi az előbb mondottakhoz, hogy: „*Éppen eleget kellett tanulnom Hadrianusról, hogy megtudhassam, milyen körülmények között látogatta meg a bányákat Spanyolországban, milyen bírói ítéleteket kellett meghoznia, milyen betegségektől szenvedett, s kik voltak a kedvelt költői.*”¹³ Ebből a zavartalan kitartásból és türelmes készülődésből úgy tűnik, Yourcenar is olyan írói alkat, aki a bűvés negyedik x-et átlépve képes csak kiterelbesíteni tehetségét és eleget tenni az önmagával szemben támasztott igényességeknek, mert a önismeret, az életre való rálátás, a zeneiséget árasztó írói nyelv birtoklása, Szókratész és Marcus Aurelius bölcséletének szeretete, a távoli múltból fölsejlő élmények édes-bús költészete

éppúgy igényli az idő múlását, az életszenvedélyeken felülemelkedni tudást, a szavakkal birkózás gyötrelmét és a kifejezhetetlen tiszteletét, mint ahogy Mallarmé szerint: „*a sír nyomban a csöndet szereti*”.

Henriette Levillain – aki a HADRIANUS EMLÉKEZÉSEI-t közel kétszáz oldalon keresztül kommentálja a francia olvasóknak – egyfelől meg- és egyetértéssel veszi tudomásul Yourcenar megfontolt alkotásmódszerét, hiszen, mint mondja, rohanó korunkban, amikor egyebet sem hallunk, mint hogy készüljön már el végre a mű, és mutassák be az olvasóközönségnek, jobban tennénk, ha elmerengenenék azon az időn, melyet a mindig igényes és elégedetlen író a kéziratban való töprengéssel, javíttatásával vagy éppen megsemmisítésével tölt el, és csak agyafűrt okoskodása végeztével hagyja, hogy a kiadó kiragadja kezéből a kéziratot. Másfelől – s ezen a kritikai alapálláson is érdemes eltöprengeni – Levillain némi iróniával is közelít az igényes, kéziratot szüntelenül javíttatni szándékozó írói rögeszméhez, ez egyik megjegyzéséből is kitűnik: „*Ha Jacques Rivière nem követelte volna a TENERPARTI TEMETŐ kéziratát, Paul Valéry minden bizonnyal egészen a haláláig változásokat eszközölt volna rajta*”;¹⁴ tudjuk jól, mások, többek között Marcel Proust és Martin du Gard vagy akár a mi Füst Milánunk és Kosztolányink is, akik a nyelv és a stílus avatott mesterei voltak, s céhbéli társaiknál is több gondot fordítottak a nyelv és a zene, a nyelv és a logika egymást átható, egymást megvilágító összhangzatára, belső készítésnek engedve szüntelenül javították kézírataikat a tökéletes mű ígézetében. Yourcenar erre a mű- és öntökéletesítő erőfeszítésre, a sokféle tervből az egyetlenegy, a véglegesnek hitt műváltozatot megannyi át- és újrairás révén megteremtő írói munkálkodásra hozza példaként Yeats egy jegyzetben: „*Legjobb tehetségünk szerint végezni munkánkat. Azután átírni. Az átdolgozást, ha csak alig észrevehetően is, újra átdolgozni. »Önmagamát tökéletesítem – mondta Yeats –, amikor átdolgozom műveimet.*»”

Végezetül hadd jegyezzem meg, egy kommentárírónak ajánlatos olykor figyelembe vennie Gyergyai Albert bölcs intését: „*Tudjuk, hogy a kritika milyen nagyra becsüli, s joggal, az íróknak saját műveikről szóló nézeteit és megvilágításait, de ugyanakkor azt is tudjuk, mennyi kételyre, aggályra és óvatosságra van szükség e nézetek és megvilágítások alaposabb értékeléséhez.*” Marguerite Yourcenar esetében bizonyosan másként áll a helyzet, ő ugyanis azon írók táborába tartozik, akik éppen sokoldalú műveltségüknek, megszállott forráskutatásuknak és megfontolt mérlegelésüknek köszönhetően nem egyszerűen csak jól írnak, vagyis feszten, világos és ámulatba ejtő stílusban szövik meséjük szövetét, nemcsak jól választják meg hőseik hangvételének tónusát és azt a műformát, melyben személyiségüket kibonthatják, de kiváló elemzőik és értékelőik is saját írásaiknak. Ezt igazolják Yourcenar kötetnyi esszéi és regényeihez toldott jegyzetei.

Jegyzetek

1. Marguerite Yourcenar: LES YEUX OUVERTS – ENTRETIENS AVEC MATTHIEU GALEY. Éd. du Centurion, 1980. 9. o.
2. Jean Blot: MARGUERITE YOURCENAR. Seghers, 1971, 1980. 13. o.
3. André Maurois: OLYMPIO OU LA VIE DE VIC-

TOR HUGO. OEUVRES COMPLÈTES, tome XVI. Librairie Fayard, Paris, VI.

4. Yvon Bernier: GENÈSE ET FORTUNE LITTÉRAIRE DES MÉMOIRES D'HADRIEN. In: MARGUERITE YOURCENAR. *Revue de l'Université de Bruxelles*, 1988. 3–4. o.

5. Jean Blot: i. m. 16. o.

6. Uo. 21. o.

7. ANNE-YVONNE JULIEN: „L'OEUVRE AU NOIR” DE MARGUERITE YOURCENAR. Éd. Gallimard, Foliothèque, 1993. 31–32. o.

8. François Wasserfallen: SUR QUELQUES LIGNES DE „SIXTINE”. In: MARGUERITE YOURCENAR. 53. o.

9. HENRIETTE LEVILLAIN COMMENTE „MÉMO-

IRES D'HADRIEN”. Gallimard, Foliothèque, 1992. 16–17. o.

10. Marcel Voisin: ETHIQUE DE LA CULTURE ET CULTURE DE L'ÉTHIQUE.

11. André Maurois: ASPECTS DE LA BIOGRAPHIE. Grasset, 1930. 75. o.

12. LES YEUX OUVERTS. 148. o.

13. Uo. 58. o.

14. Henriette Levillain: i. m. 26. o.

Acél Zsuzsanna

„...HA AZ EMBER MÁR NINCS AZ ÉLŐ ISTEN KEZÉBEN”

Az O TÖRTÉNETÉ-ről jóformán semmit sem tudunk teljes bizonyossággal. Aki írta, álneven írta, és megőrizte ismeretlenségét. Még abban sem lehetünk biztosak, hogy valóban nő, csak abban, hogy női nevet választott magának.

Az 1954-ben megjelent francia regény félpornográf, szelídebben kifejezve erotikus műként szerepel a köztudatban. Magyar fordítása 1990-ig váratott magára – ekkorra az olvasók jórészt „deszenzitizálódtak”, azaz képesek lettek megemészteni a közel negyven évvel azelőtt még elfogadhatatlannak tűnő epizódok túlnyomó részét. A regény egészét azonban majdnemhogy lehetetlen megemészteni: egyszerűen azért, mert mondanivalója van. Inkább „használja” erotikus anyagát, mintsem „kifejezi”, mint Susan Sontag megállapítja. Mondanivalójának kifejezésére használja. A mélységes és igaz dolgokat pedig sohasem emészti meg, újra és újra elcsodálkozunk rajtuk Arisztotelész szerint.

Hogy az O TÖRTÉNETE nem pornográf könyv, azt már Sontag egyértelműen leszögezi A PORNOGRÁF KÉPZELET címet viselő esszéjében. Ugyanakkor azért erotikus műnek tartja. Ezzel a megállapítással esetleg vitába lehetne szállni, minthogy O TÖRTÉNETE kevésbé alkalmas arra, hogy szexuális vágyat ébresszen. Ha megteszi is, ez mélyrehatóbb analízis során nem az ábrázolt erotikus szituáció, hanem a *hatalmi struktúra* függvényének bizonyul.

Fehér Ferenc átfogó tanulmánya (az egyetlen, amely magyarul megjelent az O TÖRTÉNETÉ-ről), A RABSZOLGASÁG ÖRÖME, részletesen feltárja a hatalom és a tisztán szexuálisra redukált erotika alapvető kapcsolatát, „a *parancsuralom kulcsregénye*”-ként definiálva az O TÖRTÉNETÉ-t. Nem kevésbé alapvető azonban az ellenpólus: a hatalom kiszolgáltatottja. A drámai feszültség éppen a *szabadon vállalt* alávetettségéből fakad, máskülönben a könyv nem volna egyéb a szadizmusra vonatkozó, más köntösben évszázadok óta ismert példázatnál.

Sontag is rámutat, hogy az író távolságtartása tárgytól nagyobb már nem is lehetne; leírásai önmagukban véve szalonképesen szenvtelenek. A regény voltaképpen

nem külső, hanem belső történést követ – nem egészen végig, hiszen utolsó fejezete kidolgozatlan. Szándékoltan-e vagy a körülmények folytán, nem tudni. A magyar szöveg „megsemmisített” fejezetről beszél, Sontag „betiltott” fejezetről.

Az O TÖRTÉNETE a személyiség teljes és visszafordíthatatlan kiürüléséről szól. Ez a személyiség egy nő, akinek nincs neve. Csak keresztnévnek kezdőbetűjét ismerjük, amely Sontag elemzésében is kettős szimbólum: a női nemi szervé és a nulláé vagy semmié, ha hétköznapi és nem matematikai nyelven akarjuk kifejezni magunkat. Még a legjelentéktelenebb mellékszereplő külsejét is leírja a regény – O-ról sohasem derül ki, milyen színű a szeme, a haja, rövid-e vagy hosszú, milyen az arca. Csak testének és érzéseinek változásairól értesülünk, mert csak ez számít.

A nemi vágy fölkelését célzó írások, amelyekben a nő nem semmitmondó mellékalkként vagy hatalmi pozícióban jelenik meg, többnyire két típusra vezethetők vissza: az egyikben vidám, véget nem érő orgiákat látjuk az önkéntes résztvevőket, a másikban ártatlan, tiszta lelkű fiatal lányokat kényszerítenek különféle szörnyűségekre bestiális férfiak. O TÖRTÉNETÉ-ből hiányoznak a vidám orgiák. Résztvétele pedig mindazon dolgokban, melyek vele történnek, a második fejezettől kezdve önkéntes (ha ugyan már nem eleve az).

A regény szerkezete látványosan szimmetrikus: az első fejezet kezdetének ugyanúgy két megoldása van, mint az utolsó (hiányzó) fejezetnek, melynek csak rövid tartalmát közli az író. O személyiségének kiürülése így is, úgy is végbemegy, mint ahogy a két kezdővariáció egyként Roissyba vezet – a vég úgyszintén. Eleinte nem is értjük, mi szükség van erre a látszatkettősségre, mignem rájövünk, hogy a kettősség tényleges, mert nem konkrét megvalósulásukon van a hangsúly, hanem azon, hogyan éli meg őket maga O.

Miben mutatkozik meg a személyiség kiürülése, és mi által megy végbe? Abban, hogy az egyén lemond saját magáról, szabadságáról, önálló akarataról, vágyairól, anyagi és életvitelbeli függetlenségéről. Más akaratának, szeszélyeinek, vágyainak veti alá magát, teljesen és maradéktalanul; még akkor is, ha egyedül van, még álmában is. Nem kívánja kifejezni magát (mit is fejezne ki, hiszen napról napra inkább olyanná válik, amilyenek más akarja, és egyre kevésbé lesz olyan, amilyen...), nem beszél, csak ha kérdezik, nem hazudik, nem hágja át a tilalmat, a legképtelenebb parancsnak is azonnal engedelmeskedik, és nemcsak hogy zokszó nélkül, de készségesen és boldogan. Az eszköz pedig mindennek elérésére a szerelem.

Az első fejezet kényszer és beleegyezés közti kötélhúzás. O-t kedvese – az első férfi, akit szeret – egy kastélyba viszi, ahol prostituálja: más lányokkal együtt előre meghatározott napirend és szigorúan aprólékos szabályok szerint kell élnie, minden ott tartózkodó férfi vendég vágyait kiszolgálva. Már az első este megismertetik a két legfontosabb dologgal, ami kastélybeli életét ki fogja tölteni: négyen is birtokba veszik, majd megkorbácsolják. Ezután két nő sajátságos formaruhát ad rá, mindannyian illet hordanak. Ez a nappali egyenruha, az éjszakai maga a meztelenség. Utána pedig részletesen elmagyarázzák neki a betartandó szabályokat. (Ez egyébként is végig jellemző a regényre: O-val sohasem történik olyasmi, amit előre meg ne mondanának neki, és azok, akiknek parancsait teljesíti, sohasem hazudnak.)

„Azért van itt, hogy szolgálja urait. Napközben elvégez minden házi munkát, amit csak magára bízunk, úgymint söprögetés, a könyvek rendezgetése, virágok elhelyezése, felszolgálat. Nehézebb feladatok nincsenek. De az első felszólításra vagy jeltre azonnal abbahagyja, amit épp csinál, mert a maga igazi feladata az, hogy odaadja magát.”

Mintha valami alapjaiban hasonlót írtak volna le ezer évvel korábban egy életszabályzat 5. fejezetének 3–4. és 7–8. pontjában: „*Mihelyt tehát az előljáró valamit parancsol... késlekedést ne ismerjenek a cselekvésben... Az ilyenek tehát rögtön otthagyják a maguk dolgait, lemondanak saját akarataukról, azonnal letesznek mindent kezükből, s amin dolgoztak, azt befejezetlenül hagyják, s a parancsoló szavát gyors lábú engedelmségben tetteikkel követik.*” Különös összecsengés, hiszen műfaj és szándék egymástól távolabb nem állhatna, mint O történetéé és Szent Benedek REGULÁ-jáé.

O-ban tudatosítják, hogy saját teste nem az övé többé, ennek illusztrálására további élete minden percében be kell tartania néhány testtartásra vonatkozó előírást; elmondják napirendjét, feladatait és azt, hogy mindennap verni fogják, a verés pedig „...nem annyira a mi gyönyörködtetésünkre, mint inkább a maga nevelésére szolgál”.

A REGULÁ kiskorú gyermekek megbüntetéséről szóló pontjának útmutatása: „*Valahányszor a gyermekek és a serdülők vétkeznek, vagy akik kevésbé tudják megérteni, hogy milyen büntetést jelent a kiközösítés, az ilyeneket szigorú böjttel sújtsák, vagy pedig kemény veréssel büntessék meg, hogy kígyógyuljanak.*” (30.2–3.)

O, az önálló egzisztenciával rendelkező felnőtt nő és a kiskorú gyermek összevethető azon az alapon, hogy egyik sem önként került a közösségbe. De még inkább összevethető a regény hősnője azokkal, akik „*kevésbé tudják megérteni, hogy milyen büntetést jelent a kiközösítés*”. Éspedig azért, mert egy folyamatnak a kezdeténél vagyunk, O még nem sejtí, hogy a folyamat előrehaladtával inkább fog rettegni a „*kiközösítéstől*”, mint a fizikai bántalmazástól vagy a megaláztatásoktól.

Egyáltalán, hogy kerülhet O története mellé Szent Benedek REGULÁ-ja a megszenteltetés szándéka és veszélye nélkül?

Felületes indok lenne, hogy a regény minduntalan visszatérő vallási képzetekkel köti össze O aktuális lelkiállapotait. Csakhogy ezek nem csupán parafrázisként szolgáló közhelyek, hanem *szervesen* hozzátartoznak a regény belső struktúrájához. A szóban forgó folyamat egyfajta különös – meglehet, elborzasztó – *beavatási szertartás*.

Sontag óta nem kell bizonygatnunk, hogy a történet végső kimenetele a személyiség teljes elvesztése. Mindazok, akik „tovább akarnak jutni maguknál”, arra töreksenek, hogy énhatáraikat önként feladják, elveszítsék, ha csak rövid időre is, mert ebben az állapotban tartósan élni lehetetlen. Az énhatárok meghaladását, a Másba való átolvást célozza a vallási élmény a keleti meditációtól a nyugati kontemplációig, és bármily megbotránkoztató legyen, de ugyanez rejlik a testi szerelem élménye, sőt egyes szekták promiszkuitása mögött is. (Hogy aztán ez a felismerés ürügyül szolgált és szolgál pusztán érzéki kicsapongásokra, az más kérdés.)

O tehát beleegyezését adja megalázásához és prostituálásához, de *nem azért, mert örömet leli benne*, hanem mert ezt találja szerelme legnagyobb bizonyítékának. Ha kedvese ezt kívánja tőle, boldog, hogy teljesítheti a legszörnyűbb kívánságot. A személyes vonzalom, a *valakinek* való alávetettség vezeti el a *valaminek* való alávetettséghez.

Énhatárainak elhalványulása itt kezdődik, és a kastélybeli szabályok segítik az első lépések során. Ezek az előírások megint csak a Benedek-rendi REGULA tükröképei: a lányokkal a *közös étkezés* teljes csendben, maga a *csöndparancs*, a *kétkezi munka*, a mulasztásért járó *büntetés*, a *formaruha*. A közös hálótermet az éjszakai megláncolás helyettesíti, az imát pedig a korbácsolás.

Mindez a regény témájából egyenesen következik, tehát meglepődés és megütközés nélkül vegyük tudomásul, hogy az inas „*az éjszaka utolsó óráiban, amikor a legsötétebb és leghidegebb van, közvetlenül hajnal előtt*” ébreszti fel, hogy „*megjelölje*” O-t, aki ezután már nem is alszik el a fájdalomtól; a szerzetesi közösség szintúgy, télen „*az éjnek nyolcadik*

órájában” kel föl imádkozni a REGULA szerint, nyáron a vigília befejezésére már a napfölkeltkor elmondott dicséret következik, vagyis egyik esetben sem alhatnak el a következő éjszakáig.

A szabályok O-nál ugyanazt eredményezik, mint a szerzeteseknél: „*A láncok és a csönd, melynek belső bénaságot kellett volna bocsátania rá, meg kellett volna fojtania, mintegy fölszabadította... semmi sem segített neki annyit, mint a csönd, hacsaknem a láncok.*” És: „*Furcsa, hogy valakit a prostituálás töltsön el méltósággal, márpedig O esetében ez történt. Valahogy mint-ha belülről világosodott volna meg, járásán nyugalom, arcán pedig az a háborítatlan belső mosoly és derű ömlött el, mely a vezeklők szemében inkább csak sejthető, semmint látható.*”

A böjt sem hiányzik a vezeklésből. A roissybeli utolsó próbatételkor O-t egy föld alatti üregben tartják öt napig, amit egyébiránt „cellá”-nak neveznek, mint hálólhelyiségét vagy a szerzetesek szobáskáit. „*Az ő keze ügyében, egy falmélyedésben, ahonnan az a kevése fény is jött, ami bevilágította a szobát, víz, gyümölcs, kenyér állt egy fatálcán.*” Később megerősítést nyer, hogy a felsorolás nem volt véletlen: „*Olykor bejött Pierre vagy egy másik inas, vizet, gyümölcsöt és kenyeret tett a tálcára, ha elfogyott...*”

Végképp nem értjük, miért kellene O-nak vezekelnie. Hiszen egyetlen lépést sem tesz a maga akaratából, annak engedelmeskedik, akit szeret. Mégis vezekelnie kell, mert bár parancsra adja oda magát, képes benne egy idegen is testi vágyat ébreszteni és gyönyörrel megajándékozni. Ha a szerelem kizárólagosság, egy személynek szóló odaadás, milyen szerelem az ő szerelme?

Ám az igazi vétek nem ez. A valódi bűnnel már első este, amikor leveszik szeméről a kötést, szembesülnie kell. Látja, hogy „*...két férfi állva dohányzik. Egy másik ül, térdén korbács; az pedig, aki följe hajol, és a keblét simogatja, nem más, mint a szeretője.* De mind a négyen birtokolták, s ő nem érzekelte, melyik volt a szeretője.”

Ha így van, szerelem egyáltalán az ő szerelme? De ha még az övé sem az, mi akkor a szerelem?

Amire O itt rádöbben, kulcsfontosságú lesz az egész történet megértéséhez. Viszont O nem érteni, hanem szeretni akar, ezért ahelyett, hogy magyarázatot keresne, rettegve és szenvedve bár, de voltaképpen boldogan vezekel.

Ugyanezt a bűnét, a „*csapodárságot*”, „*könnyűséget*” veti szemére a második fejezetben Sir Stephen, akinek O-t szeretője odaajándékozta. Itt már nincsenek záruk, kutyák, inasok, nyakörvek és láncok: O akár szabad is lehetne. Csakhogy amióta Renét megismerte, minden idegszálával tiltakozik a szabadság ellen. „*Hogy nem volt szabad? Hála istennek, nem volt végre szabad! Viszont könnyű volt, mámoros a boldogságtól... Ez annyira így volt, hogy amikor René fogása meglazult rajta – vagy ő azt képzelte –, ...kiégettnek, fölöslegesnek érezte magát, elátkozottnak, olyanak, mint a gomorrai sóbálványok. Hiszen ő volt a bűnös. Azok, akik szeretik Istent, s akiket Isten elhagy a sötét éjszakában, azért bűnösök, mert elhagyták őket.*” A szabadság O-nak a megsemmisülést jelenti, mint a hívőnek, ha Isten nem válaszol. Totális önálávetése Renének szól, jöllehet hasznát Sir Stephen látja, aki mintegy észrevétlenül René helyébe lép.

„*Összetéveszti a szerelmet az engedelmességgel. Anélkül fog engedelmeskedni nekem, hogy szeressen, s én viszontszeressem.*” Sir Stephen már az első estén közli O-val, mit vár tőle, és ezzel O beavatási folyamatának második szakaszába érkezik.

Már csak közvetetlen kell személyes kötődés az engedelmességhez – nagyobb hangsúlyt kap maga az engedelmesség, mint az érzelem. (Noha O megpróbálja szerelmét „átvinni” Sir Stephenre, szándéka kudarcot vall: függése nem hasonlítható René iránti, alapjában véve szokványos, csupán eltúlzott szenvedélyéhez.)

„Az alázatosság legkiválóbb foka a késedelem nélküli engedelmisség... De maga ez az engedelmisség csak akkor lesz tetsző Isten előtt és kedves az embereknek, ha a parancsot nem ingatagon, lassan, lagymatagon vagy nem zúgolódva és nem ellentmondva teljesítjük... Az ilyen tettért semmi jutalom nem jár, sőt még a zúgolódó büntetést is von magára, hacsak elégtételadással meg nem javul.” (5.1., 14., 19.) A REGULA magát az engedelmisséget is az alázatosság egyik lép-csőjének tekinti. És ha alaposan megvizsgáljuk, kiderül, hogy minden előírása közt az alázatosságra mint a szabályzat alapjára tekint. „...ha a legtökéletesebb alázatosság csúcsát el akarjuk érni... akkor fölfelé törekvő cselekedeteinkkel olyan létrát kell felállítanunk, amilyen Jákobnak jelent meg álmában, s amelyen angyalokat látott fölemelkedni és alászállni... Ezt a fölemelkedést és leszállást bizonyára csak arra érthetjük, hogy önmagunk felmagasztalásával le-szállunk, és az alázatossággal fölemelkedünk”. (7.5–7.)

Paradox módon tükröződik ez a regényben ott, ahol Sir Stephen O-hoz szól. Első alkalommal, amikor René az ő „őhajairól” beszél, Sir Stephen „követelése”-re javítja ki. Később, amikor O már egyre készségesebben és gyorsabban engedelmeskedik neki, „...fura tisztelettel és hódolattal azt mondta, hogy »Boldog volnék, ha szíveskedne...«”. Hiába parancs ez is, a forma egyfajta elismerést sugall.

Az alázatosság tekintetében a REGULA tizenkét fokban állapítja meg a tökéletesedés stációit. Erre a tizenkét fokra O történetében rendre találunk példákat. O pontosan fordított sorrendben találkozik velük, mint ahogyan a REGULA felsorolja őket. A szerzetes előtt világos életének célja – az alapvetőtől halad a részletek felé. O-t a részletek egy-másutánja vezetheti el az alapvetőhöz.

Néhány példát kiemelve a fokozatok közül: az utolsó, tizenkettedik fok „...abban áll, ha... nemcsak szívében alázatos, hanem testtartása is kifejezi alázatosságát mindenki előtt, aki csak látja... bárhol ül, jár vagy áll, mindig lehajtott fővel a földre szegezze szemét”. (7.62–63.) Ilyen a legelső utasítás, amit O kap jövőjére nézve.

Az ötödik fok, ha az érintett „...a szívében fölmerülő minden rossz gondolatát és titkon elkövetett rossz cselekedeteit nyíltan feltárja...”. (7.44) O azzal váltja ki az említett „fura tiszteletet és hódolatot”, hogy Sir Stephen kérdéseire, melyek az ellenőrizhetetlen vágyakra irányulnak, maradéktalan őszinteséggel válaszol. Amit bevall, Sir Stephennek nem állt volna hatalmában kideríteni, így méltányolni látszik O nyíltságát.

A tizedik fok, „...ha nem hajlandó és kész a nevetésre könnyen...”. (7.59.) O-t a regényben két alkalommal látjuk nevetni.

A nevetés egyébiránt töretlenül a hatalom és uralkodás képzetével kapcsolódik össze – ez különösen szembetűnő az első fejezet során, ahol a férfiak akkor nevetnek, amikor hatalmukat közvetlenül érzetik a nőkkel.

O nevetése is mindkét-szer a hatalom bizonyítéka: hazugságon kapja Jacqueline-t, és egyetlen pillanatra neki van hatalma Sir Stephen fölött. Nem azért, mert a férfi minden jel szerint mégis belészeretett, hanem azért, mert arra gondol, hogy O kiléphet a ját-szmából. „Amikor másnap O, Sir Stephen hívására, kettőkor megérkezett, a férfi nyüzött, komor arccal fogadta. – Eric teljesen beléd bolondult, O – mondta. – Felkeresett ma reggel, s könyörögve kért, hogy adjam vissza a szabadságodat, mert feleségül akar venni... Te is tudod, mit csinállok veled, ha az enyém vagy; ...az viszont szabadságodban áll, hogy ne légy az enyém többé... O elnevette magát. – Nem késett el egy kicsit a fiú? – kérdezte. – Maguk megbolondultak. Ha Eric nem járt volna itt ma reggel, mit tett volna ön velem délután? Sétáltunk volna egyet? Hát akkor sétáljunk. Vagy nem is hívatott volna? Mert akkor elmegyek...”

O nevet, és közli Sir Stepphennel, akit magában mindig „nagyúr”-nak nevez, hogy megbolondult. Ám ez a legkevésbé sem tiszteletlenség – egyszerű figyelmeztetés, hogy most Sir Stephen szegte meg a szabályt. Visszafelé nem vezet út.

Ez a szabály vagy szabályrendszer, amelyről első pillantásra úgy látszik, hogy Sir Stephen alakította ki, különös módon nemcsak O számára nehezen betartható, de azok számára is, akik a másik oldalon állnak. Sir Stephen, Anne-Marie, de még René is, olykor részvétet éreznek O iránt, mintha egyéni érzelmeik és tudatos viselkedésük között nem lenne tökéletes a harmónia.

O eleinte nem fogja föl, mit jelent alázata és engedelmissége a maga valójában. Egyszer arra kéri Renét, szóljon Sir Stephennek, hogy változtassa meg a napot, mert szeretne elmenni egy estélyre. *„René azonban kereken elutasította. – Szegény kicsikém – mondta –, hát még mindig nem érted, hogy nem rendelkezél többé magaddal?”* Az önakarat érvényesítésére tett kísérlet, a legsúlyosabb bűn miatt kapja a legsúlyosabb büntetést, de előtte Sir Stephen bocsánatot kér: *„– Bocsáss meg nekem, O – suttogta Sir Stephen (még sose kért tőle bocsánatot)...”*

Mielőtt O-t megbélyegeznék, Anne-Marie csak vonakodva mondja meg neki az igazságot. *„Anne-Marie habozott. – Beszéljen – szölt O. – Szegény kicsikém, eddig nem mertem mondani: vassal jelölünk meg. Sir Stephen két nappal ezelőtt küldte el.”* És a megbélyegzett O, *„...mielőtt elillant volna belőle minden érzés, két sötétséghullám közt még megpillantotta Sir Stephen halálsápadt arcát”.*

Mintha uralkodó és rabszolga valamilyen rajtuk kívüli cél érdekében tennék mindazt, amit tesznek. Eme céllal kapcsolatban mindkettejüknek lehetnek ösztönös ellenérzéseik, amelyeket aztán tudatosan küzdenek le. Mintha ez a valami itt is, ott is túlmutatna az egyéni, csak éppen a rabszolga esetében leplezetlenül, az úr esetében rejtetten.

Pedig kétszer is felvillantja a könyv, hol kell keresnünk ezt a valamit. *„Legyen alázatos velük, fogadja el őket, mint neki, Renének megannyi képmását, amilyennek őt elfogadja.”* És: *„Mielőtt válaszolna, gondoljon bele, hogy én csupán a kedvese egy másik megjelenési formája vagyok, nem is lehetek más; magának továbbra is csak egy ura lesz.”*

Ha O nem tudta megkülönböztetni bekötött szemmel az őt birtokló idegen férfiakat és azt, akit szeretett, kétféleképpen magyarázhatjuk: vagy nem volt az ura *senki* (ez O számára maga a halál, mint láttuk), vagy akkor is csak egy ura volt, de nem konkrét, meghatározott személy. Nevezhetjük „A” férfinak, a férfiasságnak, amely rész szerint minden férfiban megtestesül, de inkább valami neve nincs istenség, akihez a nemiség meghatározott útján lehet elérni, akinek O is mintegy „képmásává” lesz az utolsó fejezetben – emberen túli, félelmetes jelzésévé bagolyfejjel (tudásszimbólumként), mezitelen női testtel, ágyékába fűzött lánccal, mitológiai kiméraként ennek a neve nincs istenségnek.

A beavatás ösvénye, amelyen O végigmegy, istenkeresés. A regény kezdetétől a végéig eltelő egy év a noviciátus éve. A valahol elvesztett, megtagadott, bencés REGULA áhította Isten helyett egy másik isten keresése, mert hit nélkül nem lehet élni. *„Gyerekkorában Walesben... látott... egy bibliai idézetet, piros betűkkel a fehér falon...: »Iszonyatos az élő Isten kezébe kerülni.« Nem, ez nem igaz, gondolta most magában. Az iszonyatos, ha az ember már nincs az élő Isten kezében.”*

Úgy tűnik, mindazok, akik O-nak parancsolnak, pontosan tudják (Renét kivéve), hova vezetik őt – olykor akaratuk ellenére. Sir Stephen féltékeny Ericre, meg akarná tartani O-t, mégsem teszi. O az utolsó (teljes) fejezet estélyén nem az ő, hanem „a Parancsnok baglya”, aki helyett Sir Stephen választja ki a jelmezt. Sir Stephen is, Anne-Marie is O *belső, önmaga előtt is ismeretlen törvényszerűségei szerint cselekszenek valamilyen hatalomnak a nevében, s nem saját, partikuláris akaratukat követve.* Ezt O maga is érzi:

„...úgy rémlett neki, hogy Sir Stephen valamiféle furcsa szerepcsere folytán az ő érdekében szól – helyette”.

René kívülálló, semmit sem ért abból, ami körülötte történik. Elégedett és boldog, amiért hatalmának kétségbevonhatatlan bizonyítékát szolgáltatja neki O nap mint nap, és amikor erre ráun, beleszeret Jacqueline-ba, aki nem hajlandó részt venni ebben a furcsa közösségben – nem tartozik senkihez, nem szolgál semmit, csak saját önzését. Ilyeténképpen megfordul a helyzet: René válik kiszolgáltatottá. O-t akkor már mindez nem érdekli; nemcsak hogy nem szereti többé Renét, akinek a kedvéért felszámolta önmagát, de még csak nem is becsüli. Egyszerűen sajnálja. „Renéhez széna-kötél, szalma-rablánc, parafa-rabgolyó kötötte, s ezeket igazán könnyű volt elszakítani az igazi kötelek kedvéért.”

René szereti az őt gyötrő Jacqueline-t, és szerette O-t is, akinek a vergődéséből és sikoltozásából „kiapadhatatlan gyönyörűséget merített”. Eric is szerette O-t, feleségül akarta venni, de három hónappal később Roissyban „kegyetlenül megkínozta”. Nem különös, hogy a kínzásnak és kínzatásnak ebben az egyedülálló történetében összesen két szadista akad: René és Eric, a két átlagember?...

A regény értelmezésében elkerülhetetlen annak felismerése, hogy bár O az istenkeresés és istenszolgálat útján halad – ahogyan érzései, reagálásai és cselekedetei egymással összhangban mutatják, mindvégig *nincs tudatában, hogy nem egy bizonyos személyt szolgál*.

Ha figyelmesen megvizsgáljuk a két kezdővariációt, kiderül, hogy egyik a *tudásra*, másik a *tudatlanságra* épít. A regény első oldalain René pusztán utasításokat ad, semmiről sem világosítja fel O-t. O tökéletes tudatlanságban megy be a kastélyba. A második változatban egy ismeretlen elmagyarázza neki, mi fog vele történni a kocsiban és miért. Itt tehát előzetes tudás birtokában lép át a küszöbön.

A befejezés kettőssége erre nem csupán formailag rímel. Ugyanannak a tudásnak és tudatlanságnak kettőssége ez. Ha O valóban elnyerte a beavatást, ha megértette mindannak értelmét, aminek részese volt egy éven át, akkor tudja, hogy törvényszerűen fogja elhagyni őt Sir Stephen, törvényszerűen szakad el a személyes kötelék. Ha nem értette meg, akkor nincs más választása, mint az öngyilkosság, mivel Sir Stephenben látja azt az istent, akinek a férfi voltaképpen közvetítője. Ha lesz ereje tudatosan szembenézni azzal, amire intuíciója már régen rávezette, tagjává lehet a közösségnek. Ha nem, énjének átadása után fizikailag is megsemmisül.

Az O TÖRTÉNETÉ-nek darabkáiból kirakhatjuk ugyanazt a képet, amit a bencés REGULÁ-ból. A részecskék pontos illeszkedése bizonyítéka annak, hogy az analógia nem lehet egyszerű véletlen; ahhoz túl sok darabkából áll a kép. De nem is ez lenne a kérdés, hanem az, mennyire a szerző szándéka szerint való a kirakósdí. Aki az O TÖRTÉNETÉ-t írta, annak igen jól kellett ismernie a bencés REGULÁ-t és általában a szerzetesség ideáljának összetevőit. Hogy ez az ismeret véletlenül szívárgott át a regénybe, átítatva azt, mert részévé lett írója gondolkodásmódjának, jelen van, úgy, hogy észre sem veszi; vagy pedig gonosz játékosággal maga rejtette bele a szövedékbe, ezen a ponton nem tudható. Talán segítségünkre volna egy másik különös egybehangzás: két név azonossága. Az egyik éppen Sir Stephen H-é, akit az író vezetéknévének kezdőbetűjével is megjelöl, holott a többi szereplővel ezt nem teszi, és nincs is rá szükség. A másik a Benedek-rendi Stephen Hardingé, az angol származású citeaux-i apáté. Sir Stephen tette belső vállalássá az O-ra nehezedő külső kényszert. Stephen Harding tette valódi hitté a kiüresedett bencés szabályzatot. De lehet, hogy Sontagnak van iga-

za; Sir Stephen figurája tisztelgés ama korszak fantáziája előtt, amelyben a francia libertinus alja irodalom a cselekményt Angliába helyezte, brutális angol arisztokraták egész sorát léptette fel, és Sir Stephen H. nevének rávetülése Stephen Hardingéra egyszerű koincidencia.

VERSFORDÍTÁS-PÁLYÁZAT

Quintus Horatius Flaccus

MANLIUS TORQUATUSHOZ

Olvad a hó és újra születnek a lombok a fákon
s vélük a rét füvei,
arcát váltja a Föld, leapad s rendes mederébe
visszatalál a folyó.
Már ruha nélkül táncol a három Gratia és cseng
vigan a nimfa-kacaj.
Mégse reméld, hogy bármi örök, mert meglop az óra,
s drága napod rövidül.
Zord fagyot elvisz a szellő, majd a tavasz tovaszökken,
hogyha elúzi a nyár,
azt meg váltja a termő ős, s máris tunya kedvvel
itt honol újra a tél.
Ám mit az ég vesz, kárpótolja a Hold, ha kitellik,
míg ha lehullsz oda, hol
nagy hírű Aeneas, Tullus s Ancus lakozik, te
por leszel és csupasz árny.
Tudja-e bárki, hogy adnak-e mához holnapot ott fenn
gondtalan isteneink?
S mit megvontál lelkedtől, nem emészti-e fel majd
kincsre mohó örökös?
Mert bizony azt, aki egyszer meghalt és ki felett lenn
isteni Minos ítelt,
Torquatus, nem hozza fel újból már kegyes élet,
szónoki érv s születés.
Mert szűz Hippolytust sem lopja Diana ki, hogyha
zárja a vaksi üreg,
s Lethe vizénél hős Theseus sem tépheti szét már
Pirithous kötelét.

Bánosi György fordítása

MANLIUS TORQUATUSHOZ

Széled a hó a mezőn, már visszaigyekszik a fű is,
bodrosodóban a lomb.
Váltja színét a vidék, ballag lassan, megapadva,
partjai közt a folyó.

Grácia meztelenül vág táncba a húgaival, s mind
járja a nimfa velük.
Azt, hogy örökké élsz, ne reméld, int év meg az óra:
fosztja szelid napodat.

Szélről lágyul a jég, a tavasz sarkában az új nyár,
s máris inalna, amint
ontja az almához ősz mind a gyümölcsseit, aztán
visszatelepszik a köd.

Kárt sose szenved az ég mégsem, kijavítja a gyors hold:
ám ha mi elmerülünk,
merre a jó Aeneas, Tullus meg az isteni Ancus,
árny marad és puha por.

Nincs aki sejti, napunk számát szaporítja-e holnap
újabb idővel az ég.
Rossz örökös keze közt folyik el vagyond, pedig inkább
lelked örülne vele.

Majd ha a vég egyszer csak elér, s Minosz tefelőled
már hiba nélkül ítél,
téged, Torquatusom, se neved, se szavad, se kegyes hit
meg soha nem szabadít.

Mert a homályló, holt tájról nem menti Diana
Hippolitoszt, a dacost,
s Thézeusz sincs oly erős, hű Peirithouszt hogy eloldja
Léthe bilincseitől.

Friedrich Hölderlin

A NAPISTENHEZ

Első változat

Hol jársz? a lélek mámora még dereng
tőled, gyönyörrel teljes; hisz épp imént
láttam az úttól elcsigázott,
bűvöletes, fiatal, nagy istent,

felhő arany közt fürdeti fürteit;
el nem szakadhat tőle tekintetem;
elment pedig már, merre jámbor,
távoli népei tisztelik még.

Téged szeretlek, gyászomon osztozó
Föld! bánatunk, mint gyermeki fájdalom,
szunnyadva ődöng, s mint a szél, ha
suttog, ha rebben a húrhoz érve,

míg szebb zenét nem csal ki a mestere,
úgy ér mihozzánk, s játszik az álom és
köd, míg a Kedves vissza nem tér,
s bennünk az élet, a szellem ég majd.

Friedrich Nietzsche

MAGÁNYOSAN

A varjúsó
csörren, a had városba száll:
közel a hó –
jó, aki még otthont talál.

Állsz, bot-kemény,
s mindig! hátratekintenél!
Bolond, szegény,
világgá szöksz, ha itt a tél?

Szótlan, hideg
pusztákra tárul a világ!
Ki vesztett,
akár te, nyugtot sose lát.

Állsz, sápatag,
tél vándora, te, kárhozat,
füst vagy magad,
mely hidegebb eget kutat.

Madár, a dalt,
hörögd a puszták énekét! –
Bolond, takard
jég s gúny mögé szived sebét!

A varjúsó
csörren, a had városba száll:
közel a hó –
jaj, ki otthonra nem talál.

Ballagi Zsigmond fordításai

Andreas Gryphius

VANITAS, VANITATUM ET OMNIA VANITAS

Tekintsek bárhová, hiúság úr a Földön,
Falat húz ez emitt, lebontja az legott.
Ahol most város áll, pazar, kőből rakott,
Holnap juhnyáj legel a gizgazos göröngyön.

Most oly szép és nemes, tipornak rajta rögtön.
Most oly délceg, dacos, holnap szikár halott.
Mulandó a világ, enyész, bár csillogott.
Fényes nap várna rád, ám a vihar előbb jön.

Dicső tettek hire hamar enyészik el.
Az ember, röpke lény, helytáll? bajt elvisel?
Mi az, mit legkivált kívánunk megbecsülni?

Rossz semmiség, hamu, por, szél vagy vadvirág,
Amin a hervadás és hernyó éhe rág.
Abban, ami örök, nem vágyunk elmerülni.

Walter Höllerer

EZ MEG FURA BOLDOGSÁGGAL FEKÜDT

Ez meg fura boldogsággal feküdt
Az út szélén. Pillái mélyen ültek
Árnygödrükben, békén, elégedetten.
Joggal hihetted volna, hogy csak alszik.

De háta (mi valamivel odébb
Vittük nehéz testét; zavarta ő nagyon
A torlódó hadoszlopot), a hát
Csak vörös rongydarab volt, semmi más.

És keze (nem mesélhettünk soká
Róla, abbahagytuk aztán hamar
Mindketten) – mint kardot ragadta meg
A kőkemény, fagyott lócitromot,

A dermedt sárganajt,
Mintha föld vagy kéz lenne az is,
Vagy kereszt, Isten: mit tudom.
Majd félrevonszoltuk a hóba ott.

Hans Magnus Enzensberger

EOL FORMÁK

Kavics, kövecs, iszap, murva, mállás,
meszes, kvarcos, kovás,
vasas, vulkáni, zárt,
föveny, futó-, liszt-, gyöngyhomok,
csonthomok, ólomhomok – némelyik

könyörtelenül süppedékes, a rézsünl-
lecsúszás különös hangot ad,
éleset vagy mélyet: „csengő homok”,
vagy percekig tartó zúgást,
mások elfedik a Napot.

Mire szétporlanak
„eol formák”: szüntelen vándorló
szalagdűnék, rácsdűnék,
löszbabák, szélbarázda-láncok,
minden előtt
maguk alá temető
tojás-, sarló-, szív-, patkóbuckák,
barkánok, sáncok.

Igazi művészet, amelyhez nem kell művész,
feltartóztathatatlanul változik,
új és meddő,
igazi rajz, amit senki sem néz,
önmagát rajzolja
önmagába; szép;
sívár; istenek mulatsága.

Sallay Kornélia fordításai

Petri György

SÍRVERS

Maya sorsára hagyta haló porát,
és vége neki, nincsen tovább.
Találhatunk még bármi nőt,
de olyat sohasem, mint Őt.
Könyörtelenül, rákmenetben,
megyek én is utána, menten.
Egy kicsit még éldegélek,
aztán a világ szerteszéled.
Nem volt elég? Legyen már végem!
Vagy azt mondd, Uram, hogy még nem?
Netán kegyesen búcsút intesz,
s tovább-léteimtől eltekintesz?
Nekem jó. Vigyázz Marira!
Hát – – – ilyesféle a líra.

FIGYELŐ

A HÚS TRILÓGIÁJA

Pályi András: *Éltem. Másutt. Túl.*
Kalligram, Pozsony, 1996. 245 oldal, 650 Ft

Az epikus monológoknak mindig meg kell teremtenie a saját terét. Helyzetbe kell kerülnie, mondhatni. A prózairás egyik legkényesebb szituációja ez. A drámával szemben itt mintegy külön is meg kell alkotni a fikció valószerűségét, hisz az elbeszélés világában korántsem magától értetődő, hogy valaki egyszerűen csak monologizálni kezd. Ki beszél, és honnan szól? Vagy pontosabban: mi megszólalásának szituációja, mi az a tér, amelyben a valószerűség megsértése nélkül megszólalhat? És hova, kinek szól beszéde, ki a címzettje monológjának? Ha az elbeszélő és a cselekvő azonos, mi garantálja szavahihetőségét? Érezték is e néhány hevenyészett kérdés súlyát a régiek. A korai énelbeszélésekben a helyzet köznapis valószerűsége mindig adott: az elbeszélő leveleket ír, naplót vezet, vallo-másokat készít, ezáltal nem kérdőjelezhető meg a szituáció hite. Az egyes szám első személyű megszólalás ekkor felcserélhetetlen, ekkor a reális élethelyzet valószerűsége szentesíti a megszólalás valószerűségét. (De az ilyesfajta művek szerzői még ezzel sem elégedtek meg általában: Choderlos de Laclos például hangsúlyozza, hogy *VESZEDELMEKES VI-SZONYOK* címen kiadott levélgyűjteménye „talált tárgy”, ő csak a válogatásra és szerkesztésre szorítkozott; hasonlóan jár el Defoe a *MOLL FLANDERS* előszavában, és még sorolhatnánk a példákat. Mindezek a trükkök a valószerűség megerősítését célozták.) Nyilvánvaló ennek a történetmondásnak a veszélye. Szélső esetben ugyanis a világ teljes szubjektivizálásához vezet, valamiféle epikus szolipszizmushoz: csak az létezik, amit a monologizáló érzel, csak az van, amit elmond nekünk. Rajta kívül nincs világ, és szavahihetősége is erősen kétségbe vonható. Vagy más-képpen szólva: minden „irodalommá” válik.

A romantikában néztek először szembe ezzel a fenyegető lehetőséggel, ekkor vált először problémává fikció és valóság viszonya. A fantasztikus történeteket előadó személy mondanói már önmagukban is meglehetősen valószínűtlenek és felfoghatatlanok (többnyire már a mesélő számára is, nem véletlen, hogy Tzvetan Todorov szerint éppen az olvasó és a szereplők közös tanácstalansága a fantasztikus irodalom legfőbb jellemzője), így még fontosabb, hogy megszólalásának helyzete világos legyen. És E. T. A. Hoffmann valóban nagy gondokkal ügvelt rá, hogy egyes szám első személyű történetmondói megszólalását valószínűsítse. Novelláinak nagy része társaságban elhangzott történet, kedélyes borozgatás közben valaki megosztja élményeit barátaival: a *DIE SERAPIONS-BRÜDER* című kötetének ez a legfőbb formaelve. A novellákba így bele van komponálva és meg is jelenik az a hallgató, maga is a szöveg egyik szereplője, akivel aztán az olvasó is azonosulhat, mintegy az ő fülével hallja a történetet. Így a monologikus történetmondás többszörösen is igazolt. Wolfgang Iser kategóriájának, az *implicit olvasónak* egy szélsőséges esete ez, aki itt még nagyon is explicit alakban él, hiszen asztaltársasági hallgatóként jelen van a szövegben. A helyzet később fokozatosan megváltozik, az epika mind erőteljesebb szubjektivizálódása miatt egyre kevésbé érzik fontosnak, hogy az egyes szám első személyű történetmondás hallgatóját is megjelenítsék a textusban. Itt is, mint oly sok más esetben, valószínűleg az *ULYSSES* jelent fordulópontot az epika történetében. Molly híres monológja a regény végén már nem tart rá igényt, hogy megszólalását valószínűsítse. Úgy látszik tehát, hogy ez a monológ nem szól sehova és senkinek. Wolfgang Iser is hasonlóan vélekedik, mikor Molly monológját elemzi: „Az én önmagával van összezárva, önmagát teszi megidézett múltja címzettjévé.” Kétségtelen, hogy Molly magánbeszéde mindenekelőtt önmegszólító jellegű. Ám elképzelhető olyan értelmezés is, amely mégis felfedezne egy implicit

hallgatót a szövegben. E spirituálisabb interpretáció szerint Molly monológja Stephan Dedalusnak szól, felé irányul, anélkül hogy erre közvetlen utalás volna a szövegben. Meggyőződésem, hogy az implicit hallgató jelenléte mindig kimutatható a látszólag címzett nélküli énelbeszélésekben. Vagy legalábbis törvényes lehet minden olyan értelmezés, mely számol az implicit hallgató jelenlétével. A KÖZÖNY-ben Mersault például ahhoz a fiatal újságíróhoz beszél, aki tárgyalásán oly kitartó kíváncsisággal figyel. (Annál is valószínűbb ez, mivel feltételezhető, hogy az újságíró Camus fiktív ifjúkori önarcképe.) Magyar irodalmi példával élve: Az ISKOLA A HATÁRON Bébéje Medvéhez beszél, míg Medve iratai elsősorban Bébének, de barátainak, iskolatársainak is készültek. Itt több implicit hallgató van belekomponálva a regénybe. (És talán nem tévedek nagyot, amikor azt gondolom, a BUDA kudarcának egyik legfőbb oka, hogy aligha érzékelhető megformált implicit hallgató a szövegben; talán Hilbert Kornél lehetett volna, de ő meglehetősen kontúraltan maradt.) Az egyes szám első személyű történetmondók számára rendkívüli jelentőségű az implicit hallgató érzékelése. Ő az, aki megérti monológjukat, ő az, aki előtt számot kell adniuk mindenről. Ő az egyetlen valódi társuk a szövegben. Egy Gombrowicz-idézettel szólva: „Amikor az ember maga van, nem lehet bizonyossága afelől, hogy pl. nem örült-e meg. Kettesben – egészen más. Két ember biztonságot és objektív garanciát nyújt. Kettesben nincs örület!” Friderik levele ez a PORNOGRÁFIA-ból, amikor arról akar megbizonyosodni, hogy nem önkényesen értelmezi-e az eseményeket. Az implicit hallgató annak a garanciája, hogy van világ. A legfőbb bizonyíték az epikus szolipszizmus ellen. És ez az olvasót is némi megnyugvással töltheti el. Az implicit hallgató a lehetséges implicit olvasók egyike.

Másképp pedig kell hogy meghallgattassék az ember. Még akkor is, ha már semmi reménye a párbeszédre. Pályi András regényalakjai mindenképp jobban vágnak erre. Monológjai gyónások – nem feltétlenül és pusztán vallásos értelemben. Számvetés és életsumma készül ezekben a lázas magánbeszédekben, így aztán létkérdés, hogy legyen legalább egyetlen, ha mégoly spirituális hallgatójuk. A transzcendencia szomja jellem-

zi mindannyiukat, más-más élethelyzetben, korban és tapasztalatokkal, de mindegyikük valami felsőbb instancia megváltó szavára vágyik. Az Élet áll gondolkodásuk középpontjában, az a kínzó kérdés: életem-e, élek-e egyáltalán? Mikor él az ember? Mi az élet? És mi-féle viszonyban áll a testtel? Lehetséges-e élet „másutt”, kívül a test törvényein, netán a halálban? A trilógia címei is ezt sugallják, az élethez való viszonyt. A triptichon alakjai az élet különböző stációin, eltérő grádicsain állnak. Az első kisregényben a monologizáló Magyar Lászlóné Maday Veronika úgy érzi, hogy még soha nem élt: „Arról van szó, kedves Zoltán, hogy nekem elmaradt az életem.” (59. o.) Hogy aztán később, egy valóban megélt vagy a fikción belül is fiktív (a két szférát a kisregényekben egyébként is csak ritkán és nehezen lehet elkülöníteni) szeretkezés közben így kiáltson fel: „Le vagy szarva, Benkő Zoli. Így még nem élveztem semmit, az anyja istenit. Élek. Most élek.” (153. o.) Az élettel való kapcsolat a kisregények során egyre spirituálisabb lesz. Maday Veronika még az animális lét legalsó bugyrában, vesegörcsök közt fetrengve vonaglik a húgyban ázó ágyon, öregén, elhagyottan, megverten, megalázottan, mindenki korcsaként, kilökve a lét peremére. A MÁSUTT főhősnője, Avilai Szent Teréz valóban „másutt” él, Jézus által elragadtatva, a föld fölért lebegve, látomások, jelenések kiválasztottjaként. A valódi életre ébredés élménye ebben a mélyen vallásos érzületben is erotikus jellegű. „Bevallom, a legsötétebb gondolat is megfordul a fejemben. Azt számítgatom, mi lett volna az életemből, ha nem jegyzem el magam ő szent felségével. Eszembe jut, hogy tizenöt esztendősen bennem is nyiladozni kezdett a földi szerelem bim-bója, Pedro, akivel annyit hancúroztunk, alig volt idősebb nálam, s bódító öröm fogott el, amikor megéreztem, hogy szeret és ragaszkodik hozzám. Könnyen lehet, hogy e szerelem nélkül sosem gyűl fel bennem a nagy érzelem ő szent felsége iránt.” (164. o.) És ezután következik a látomás értelmének megfjtése, az égi orgazmus, az első kisregényben fellépő Maday Veronika földi élményének átszellemítése: „Most egyszerre minden kétség értelmét veszti, most világosan érzem, hogy másutt vagyok, nem a világban és nem a kolostorban, hanem egész egyszerűen ő szent felsége közelében; mintha álmodnék, de felfoghatatlanul valóságos az álom, csupa olyat mond, amire

nincsenek szavak, amit csak érezni lehet, mint minden igazi belső tapasztalatot. Titokzatosan és körülhatárolhatatlanul átjár az isteni jelenlét, a kitárulkozás végtelen csöndje, melyben végre mindketten megmutatjuk egymásnak magunkat.” (165–166. o.) Ám ez az eksztázis nem feltétlenül isteni jámborságú, arra is ott az esély, hogy voltaképpen az ördög műve. Hisz később, a kis kerti lakban a vad szexuális látomások hasonló elragadtatást keltenek Terézben. Nem lehet eldönteni, ki irányítja az eseményeket, minden kétarcúnak mutatkozik a következő öngyötrő kérdéssorban: „Nem követtem-e el a legsúlyosabb hibát, hogy miután ő szent felsége, mondhatnám akaratom ellenére rabul ejtette a lelkemet, túlságosan is elbűvölt e rabság édessége? Azt is kérdehetném hát, nem épp azzal vétkezik a lélek, ha megkedveli ezt az édes rabságot, és önként lemond szabadságáról? Mert mit kezdhet ő szent felsége az emberrel, ha az lemond szabadságáról? Nyitva áll-e az ilyen lélek a kegyelem előtt? Nincs-e az önkéntes rabságban, még ha az égi szerelem utáni nosztalgiából fakad is, valami eredendően ördögi? Másképp hogyan magyarázhatnám meg ezt az egész zűrzavart, ami velem történt? Hogy előbb az ördög ravaszságaként könyveltem el ő szent felsége kegyelmét, majd épp fordítva, ő szent felségének tulajdonítottam azokat a képeket, melyeket az ördög vetített elmém?” (179–180. o.) Szentség és blaszfémia kéz a kézben jár mindhárom kisregényben. Az ÉLTEM-ben, akár a már idézett coitusban, ez igencsak földhözragadt szinten jelenik meg: „Tudtam, hogy soha többé senki se fog szeretni. És a Benkőné még képes volt odaröghögni az orrom alá: »Az a maga baja, Veronka, hogy nem imádkozik.« Nem is értettem, mi köze hozzá. A rózsaszín karimás kalapjában állt a kertem alatt, s a mutatóujját megemelte, mintha ő lenne az isten angyala. Az ujján műbőr kesztyű. A hátsó felemet fordítottam felé, mégis tovább beszélt. Erre megemeltem a fél fenékem, és sikerült egyet pukkantanom. Elvörösödött, de nem mozdult. »Fingotam, nem hallotta?« Sikítózni kezdett. »Maga a sátán!« Hogy mindenki hallja.” (25. o.) A TÚL nem aktuálisan több a spirituális elem, de a földközeli blaszfémia és szentség együttes jelenléte itt is nyilvánvaló. Ám a szentségtörés most átszellemül, megszenteltté válik. Az első misés pap, Havas Ármin magánbeszéde, mikor celebrálás közben tekintete találkozik a világszép színésznő, Lieber Viktória kacér pillantásával: „Ó, mea culpa, mea culpa! Olyan

vagyok, mint a bibliai koporsó, melyet kívülről felférre meszeltek, belülről azonban a romlás és rothadás benne az úr. Magányos estémén hányszor kielégíttem magam az ágyban, hiába nézett rám a feszületről az a fájdalmas, megkínzott arc! Még gyönyörűséget is leltem a látványban, amit a két pillanatában a saját előtövellő nedvem szökőkútja jelentett.” (208. o.) Később ugyane feszület alatt teszi magáévá Viktóriát: „Az ágyban a két melleid közé temetem az arcom, a kezem folytatja a gyöngéd enygelést. A combod feszes, érzem, akár egy balerínáé. Hatalmas feszület mered ránk a falról.” (204. o.) Havas Ármin mintegy Krisztusnak ajánlja coitusait.

A kisregények főalakjai triptichont alkotnak, és így az egyes darabok csak nagyon feltételesen olvashatók társaik nélkül, külön. Veronika, Molly Bloom nagyon távoli rokonaként, haldoklása ágyában, álmai, képzelgéseinek vizeletszagú matracán; Teréz pedig „másutt” él. Havas Ármin kerül a legmesszebbre a földtől, a fikció szerint ő ugyanis halott, monológja öngyilkossága után hangzik fel. Felmerül ekkor a lehetőség, hogy Pályi iratait a fantasztikus irodalom körébe utaljuk. (Szemben az utószót író Nádas Péterrel, magam semmiképpen sem tartom Pályit misztikus szerzőnek. Ahhoz hiányzik belőle a valódi vallásos révület.) Mert mind az olvasó, mind az énelbeszélő meglehetősen tanácstalanok a tekintetben, hogy a fikción belül mi is tekinthető valóságosnak az események közül. Az utolsó szöveg főhősének önkomentárja a többi alak valóságérzékeléséről is elmondható: „Előbb-utóbb elveszítem az események folyamatoságát. Ez a félelem az első gondolatom. Pedig görcsösen ragaszkodom az emlékezetemhez.” (203. o.) Senki sem tudja eldönteni, legfeljebb valószínűsíteni, mikor álmodunk, mikor vagyunk ébren, mi látomás, mi nem, az időhatárok elmosódnak, a múlt egyenlő erejűnek bizonyul a jelennek. Mi több, Havas Ármin magánbeszédében a jövő is megjelenik, a pap öngyilkossága „utáni” események is ábrázolódnak: a berlini olimpiász, a bevonulás Kassára, a zsidótörvények stb. Az implicit hallgató jelenléte azonban még a legutolsó, legtermészetfelettibbnek látszó szöveget is megóvjá attól, hogy teljesen elmerüljünk a fantasztikum világában. Ebben a tekintetben a kisregény nem fantasztikus, legalábbis nem a klaszszikus, a XIX. századi fantasztikum értelmé-

ben, amely egykor oly izgalmasan konfrontálta a reális és az imaginárius világát. Döntő jelentőségű tanulmányában Todorov egyébként is úgy véli, hogy ennek a fajta fantasztikus irodalomnak immár vége. „A XIX. század a reális és az imaginárius metafizikájában leledzett, és a fantasztikus irodalom nem volt más, mint a pozitívista XIX. század rossz lelkiismerete. De ma már nem hiszünk a változatlan külső realitásban, és éppoly kevésbé abban az irodalomban, mely ennek a realitásnak átírata lenne. A szavak nyerték el azt az autonómiát, melyet a dolgok immár elvesztettek.” Továbbá: „Maga a fantasztikus irodalom, mely lapról lapra visszajára fordította a lingvisztikai kategóriákat, ezáltal halálos döfést kapott; de ebből a halálból, ebből az öngyilkosságból új irodalom született.” Úgy vélem, hogy az implicit hallgató is az egyik új poétikai kategóriája ennek a fejlődésnek. A XIX. századi, klasszikus egyes szám első személyű fantasztikus narrációban többnyire nincs ilyen hallgató, mint láttuk az explicit hallgató bele van komponálva a szövegbe. Az autonóm szavak világában ez már nem feltétlenül szükséges: minden irodalommal vált. Az újabb fantasztikus irodalom axiómákból indul ki, nem pedig tényekből. Axióma, hogy Gregor Samsa bogárrá változott, ugyanilyen további bizonyításra nem szoruló tény, hogy Havas Ármin öngyilkossága után kezdi monológját. Az implicit hallgató valószínűsíti monológját, nyilvánvaló ugyanis, hogy „siron túli” monológja szerelmének, Lieber Viktóriának szól. Mintegy az öngyilkosság előtti pillanatban hangzik fel, előre átélve a jövőt, egy közös élet lehetőségét, amiből azonban nem lesz, nem lehet semmi. Szinte elmondja a színésznőnek és ezzel egyidejűleg az olvasónak, hogy mi lesz, minek kellene lenni, ha nem vetné le magát a toronyból. A pap élete csak az öngyilkosság felé nyitott, oda vezet minden út, vagy másképpen értelmezve: élete be van zárva két öngyilkosság közé. Ezért történik meg „kétszer” a szövegben. Először, mintegy valóságosan az elbeszélés legelején, és a legvégén, másodszor is, mint egy másik, gondolatban végigjárt életútnak az elsővel azonos summája. És annak a Havas Ármin által többször idézett bibliai gondolatnak az igazolásaként, hogy az élethez a halálon át vezet az út. Maday Veronika implicit hallgatója az a „szép fiú”, aki leszólitotta egykor a

Fóti úton. Élete legszebb, legköltoőbb emléke ez, akár Molly Bloomnak az a fiú, aki először csókolta meg a mőrok falánál. A szép fiú odaül a haldokló asszony ágyához, végighallgatja gyötrelmes konfesszióját. Képzelt és földi kín, vágyalom és látomás, mocskok és szépségvágy egybesimul, kibékül a fiú egykori szerelmes tekintetében. Csak a MÁSUTT főhősnőjét nem várja földi béke monológja végén. Neki ugyanis itt a földön nincs hallgatója; magánbeszéde „ő szent felségének”, Krisztusnak szól. Az ő megnyugvása isteni természetű, itt a földön már nem gyötri kétely: „Ami megtörtént, belém van vésve, akár az indiánok ősi ékírása a kőbe. Megmarad, amíg a lélek él. Kérdezhetném, hogy mi a maradandóbb: a kő vagy a lélek? De meghagyom a fiataloknak e tépelődést. Én már nem kételkedem. Nincs rá szükségem többé.” (202. o.) A másik két szöveg, mint ha arra szavazna, hogy mégis a lélek a maradandóbb. „Szétlocsan a fejem a kővön. A lélek azonban tovább él, s ha kedve tartja, gúnyt űzhet a legszentebb dolgokból is” – mondja az öngyilkos pap. (204. o.) A haldokló öregasszony pedig így végzi beszédét: „Az a legfurcsább, hogy fölöslegessé vált a testem. Vagyis én magam fölösleges lettem. És mégis élek. Hogy van ez, hogy élek? Veszem a levegőt, emelkedik a mellkasom, a macskám matat a szekrényben. Úgy látszik, közben bemászott a lyukon, amit az ajtóban vájtam neki. Hallgatom a motozást, megnyugsom, a boldogság szétárad a tagjaiban, egészen elbágyadok. Hamarosan itt az álom, nem sok kell és lecsukódik a szempillám, alszom, igen, alszom.” (154. o.) Minden mocskon, öngyilkosságon, förtelen, csalatáson át ez a beletörődő, boldog elalvás, boldog halál a hús trilógiájának legvégző kicsengése.

Elgondolkodtató, hogy Pályi András végtelenül vakmerő, elszánt és megdöbbentően szélsőséges, halálközeli, metafizikus távlatú, átszellemült teljesítménye nem került bele az újabb magyar irodalom kánonjába. Első megjelenésekor nem keltett különösebb felűnést, Balassa Péter és Nádas Péter kommentárjai nem tudták elérni az áttörést. Az új kánon mindenekelőtt az iróniát, a frivolitást, a nyelvkritikát, több nyelvjáték egyidejű bonyolítását, a mellérendelést, az értékközömbösséget részesíti előnyben, mindazt, ami Pályi irodalmától meglehetősen távol áll. Túl „véres”, túl „régies”, túlságosan is embe-

ri művészet ez. Triptichonja középpontjában a szentté váló ember néz szembe velünk, balra fetreng a megalázott kreatúra, jobbra az öngyilkos zuhanásában lázadó pap. Mind nagyon-nagyon merő hús.

Bán Zoltán András

A TÁVCSŐ MŰVÉSZE

Bodor Ádám: *Sinistra körzet*
Magvető, 1992. 158 oldal, 130 Ft

1. Bodor Ádám könyvének, a SINISTRA KÖRZET-nek már az alcíme is, EGY REGÉNY FEJEZETE, megzavarja az olvasót. Regény ugyanis egész, fejezet pedig részt jelent. Az alcím viszont éppen ezt az ellentmondást akarja feloldani. Hiszen nem egy regény különböző részleteit, nem egy majdan befejezendő írás elemeit tartalmazza a könyv. A fejezetek éppen így és csak így alkotnak egységes egészet. Az alcím nem is műfajt jelöl meg, hanem inkább eligazítás, ha ugyan nem használati utasítás.

Aki viszont elsiklik az alcím fölött, és alámerül a szöveg sodrásában, az később mégis meg fog torpanni. Mert a regény úgy akasztja el az olvasást, ahogy a nyugodt folyó sodrása ágaknak és gyökereknek viszi az úszó fát. Az olvasó újra meg újra beleütközik valamibe, ami meghökkenti. Mint például a nevek. Furcsák ezek, és a rendjük is eltér a magyar nyelvtől. Mindenik hihető: külön-külön, de ahogy egymás után sorjázva felbukkannak, hamar kiderül, hogy együtt mind valószínűtlenek. A névrend megfelel a román szokásnak, mégsem erre, hanem valamilyen hivatalos formára gondol az ember. Különösen, hogy a történezből azt is megtudja, mindenik a besorolás, a körzet rendjéhez való idomítottság bélyege.

Akár erre, akár más hasonlóra figyelne fel az olvasó, mindenképpen gondolhat arra is, hogy csak a mai rendhagyó regények egy újabb változata került a kezébe. Ezt a vélelményt még tovább erősítheti az első fejezet jellege. Hiszen annak első része mindjárt *in*

medias res vezet, a második pedig megadja a történet végét is.

Csakhogy ez a bizonyos *res*, amibe a mesélő így bevezet, nem annyira a történet maga, mint a körzet életvilága. Vagyis az, ami a történetek során nem mint folyamat, hanem inkább mint állapot bontakozik ki. A másik fejezetrészben viszont Andrej eleve azokat az eseményeket mondja el, amelyek végső változata egyszerre fogja az ő történetét és a regényt magát lezárni. Ez az ismétlés pedig egyáltalán nem esetleges, és nem is játék az idővel.

Mert a változatoknak helyük szerint más és más a közvetlen értelmük. Együttvéve pedig az a szerepük, hogy a mesélés ideje és a történesek ideje egyaránt elveszítse jelentőségét. Ami azért fontos, mert a regény menetét Andrej Bodor mesélése bontakoztatja ki történetről történetre, mégpedig úgy, hogy ezekből sem külön-külön, sem együttvéve nem alakul ki a körzet története. A körzetnek ugyanis nincs története. Változások vannak, nem is kicsik, de ezekre inkább csak utalásokból lehet következtetni. A Liga bányász-sisakosai által okozott bolydulást is csak sejteni, a következményeket pedig legfeljebb kitalálni lehet. Még a parancsnokkisasszony rejtélyes halálával záruló általánosabb bomlást is csak hasonló módon lehet feltételezni.

Az utolsó eseménysor mindkét változata abban mindenesetre azonos értelmet kínál, hogy bármi változást is hoztak volna a bolydulások, a körzet világának rendje átalakulhatott, de nem szűnt meg abban, ami az emberek életét közvetlenül szabályozza és alakítja. Végül is Andrejt visszalátogatásakor azért kergetik ki a körzetből, mert kiment a szállásáról, amit, akárcsak első belépése alkalmából, ekkor is tilos elhagynia.

Erdélyben, Caragiale-től ihletve, néha mondják is: „*Ha forradalom, legyen forradalom, de akkor ne változzon meg semmi.*”

Persze ez a közös értelem csak a regény végén tárulhat fel. Az első fejezetbeli változat ugyanis nem annyira a történetbe, mint inkább az elbeszélés módjába vezet be. Hiszen az olvasó általa a visszatekintő szemléletmód mindent egybefogó múlt idejében rendezkedik be. Méghozzá úgy, hogy ha egyáltalán azonosul valakivel, akkor az nem a körzetben tébláboló, hanem az abból kiszabadult és az

ottaniakról mesélő Andrej lesz. Amivel az olvasó végeredményben nem a mesélő Andrej Bodort, hanem az író Bodor Ádámot fogja – észrevétlenül – követni.

2. Bodor regénye a következő mondattal kezdődik: „Két héttel azelőtt, hogy meghalt, Borcan ezredes magával vitt terepszemlére a dobrini erdőkerület egyik kopár magaslatára.” (5. o.) Ezen a szemlén Andrej, akárcsak a körzet parancsnoka, a természetet figyeli. Ettől kezdve úgy kísérik végig a regényt a természeti képek, ahogy a zenedarabokhoz járul a *basso continuo*. Két másik szövegrész pedig olyan, mint ha ennek az állandó kíséretnek az alaphangjait ütné meg: Borcan ezredes a szemle során, külön az ő számára kialakított pihenőhelyen, „hajadonfőtt, szélben lobogó hajjal, rezgő fülcimpákkal órákon át meredt távcsövével a keleti látóhatárra”. (5. o.) Majd pedig: „hazatérőben végigbaktatott valamelyik hegyhátán, s... magába szívtta a rezervátum bódító csendjét, a völgyek mélyéről áradó patakzúgást” (uo.).

Az ember felületességében hajlik arra, hogy a regényekben előforduló természetleírásokat tölteléknek vagy pusztá háttérfestészetnek tekintse. A természet jelenléte azonban nemcsak a festészetben, az irodalomban sem esetleges. Különösen, hogy ami minden művészetben fontos lehet, az nem is maga a természet megjelenítése, hanem az azt meghatározó szemlélet. Ahogy azt legvilágosabban a festészetből lehet megérteni.

Leonardo SZIKLÁS MADONNÁ-jának két változatát, a louvre-belit és a londoni National Gallery-belit éppen a természeti háttér által sugallt szellem különbözteti meg egymástól. Ezért nyitottabb és szelidebb a párizsi kép, melankolikusabb és gondterheltebb a londoni: mintha az egyik a Passió szellemét, a másik a feltámadáshoz fűződő megváltást idézné meg. Lorenzetti viszont a sienai, Palazzo Pubblico-beli ALLEGORIA DEL BUON GOVERNO freskójára valóságos, mindennapi toszkán tájat festett. Olyat, amelyet az emberek figyelő gonddal termővé tettek: hogy mindenki életét és sokak jólétét biztosíthassa. Ebben az embertől megművelt kezes tájban a reneszánsz városállam polgárának szemlélete elevenedik tehát meg.

A természet festészetben történő megjelenítéséről sokkal könnyebb véleményt alkotni,

mint az irodalombeliről. De nem azért, mert a festményt érzéki módon és ennyiben közvetlenül, az irodalmi alkotást viszont szellemi módon, azaz közvetve látjuk. Hanem azért, mert amíg a festmény egészét egyszerre fogadjuk be, az irodalmi művet csak fokozatosan, részletről részletre követve tudjuk megéleveníteni. A fokozatos kibontakozás során viszont sokkal könnyebb megérteni, hogy milyen szemléletmód határozta meg a természet jelenlétét egy-egy műben.

Bodor Ádám regényénél különös módon az nehezíti a megértést, hogy a természet a szövegben mindig csak feloldva és kis részletekben jelenik meg. Mintha sehol és semmikor nem létezne összefüggő valóságként. Pedig a regény éppen egy természeti szemlével kezdődik, és Andrej Bodor történetének elmondását is egy természeti látvány indítja. Azt a tájat írja le, amely őt a körzetbe érkezésekor fogadta. Csakhogy itt nem valóságos tájról olvashatunk, hanem különös helymeghatározást kapunk: „a fenyves fekete gallérja fölött villóztak a Pop Ivan és a Dobrin jeges tornyai” (17. o.). A pontos utalás mégsem jelöl valóságos földrajzi helyet. Az Erdős Kárpátok főcsúcsának, a Pop Ivannak nincsenek tornyai, és nem lejtőin húzódik az ukrán határ. A hegy jóval beljebb, már Kárpátalján van. Dobrin pedig több is létezik Erdély-szerte, csak éppen másfelé. A Sinistra-medence tehát képzelet szülte táj és hely. Bodor Ádám nem egy létező természetet ír le, hanem azt ugyanúgy megteremti, mint a képzeletbeli körzetet, amely az események kerete.

A Pop Ivanra való hivatkozásnak mégis van földrajzi értéke, amennyiben Románia egyik legelhagyottabb részének ember nem járta rengetegére utal, olyan vidékre, ahol a Sinistra körzet akár valóban létezhetett volna.

A természet megjelenítése különben nem is áll össze egészét adó tájképben. Bodor Ádám inkább részleges képek folyamatos szálaival szövi át a regényt. Úgy, hogy a szöveg alaptónusát végül is részletnyi képek sokasága és ezek változatos folyamatossága alakítja ki. Azáltal, hogy a részleges látványszilánkok, amelyeknek egyszeri érzéki szerepük van, végül filigrán szálak szövedékeként ivódnak bele a képzeletbe.

Ennek a mindig érzékelhető változatoságnak a jellege és jelentősége sehol sem mu-

tatkozik olyan – szinte mérhető – tisztaságban, mint az első fejezetben előrevett és az utolsóban megismételt tájleírás változatai közötti különbségekben. Aki észreveszi, hogy az első változat gazdagabb, mint a második, arra is könnyen rájön, hogy nem esetlegesen és nem egyszerűsítés okából, hanem a két szöveg elhelyezése miatt van ez így. Az első a regény általános hangulatába kell bevezessen, ugyanakkor mintegy beköti az olvasó lelkébe a természet jelenlétét is. Másrészt az, ami a regény elején alapot vet meg, de a végén fölösleges vagy zavaró lenne, az a befjező változattól ki is marad.

A különbségek közül mindenesetre igen tanulságos az, ahogy a záróváltozatban megjelenő mondatrész: „*keleten hatalmas, narancsvörös felhő*” (155. o.) kezdeti megfelelője hangzik: „*Késő délutánra járt, a keleti égbolton a bánat felhője, hatalmas narancsvörös gomolyag világított.*” (14. o.) A szikáran szűkszavú befjező változatnál nemcsak árnyaltabb és finomabb a nyitószöveg, hanem olyan jelzőt is tartalmaz, amely érzelmre utalván különbözik attól, ahogy a természeti képek hatásköre a regényben mindenütt a látvány érzéki árnyalataira korlátozódik.

Ezzel azonban csak egy további szinttel egészül ki a látványok érzéki valósága. Bodor Ádám olyan jelzőket is használ, amelyek a látvány érzéki valóságát más közvetlenül érzéki hatásokkal is gazdagítják. A befjező szövegváltozat egy mondatrészének: „*...Severin Spiridon tanyáját nem találtam, helyüket csak találgatni lehetett, néhány esőtől, hótól áztatott, sötétkék üszkös halomban*” (155. o.) ugyanis az első fejezetben a következő felel meg: „*...gondoltam, megnézem, hogyan irul-virul a kakukkfűves réteken egykori kedvesem, Elvira Spiridon, aki férjével, Severin Spiridonnal egy boronaházban lakott a tetőn, egy út menti tisztáson*”. (14. o.) Az egyszerűbb gazdagodást hozó jelzőket olyanok is kiegészítik itt, amelyek kivezetnek a színek és formák világából. A kakukkfű nem annyira színével és alakjával hat, mint ahogy tenné a szegfű. Egy fűszernövény illatának más az értelme, mint a rózsáénak. A kakukkfű pedig a sülték melegét és az ízek finom gazdagságát juttatja eszünkbe. A *kakukkfűves rét* képze ezért különösen sokrétű érzéki valóságot elevenít meg.

Ezeket és más hasonló finom különbségekben általában nem akad meg az ember szemé. Csak második olvasáskor vagy visszagondolva és elgondolkodva figyel fel rájuk. Észrevétlenül hatnak a lélekre. Bodor Ádám regényében azáltal, hogy a szöveg árnyalt egyszerűsége magával sodor.

Az olvasót hálójukba fonják az egyszerűségben sorjázó mondatok, úgy, hogy a természet folyamatos jelenvalósága végül egységes szövetbe rendeződik. A rövid képek teljesen belesimulnak a mindig hűvös, mindig pontos mondatokba. Szinte feloldódva illeszkednek a cselekvések, a párbeszédek és leírások közé, amelyekből az olvasásban egyáltalán nem válnak külön. A váltakozó jellegű mondattartalmakat általában sem lehet egymástól világosan elválasztani. Így a regény – az abbéli mesélés – nyelvi folyamata olyan egységesen göngyölödik le, hogy alig lehet a részletek váltakozásainak alakulását észrevenni.

A természeti képek úgy simulnak bele a mesélésbe, mintha nem is volna önálló létük. Mind más és más jellegű részletekből buggyannak ki, hogy megint más jellegű részletekbe torkolljanak. Ezt ugyanúgy nem veszi észre az olvasó, ahogy azzal sem törődik sokat, ha egy szokványos regényben meditációk vagy érzelmek elemzései kötik össze a párbeszédek és cselekvések szakaszait. És ahogy ez utóbbiak esetében csak kényelmeség, előítélet vagy az egység megtörése okán lehet elsőbbséget feltételezni, úgy a SINISTRA KÖRZET-ben sem volna jogos vagy akár csak indokolt, ha a természet jelenlétét másodlagosnak hinnénk.

A regény stílusa azért ilyen egységes, és azért tud egységet teremteni, mert az egyenletesen kiérlelt mondatok másképpen szikárok és tiszták aszerint, hogy miről szólnak. Az érzések és gondolatok fogalmai, a cselekvések igéi és jelzői olyan egyszerűséggel rendeződnek mondatokba, hogy a leírást, a beszámoló jellegű elmondást pusztá és szenvtelen tényközlésnek lehet felfogni. Egy rét, erdőszél, patak vagy bokor leírását viszont a részletek változatos vagy éppen váltakozó árnyalatai teszik elevenné. Hol egyszerűség, hol pedig sokrétűség viszi előre a szöveget. A természeti képek érzéki jelenléte annyira folyamatos, hogy az olvasó lelkében csírázó való-

ságérzést észrevétlenül is ezek alakítják ki a leghatékonyabban.

A stílus egységét mindenestre különböző látásmódok összekapcsolódása vagy inkább összefonódása teremti meg. Az egyik az, amely szerint Bodor Ádám élénk teríti a természetet. Szemléletmód ez, amely a lélek mélyén él, és amelyben nagyon régi, közös emberi magatartás hat. Olyan régi, hogy bárki más el tudná ugyan sajátítani, de csak annál válhat a lélek természetévé, aki beleszületett.

Aki manapság járja az erdőt, aligha tud a vonuló társaságok zenebonáitól megmenekülni. Régen sem kirándultak kevesebben, mégsem zengett tőlük a világ. Sokan mentek vasárnaponként a közeli dombokra, völgyekbe, és sokan jártak figyelve erdőt és rétet. Nézték és láttak, füleltek és hallottak. Öröm volt őzet látni az erdőn, medvét a havason. Vidította a lelket ősszel a harkály munkája, tavasszal a cinke fűrészelése. És jobb érzés volt meglátni az első kankalint vagy kikericsét, mint sokszor halmozni belőlük. Jó volt délidőben tüzet rakni a forrásnál, zsványpecsenyét sütni a tisztáson. Akinek arra volt kedve, hazafelé menet a város határán, az erdőszéli menedékházban megivott egy *Stehbiert* vagy egy hosszúlűpést.

Hozzá tartozott ez a városi léthez, a jó polgárember életéhez. Közép-Európában, Németországtól Erdély keleti csücskéig igencsak sokan voltak, akik így teremtettek lelkükben egyensúlyt a hétköznapi és a szabadnapok, a serénység és a békesség között.

Mert a természet varázsában való figyelő alámerülés erőt adott. Hogy a lélekben le tudjon ülepedni a zavar, fel tudjon oldódni a feszültség. Ahogy lassan megbékélt az a löcsei polgár, aki leánya halálakor a Rehberg alatti méhesben rejtőzött el napokra, vagy az a kolozsvári legényke, aki egyedül ment ki a Dregán-völgy fenyveseibe, a vízesésekhez, ahányszor nehéz volt a szíve. Ott magukba szívták a fenyvesek susogását, a bükkerdők „bódító csendjét, a völgyek mélyéről áradó *patakzúgást*”.

Ez a csend, a vizeknek ez a csobogása, a természetnek ez az átölelő gazdagsága könnyűvé teszi a mindennapi tülekedések világát, segít a szorongattatások elviselésében, gyógyítja a lélek sebeit.

Bodor Ádám írásában is mintha a termé-

szet békét és nyugalmat adó jelenléte tenné lehetővé, hogy borzalmas és embertelen események emlékké váljanak és összeolvadjanak a bánat felhőjének narancsvörös gomolygásában. Sőt a természetnek folyamatosan jelen kell lennie, állandóan meg kell újulnia, hogy el lehessen mesélni a fejezetről fejezetre halmozódó rémségeket. Mert az sem elég, hogy az emlékezés már szétterítette a görcsök csomóit. Folyton védekezni kell, hogy az érzelmek ne forrósodjanak fel, hogy összeolvadásuk ne válhasson pusztító lávafolyammá.

Ez a kiegyensúlyozó erő azért tud hatni, mert a természet nem háttér vagy keret, hanem állandóan jelen lévő, összekötő valóság. Ez vezet ki mindenhonnan, és ez vezet be mindenhova. Megjelenése mindig körülhatárolt: önmagában is meg azáltal is, ami előtte és utána van. Bodor Ádám annyit és úgy látat meg velünk, amennyit egy erdőszéli ház előtt ülő ember távcsövén keresztül láthat. Szabad szemmel az egész rétet átfogja a tekintet, a színek pedig egyetlen gazdag színyeggé egyesülnek, amelyben nem vesszük észre sem a virágok formáit, sem a színek árnyalatát. Szabad szemmel minden harangvirág kék. Távcsövön át a rétek, erdőszélek, bokrok minden alakja és színárnyalata fontos. És annyira közeli lesz a fenyők közül kibukkanó őz, hogy akár meg is lehetne szólítani. Így történhet ez bármikor Kolozsvár fölött, a Dobrin gerincén, Beszterce táján, a Kuhhorn oldalában vagy egy tiroli erdőszélén Merán környékén.

Ilyen a Bodor Ádám által regényében életre keltett természet is. Ezért és így lesz minden egyes kinagyított és közel hozott részlet összes rezzenése és módosulása fontos. Mintha már csak ezeknek volna jelentőségük. És a természet kibomló képzeletbeli világának szinte elevenebb a jelenléte, mint a szabad szemmel látható valóságosnak. Hiszen ezt a természetet nemcsak befogadjuk, hanem mi magunk rakjuk minden gazdagságával együtt a lelkünk mélyén össze.

3. Bodor Ádám regényében van elbeszélő, aki egyben főhős, és az ő története gomolyodik le úgy, hogy annak lezárulásával véget ér a regény is. Csakhogy a történet nem történet, a cselekmény nem cselekmény, és a főhős egyiknek sem *actora*.

Andrej, mint elmeséli, azért ment a körzetbe, hogy fogadott fiát megtalálja és kimentse. Meg is találja, és amikor Béla Bundasian nem akar vele menni, vége a történetnek, a regény akár be is fejeződhet.

De abból, amit Andrej elmesél, az is kiderül, hogy semmi sem az ő tettei által történik. Sőt a saját szándékai és a történetek között sincsen semmi kapcsolat. Már a cselekményt indító második fejezet is ezt teszi világossá. Amikor Andrej megérkezik a körzetbe, rögtön elmagyarázzák neki, hogy csak a parancsnok, Borcan ezredes fogadhatja be. Ha kedve lesz hozzá, és akkor, amikor akarja. Addig várnia kell. Bármit szeretne is, nem tehet semmit. Még a házból sem szabad kilépnie. „Itt minden a hegyivadászoké”, mondja Nikifor Tescovina. És azt is, hogy „Ők gondoskodnak itt a népről”. (19. o.) A gondoskodás pedig mindenre kiterjed. Legjobb, ha még a nevét is elfelejti. És ne mondjon senkinek semmit, se önmagáról, se szándékairól. Helyesebben mondhat, amit akar, csak ne az igazat. Iratairól pedig jelentse ki: elvesztek.

Amikor Borcan ezredes végül befogadja, nevet is ad neki. Senki sem tudhatja, még az olvasó sem, hogy kicsoda az az Andrej Bodor, akinek a létét semmi más nem bizonyítja, mint a nyakában lógó dögcédula.

A körzetben ugyanis senkinek nem lehet személyisége. Még a feletteseknek sincs. Borcan ezredes halála után az új parancsnok, Coca Mavrodin, később maga is „talányos módon végezte” létét: „Ültében elaludt az erdőn”, és „a ráarakódó jégcseppek üvegébe fagyott”, végül pedig az olvadozó jégtuskó helyén „csak egy ázott, bogárszagú, ezredesi csillagokkal teletűzdelt rongykupac maradt”. (43. o.)

Andrej annyira nem egyén, hogy alig vannak és alig is lehetnek olyan cselekedetei, amelyeket valóban az övének nevezhetnénk. Igaz, eljut fogadott fiához, de egyáltalán nem saját akaratából, hanem azért, akkor és úgy, ahogy az ezredeskisasszony akarja. Fogadott fia pedig még közeledését is elutasítja, és a körzetet olyannyira nem akarja elhagyni, hogy amikor a parancsnok elküldi, inkább felgújíja magát.

Andrej nemcsak semmit sem tehet meg, amit akarna, de mindent megtesz, amit tőle akarnak. Mintha nem is Andrej, hanem az ezredeskisasszony cselekedne általa. Így segít

emberek megölésében, így falazza be a barlangba az odabújt menekülőt.

Sinistrában senkinek sincs se szándéka, se akarata. Mindenki csak a körzet rendszere cselekszik. Még akkor is, amikor élni próbál benne, mert azt is csak annak rendje és módja szerint teheti. Így él Andrej azzal az Elvirával együtt, akit Coca Mavrodin rendel mellé társnak, akkor is, ha előtte Aranka Westinnel szőtt vágyai szerint szerelmi viszonyt.

Bele kell nyugodni tehát: a regény leginkább abban az értelemben alakul a cselekmény szerint, hogy a minden és mindenki fölött uralkodó rendszer az igazi cselekvő. Hiszen az emberekkel még saját tetteik is csak megtörténnek.

És mégis mindezt természetesnek érzi az ember. De nem is lehet másképpen. Mindekelőtt azért, mert a cselekedetek és történetek képzeletbeliek és ugyanakkor valóságosak. Mindig tudjuk, hogy képzelt világban járunk, és tisztán érezzük azt is, hogy minden valóságos. Minden eseménynek éppen úgy van teljes erejű hitele, hogy tudjuk, semmi sem lehet valóságos. Különbösen is: semmi sem tud olyan valóságos lenni, mint amilyenek képzelt személyek és történetek lehetnek. Ha másért nem, akkor azért, mert hiszen a valóságról is képzeletünkkel alkotunk képet. De ez mindig olyan kusza és gyakran olyan ellentmondásos, mint maga az élet. Csak az tud koherens is lenni, amit a képzelet teremt.

A képzelet és a valóság játékaik mindig sokkal mélyebbek, mint azt gondolnánk. Minden mögött van valami más is. Amit elsőre talán észre sem veszünk, amit talán csak megérzünk. Valami, amit viszont előbb-utóbb könnyen meg tudunk érteni.

Ilyen értelemben válhat emblematikussá a Bodor név is. Elég ugyanis arra gondolni, ahogy Bodor Ádám maga elé állítja Andrej Bodort, hogy közvetítsen közte és az olvasó között. És akkor Bodor, mint Ádám, valóságos és mint Andrej, képzeletbeli személy egyszerre. Még azáltal is, hogy Andrejt megtegmentve, Ádám önmagát valósítja meg.

Hasonlóan egybeolvadó kettősség valósul meg abban is, ahogy Andrej nemcsak azt meséli el, ami történt vele, amit tett és amit másoktól tudhat, hanem azt is, amit sehogy se

tudhatott. Aztán Andrej a vele megtörtént eseményeket úgy mondja el a jelenben, mint-ha a múltban történtek volna, a múltbelieket meg úgy, mintha a jelenben történnének. Az elbeszélésben a múlt egyszerre (megtörtént-ként) mint valóság és (emlékként) mint képzelet jelenik meg, és ez a kettő együtt, az olvasásban eggyé válva lesz végül hiteles.

Ennél a közel hozásnál azonban fontosabb a fordítottja. Az, hogy a múlt valóságos eseményeit az emlékezés újra elképzelve eleveníti fel. Ez pedig kétszeres távolságot teremt. Egyszer a múlt és a jelen közötti idő által, másodszor a képzelet és a valóságos élmény közötti különbség által. Az egyik külső, a másik belső, és így a távolság meg is határozza a formát. Vagyis az elmesélés módját, amelyet az olvasó magába fogad, és saját élményként bontakoztat ki. Ebben az élményben ő maga is azt a kettősséget egyesíti, amely az elbeszélés mögött él. Tehát egyszerre képezi újra, immár saját képzeletének harmadik távolságteremtő valóságában, a művet magát éltető, kétféle távolságteremtés egységét. Az olvasásnak ezt a lelki magatartását eleve kikerülhetlenné teszi a befejező fejezet előrevett változata által adott indítás a SINISTRA KÖRZET első fejezetében. Amikor Andrej elmeséli, hogy a körzetbe való visszalátogatása során régi helyeket keresett meg, felidéz egy képet, amely az egész elbeszélés metaforája lehetne. *„Előttem, a tisztáson kanyarogva jégből vagy, ki tudja, talán üvegéből való kettős csik ragyogott a felhő visszfényében. Az izzó tavaszi fűvön saját sítalpaim egykori nyomai kanyarogtak el, tova az erdő homályába, odatapadtak a földhöz, megmaradtak a legutolsó télről, amit évekkor korábban pont ott, a hágón töltöttem.”* (14. o.) A régi történetek is úgy kristályosodnak ki és sorjáznak a lélekben, ahogy az ősvények sokat taposott hava válik jéggé.

Mert az emlékezésnek is megvannak a törvényei, csak ezek felett nem az elme logikája uralkodik. Az emlékek minden válogatása és minden sorjáztása a lélek kénye és kedve szerint történik. Semmi sem esetleges, és semmi sem szükségszerű. A léleknek sokféle törvénye lehet: vannak, amelyek egyéniek, és vannak, amelyek akár közösek is lehetnek. Csak kizárólagosak nincsenek. Ezért nőhet művészetté az emlékek világa, és ezért öltheti magára a művészet az emlékezet orcáját.

Bármilyen lenne is a törvény, amely egy alkotásban megvalósul, azt sose lehet meghatározni, de mindig meg lehet érezve érteni. Ezt az értést pedig szavakba lehet foglalni. Igaz, nem szó szerint, hanem többnyire csak képletesen. Vagy más közvetett és közvetítő módokon. Mint Bodor Ádámét metaforákkal. Amelyek közül mindenik más és más felismerést, esetleg éppen megértését igyekszik megközelíteni.

Ilyen lehet a távcső metaforája is. Nemcsak azért, mert távcsövön át mindig olyan részleteket látni, mint amilyenek a regény fejezetei, és nemcsak azért, mert a természeti részleteket még kisebb körökbe foglalva és felnagyítva lehet közel hozni. Ennyi ugyanis egyoldalú volna, és ez csak hasonlatra lenne elég. A hasonlatból akkor lesz metafora, ha arra gondolunk, hogy a cselekvéseket és eseményeket kínáló kivágások is olyanok, mint-ha távcsövön át látnánk őket. De ezekhez nem úgy kellene a képzeletbeli távcsövön átnézni, mint a természet képeinél, hanem fordítva. Ekkor ugyanis minden, amit átfog a tekintet, kisebbnek fog látszani, mint amilyen szabad szemmel. És távolabbinak is fog minden tűnni. Ahhoz hasonlóan, ahogy Andrej, parancs szerint fényképezve, meglátja a határon átjövő Mustafa Mukkermant: *„Belekukkantottam a keresőbe, s a telepíngált kamion, a sofőr, a két szürke gúnár a két dobermannal mindjárt életre kelt kicsiben, a matt üvegen.”* (49. o.)

Andrej olyan szenvtelenséggel mesél cselekvésekről és eseményekről, hogy az olvasóval éppen ilyen távolságból láttatja a kikerekített részleteket.

A távcső, egyfelől nézve át rajta, közel hoz és nagyít, másfelől viszont kicsinyít és távolít. Ez a kettős játék hozhatja közös nevezőre a természeti képek megidézését és a történetek elmondását. Méghozzá úgy, hogy a kétféle képek a hangnem váltása nélkül kapcsolódnak össze.

Továbbá: a kétféle látásmód azért is tud egységes szövegben összeforrni, mert az elbeszélésben nem törnek fel semmiféle érzelmek. Így semmi sem töri meg az érzéki megjelenítés nyugodt folyamatosságát, és Andrej elbeszélése a mondatok egyenletes menete szerint lehet egységes. Mégpedig anélkül, hogy az bárhol és bármiben egyenmű vagy éppen egyhangú lenne.

4. A SINISTRA KÖRZET minden szakaszában Andrej egy-egy történetet mesél el, amelynek kezdete és vége van, és amely nem folytatódik a következő fejezetben. A történetek mégsem záródnak magukba. Összeköti őket az elmesélés ritmusa, az apró utalások sokirányú kapcsolatrendszere, és ami a legfontosabb: hogy mindenik túlmutat önmagán, és bár az, amire mutat, sehol sem nyilvánul meg, sőt meg sem fogalmazódik, ezek a sejtetések mind-mind egy közös pont felé konvergálnak.

Ez a belső kapcsolat semmiképp sem érzelmekből bontakozik ki. Bármennyi szörnyűségről beszélne is Andrej, éppen ezek nem összegeződnek. Belőlük nem nő ki se konkrét, se átfogó értelmezés. Andrej mindent hétköznapi eseményként mesél el, és minden meg is marad annak.

Minden, amit Andrej elmesél, legyen az borzalmas, kegyetlen vagy megalázó, mindenképpen mélységesen rokon egymással. Abban is az, hogy egyszerre lehetséges és valószínűtlen. Ami valószínű, az aligha lehetséges, és megfordítva, ami lehetséges, az aligha valószínű.

A világ, amely kikerekedik, egészében véve annyiban valóságos, amennyiben nem az, vagyis azáltal valóságos, hogy képzeletbelinek tudjuk. Bármit vélünk is a valóság leírásának, minden eleméről rögtön kiderül, hogy nem is lehet az.

Bodor Ádám nyilvánvalóvá is teszi, hogy képzeletbeli világot teremtett. Ennek a teremtett világnak pedig éppen azért van hitele, mert minden pillanatban tudjuk, képzelt valóságról olvasunk. Sőt a regénynek nagyobb valóságértéke van így, mint amit a valóság bármennyire pontos ábrázolása elérhetne. Mert az olvasó nem egyszerűen befogadja és elhiszi azt, amit olvas, hanem az egész regényt is ő maga teremti újra, ahogy tette a természeti részletekkel is. Aki beleéléssel próbálkozna, az nem kelthetné a regényt igazi életre. Mert ahhoz, hogy belső élete bennünk is kibomoljon, kell, hogy mi is mindent kívülről – mintegy távcsővel – nézzünk. Vagyis úgy, mintha a frissen teremtett múltat emlékként idéznénk meg.

Andrej elbeszéléseit végül is úgy olvassuk, ahogy mesét szokás hallgatni. Piroskának és a farkasnak is azért van hitelük, mert tudjuk,

hogy csak képzeletben léteznek, de a mesében valóságos viszonyokra ismerünk rá. A különbség annyi, hogy Bodor Ádám regényében egy megélt rendszer egész világára ismerünk rá.

Ez a ráismerés azért lehetséges, mert a kommunista rendszer mindenkiben emlékké vált, ezáltal elhalványodott, és mégis valóságosan él. Ez az emlék úgy formálódik, hogy mindenki igyekszik minél nagyobb távolságot teremteni a közös múlttól. A rendszerből immár kiszabadulva, igyekszünk külső szempont szerint gondolni rá. Többnyire ilyen külső viszony szerint alakultak át az érzelmek is. Ami azért lehetséges, mert Európának ezen a részén a totalitárius rendszerek kívülről szakadtak – így vagy úgy – mindenki nyakába. Ezért kaphat az emlékezet megkönynyebbülést nyújtó segítséget attól is, hogy Andrej Bodor a SINISTRA KÖRZET világáról mint átutazó idegen mesél. Bodor Ádám már az első fejezetben világossá is teszi, hogy Andrej „ideiglenesen tartózkodó” idegen a körzetben, aki – ahogy később kiderül – a török kamionossal bármikor világgá mehet.

A kommunista korszak emléke persze mindenkiben másként él. Hiszen mindenki a maga módján élte volt meg annak valóságát, és mindenki más érzelmek és értelmezések szerint formálta emlékké élményeit. Volt, aki lassan szakadt el a hittel vállalt rendszertől, és volt, aki kezdettől ellenségesen állt vele szemben. A különbségek az emlékezésben is folytatódnak, ezeket tehát nem is lehet közös nevezőre hozni. Bodor Ádám mégis megteremtette a SINISTRA KÖRZET-tel ezt a közös nevezőt.

Legközvetlenebb oka vagy inkább alapja ennek az, hogy a Bodor Ádám által elképzelt világban semmiféle ideológia, morális magatartás, hit vagy érzelm nem játszik szerepet. Sem abban, ahogy Andrej elmeséli a történeteket, sem azokban a tettekben, amelyekről mesél, semmi sincs, ami ilyen irányba vezetné az olvasót. Mégis vannak olyan leírások is, amelyek érzelmi-értelmi reakciót váltanak ki, sőt irányt is adhatnak.

Mustafa Mukkerman megmotozásának története ezek leglátványosabbika. Megállítja kamionját a határon, hogy titkos küldemény csempészésén kapják rajta. De az ezredskisasszony emberei semmi mással nem to-

rődnek, csak a testi motozással. „Csak úgy kuktakodtak a hús fodrai, redői között, ujjukat reménykedőn, lassan és érzéssel húzták végig a hurkák árkain. Mustafa Mukkerman feneke két pofáját is félrelebbentették, nagy komoran beletekintettek, megríngatták a herezacskóját, benne az álmos galuskákat.” (51. o.) Pedig az lett volna az észszerű, ha mindent alaposan megvizsgálják. Ahogyan viszont nem ésszerű, hogy a körzetparancsnok visszafogott dühvel válaszol kudarcára. És a kereké kihasítására vagy más hasonló megoldásra gondol. „Menjen el tőlünk örökre a kedve.” (54. o.)

Ezt a jelenetet az is megkülönbözteti a többitől, hogy nyíltan feltör benne a mesélésben gyakran lappangó groteszk. Önmagában azonban semmi sem groteszk. A felfogás módja viszont bármit azzá tehet. Andrej úgy meséli el a jelenetet, ahogy azt Mukkerman mulatni nézhette végig: „Amúgy is meg szerettem volna mutatni maguknak a pucámat.” (50. o.)

Amikor groteszknak érzünk egy jelenetet, akkor az egy nagyon is konkrét (gyakran valamilyen felsüléssel összefüggő) és kívülről felfogott viszonyból nő ki. Így ebben a jelenetben megerősödik az, ahogy Andrej mindent kívülről nézve mesél el. Ugyanakkor a groteszk valamennyire megszelídíti a szörnyűségeket. Mind a két hatás azt is segíti, hogy ezeknek a jeleneteknek az elmondása jól belesimulhasson az elbeszélés visszafogott stílusába. Amit az is elősegít, hogy a groteszk érzése nem összegeződik más hasonló érzésekkel. Legfeljebb gondolati, értelmezésbeli általánosítást tesz lehetővé. Ez esetben azt, hogy a cselekvések rendszerbeli értelmetlen né válása könnyebben tudatosulhat, ami aztán a rendszer értelemellenességét segít megérteni.

A kamionos mindenestre azért tud a körzetemberek parancs szerinti serénykedésén és az előre látott kudarcon mulatni, mert ő csak átutazó, előkelő idegen, aki fölött nincs hatalma a körzetnek. Ez a kívülállás jelenik meg abban a gesztusban is, amellyel Mukkerman Andrejnek egy Kindertojást nyom a kezébe.

Van azonban egy másik irány is, amelyben elindulhat a gondolkodás. Ez pedig a rendszer szellemének középpontjába vezet. Ez a szellem Coca Mavrodin dühének a forrása, de ennek felel meg az is, hogy a határon általában sem

szabályok szerint szokás motozni, hanem személyből, parancsra vagy sűgásra.

„A lengyel elvtársak, azt hiszem, szántszándékkal átverték minket” (54. o.), magyarázgatja rendszerhűen az egyik kudarcot vallott motozó, de a parancsnok rögtön elhallgattatja. Ezzel azonban elesik az ideológiának megfelelő értelmezés lehetősége. Helyette viszont annál nyíltabban bukkan ki, hogy a totalitarizmusban bármilyen akció kudarcra személyes sértésnek számít. A rendszer emberei minden sikertelenséget így éltek meg, függetlenül attól, hogy milyen pozícióban lettek legyen. Ez a nyíltság viszont csak akkor érthető, ha számításba vesszük, hogy a kommunista totalitarizmusok idővel – vagyis abban a mértékben, amelyben az ideológia hitből fakadó ereje szertefoszlott – lemeztelenedtek. Vagy legalábbis átlátszóvá vált a testük, láthatóvá tisztultak a fenntartó viszonyok és az azokat éltető, gerincüket és lelküket alkotó közvetlen emberi magatartások. Így tárul fel a regényben Coca Mavrodinnak, a körzet parancsnokának és úrnőjének lelke. Pontosabban az, ami az ő egyetlen személyes valóságát alkotja.

Ez határozta meg az ezredeskisasszony döntését is, amivel a tunguz náthára, a halálos lázt jelző csonttollú madár pusztításainak hírére válaszolt: „Most kihírdették, az idén a téli járvány elmarad, oltásra sem lesz tehát szükség, mindenki térjen békében haza. Miután a felcsereket előcsalogatták a rendelőből, saját kezűleg hordták ki az udvarra a gyógyszeres dobozokat, és az egészet széttaposták.” (81. o.)

Ez a döntés semmiképp sem ésszerű. Önmagában áll, önmagát indokolja, és önmagát alapozza meg. De éppen ezért érvényes. Mert ez felelt meg a rendszernek. Annak ugyanis éppen az önkény volt az igazi mozgatója. A Sinistra völgyében is ez volt minden tett és történet forrása.

Való igaz, hogy a totalitárius rendszerek erejét a vállalt, elfogadott és kikényszerített egyetértésből kiinduló együttműködés adja. És hogy ez az egyetértés valamely hit által fel-fűtött ideológia rendszerre válásában formálódik ki. Ezeknek a hiteknek a szertefoszlása pedig a rendszer alapjait vékonyítja el egészen addig, amíg végül már semmi sem támasztja őket alá. De sokáig tovább él a hit mímelése az ideológia formális érvényesítése

alapján. Ami csak azért lehetséges, mert a totalitarizmus belső gerince mindkettőt maga is fenn tudja tartani, amennyiben az egész társadalmat a totalitárius rendszert alkotó viszonyok szerint tartja össze. Ez a gerinc az önkény mindenre kiterjedő és mindent összefogó hierarchikus uralmi rendszere. Amely akkor is működik, ha a hitek már ellanyhultak, és az ideológia látszattá vált. Teszi ezt a kényszer, a terror, vagyis a félelem általános hatékonysága által. Mert ha a hitek adtak formát, egyetemességet és hatékonyságot annak az általános emberi magatartásnak, amit Étienne de La Boétie a *servitude volontaire* fogalmával jelölt, az önkényuralom által továbbított terror és az általa biztosított félelem hitek nélkül is elég ahhoz, hogy az általánossá szilárdult önkéntes szolgaság biztosítsa a rendszer további létét. Ilyen változás vagy átalakulás következtében formálissá és másodlagossá válhat a rendszer eredeti értelme, mégsem gyengül meg a rendszer totalitárius jellege. Továbbra sem engedi meg senkinek, hogy félrehúzódjon, hogy külső szemléletmód szerint cselekedjék. Csak a vele összhangban lévő gondolkodásmód megnyilvánulásait tűri meg. Így a rendszert csak belülről lehetett megélni.

Ilyen világ képzelt mását teremtette meg Bodor Ádám egy *tour de force* segítségével. Andrej elbeszélése ugyanis kívülről láttatja a rendszerben megélteteket, vagyis azt, ami őt annak idején elzárta ettől a külső látásmódtól. Önmagában véve ezt oldja meg az elbeszélés múlt ideje, mert az emlékekben válik külsővé a szemlélet, ami az élményben még belső volt. Ehhez kapcsolódik egy második feloldás, amire azért van szükség, mert nélküle az olvasás során újjászületne az ellentét. Ez csak azért nem történik meg, mert a regény fejezetei önálló létükkel felbontják a folyamatos elbeszélést, és megakadályozzák, hogy az események egységes sodrású cselekménnyé válva magukba zárják az olvasót. Amely esetben ő is csak belülről élhetné meg a körzet képzelt világát.

Igaz, mindez nemcsak annak nyit utat, hogy a külső látásmódot egyszerű gondolati élmény egészítse ki, hanem annak is, hogy a képzelt világ művészi valóságával ellentétes általánosítások is kibontakozhassanak. Olyanok tehát, amelyek a képzelet sűrűjéből nem

a megtapasztalathoz vezetnek, hanem az elvont értelmezés felé terelik a gondolkodást. Ezt az olvasóban létrejövő alternatívát csak úgy lehet feloldani, csak azáltal lehet megakadályozni, hogy dilemmává fajuljon, ha az olvasói értelmezés korlátot szab magának, vagyis lemond az átfogó általánosításokról, amelyek bármely totalitarizmusra vagy akár csak minden szocialista totalitarizmus összes szakaszára érvényesek lehetnének.

Az emberi élmények és tapasztalatok közvetlen valóságánál maradva ugyanis nemcsak a rokonságok válnak nyilvánvalóvá, hanem a különbségek megértése azt is világossá teszi, hogy a legkülönbözőbb változásokon és összefonódásokon át az emberi viszonyoknak ugyanaz a világa és a magatartásoknak ugyanaz a rendszere él tovább, amelynek segítségével a totalitárius rendszer kialakította volt magát.

A hitleri nemzeti totalitarizmus emberi tartalmát annak általános célja, Európa német uralmú új rendjének kialakítása határozta meg. A zsidók legyilkolása ebben az összefüggésben a tágabb és általánosabb népi-írtás előkészítése volt. A totalitarizmus ehhez kellett hozzászoktassa a német társadalmat. A gazdasági viszonyok konzerválása és a belső változások megakadályozása következtében a nemzetiszocialista lágervilág elkülönített test maradhatott. Így is biztosítani tudta a társadalom egészét átfogó és a rendszer léteéhez szükséges megfélemlítést. Különösen, hogy az átfogó terrort egyben a nemzet tiszta közösséggé tételének abszolutisztikus hite is fűtötte.

A rendszerré általánosított nemzeti erőszakszervezet eszerint szervezett közösségi és állami tömeggyilkosságban teljesíti ki az őt megalapozó terror értelmét. Ez határozza meg a rendszer belső szerkezetét alkotó közös erőszak és az ezt éltető egyéni magatartások jellegét. A sztálinista totalitarizmus is rendszerré általánosított közösségi erőszakszervezet volt, de ennek az erőszaknak más volt az értelme, és így más lett a rendszert éltető közös erőszak, valamint az azt éltető egyéni magatartások jellege.

Ez az erőszakrendszer értelme szerint befelé irányulva akart abszolút és eszményi közösséget létrehozni. Mert ezt a társadalom és a gazdaság egész szerkezetének átalakításával

szerette volna elérni. Ez határozta meg a szovjet lágervilág jellegét és szerepét. Mindezekelőtt azt, hogy a Gulag szervezete többszörösen megalapozó szerepet játszott az egész társadalom mindennapi életének alakulásában. A lágeretek csak mint termelő szervezetek különültek el a társadalomtól, ennyiben viszont az egész sztálini iparosítás egyik, ha ugyan nem a legfontosabb szervezetét alkották. Ennek a nemzetgazdasági szerepnek az alapját a tömeges rabszolgamunka adta. Míhhez viszont a rabszolga-munkaerőt folyamatosan szélesedő mértékben kellett biztosítani. Továbbá a társadalmak egész gazdasági életét az fogta össze és egységesítette, hogy mindenütt, minden munkahelyen az erőszak hozta létre és tartotta fenn a legközvetlenebb viszonyokat. Így aztán olyan összefüggő és egységes erőszakrendszer fogta át szervesen az egész társadalmat, amelynek egyetlen része sem vált igazán külön. Annál kevésbé válhatott külön, hogy az állam abszolútumra és teljességre törő erőszakszervezete az egész lakosság, minden népek átgyúrásán munkálkodott. Ebben a totalitarizmusban a rabság és a szolgaság határozta meg a közös viszonyok és az egyéni magatartások egész világát.

Ez az általános jelleg uralkodott ott is, ahol a lágeretek közvetlen gazdasági szerepe egyáltalán nem vagy csak alig alakult ki. Olyannyira, hogy akkor is biztosítani tudta az általános terrort és félelmet, amikor az ideológia szerepe meggyengült. Az önkény rendszere így egymagában is fenn tudta tartani a szolgaság és rabság általános viszonyait, amelyek szinte önműködően biztosították, hogy az emberek folyamatosan éljék át és tartsák fenn a megalázó viszonyok átfogó kényszerét.

Egész országok éltek továbbra is folyamatosan lágerszerű viszonyvilágban, sokfelé tartották az embereket a kiszolgáltatottság, a nyomorult élet és a megaláztatottság rendszerében. Az erőszakrendszer elvesztette ugyan belső értelmét, de öncélúvá válva tovább létezett, mert a szolgaság egyetemessége minden szinten biztosította a hierarchikus önkény minden formáját, miközben az önkény rendszere az önkéntes szolgaság egyetemes létét tartotta fenn. Ebben a szakaszban nemcsak lehetségessé vált, hogy a nemzeti

ideológia helyettesítse a szociális messianizmusét, hanem ez utóbbinál jobban össze is tudta tartani a rendszert. Mégpedig azáltal, hogy a közösségi agresszivitás csak formálisan irányult kifelé, valójában azonban mindenekelőtt a belső, általános besorolást és elnyomást szolgálta.

És még folytatni lehet a lebomlás folyamatának értelmezését. Mert amikor vége szakad a totalitárius uralomnak, akkor az önkény hierarchiája és az emberek általános szolgasága él erőteljes és igencsak tartós, ugyanakkor új és tisztább, azaz kevésbé ideologizált formákban tovább.

Ha végül minden eszmei, erkölcsi és egyéb, hasonlóan a felszint jellemző körülménytől és szövegtől elvonatkoztatunk, ha a továbbélő magatartások és viszonyok lemezelenített valóságát vesszük figyelembe, akkor arra a világra bukkanunk, amelynek képzeletbeli mását a SINISTRA KÖRZET-ben teremtettem meg Bodor Ádám. Méghozzá úgy, hogy az elbeszélésből még az átalakulások szakaszai is felsejlenek.

5. Ez a felismerés azonban csak lezárhatja a regény megértését. Értelmezni persze sokféleképpen lehet, mindenki úgy fog neki, ahogy azt lelke diktálja, de a megértés Bodor Ádám lelke szerint kellene történni. Vagyis aszerint, ahogy az olvasás során megsejtünk valamit abból, ami az író lelkében feszült.

A regény mindenesetre akkor kezd feltárulni, amikor az olvasó észreveszi, hogy az ezernyi valószínű és mégis lehetetlen, lehetséges és mégis valószínűtlen dolog egy képzeletbeli valóság meséjévé áll össze. Mert minden, amiről Andrej mesél, részleteiben valóságos dolgokat érint. Hiszen léteznek medvék, és léteznek ezredesek és így tovább. Csak éppen nem úgy, ahogy azt Andrej elmeséli. Minden lehet valóságos, minden akár meg is történhetett, és mégis biztos benne az olvasó, hogy semmi sem történhetett meg úgy, ahogy olvassa. A képzeletvilágnak az az értékelése, hogy a részletek lehetnek igazak, de az egész semmiképpen, egyszer csak megfordul. És az olvasó rájön arra, hogy a részletek egyike sem lehet igaz, viszont éppen az egész az, ami igaz. Pontosan ez a felismerés nyitja meg az utat annak a megértéséhez, hogy a Sinistra körzet egy valóságosan léte-

zett világ égi mása. Ami éppen azért lehetséges, mert semmi sincs benne, ami valamilyen földi valóságnak pontosan megfelelné. Csak az önkény rendjével összetartozó emberi magatartások valóságosak. És ebben a felismerésben teljesezhet ki aztán magának a regénynek a megértése.

A megértés folyamata ugyan a képzeletbeli jelleg felismerésével indul meg, hogy az ettől kezdve már folyamatosan formálódó érzések lépésről lépésre kapjanak formát, mindaddig, amíg meg nem állapodnak és arculatot nem kapnak. Ez az arculat azonban végül is homályos marad. Még az érzések leülepedése sem hoz teljes tisztázódást. Mert sok minden bizonytalan és megnevezhetetlen marad. És főleg azért, mert marad olyasmis, amit nem tudunk meghatározni, de amire biztonssággal ismerünk rá mégis.

Ehhez az is hozzájárul, hogy nem ébrednek újra azok az érzések, amelyek a rendszer nyomása alatt kísérték napjainkat. Bizonytalanság, nyugtalanság sejlik fel az emlékek mélyéből. Valami azonban mindig hiányzik a meglevenítő emlékezésből. Akkoriban újra és újra félelmekkel találkoztunk volt. Rövid rettegések, hosszabb félelmek és szinte állandó szorongások fogták be az életet úgy, hogy váltakozásaik csak időlegesen tisztultak nyugalommá. A nyugtalanító várakozástól pedig sose lehetett megszabadulni. Mindez annyi-féle formát ölthetett, ahányféle helyzetben éltek az emberek, és olyanokat, amilyenek az emberek maguk voltak. Csak a bizonytalan fenyegetés volt közös és általános.

A félelmeket pedig nem lehet megidézni. Márpedig annak a világnak éppen a mindent átfogó félelmek sokasága volt a fenntartója. Oly mértékben, hogy enélkül a rendszer nem is foghatott volna át mindenkit, és az önkéntes szolgaság sem tudott volna rendszerré szilárdulni.

Ezeket a félelmeket senki sem tudta elfelejteni. De csak gondolatban lehet őket megidézni. Ha akarjuk. Az viszont nem az akaratától függ, ami a lélek mélyén él tovább. Sok formája és módja van ennek is, de valamelyik mindig eleven marad bennünk. Még akkor is, amikor a folyamatos átalakulások által lehetővé tett kibontakozás már elfedte a régi élmények hatásait. Abban az esetben viszont, ha valamilyen szakítással bújtunk ki a rend-

szert kényszerítő szorításából, ha mondjuk országot változtattunk, akkor e szabadító váltás különös cezúrája szerint gömbölyödhettek össze az érzések. A félelmek és szorongások emléke úgy is átalakulhat, hogy fallá válik. Ódzkodunk visszamenni oda, ahol a rendszer, amelyből kiszakítottuk magunkat, megéltük. Ugyanakkor mindig érezni a visszalátogatás erősödő vágyát. Visszamegyünk, ahogy Bodor Ádám visszaküldi Andrejt. És mi is úgy járunk-kelünk ott, mint ő. Kereshetjük régi kedvesünk házát a kakukkfüves réten, de csak üszkös nyomaira találunk. Vagy ha megtaláljuk a házat, az ő nyomait már csak a temetőben leljük meg. Vagy ha megtaláljuk őt magát, akkor meg a szerelem pernyéjével kell megelégednünk. Köthetünk új barátságokat, találhatunk új szerelemre, de ez is csak a valaha voltak elföldelését segítheti.

Az emlékek azonban így is megmaradnak. Azokkal és a lappangó érzésekkel egyvalamit mindig lehet tenni. Mesévé lehet formálni, hogy a képzelt történetek egybekapcsolódó vonalai úgy kristályosodjanak ki, mint Andrej nyomai a körzet füves rétjeim. Hogy ne tűnjön el nyomtalanul az, ahogy az író maga élte volt meg a rendszer valóságos világát.

Mert amit Bodor Ádám a regény lezárásaként mondat el Andrej Bodorral, az végül is az egész regénynek és ezzel szerzőjének is az igazsága: *„Éjnek évadján a lenyugvó hold csöndjében érkeztem a tetőre, sítalpaím ezüst szalagja most is ott kanyargott tisztásokon át a Kolin-da-erdő búvópatakjai felé. Utoljára még átjárt egy kis jóleső meleg: azért mégsem tűnök el erről a tájról nyomtalanul.”* (158. o.)

Tordai Zádor

ÖREGKORI MESTERESSÉ

Lengyel Balázs: *Két Róma*

Balassi Kiadó, 1995. 188 oldal, 380 Ft

A kötet nagyobbik része rövid cikkek gyűjteménye, dokumentumközlés, interjú, még hozzá négy ciklusban, IRODALMI ARCKÉPEK, EGY S MÁS A MÚLTBÓL, DOKUMENTUMOK,

IRODALMI ÉLETÜNKBŐL címen. Remélhetőleg nem hat tiszteletlenségnek, ha ezekről most nem beszélek. A címadó írás kivételes jelentőségét szeretném hangsúlyozni. A KÉT RÓMA öregkori mesteresszé: megkockáztatom azt az állítást, hogy az író főműve.

A nagyalakú lapokon csak harminc oldal terjedelmű *memoár* eseményekben, alakokban, elménkbe és szívünkbe vésődő csúcspontokban gazdag, s különös módon mégsem keveselljük. A szerencsésen megválasztott-megalált keret teszi lehetővé, hogy ilyen kevés ilyen sok legyen, beleférjen egy élet értelme s az, ami megtörtént benne – minden zsúfoltság nélkül, arányosan.

A KÉT RÓMA alcíme: EMLÉKEZÉS, 1948–1993. Lengyel Balázs kétszer járt Rómában, először harminc-, másodsorban hetvenöt éves korában. Az első tartózkodás feleségével, Nemes Nagy Ágnessel az élet tetőpontja, a kései utazás második feleségével és fiával rezignált epilógus. 1948-ban az író fiatal volt, de nem tapasztalatlan. Túlélte a háborút, két év óta jelentős folyóiratot szerkesztett – az *Újholdat*. A huszonhat éves Nemes Nagy Ágnes első verseskötetére éppen Baumgarten-díjat kapott. Abban a városban vannak, amely a kulturális zárandoklatoknak mindig is legfőbb célpontja volt. S mégsem otthontalanul, elrekesztve a magyar kultúrától, mert annak azokban az években, úgy tetszik, a Római Magyar Akadémia az egyik centruma volt. A Kardos Tibor vezette intézet legendája más emlékezőkben is fel-feltűnedezik. Jellemzésére itt egy névsor Lengyel Balázs tollából: „*Ott volt közöttünk, mint mondtam már, Weöres Sándor, Károlyi Amy, azelőtt Ottlik Géza, majd utána sorban, többnyire hónapokon át Déry Tibor és felesége, Oravecz Paula, Balázs Béla, Kerényi Károly, Lukács György, Pilinszky János, Toldalagi Pál, Nemes Nagy Ágnes, Klaniczay Tibor, Veress Sándor zeneszerző, valamint Hantai Simon és Fiedler Ferenc festők...*” S mint a lapokról kiderül, Fülep Lajos, Ferenczy Noémi, Takács Gyula, Csorba Győző, Szöllősy András és mások. S az intézet nemcsak szálláshelye volt ezeknek a jelentékeny embereknek, hanem együtt is éltek akadémiai és társas életet. Kardos kérésére Kerényi Károly mutatta be vallástörténeti szempontból a Forum Romanumot, a Michelangelo-kutató Tolnay Károly a

Sistinát. Fülep – meglehetősen kinos – nyelvhelyességi szemináriumokat tartott. Kirándultak Szicíliába. Pilinszky elmesélte nekem, hogy egy orvietói közös látogatásból visszatérve Lukácsné biztatására Lukács György ölében ülve érkezett meg a tömött buszon az örök városba. Eleven beszélgetések folytak a nemzedékeken belül és a nemzedékek között, néha ingerült, értetlen viták.

S Nemes Nagy Ágnes szépsége. Valamint a gyanútlanúság, amely sűrű aranyfényt kölcsönzött a római hónapoknak – mit sem sejtve a hazatérés után az országra hamarosan rázáruló lakatról.

Ahogy az Akadémia, a Borromini építette Falconieri-palota tetejéről kilátás nyílik a városra, olyanképpen nyílik kilátás az első Rómából – illetve a másodikból, amely az első felidézi – az egész életre. A szálak ott futnak össze és onnan tartanak szét.

A jó *memoár* két ismerve együtt van ebben az esszében: a jelentős emberek és események megfigyelése és a vallomások. Pilinszky egyéniségét például teljességgel elfőrdte az a banális hiba, hogy lírájának alanyával azonosítva őt magát is valamifajta szenvedő misztikusnak, rosszabb esetben szent embernek, világi szerzetesnek, aszkétának, már-már krisztusi alaknak szokták tekinteni. Igaz, ehhez a költő előadói modora, öltözködése, fényképei, életbeli színészi képességei is hozzájárultak. A nyilvánosság előtt talán most először merül fel Pilinszky karakterének naiv gátlástalansága és önzése, narcisztikus vonásai. Korántsem elfogulatlan szemlélő beszél erről, az érintettségnek legalább három rétege tárható fel. Az első Nemes Nagy Ágnes szintén sok rétegből összetevődő véleményének hatása (az egyik réteg egy meglepően eleven protestáns-katolikus ellentét), a második Lengyel Balázs Nemes Naggyal összefonódó személyes története (Pilinszky egy rosszindulatú és célzatos pletykája hozzájárult házasságuk későbbi felbomlásához), a harmadik a nemzedék kritikusanak csálódása, aki a SZÁLKÁK-kal kezdődő új verseket értékvesztésnek, nyugati mintákhoz való külsőleges idomulásnak tekintette (ezt a véleményt, amelyet Lengyel Balázs nemzedékének több mértékadó tagja oszt, egy következő nemzedék – mint másutt megírtam –

legfőbb nyugtázhatja, felfogni nem képes). A személyes érintettségnek ezek a rétegei azonban, éppen mert bevallottak és nem eltakartak, semmiképpen sem gyengítik Lengyel Balázs Pilinszky-portréját. Inkább az olvasó önálló véleményalkotásának hagy-nak helyet.

A legjelentősebb portré nyilvánvalóan a Nemes Nagy Ágnesé, hiszen ez az esszé leg-
alább annyira róla való megemlékezés, mint amennyire emlékezés. Elfoglaltságról itt persze szó sem lehet, a megfigyelő szemtanú beszámolója és az élettárs vallomása egybeér. Lengyel Balázs többször is eddig ismeretlen – gyönyörű – verseket idéz, s ezek megvilá-
gító, illusztráló szerepénél is jellemzőbb az a tény, hogy a költőnő nyilván nem színvona-
luk, hanem személyességük miatt ítélte kiad-
hatatlannak őket. (Az egész posztumusz fel-
tároló Nemes Nagy-költészet szinte egy má-
sik, elfojtásra ítélt, nem kisebb, de érzelme-
sebb, szubjektívebb, gyengédebb költőt is-
mertet meg.)

Lengyel Balázs Nemes Nagy Ágneshez va-
ló viszonyát ebben az írásban a nemes alárendelődés határozza meg. Nemcsak arról van szó, hogy az értelmező elismeri a művészi alkotóképesség magasabbrendűségét, hiszen maga fölül helyezi feleségét az értelmezés művészetében, az okosságban, a bátorságban, az erkölcsi kvalitásban, következetességben és szigorban is. Ugyanakkor tapintatosan érzékelteti, hogy ez a sok kiválóság túlérzékenységgel, keserőséggel, indulattal, féltékenységgel, puritán rigorozitással, túlzó erkölcsi szigorral és hegyes ironiával elegyítve pokol-lá is tudta tenni az életet. Válásuk mégsem jelentett szakítást, sőt Lengyel Balázs újabb házassága sem változtatott szoros kapcsolatu-
kon: „*Pedig, ha nehezen is, meg tudott bocsátani, és feledni tudta keserűségét. A múltban is, és a leg-nehezebb életmozzanatokban is. Akkor, amikor már menthetetlenül beteg volt, s én az infarktus után lábadoztam. Délutánonként Vera vitt el hozzám, mert még bizonytalanul jártam, s megvárt egy esz-
presszóban, míg mi beszélgettünk egymással. Igen, irodalomról beszélgettünk, mert az életünk nyomorúságáról, a betegségről Ágnes nem akart beszélni. A szenvedésében hihetetlen erővel tartotta magát, s mindenről tudván tudva, minden ízével, lelki-testi porcikájával az élethez kötődött. Pár nappal a vég*

előtt ő kezdte a búcsúzkodást. Nézd, mondta csodálatos nagylelkűségével, tudom, hogy olykor erőszakos voltam veled, rád oktrojáltam az akaratomat, szétromboltam, amit Te szeretnél volna. És beszélt még ehhez hasonlókat. Én pedig, mondtam neki, rettenetes sok fájdalmat okoztam neked. Kétségbe-esnivalóan sokat. Mert más voltam, mint Te, és kínzottan folytattam a szót, ami ebben a helyzetben már úgyse könnyít semmit sem. Mégis mondta, ez volt a mi életünk. Így volt, ez volt. Mindkettőnké.” Olyan csúcspont ez kettejük történetének a végén, mint a római hónapokban a Pantheon megmászása, amikor Lengyel Balázs ott a kupolán fedezi föl súlyos tériszonyát, és Nemes Nagy biztatja, támogatja. (Eszembe jut, 1993-ban véletlenül a Pantheon előtt találkoztam Lengyel Balázzsal, feleségével és fiával, s váltottunk néhány szót.)

Az előbbi hosszú idézet a memoár végén található, de nem a legvégén. Lengyel Balázs tartogat még egy poént, amellyel zárni esszéjét nyilván eleve elhatározta. Rómában a Virágok terén a könyvtárak kirakják a könyveiket. Giordano Bruno máglyájának helye néhány lépésre van az Akadémiától, harmincöt évvel ezelőtt Nemes Nagy Ágnes és Lengyel Balázs mindennap járt ott. Most Lengyel fia veszi észre, hogy a könyvek között van Nemes Nagy olasz verseskötete, a SOLTICE (NAPFORDULÓ) is.

Nyilvánvaló, miről szól ez a befejezés: az irodalmi továbbélés, nagy szóval a halhatatlanság *vigaszáról*. Ilyesmit tartalmaz az előbbi megrendítő jelenet is, amelyben a két beteg ember, mielőtt rászánja magát, hogy élete mérlegét megvonja, mit is tehetne mást, teszi, amit egy napja és három évtizede: irodalomról beszélget. Az irodalom iránti olthatatlan lelkesedésben, az alábbi majdhogynem naiv kérdésekben fejeződik ki Lengyel Balázs életének értelme: „*Ki az, és hogyan jön az össze, hogy valaki [Weöres Sándor] váratlan jókedvében felhevülten egyre csak bort kíván (Balázskám, még egy pohárral!), s mellette, előtte vagy utána olyasmire képes, amire senki soha, ami írva leszen, míg csak él a magyar nyelv. S nemcsak a nyomtatott betűkben rögzül, hanem fel-feldereng az emlékezetben, s majd idővel, öreg emberek egyszerre skandálni kezdik magukban: »Liba pék / A kenyered oda-ég!« S ki az az asszony, az egykori feleségem, hogyan képes rá, hogy szava idővel multhatatlan fel-*

szólítás lesz: »Meg kell tanulni itt a fák / Kimond-hatatlan tetteit«... Mít tudnak ők ketten vagy hár-man Pilinszkyvel (aki szintén ott van velünk Ca-taniában), ami megmaradni látszik a mi kis örök-létiünkben? Mít tudnak ők, mit költő barátaink jobbjai, akik olyanok, mint mi, étel-ital, esetleg az ágy örömeivel teltlen, vágyaktól és fájdalmaiktól vagy kicsinyességeiktől mozgatva, mégis elérnek egy másik emberi minőség határmezsgyéjére, olykor messze túl is jutnak rajta.»

A művészetvallás e felfohászzkodásában vol-na valami a széplelek rajongásából, a zseni kultuszából – ha nem a vágyak, fájdalma, ki-csinyességek történetével együtt jelenne meg. Mert valahogy úgy igaz: amikor Weö-res, Nemes Nagy, Pilinszky verseit olvassuk, akkor hamis ezeket azoknak az embereknek a történetével azonosítani, akik a verseket írták. De amikor Weöresről, Nemes Nagyról, Pilinszkyről olvasunk, akkor viszont hamis az ő történetüket verseikkel azonosítani. Ha verset olvasunk, az életrajz másodlagos, ha költőkről szóló memoárt, a vers másodlagos, és az élet elsődleges. Lengyel Balázs elhatá-rozása (vagy – hogy valami nagyon fájdalmas kérdést tegyek föl – Nemes Nagy Ágnes ha-lálának eseménye?) lepatintotta az életről a zárat, s ezért írhatta meg memoárját, öreg-kori mesterességét. A jelző – öregkori – nem-csak az életkort, hanem bizonyos értelemben a stílust is jelzi. A visszatekintő rezignáció fá-radt, s ez nemritkán a mondatok épségét ve-szélyezteteti. De valahogy ez is a dologhoz tar-tozik, példázván, hogy nem minden múlik a jó mondatokon. A dadogó stílus is azt a fe-szességet, merevséget fölváltó áradó bőséget idézi, amely annak jele, hogy valaki nemcsak őrzi élete értelmét, de meg is érti. Nemes Nagy Ágnes jelentős költészete és Lengyel Balázs életfogytiglani áldozatos szolgálata mögött föltárl Ágnes, Balázs és (a kevés szó-ból is kikövetkeztethető) Vera története.

Radnóti Sándor

ELNAPOLT ÉLET

Kunszt György: *A hagyomány jövője*

Comitatus, Veszprém, 1995.

(Pannon Panteon sorozat) 256 oldal, 500 Ft

Kunszt György: *Feljegyzések a hagyomány jövőjéhez*
Tata, 1995. (Allée-füzetek 1.)

98 oldal, ára nincs feltüntetve

Ferdinand Ebner is, Szabó Lajost is csak Kunszt György tolmácsolásában ismerem. Éppen ezért nem tudom egyértelműen el-dönteni, hogy azt, ami Kunszt György gon-dolkodását jellemzi, szellemi életének e két meghatározó alakjára kell-e visszavezetnünk. De ez tulajdonképpen nem is igazán lénye-ges. Azért tartottam csupán szükségesnek mindjárt előjáróban megemlíteni századunk e két, Kunszt György kötetében központi szerepet játszó, szélesebb körökben viszont alig-alig ismert gondolkodóját, nehogy bárki azt gondolja: nem akarok róluk tudomást venni. Magam is tudom: ha ezt tenném, ha mint számomra érdektelent, ignorálnám A HAGYOMÁNY JÖVŐJÉ-nek egyik alapvető tö-rekvését, az Ebner és Szabó Lajos örökségé-nek megismertetésére irányulót, akkor torz képet festenék Kunszt két kötetéről. Méltánytalan lenne Kunszt Györggyel szemben észre sem venni Ebner és Szabót, látván azt a – nem tudok rá jobb szót – alázatot, amely-lyel ő e két szentjének gondolkodásához for-dul. Ugyanakkor mégis az az érzésem, hogy – nyitva hagyva Ebner és Szabó Lajos gon-dolkodói nagyságának és jelentőségének kér-dését, amihez nem tudok hozzászólni – Kunszt félreértene önmagát, ha azt hinné, hogy Ebner vagy akár személyes mestere, Szabó Lajos nyomdokain halad. Talán azért is reménytelen akár Ebner, a dialogikus gondolkodásnak Kunszt szerint Buber és Ro-senzweig mellett legjelentősebb alakját, akár Szabó Lajost, akit jellemezvén Kunszt azt írja, hogy „a legszkeptikusabb értékelés szerint is biztos, hogy a XX. század egyik legnagyobb magyar gon-dolkodójáról van szó, a lelkesültebb értékelésnek pe-dig azt kell állítania, hogy jelentősége az egész em-beriség fejlődésének szempontjából is kulcsfontossá-gú” (A HAGYOMÁNY, 30. o.),¹ feltámasztani akarni, mert ez a két gondolkodó, mindegyik a maga módján, pontosan tudta, talán túlsá-

gosan is pontosan tudta, mit gondol, amivel szemben Kunszt György gondolkodását egy életen át éppen az jellemezte és bizonyos értelemben talán jellemzi ma is, hogy nem szűnik meg küzdeni saját gondolataiért. Évtizedeken át meg kifejezetten az a kérdés gyötörte, hogy vajon éppen azt kell-e gondolnia, vajon szabad-e azt gondolnia, amit gondol. Kunszt nem a maga igazságát kereste. Kunszt számára a kérdés úgy hangzott, hogy vajon rejlik-e bármiféle szilárd hit gondolatai mögött, mert megalapozott, minden kétséget lebíró hit nélkül semmifajta racionális belátásnak nem tudott jelentőséget tulajdonítani. Nem véletlen a szerep, melyet Kunszt írásai-ban Canterbury Anselm játszik. „*Szent Anselmus, te, akit védőszentemnek választottalak, könyörögj értem! Elképzelem életedet évezredünk elején: [...] Ahogy imáidban és leveleidben egyre megrendülőbb erővel tört utat a Gondolat, a Gondolható Legnagyobb gondolata, az Isten-gondolat, s e gondolat önigazolásának szenvedélyes szándéka, amely a »credo ut intelligam« jellegének szellemében azért hatolt egyre beljebb a hit titkainak éjszakájába, hogy visszatérve egyre többet állíthasson belőlük az értelem napfényébe.*” (A HAGYOMÁNY, 67. o.) Nos, Kunszt két kötetének az adja megrendítő feszültségét, hogy amikor a szerző hitproblémájának „*végleges eldöntését*” reménytelennek tekinti, akkor úgy érzi, jószerével semmiféle gondolatot nem lehet képes az értelem napfényébe állítani, minthogy a credo nem adott, nem adatik meg neki. Karl Jaspersről írja: „*...az olvasó tanúja a szerző sziszifuszi erőfeszítésének, amellyel a kor számára meg akarja oldani a hit problémáját, ugyanakkor azonban látja azt is, hogy a súlyos fejezetek mondatrétegein itt-ott átszűrődik az író őszinte lírája, s ez reményét vesztő tehetetlenséget és naivvá egyszerűsödő kétségbeesést mutat. [...] A kinyilatkoztatott vallásba vetett hittel szemben felsorakozó filozófiai érvek egy áttekintése után azt mondja, hogy »mégsem akarok olyan gondolkodást, amely végül kizárja a kinyilatkoztatást, jöllehet lehetetlennek tűnik számomra, hogy valaha is higgyek benne«.*” (A HAGYOMÁNY, 26. o.) Kunszt saját gondolati erőfeszítéseinek és valóban évtizedeken át kontinuos életállapotának nem is lenne lehetséges pontosabb leírását adni.

Kunszt György évtizedeken át küzdött azért, hogy higgyen, mert hit nélkül semmit sem lehet megérteni – de vajon hogyan lesz ebből filozófia? Nos, amit Kunszt a legutóbbi

éveket talán leszámítva nem tudott elfogadni, az éppen hit és filozófia különlete: „*A hit pedig az abban való hit, ami a szívemnek, a lelkemnek kell, s nem a spekuláló értelmeknek. Mert a lelkemnek kell részesülnie a megváltásban, a mint-egy húsa-vére gyanánt a szenvedélyei lakta lelkemnek, s nem az elvont értelmeknek. Talán azt mondhatjuk: Csak a szeretet hihet a feltámadásban.*” (Ludwig Wittgenstein: ÉSZREVÉTELEK. Atlantisz, 1995. 51. o.) Kunszt nem filozófiát akart, valamit, ami csak spekuláló értelmeknek szól, valamit, ami elkülöníti magát a hittől és a teológiától is, valamit, ami éppen az elkülönülés lehetetlenségének eltagadása által megszűnik őszinte gondolat lenni, csak be nem vallottan ontoteológia; Kunszt nem akarta, hogy szív-lélek és értelem elkülönüljenek egymástól. Kunszt világnézetet akart. Bizonyos értelemben talán még máig is valami olyan „pozícióra” vágya, melyben az általa választott hagyomány, a hit hagyománya, JÁNOS EVANGÉLIUMA, Platón PHAIDÓN-ja, a TAO-TE-KING és a BHAGAVAD-GÍTA hagyománya nemcsak szívünket-lelkünket, hanem értelmünket is uralja. Nem véletlenül mondja kiemelkedő jelentőségűnek Nishitani tézisé: „*A vallásos szeretetben, illetőleg a vallásos részvételben realizálódik az a pozíció, amelyik a legmagasabb rendű az egyáltalán lehetséges pozíciók közül.*” (A HAGYOMÁNY, 232. o.) De, mint majd látni fogjuk, ma már bizonyára ő is úgy gondolja: az a fajta vallásos szeretet és részvétel, melyről Nishitani beszél, nekünk, az európai filozófia és vallás örököseinek egyelőre nem adatik meg.

A kétségbeesett naivitás vagy a „naivvá” egyszerűsödő kétségbeesés, ami Kunszt korábbi írásait jellemzi, azt hiszem, tényleg vád. A 24. feljegyzés egyik bekezdése ugyanis így hangzik: „*Lehet, hogy a sorsom már nem ad lehetőséget érdemleges munkára, és így adós maradok a válaszzal azokra a világnézeti kérdésekre,² amelyek évtizedek óta foglalkoztatnak, s amelyekre vonatkozóan nem tudtam magamat azonosítani a rendelkezésemre álló válaszok egyikével sem. Harminc évre visszanyúló naplóm és jegyzeteim mutathatják, hogy itt milyen kérdésekről és milyen válaszokról volt szó. Ezek a naplók és ezek a jegyzetek egyben vádiratként is felfoghatók; a kérdés az, hogy kik ellen, mik ellen. Ennek a tisztázásához természetesen azt is pontosan kell meghatározni, hogy mi a vád.*” (FELJEGYZÉSEK, 21. o.)

A vád – természetesen – mindenekelőtt önvád, s Kunszt két könyvének ismeretében úgy gondolom, hogy a 87. feljegyzés fogalmazza meg a legpontosabban: „Egyrészt úgy érzem, hogy valamirevaló gondolkodás nem lehetséges ezekre a kérdésekre adott becsületes válasz nélkül, másrészt úgy, hogy ezek a kérdések kínosak, a legtöbbször feltevése tapintatlanság, izléstelenség, éretlenség vagy közönségesség; ilyen kérdésekre a zen-buddhista tanítvány a mesterétől botot kap. A katekizált, skolasztizált világnézet mindig lapos, visszataszító. [...] Valószínű, hogy az ilyen kérdések intellektuálisan és vitálisan dekomponált szituációk szimptomái, szellemi hullafoltok, nietzschei értelembe vett dekadenciaproduktumok. Vajon annyit jelent-e mindez, hogy a »világnézeti problémáknak« már a pusztá jelenléte is patológikus jelenség? Ha igen, hogyan válaszolható fel az emberi szellem történetének világnézeti patográfiája? Az expanzív elmények és mozgalmak Buddhától Petőfiig nem szerették a világnézeti problémázást és a szkepszist: »Ha férfi vagy, légy férfi, legyen elved, hited«! Csak vajon nem a montaigne-i szkepszisig megy-e vissza a francia forradalom, s a buddhai megvilágosodás tömegeket felkavaró elményének lendületét nem előzte-e meg a Buddha számára adott világnézeti alternatíva meddő végigpróbálása? A világnézetben is el kell temetni a holtakat, hogy élni lehessen.

Mindenesetre szükségem lenne a világnézetnek mint jelenségnek valamilyen szolid kultúrfilozófiai és kultúrtörténeti elemzésére, karakterizálására.” (FELJEGYZÉSEK, 54. o.)

A HAGYOMÁNY JÖVŐJE három részből áll. KÉRDÉSFELTEVÉS – SZABÓ LAJOS ÉS BIBÓ ISTVÁN – A MAI VILÁGHELYZET NÉHÁNY SZELLEMI SÚLYVONALA. A második rész mintegy kegyeletét rója le azoknak, akik Kunsztot eszmélni segítették.³ Az első rész egyenesben feszül neki a világnézet kérdésének, mert még a Jaspers-tanulmány is – ha kicsit elfeledettebben is, mint a másik kettő – Kunszt személyes problémáit tárgyalja. Itt lényegében véve a FELJEGYZÉSEK-et követően öntő szövegekkel találkozunk. De a közülük legújabb keletű is 1983-ból való, egy olyan korszakból tehát, melyben Kunsztnak semmiféle reménye sem lehetett arra, hogy valaha is felszabadul a kettős egzisztenciának a nyomása alól, amiként szituációját évtizedeken át jellemezni kényszerült. Az az „intellektuálisan és vitálisan dekomponált szituáció”, amely Kunszt önmagával

és a világnézetével folytatott viaskodását meghatározta, nem egyszerűen a hagyomány eleven jövőjét veszélyeztető világállapot, még csak nem is a kommunista diktatúra az előbbivel kétségtelen összhangban levő szellemi sivársága volt, hanem egy Kunszt György nevezetű egyed személyes szituációja. Erről nem lehet, úgy érzem, nem is szabad hallgatni. Ha Kunszt úgy érezné, hogy ez csak őrá magára tartozik, hogy e tekintetben neki csak saját magával van elszámolnivalója, nem publikálta volna sem A HAGYOMÁNY JÖVŐJE első részében két önéletrajzi vázlatát, sem a FELJEGYZÉSEK-et. Mielőtt még bárki félreértene: még a legkritikusabb külső szemlélő sem találhat semmi kivétlivalót Kunszt György kommunizmus korabeli magatartásában. Az ifjú Kunszt – jöllehet a filozófiai vagy, ha pontosabb akarok lenni, a világnézeti kérdések vonzásként leginkább – a kommunista diktatúra idején úgy dönt, hogy másik, építészeti egzisztenciáját teszi megélhetésének alapjává. „Ha nem akartam arra használni a filozófiai érdeklődésemet, hogy intellektuálisan korrumpált pártideológussá legyek, akkor szükségem volt egy másik egzisztenciára, amely biztosítja a megélhetésemet és a függetlenségemet. Csak persze ez a másik egzisztencia egyre jobban akadályozott filozófiai egzisztenciámban és viszont: filozófiai elkötelezettségem és ambícióim a tegnapi napig is megakadályoztak abban, hogy kutatói egzisztenciámat teljesen komolyan vegyem, és végérvényesen azonosítsam magam vele” (A HAGYOMÁNY, 41. o.) – írja. Egy másik helyen talán még plasztikusabban ábrázolja szituációjának érzett el lehetetlenülését: „Mindenekfelett érdekelt, amit az Isten-gondolatról gondoltak, s egyetlen valódi ambícióm az, hogy az Isten-gondolatot hitelesen újragondoljam magamnak és valamilyen – szűkebb vagy tágabb – környezetnek. Úgy érzem azonban, hogy számomra ez teljesen lehetetlen. Az Isten-gondolatot – hitelesen – csak az egész emberiség tudja újragondolni, ebből az összemberi munkamegosztásos alkotó processusból viszont lényegileg ki vagyok rekesztve, mert a huszadik század negyedik negyedének kezdetén Magyarországon élek, s az egyik legnagyobb magyar ipari kutatóintézet agyonterhelt tudományos igazgatóhelyettese, bár párton kívüli vagyok.” (A HAGYOMÁNY, 30. o.) Ebben a helyzetben Kunszt György – úgy látom – valóban felőrlődik. „...most már minden későnek és hasztalannak tűnik. Jövőre lehetetlen hiba, gyáva-

ság és megalkuvás volt, hogy három évtizeddel elnapoltam az életemet? Vagy a számomra konkrétan adott problémák körében kell keresni a feladatokat, s így a magyar építési kutatás társadalomkritikai elemzésére vagy Szabó Lajos nyelvmatézisének ésszerű feldolgozására kellene vállalkoznom? Nem tudom. Nem tudom, nyugtalan és türelmetlen vagyok.” (FELJEGYZÉSEK, 27. o.)

A HAGYOMÁNY JÖVŐJE harmadik részének – egyet leszámítva – valamennyi írása a kilencvenes évekből való. A kommunizmustól és az igazgatóságtól mondhatni egy időben megszabadult Kunszt elkezd írni. Írásai immár sem nem megrendítőek – nem küzd többé sem önmagával, sem Adyval, akart, vágyott Istenével, kihez beszélni őt a rontás fullasztotta –, sem nem alázatosak – nem akar többé Ebner vagy Szabó Lajos mögé bújni⁴ –, hanem tárgyiasak, de így együtt olvasva őket az az érzése az embernek, hogy Kunszt György megtalálta azt az utat, amelyen járnia kell. „Ich werde den letzten vielleicht nicht vollbringen, aber versuchen will ich ihn”⁵ – idézte a FELJEGYZÉSEK-ben Rilke STUNDENBUCH-ját, s most mintha történné valami ilyen kísérlet.

S mintha ezzel a fent emlegetett keserű vád egyrészt megszűnne önvád lenni, másrészt kritikává szelidülne. Mindazoknak a filozófiai gondolatoknak a kritikájává, néha már nem is kritikájává, csupán egyszerű rákérdező boncolgatásává, melyek beletartoznak vagy legalábbis beletartozhatnak a most már kicsit hangsúlyaiban keletebbre tolt hagyomány jelenébe, ha meg tudnának szabadulni – ha meg lehetne szabadulni – attól a metafizikai ballaszttól, amely az európai gondolkodást terheli, s amely az európai filozófiai gondolkodást arra ítéli, hogy onto-teológia legyen. Kunszt legelsősorban Nietzschevel és Heideggerrel viaskodik, de bekerülnek látómezejébe sokan mások is, néhány építész is, mindenekelőtt Le Corbusier meg a dekonstruktivisták közül Eisenmann, Tschumi. Az utóbbiak tevékenységében is a világlátásuk érdekli Kunsztot, úgyhogy két egzisztenciája végre ebben is egymásra talál. (Igaz, eredetileg is azért tanult építésznek, mert a gótikus templomépítéset – lényegében világnézeti – kérdései izgatták.) Kunszt azután végül is mintha a kiotói iskola, mindenekelőtt Nishitani gondolkodásában és Nishitaninak a mai európai gondolkodásban

Nietzschéhez és Heideggerhez kapcsolódó, különböző buddhista tradíciókra építő, az európai tradíción belül igazából a német misztikát, jelesül Eckhart mestert vállaló metafizikakritikájában találná meg azt, amit egy egész életen át keresett. Nem a világnézet-probléma megoldását – ha továbbra is azt keresné, akkor önmaga zen-buddhista tanítványaként most már tényleg botot kapna saját magától –, hanem a probléma felszámolásának – legalábbis teoretikus – lehetőségét a gondolkodás kétpólusosságának – Én és Isten vagy Én és Világ szembeállításának, az ego- és teocentrizmusnak – a felszámolásán keresztül. Azért kellett hozzátennem, hogy itt csupán teoretikus lehetőségéről van szó, mert jöllehet Kunsztnál a hagyományhoz az európai JÁNOS-EVANGÉLIUM-on és PHAIDÓN-on kívül a BHAGAVAD-GÍTA és a TAO-TE-KING mindig is hozzátartozott, magának a világnézet-problémának a létezése és a megoldására irányuló naiv, kétségbeesett törekvése azért egyértelműen mutatja, hogy az érzelmileg meghatározó nála is csak az európai hagyomány volt – és szükségképpen maradt. Mi több: Kunszt számára mindig is fontos volt katolicizmusa, és opcióként, Ebnerrel és Szabó Lajossal együtt mindig is a biblikus hagyományt emlegette. Az még elképzelhető, hogy az ateista Le Corbusier őszintén szakrális műveit elemezve, Nietzsche, Dosztojevszkijt végiggondolva eljuthatok arra a belátásra, hogy a szépség, a művészet előbbre való az igazságnál, bármilyen mélyen igazságcentrikus is az európai s azon belül talán még egyértelműbben a kifejezetten keresztény gondolkodás; azt azonban már ugyancsak nehezen tudom elképzelni, hogy ne csak megértsük, hanem át is éljük Nishitani kar-tezianizmuskritikáját: „A tradicionális ontológiáról elmondható, hogy a létre vonatkozó kérdést nem követte nyomon egészen idáig [addig, ahol minden dolog s velük az énünk is visszatér lényegi létébe, ahol kezdettől fogva ott és önmaguknál vannak – V. M. J. Azt a helyet, ahol kérdőjellel válik annak a léte is, aki a lét után kérdezősködik, sohasem tárta fel. A tradicionális ontológia sohasem hagyta el pusztán »teoretikus« álláspontját, amely csak a lét »ránt« kérdezősködik, és amelyen kérdező és kérdezett egymástól mindig elválasztott marad. Nem tudta elérni azt a helyet, ahol a Nagy Kétely kinyilatkoztatja önmagát, ahol a kérdező és kérdezett egyszerre és egyetlen kérdő-

jelként manifesztálódik, és ahol csak az Egyetlen Nagy Kétely van jelen. Ahhoz, hogy ezt elérje, az ontológiának – a nihilizmuson keresztül – egészen új, egészen más síkra kellene lépnie.” (Idézi A HAGYOMÁNY, 220. o.) Érteni vélem, de átélni nem tudom. Mert bármilyen mélyről fakadjon is az a meggyőződés, hogy kérdező és kérdezett elválasztása vezet az európai nihilizmushoz, minden érték elértéktelenedéséhez, a létfeledéshez vagy nevezünk, ahogyan akarjuk, éppen mert a tradicionális ontológiai hagyományban nőttem fel – a misztika Európában mindig is eretnecség volt, eddig még nem tudott hagyománnyá válni –, nem tudom magamat nem elválasztani attól, amire rákérdezek, legyen ez a rákérdezett akár a jelenvalólét, azaz önmagam is. „A hagyomány nem olyasmi, amit meg lehetne tanulni, nem fonál, amit az ember fölvehet, ha úgy tartja kedve; éppoly kevéssé, mint ahogy nem válogathatjuk meg a saját őseinket.” (Wittgenstein, i. h. 110. o.) Mintha Kunszt György tudomásul vette volna, hogy mi, az európai tradíció gyermekei soha nem fogjuk tudni az egzisztenciális, a spirituális és a mindenféle értelemben vett ürességet (a mahájána-buddhizmus szunyatája) a megtisztulás, a megvilágosodás és a megváltó megszabadulás alapvető feltételének érezni, hogy belőlünk a *nihilum*, a semmi egzisztenciális és történelmi megjelenése zömbben rettegést vagy felháborodást vált ki, s hogy ha nem tudunk a szó tradicionális értelmében hinni, ha nem tudjuk hinni a ki nyilatkoztatást, akkor igenis szembe kell néznünk a semmi rettenetével.

A FELJEGYZÉSEK-ben olvashatjuk: „...a világnézeti problémát el kell döntenem a magam számára, s ez a döntés nem halogatható a végtelenségig. Csak: végül is mi a világnézeti probléma, s igaz-e, hogy ezt a magam számára el kell döntenem? (Nem nihilisztikusak-e az utóbbi kérdések? Némileg nyilván azok, csak az a helyzet, hogy Platón és a többiekét távolról sem azért olvasom első sorban, hogy támpontokat találjak a »világnézeti probléma« eldöntéséhez; első sorban azért olvasom őket, mert időnként kínzóan hiányzanak, az olvasásuk pedig megnyugtató, felel és erőt ad. Kút érdekel a »világnézeti probléma«?)” (FELJEGYZÉSEK, 50. o.) Azt hiszem, ma már Kunszt Györgyöt sem igazán. Merem remélni, hogy már jó lelkiismerettel olvassa Platón és a többiek (mindenekelőtt Nietzschét, Heideggert, De-

leuze-t, Derridát, Nishidát, Nishitanit és Ue-dát), kiküzdendő a maga gondolatait, anélkül azonban, hogy a ma számára leginkább bennünk megtestesülő hagyomány jövője, „Az emberiség jövője s az én hátralévő éveim, napjaim, »jövőm«” (FELJEGYZÉSEK, 23. o.) lenne számára a tét.

Jegyzetek

1. Kérem az olvasót, hogy a talán két szempontból is meglehetősen tünő állítást annak tudomásulvételével olvassa, hogy egy olyan kéziratból származik, melyet Kunszt György 1976-ban vetett papírra a publikálás minden reménye nélkül, mintegy önmagával elszámolandó; az írás címe is erre utal: VAL-LÁSOS ÉRZÉSEIM ÉS GONDOLATAIM FELÜLVIZSGÁLATA.
2. A 87. feljegyzésben Kunszt ugyan felsorolja azokat a kérdéseket, amelyekre a világnézeti probléma lebomlik, s ott tizenegy kérdést sorol fel, melyeket még egy stb. is követ, azt hiszem azonban, hogy nem torzítom el Kunszt gondolkodását, ha a „világnézeti problémát” a hitproblémával azonosítom, ami Kunsztnál végezetül is arra a kérdésre redukálódik, hogy „hiszek-e Istenben vagy nem? s ha igen, akkor: milyen formát akarok adni a hitemnek?”. (A HAGYOMÁNY, 60. o.)
3. A már említettek és a második rész címében is megjelenő Bibón kívül Kemény Zsigmondot is tárgyalja, aki Kunsztnak azért olyan fontos, mert szerinte ahogy Bibó a félelemre épülő, úgy Kemény az illúziókra épülő politika végzetes következményeit taglalja.
4. Ami nem jelenti azt, hogy megszűnt volna hadakozni Szabó Lajos meg- és elismertetéséért. Mindent megtesz mestere hagyatékának kiadásáért, s ugyancsak a fordulat utáni időből való a könyve második részében található viszonylag rövid írása SZABÓ LAJOS GONDOLKODÁSÁNAK JELENTŐSÉGÉRŐL, amelyben higgadtan és világosan foglalja össze azt, amit Szabó gondolkodásában fontosnak talál.
5. 63. feljegyzés (FELJEGYZÉSEK, 28. o.). A két sor Farkasfalvy Dénes fordításában: „A legvégsőt talán soha el nem érem, de ráadom minden erőm.”
6. „Le Corbusier... indirekt módon egyetértett Nietzsche esztétikájának Heidegger szerinti ötödik tételével, e tétel szerint a művészet nagyobb érték, mint az igazság.” „A kereszténység kérdésében Nietzsche és Dosztojevszkij ellentétes véleményen volt, a szépség és az igazság közötti szakadék élménye azonban mindkettőjüknek azonos, éppen úgy, mint a döntés a szépség, a művészet javára.” (A HAGYOMÁNY, 162. o.)

Vajda Mihály

ÚR ÉS ÉDEN

Yeats-olvasatok az Új és a legújabb Kritikában

Edward Larrissy: Yeats the Poet. The Measures of Difference
New York–London, Harvester Wheatsheaf, 1994.
226 oldal

M. L. Rosenthal: Running to Paradise. Yeats's Poetic Art
New York–Oxford, Oxford University Press, 1994.
362 oldal

A Nobel-díjas író költő, William Butler Yeats 1939-ben bekövetkezett halála óta az angolszász irodalomkritika kitüntetett figyelmét élvezte. Munkássága olyan terjedelmű kritikai irodalom aprópójává vált, amin talán csak a Shakespeare-irodalom tesz túl. Mindennek ellenére úgy tűnik, hogy a manapság divatos kritikai irányzatok mint ha nem szívesen nyúlnának Yeatshez. Leonard Orr legalábbis a YEATS AND POSTMODERNISM (YEATS ÉS A POSZTMODERNIZMUS, 1991) című tanulmánykötet előszavában a felsorolt ellenpéldák után is arra a következtetésre jut, hogy a Yeats-életmű posztstrukturalista olvasatának ügyében igen kevés történt ez idáig.

Ezzel az értékeléssel többé-kevésbé egyet is lehet érteni (még annak ellenére is, hogy olyan neves teoretikusok, mint Bloom, de Man vagy Hartman mind írtak már Yeats-ról), és ez annál is inkább meglepő, mert ugyanakkor a Yeats-kritikusok gyakran hangoztatják, hogy a költő életműve szinte kínálja magát egy ilyen olvasat számára. Daniel O'Hara például egészen odáig megy el YEATS IN THEORY (YEATS AZ ELMÉLETBEN) című tanulmányában, hogy kijelentse: Yeats a posztstrukturalista elmélet kifejlődésének egyik központi alakja, és az 1940 és 1970 közt megjelent kritikai irányzatok mind komolyan adósak Yeatsnek (l. POST-STRUCTURALIST READINGS OF ENGLISH POETRY, AZ ANGOL KÖLTÉSZET POSZTSTRUKTURALISTA OLVASATAI, 1987). Kérdés persze, hogy maguk a versek mennyiben köthetők azokhoz az elgondolásokhoz, melyek talaján e kritikai módszerek kialakultak, azaz hogy a kritika mögött rejlő nézeteknek mennyiben van közük azokhoz a

nézetekhez, amelyek e versek létrejötte mögött munkálnak. Kérdés tehát, hogy egy modern olvasat nem esik-e abba a hibába, hogy saját filozófiai alapjait vetíti vissza olyan versekre, melyek megformálásához egy egészen más filozófia szolgált alapul.

Akár túloz azonban O'Hara, akár nem, ha a Yeats-kritika 1994-es termésének két darabjára tekintünk, valóban mintha az általa említett adósság törlesztésére kerülne sor. Macha L. Rosenthal, a kiemelkedő amerikai kritikus, aki az angol-amerikai költészet jelentős alakjainak leg többjéről értekezett már Audentől E. E. Cummingsig, és Yeatssal is több művében foglalkozott, úgy érezte, van még hely a Yeats-irodalom áradatában egy olyan, az egész életművet átfogó könyvnek, ami az Új Kritika módszereivel, a művek szoros olvasatán keresztül mutatja be a költőt. Edward Larrissy új könyve ezzel szemben kritikai alapállását tekintve bevallottan a dekonstrukció elméletének és a *cultural studies* iránt megelégnékültséggel érdeklődésnek adós.

A két könyv összevetése talán kiváló alkalom lehetne a két – egymást elméleti alapon tagadó – kritikai irányzat versenyeztetésére: melyikük tud többet, újabbat mondani egy szinte agyontárgyalt költő életművéről? Larrissy maga is figyelmeztet azonban arra, hogy óvatosan kezeljük a dekonstrukcióhoz való viszonyát. Műelemzései valóban igen kevésbé emlékeztetnek a dekonstrukcionista irodalomkritika elemzéseire. Larrissy egész megközelítése jól szemlélteti, hogy a dekonstrukció filozófiája és kritikai gyakorlata valamelyest elkülöníthető; ő maga pedig inkább csak a filozófiai aspektusokra támaszkodik – nem az elemzés, hanem az elmélet szintjén alkalmazza a dekonstrukció egyes meglátásait. Teszi ezt azért, mert szinte O'Harát visszahangozva, úgy véli, hogy Yeats késői versei a dekonstrukció bizonyos aspektusairól szólnak. (7. o.) Tény, hogy az elsősorban Derri-dától származó fogalmak segítségével Larrissy közel tud férközni Yeats gondolkodásának központi elemeihez, és az új megvilágítás, amibe ezeket helyezi, roppant meggyőző és tanulságos elemzést eredményez. Könyvének fontossága részben ebben áll: az Egység tagadásának filozófiáját alkalmazza azon költő gondolatrendszerének elemzésére, aki maga mindig valamiféle (hol ilyen, hol olyan kontextusban értett) Egységre törekedett,

ám ezt a törekvését folytonosan és tudatosan antinómiákba ágyazta.

Van azonban Larrissy megközelítésének két hátulütője. Egyrészt: túl keveset olvashatunk ebben a könyvben versekről, mint olyan megszerkesztett művekről, amelyek az elmondás hogyanja által közölnek, hatnak és élnek. A könyv főcíme, YEATS THE POET, azaz YEATS, A KÖLTŐ, csalóka. Yeatsról, a *költőről* összehasonlíthatatlanul többe mond el Rosenthal RUNNING TO PARADISE (ROHANVÁST A PARADICSOMBA) című műve. Másrészt: bár Larrissy igen óvatosan használja a derridai elgondolásokat, az alkalmazott teória némiképp rákényszeríti magát a szerzőre, aki a teória nyomása alatt redukálja Yeats világának középpontját úrré.

Mielőtt azonban rátérnénk erre a – szándéka szerint közel sem negatív – végkövetkeztetésre, illetve annak a Rosenthal felőli kritikájára, már csak elméleti szempontból is tanulságos végigkövetni, ahogy Larrissy egy platonikus egységre törekvő költő gondolatait a dekonstrukció felől elemzi.

A nehezen fordítható alcím, a főcímmel szemben, épp e tekintetben telitalálat. A THE MEASURES OF DIFFERENCE legegyszerűbben talán mint AKÜLÖNBSÉG MÉRTÉKEI lenne magyarázható, melyben azonban meg kell hallanunk a mindkét szóban rejlő utalásokat is: a „mérték” itt a klasszikus szépségeszmény arányosságára, a harmonikus, lezárt formára is utal, amit a szerző az *immeasurability*-vel, azaz a megmérhetetlennel, a lezáratlannal állít szembe, így egy formaeszményen túl a végesevtelen ellentétpárra is utal vele. A címben szereplő „különbség” szó pedig egyrészt Derrida *différance* fogalmára játszik rá – az „elkülönböződésre”, durván szólva a differencia általi meghatározottságra, azaz, ha jól értem e fogalmakat, a középpont, a metafizika nélküli világ metafizikájára – másrészt pedig Yeats megosztott, angol-ír, kulturális identitására. Larrissy véleménye szerint ez a kulturális „differencia”, a megosztott identitás megosztott diszkurzust eredményez, és így tudatosítja azt, ahogyan a nyelv és a művészi forma aláaknázza saját transzcendentális egységre való törekvését. Yeats életművét úgy kívánja elemezni, hogy megmutassa a kulturális differencia, illetve a jelölés és a jelentés hogyanjára vonatkozó *différance* fogalmának

kölsönhatását. Talán igazságtalan dolog Larrissy összetett megközelítésének e két elemét egymástól elválasztva ismertetni, de úgy hiszem, így világosabbá tehető, miért lehetnek fenntartásaink a könyv végkövetkeztetésével, miközben nehéz volna tagadni, hogy Larrissy Yeats problémáinak centrumára irányítja a figyelmet.

Yeats gondolkodása ugyanis valóban több ponton is kínálkozik arra, hogy a differencia elméletével közelítsük meg. A meghatározó eleme ennek a gondolkodásnak többek között az, hogy mindent egymást definiáló ellentéteken keresztül ragadjon meg – Yeats számára szinte saussure-iánus módon minden csak valami mással szembeállítva nyeri el értelmét. Úgy is lehetne mondani, hogy Yeats a differenciák rendszerét építi ki: a túl-világ és a világ egymást hozzák létre, a személység csak önnön ellentétének megteremtésén keresztül teljesezhet ki, az önkifejezés pedig csak mint maszk válhat autentikus művé. Yeats antinómiák és kettősségek rendszerében gondolkodik, verseinek legismeretebb vonásai az ellentétekre épülő szerkesztés és a szemantikai, sőt szintaktikai kétértelműség. A közelmúlt Yeats-kritikájának nyelvészeti szempontból talán legalaposabb műve Joseph Adams YEATS AND THE MASKS OF SYNTAX (YEATS ÉS A SZINTAXIS MASZKJAI, 1992) című könyve a versek meghatározhatatlan szintaktikai formáit a „differencia” birodalmába utalja. Kérdés persze, mint ahogy ezt a kérdést David Pierce korábban már fel is tette (W. B. YEATS: A GUIDE THROUGH THE CRITICAL MAZE, W. B. YEATS: KALAUZ A KRITIKAI LABIRINTUSHOZ, 1989), hogy a yeatsi kettősségeknek, a mondatok teremtetten végtelen játéknak, az eldönthetetlenségnek valóban a differencia fogalmához van-e köze, vagy célravezetőbben magyarázhatók-e Yeats saját gondolatrendszerén belülről, netalán egy (a differencia elmélete által elvetett) platonikus elgondoláson keresztül.

Larrissy, Adamset és Pierce-t egyaránt idézve, megadja saját válaszát erre a kérdésre, ő szemben Pierce-szel, arról sincs meggyőződve, hogy a differencia valóban „végtelen játékhoz” vezetne (pedig a gondolat nem is csak Pierce-től, hanem Derridától ered: „A transzcendentális jelentett távol-léte a jelölés mezőjét és játékát a végtelenbe tágítja.” L. Derrida: AZ

EL-KÜLÖNBÖZŐDÉS. In: SZÖVEG ÉS INTERPRETÁCIÓ. Szerk. Bacsó Béla). Ezzel Larrissy, miközben hasznosítani kívánja a jelentés és a központi transzcendentális elv differencia általi dekonstrukcióját, egyben elutasítja azt, hogy a középpont eme dekonstrukciója a világ szerkezetének széthullásához, a jelentés elkülönböződésben való meghatározása pedig a jelentés megkérdőjelezhetőségéhez vezetne. Álláspontját a formára vonatkoztatva kívánja megvédeni: nem tudja ugyanis elképzelni, írja, hogy a „végtelen játék” hogyan ölthet művészi formát. (6. o.) Nem bocsátkozik azonban e tárgyban elméleti vitákba: nézeteit annak bemutatásán keresztül igazolja, ahogy véleménye szerint Yeats gondolkodása megküzd ezzel a kérdéssel.

A könyv legfőbb erőssége épp abban van, ahogyan a szerző a yeatsi életművet végigkísérő dilemmákat az elkülönböződés és a mérték fogalmainak keretein belül általában meggyőzően képes elemezni, a *différence* elgondolásában rejlő esetleges destrukciót a mérték kategóriájával szelidítve meg. Larrissy Yeats gondolkodásának egy olyan jellegzetességét aknázza ugyanis ki, aminek alapos körüljárása véleményem szerint nemcsak hogy régóta várat magára, de aminek megragadására a differencia fogalma igencsak alkalmasnak tűnik: azt a folytonosan köztesnek mutakozó álláspontot, ami oly izgalmassá és komplikálttá teszi Yeats művészetének elemzését a benne megjelenő irodalmi hagyományok, költői technikák vagy filozófiai és esztétikai elgondolások tekintetében.

Larrissy egyrészt az intertextualitás, másrészt néhány központi yeatsi metafora (mint például a kóborlás, a tükör, a kagyló, a rózsa, a torony stb.) elemzésének módszerével igyekszik bemutatni, hogy miben is áll ez a köztes pozíció. Ezen elemzések szerint például a korai Yeats legfőbb problémája a mérték és a mérhetetlen valamiféle összeegyeztetése. A mérték Yeats számára szükséges rossz: rossz, mert egyet jelent a lehatárolással, a végtelen kifejezésének meggátolásával, a kívülről, mechanikusan kialakított formával, de szükséges, mert tudja, hogy bár a forma maga is limitáció, a mérték által képviselt lehatárolás és korlátozás nélkül nincs művészi forma. Azonos okokból válik a mérhetetlen a kíváncsú rossz: a mérhetetlen az, aminek

affinitása van a végtelenhez, az örökkévalóhoz, az organikus, nem kívülről alakított formához, ami nem lehatárolt, hanem túlbuzgánzik az Idő világán, ám az is, ami éppen ezért önmagában művészileg kifejezhetetlen. A formai kérdésnek nemzeti és univerzális megfelelői is vannak: az utóbbi szempontból Yeats kozmoszának hierarchiájában a Lentet a mérték absztrakciója, a Fentet egy minden emberitől elszakító idealizáció jellemzi, míg az előbbi szempontból a mérték világa a modern Nyugat (közelebről Anglia) kicsinyes, mechanisztikus, materialista mentalitásával, a mérhetetlenség pedig az ősi, mitologikus világ (közelebről a kelta Írség) hősi mondáiban, druida vallásban és túlvilági szépségben kifejeződő képzeletével áll párhuzamban. Yeatsnak, az angol-ír költőnek minden ellenéték között kell közvetítenie: Anglia és Írország, protestantizmus és katolicizmus, mérték és mérhetetlenség között. A végtelennek véges formában való megragadása az a feladat, a megosztott angol-ír nemzetiségi tudat pedig az a szerep, ami Yeatset a köztes pozícióba kényszeríti.

Larrissy elemzése ott kezd el érdekessé és termékennyé válni, mikor nemcsak a yeatsi ellentéteket sorolja fel, hanem arra is kitér, hogy miben áll a köztes pozíció: mivel Yeats soha nem az ellentétek egyike vagy másika mellett teszi le a voksát, hanem a köztük feszülő határvonalon egyensúlyoz, világa épp az a „határvonal” lesz, ami az ellentétek játékában jön létre – azaz a „differencia”. „Az igazi költészet és az igazi költő a világ és a végtelenség határán kell, hogy álljon: ezt a határvonalat a differencia jellemzi...”, írja Larrissy. (9. o.) Bármely yeatsi ellentétpárt veszi is elő a szerző, mindenhol hármasságokat talál, ahol a középső elem képviseli Yeats álláspontját, mely középső elem csak mint „differencia” határozható meg. Így marad meg Yeats például a Fent és a Lent között „a differencia emberi világában”, az absztrakció és az idealizáció, a mérték és a mérhetetlen végtelen formáitól egyaránt mentesen.

A helyzet persze korántsem ilyen egyszerű. Yeats életművének talán legfőbb törekvése ugyanis egyfajta egység megteremtése; múlt és jelen, jelölő és jelölt egysége, a kultúra egysége vagy, a költő egyik kedvenc kifejezésével élve, egyenesen a Lét Egysége.

Hogyan egyeztethető össze az Egység és a Különbség (differencia), a platóni hagyomány Egy, vagy Közep, koncepciója az elkülönböződéssel (*différance*), vagy más megfogalmazásban: hogyan válhat a köztes teljesség? Ha kitartunk amellett, hogy Yeats gyakran tárgyalt kettősségét (a *double vision*) mint köztes szférát írjuk le, ez az a kérdés, amire meg kell tudni felelni. Larrissy nem is kerüli meg ezt a problémát. Könyve Yeats gondolkodásának fejlődését a fent említett határvonal szerepének alakulását követi, vagyis azt kíséri végig, „ahogyan a határvonal a középső elem helyéről elmozdul, és a külső, lehatároló vonal szerepét ölti fel”. (10. o.)

Yeats tehát a forma külső burkát jelentő mechanikus, absztrakt „*formuláció*” helyére kívánja tolni azt az „*organikus formát*”, amit a köztes szféra jelent számára. A költő esztétikai gondolkodásának mozgására ez a jellemzés igen találó. És ha találónak érezzük a köztes szféra differenciaként való leírását, akkor el kell fogadnunk Larrissynek azt a következtetést is, hogy mire Yeats költészetének középső szakaszába ér, gondolkodásában már „*az elkülönböződés vezérli a vágyat, és teremti a jelentést*”. (89. o.) Ezzel az elmozdulással párhuzamosan kezd el Yeats Larrissy szerint elvetni a középpont fogalmát, és kerül szótárába a „*világ magva*” helyére a „*világ romlása*”. Az ír mitológia tündérnépei Yeats negyedik kötetében már egy kiüresedett középpont körül járnak „*az elkülönböződés megszállott táncát*”. (80. o.) Így válik Yeatsnél a mérték differenciává.

Ezen az elemzésen keresztül Larrissy sok yeatsi jellegzetességre magyarázatot tud adni, így például arra, ahogyan Yeats gondolkodásában a hangsúlyozott műviség összekapcsolódik egyfajta hidegséggel, vagy ahogyan helyet talál benne a szerepjáték és a maszkelmélet. Arra azonban még nem ad választ, hogy a differencia hogyan válik mértékké.

A könyv második felében Larrissy újabb derridai fogalmat hív segítségül annak magyarázatára, hogy miféle külső határvonal az, ami mégsem jelent lehatárolást. Ez a fogalom a *hymen*, ami Derridánál egyszerre felel meg az *enternek* és az *antrenak* („között” és „barlang”) és ami angolul annyit tesz: „szűzhártya”. A késői Yeatsnél a jelentés, Larrissy olvasatában, ezen a membránon, a *hymenen* ke-

resztül jön létre, azaz ez lesz az egyszerre lehatároló és átengedő külső burok, a forma mint merev formuláció alternatívája. Már csak azért is szükség van erre az alternatívára, mert ha a középpont elutasítatik, a lélek legigazibb megnyilvánulásának költészete nem állhat a jel és a jelölt hagyományos viszonyában (ha jól értem Larrissy derridizmusait), vagyis nem lehet „*önnön jelenében álló kifejezés*” (*self-present expression*). Ha már ezen a terminológián belül maradunk, magam is azt hiszem, hogy Yeats az önnön jelenében álló kifejezést kereste, és le kell győznöm ellenérzéseimet ezen terminológia iránt, mikor segítségével Larrissy azt mutatja ki, hogy a yeatsi antitézis- és maszkalgondolások, melyeket a költő részben valóban az autentikus kifejezés érdekében dolgozott ki, azok a membránok (*hymen*), melyeken áthaladva a lélek elutasítja saját szubsztanciális középpontját, hogy helyette önkifejezésének saját természetével ellentétes képeit az elkülönböződésben találja meg. (154. o.) E ponton ugyanis a modern terminológia meggyőzően ragadja meg, ahogyan Yeats elgondolásait verseiben kamatoztatja. A külső határvonal mint *hymen* egyszerre a jelentés teremtetője és akadályozója; az a hely, ahol a teljesség és a töredezettség egybeesik. (178. o.) Ennek a jelentésnek a yeatsi metaforája pedig a ledöntött fal, ahogyan az megjelenik például a LÉDA ÉS A HATTYÚ című versben, ahol is a fal abban a pillanatban omlik le, mikor Zeus behatol Lédába, azaz mikor a szűzhártya (*hymen*) megreteg, és az isteni és emberi találkozik.

Igy jut el Yeats a földtől elrugaszkodott álmódó szubjektivizmus és a geometriai absztrakciókban megtestesülő objektivizmus, a mérhetetlenség és a mérték közötti ingadozás során odáig, hogy a differencia kettő között lebegő szféráját tágítsa teljességgé. A differencia mint mérték a késői Yeatsnél egyet jelent a töredezettség és a teljesség egybeesésével, a „*profán tökély*”. A legutolsó kötetek már át vannak itatva azzal a meggyőződéssel, hogy „*semmi sem egész, ami nem törött*”. A lélek (ön)kifejezése nem valami esszenciális jelentés megragadása, hanem az élet profanitásának és a világ töredezettségének körülölelése; a művészet a tökéletes egész iránti várokozás felfüggesztettségében, azaz az elkülönböződésben teremődik.

Larrissy végkövetkeztetésében Yeats soha nem jut el a vágyott Egységhez, ám a helyén tátongó úr azért lesz termékeny, mert amihez ily módon eljut, az az életet affirmáló művészet. A szerző így végül mégis ürrel helyettesíti a középpontot, ám az úr, amit a határvonal körülölel, mégis teljesség *„abban az értelemben, ahogy a legigazabb mérték a leginkább élettel teli”*. (193. o.)

Amit itt igen nagy vonalakban végigkövettem, az a könyvnek csak az egyik, bár elméleti szempontból legizgalmasabb vonulata. Larrissy azonban sokkal többet kíván bemutatni, mint Yeats esztétikai gondolkozását: ezzel párhuzamosan taglalja a költő kulturális örökségét is, illetve azt, ahogyan ez Yeats legkülönbözőbb elméleteivel a differencia jegyében függ össze. Csak hogy egy jellemző példát idézzek: *„Yeats Rózsája az Idő és az Örökkévaló közti határvonal legfőbb szimbóluma a korai művekben, és méghozzá az, ami az egész életműben leginkább sugallja, hogy ez a határvonal kifejező teljességgé terjeszthető ki. Ugyanakkor a szimbólum kapcsolódik Yeats ír identitásához is: mintha ez a kiterjesztés az angol-ír kifejezés kötőjelére vonatkozna, ami így túlnő a két oldalán álló antinomikus mellékneveken, ahelyett hogy a megosztottság jeleként köztük feszülne...”* (60. o.)

Ez az összetett megközelítés egyáltalán nem indokolatlan. Yeats költészetében igen fontos szerep jut a kultúra, az írség és a politika kérdéseinek, ezek valóban szervesen fonnódnak össze mind a költő magánéletével, mind a művészetéről vallott nézeteivel. Ezenkívül az angol költészet hagyományában álló, angol nyelven író, protestáns hátterű, életét az okkult filozófiának szentelő Yeats mint a katolikus, angolelleanes Írország nagy nemzeti költője már önmagában is ígéretes terep a témához a differencia elméletével közelítő kritika számára. Larrissy nem is mulasztja el az alkalmat, és helyenként valóban igen meggyőzően elemzi, ahogy Yeatsnál összefonódik például a mértékre helyezett hangsúly egyfajta politikai konzervativizmussal vagy a mérhetetlen fogalma a kelta mitológia felelevenítésével. A példák sorolhatók lennének még, Larrissy elemzéseinek alaposságát bővebben is érdemes lenne visszaadni, mindehhez azonban Yeats gondolkodásának apróbb részleteire is ki kellene térni, és itt nem ez a cél. Az eddig elmondottak remélhetőleg így

is érzékeltetik a szerző vállalkozásának összetettségét.

Ám épp ezen összetettség kapcsán kell néhány kritikai megjegyzéssel élnem, bármilyen remekül kigondolt könyvről van is szó. Nem vagyok ugyanis meggyőződve arról, hogy egy kicsit kevesebb nem lett volna-e több, ha már Larrissy nem kívánta túl gyakran verselemzésekkel is alátámasztani mondanivalóját. Alig kétszáz oldalba sűrítve ugyanis nemcsak Yeats hatalmas életművének végig, de bebizonyítja többek közt azt is, hogy a protestáns írség alapján véve szabadkőműves intézmény (9. o.), vagy hogy Yeats okkult filozófiája úgy, ahogy van, démonológia. (155. o.) Mindehhez az intertextualitásnak olyan sűrű hálóját kénytelen szőni, hogy az olvasó igen könnyen végképp belegabalyodhat az ír és angol költők, a szabadkőművesek, rózsakeresztesek és kabbalisták közötti összefüggésekbe. A Yeats-kritikától persze ez a téma jellegénél fogva nem idegen, ám az ember mégsem feltétlenül jön zavarba, mint esetenként Larrissynél, hogy véletlenül nem Eco FOUCAULT INGÁ-jának valamelyik erősen parodisztikus részét olvassa-e. Amivel nem akarom tagadni, hogy a szerző által kimutatott összefüggések sokszor ropant izgalmasak, és még segítenek is annak a feltérképezésében, ahogy Yeats kulturális öröksége összefonódik gondolkodásával és költészetével. Kételeyim támadnak azonban, hogy Larrissynek magának sikerült-e mértéket tartania, mikor mondjuk olyan hatalmas közhelyre jut egy hosszú és összetett fejtegetés végén, hogy Mme. Blavatsky nagy hatással volt Yeatsra, de még akkor is, mikor egy tézis alátámasztására egy Yeats- és több Blake-idézet szolgál.

Larrissy inter-, sőt szubtextuális kritikájával akkor van baj, mikor az semmit nem tud hozzáadni az elemzett szövegekhez. A HAJÓZÁS BYZANTIUMBA című vers taglalásához például felvonultatja Byron DON JUAN-ját és CHILDE HAROLD-ját, Keats ÓDA EGY GÖRÖG VÁZÁHOZ című versét, az Írországot mint a termékenység földjét bemutató ír dalokat, P. W. Joyce az ősi Írországról szóló munkáját (melyből megtudhatjuk, hogy az óír kéziratok illusztrációiban erős bizánci hatás fedezhető fel), Gibbonnak a Római Birodalom hanyatlásáról szóló művét, valamint Blake két

szöveghelyét és egy rézmetszetét, melyekről ráadásul kiderül, hogy képeiket Yeats visszafordítja abba a behemenista és neoplatonikus kontextusba, ahonnan Blake kiemelte őket, és így lesz Yeatsnél az „öreg ember” olyasvalaki, aki a fizikai halállal néz szembe. (175. o.) Ezért a bölcsességért kár volt a behemenizmusig menni, és merem állítani, hogy Yeatsnek sem volt szüksége erre a forrásmunkára. Az elemzést végül egy olyan Frank Kermode-idezet zárja, ami csak azt ismétli meg, ami a verssel kapcsolatban közismert. Mindezekkel a forrásokkal önmagukban nem feltétlenül van baj: ha a Keatsszel való összehasonlítás nem alaptalan, Byron Yeatsre gyakorolt hatása pedig nemcsak újnak számító megfigyelés, de teljesen meggyőzően is van levezetve. Csakhogy saját könyvének kontextusában Larrissy a versről egyetlen fontos dolgot mond – azt, hogy ez a mű a külső, művi határvonal apoteózisa –, és ehhez a felsorolt források nagy része szükségtelen.

Szerencsére azonban az ilyen túlzások nem gyakoriak. Sőt Larrissy sok elsősre indokolatlannak tűnő hivatkozás értelmét igazolni tudja a későbbiekben. Így például mármár a kritikai divatkövetés *tour de force*-ának tűnik, mikor dekonstrukció és kulturális kontextus után előkerülnek az orientalizmus és a nemi szerepek kérdéskörei is. Larrissy azonban csakhamar eloszlatja azt a gyanút, hogy erőltetné ezeket a témákat. Bár könyvében több szó esik a mórokról, mint Yeats egész életművében, és alaposan elemzett példái között főszerepet kap a MOSODA, a Yeats által a saját műveinek kánonából már a kezdetben kihagyott korai verses dráma, valamint egy téves Ramon Llul-hivatkozás, mégis, a szerző meggyőzően vezeti le azt, ahogyan az ír irodalomban hagyománnyal rendelkező összefüggés a kelták és a Kelet között helyet kap Yeats gondolkodásában mint olyanfajta tudás, amiben az absztrakt filozófia és a szenvedély jól megfér egymás mellett. Ugyanígy helyre kerül a nőiség szerepe is – Yeats valóban tudatosan helyezkedett ilyen szerepekbe, és próbálta feltárni a női érzékenység és szexualitás aspektusait. Larrissynak ugyan nincs sok mondanivalója erről a hol megható, hol izgalmas kísérletről mint olyasmiről, ami a versek emocionális tölteteit gazdagítja, ám tény, hogy a feminitás szere-

pet kap mind Yeats okkult, mind esztétikai gondolkodásában, és Larrissy megvilágító erővel göngyölti fel ezeknek az összefüggéseknek a szálait.

A könyv kultúrtörténeti vonulatának leglényegesebb eleme az, ahogy Larrissy megmutatja, hogy Yeats Írország-képét egy sajátos hagyomány idioszinkratikus megteremtésén keresztül alakította ki. E művetet talán Denis Donaghue híressé vált mondása írja le legjobban: Yeats kitalált magának egy országot, és elnevezte Írországnak. Amit Larrissy Yeats kulturális örökségeként jelöl meg, az igen alapos elemzése annak, amit Yeats kitalált magának. Roppant szintetizálóképességének köszönhető, hogy a mitikus hős Cuchulaintól a normann arisztokratákon, Swiften és Burke-ön keresztül a kortárs politikus Parnellig vagy a nacionalista lázadó Pearse-ig Yeats szerves hagyományt kovácsolt az ír történelemből. Ezen szintézis motivációja pedig pontosan megfelel annak a törekvésnek, ami a töredezettségből fiktív egységet kíván teremteni. Yeats fiktív tradíciója újabb köztes pozíció, ami közvetít mindazon elemek között, amelyekből táplálkozik.

Mindezek a megfigyelések azonban önmagukban nem cáfolják azt a feltételezést, amit a szerző által kiaknázott filozófiai gondolkodás ugyan nem tart, ám aminek elfogadása elengedhetetlen Yeats megértéséhez, nevezetesen azt, hogy a hagyomány képes garantálni a jelentést. Ennek cáfolata nélkül pedig nem világos, hogy Yeats miért kényeserülne az alany kivonására saját diszkurzusából, miért kellene úrként koncipiálnia a világ esszenciális középpontját (hacsaknem Derrida fejtegetései miatt). Ez a leglényegesebb pont, ahol Larrissy művével vitatkoznunk kell, és pedig azért, mert míg elemzéseiben leginkább a megközelítés az új, a szerző hol saját elméleti álláspontjának, hol pedig Yeats explicit szándékainak látszik ellentmondani. Joggal érezheti így az olvasó, hogy talán magában a megközelítésben hibázik valami.

Larrissy ugyanis nem követi a dekonstrukcionista irodalomkritikát, mikor nemcsak bevallja, de fel is göngyölti Yeats azon spekulációit, amelyek révén tradíciót kreál. A dekonstrukcionista kritika sokkal inkább azt mutatja ki elsősorban retorikai elemzésein

keresztül, amit maga a költő sem lát saját műveiben. Mivel azonban Larrissy nem ilyen kritikát ír, intertextuális kutatásai sokkal inkább forráskutatásnak tekinthetők, a források használatának lenyomozása pedig a szerzői szándék tettenéréséhez vezet. Végso soron így Larrissy Yeats egész filozófiáját minősíti át: amit a Yeats-kritika általában úgy értelmez, mint Yeats ragaszkodását az e világhoz, az Larrissy szerint egyenesen a transzcendencia tagadása. Ez a lehetséges következtetés pedig már sokkal inkább a szerző által alkalmazott elmélet, semmint az itt állítólag lenyomozott yeatsi szándék eredménye.

Larrissy egészen a végkövetkeztetésig meggyőző. Nemcsak tartható, de roppant fontos megfigyelés is, hogy a yeatsi Egység elkülönül a platonikus/neoplatonikus Egységtől, olyan megfigyelés, ami a Yeats-kritika új irányait mutatja. Nehezen tartható azonban a középpont ürrel való helyettesítése, bármily organikus legyen is a burok az ür körül, mert ez ellentmond két Larrissy által is elemzett yeatsi törekvésnek: a tradíció értelemadó szerepének, illetve a szintézisnek.

Nem alaptalan az sem, hogy Larrissy „*fiktív egységről*” beszél, ám Yeats számára a fikció, legalábbis az, ami a forma organikus burkát jelenti, az ANIMA MUNDI-ből táplálkozik, és többek között az Egység archetipikus formáit hivatott felszínre hozni. Yeats szövegei dekonstruálhatók (minden szöveg az), még a szerzői intenció is elszakítható attól a metafizikai hagyománytól, amelyben a költő mozgott – szerzői szándékként leírni annak annihilálását, ami a szerző számtalan helyen dokumentált törekvése, azonban, azt hiszem, már enyhe túlkapás.

Larrissy közel sem kíván kikeveredni a metafizikai hagyományból, nem kívánja lebontani annak geometriáját. Sőt végig e geometrián belül mozog, mikor például részletesen elemzi a szefirotikus fát vagy Robert Fludd műveinek illusztrációit. Geometria azonban nincs középpont nélkül – itt tehát legfeljebb a középpont átnevezéséről lehet szó. Ekkor viszont a szerző nem Yeats verseinek, hanem metafizikájának a metaforikájába gabalyodik bele (holott Yeats ügyelt arra, hogy versei ezoterikájuk nélkül is értelmezhetők legyenek). Úgy kell-e értenünk itt az „űrt”, mint a világ (meglévő) magvaként go-

molygó semmit vagy mint az esszencia tagadását? Az előző esetben az űr ismét metaforikus tartalmakat vesz fel, míg az utóbbi eset (pedig a szerző nyilvánvalóan erre gondol) kizárja annak a geometriának az alkalmazását is, amire a könyv támaszkodik.

Mikor Larrissy elutasítja a „végtelen játékot”, elutasítja a posztstrukturalizmus végtelen, lezáratlan jelentésláncolatait is, és ezzel a tökéletes egész iránti várakozás végtelen felfüggesztettségéről is lemond. Mikor azonban ebből az alapállásból választja le a yeatsi Egység-elgondolást annak neoplatonikus gyökereiről, ellentmondásba keveredik: a yeatsi jelentést (és saját elemzését) lezárt geometriába helyezi, miközben a lezáratlanság generálólével, azaz a középpont hiányával hozza azt összefüggésbe.

Mint említettem, Larrissy óvatosan kezeli a dekonstrukcióhoz való viszonyát, saját megközelítését mint a historizmus és a textualizmus között ingadozót írja le. Gyanítom, körültekintése épp az olyan kritikától igyekszik óvni könyvét, amelyet itt gyakoroltunk. Azért nem lehet azonban elsiklani a kérdés felett, mert az elemzésbe bevont teória a szerző minden körültekintése ellenére is kikényszeríti saját implikációit a tárgyalt szövegekre nézve, mikor például a CSIGALÉPCSŐ című kötet koncepciója így értelmeződik: „*teatralizált elkülönülődés vagy labirintus, ami űrben végződik*”. (185. o.) Az említett kötet valóban mintegy antitézise az eggyel korábbiaknak (A TORONY), az oppozíciók mozgása azonban épp hogy az űr betöltését, nem pedig kiteljesítését szolgálja.

A késői Yeats affirmatív hangvétele valóban értelmezhető úgy, mint gesztus az egység érdekében, ám az egység lehetetlenségének tudatában. A „*diferencia mértékei*” szellemes és hasznos leírása annak a művészi formának, amit e gesztus érdekében a költő létrehozott. Larrissy azonban egy igen lényeges ponton, mondhatni, az utolsó lépésnél hagyja faképnél Yeatsot: épp e gesztus tettértékénél, megítélésének értékelésénél. Yeats számára ez a gesztus nemcsak a mechanikus formulációt hivatott organikus formává tenni, hanem ezáltal az űrt is be kívánja tölteni. Nem elég a versek jelentésteremtő mechanizmusait leleplezni – létükkel is számot kell tudni vetni.

Míg tehát Larrissy nagyon éleslátón elem-

zi Yeats esztétikai gondolkodását a modern terminusokon keresztül, addig azokon a pontokon, ahol kilép a költő elméjéből, ott beengedi mindazt, ami Yeats világának középpontját úrré alakítja. Sikeresen és ropant tanulságosan rajzolja meg azoknak a kulturális és okkult összefüggéseknek a térképét, amelyek Yeats esztétikai gondolkodásától elválaszthatatlanok, és sikeresen ragadja meg Yeats világának ezt a sajátosságát, ami a szűkséges középpont e térkép megrajzolásához, ám úgy hiszem, az, hogy végül ezt a középpontot úrnek minősíti, sokkal inkább köszönhető az általa alkalmazott teória nyomásának, mint Yeats olvasásának.

Halálának évében kelt egyik levelében Yeats a következő mondatban foglalta össze az igazság utáni hajszájának tapasztalatait: „Az igazságot nem ismerhetjük meg, de megtestesíthetjük.” Ertelmezhető ez az állítás úgy, mint ami összhangban van Larrissy következtetéseivel: számunkra nincs transzcendentális elv vagy esszenciális középpont; csak a kifejezés adatott. Larrissy megközelítése alól épp ott csúszik ki a talaj, mikor magának a kifejezésnek nem szentel kellő figyelmet.

M. L. Rosenthal *RUNNING TO PARADISE* című könyvében vele szemben épp ezt teszi: figyelmét kizárólag a kifejezésre irányítja. A Yeats-kritika ezoterikájától távol tartva magát ő Larrissyvel szemben valóban Yeatset, a költőt állítja elének. Ez pedig egy legalább annyira várt fordulat, mint a posztstrukturalizmus és Yeats összevetése, és a kritika mint ilyet is ünnepelte. (Tegyük hozzá, ez az ünnepelés közel sem volt egyhangú: Rosenthalt gyakran érte a tudománytalanság vádja.) Theodore Weiss egyenesen forradalminak nevezte Rosenthal könyvét – nekem úgy tűnik, hogy ez a forradalmiság nem annyira a kritikai eszközökben vagy a versekkel kapcsolatos meglátásokban áll, mint inkább abban az egyszerű tényben, hogy amit Rosenthal nagytű alá vesz, az Yeats költészetének minősége.

Valóban szinte forradalmi megközelítésnek tűnik ez egy olyan korban, mikor az irodalomkritika mintha lemondani kényszerülne a minőség fogalmáról. A minőség problematikussá válása, úgy hiszem, többek közt a központi transzcendentális elv elvetésével párhuzamos, ezért ha Rosenthal kitart

a minőség mellett, megközelítésében, csak úgy, mint az általa olvasott versekben, rejlenie kell valami generatív centrumnak, ami a minősítést egyáltalán lehetővé teszi. És Rosenthal nem is fél meghatározni, hogy mit ért minőség alatt: azt a folyamatot, ahogyan kapcsolódhatunk egy vers örömeihez, felfedezéseihez és legbelső humanitásához. (xiv. o.) Rosenthalnál a befogadás például öröm is lehet – könyvének egyik nagy érdeme, hogy újra ráébreszt erre az öröme, kristálytisztá stílusa pedig biztosíték arra, hogy a vers és a befogadás öröme meg is tudja osztani saját olvasóival. Az öröm azonban korántsem pusztá örvendezést jelent, hanem a tökéletes mesterségbeli tudást, mely annak a szerkezetnek áll szolgálatában, ami a mű belső érzelmi világát kifejezi. (xii. o.) Rosenthal kritikai alapállásának így ezek a kulcsszavai: a mesterségbeli tudás, a szerkezet és az érzelem. A centrum szerkezetet generál, a szerkezetet meghatározó középpontban pedig az emóció áll.

Felismerhető emögött az Új Kritika álláspontja: a jelentésért a mű mélyén meghúzódó szerkezeti egység áll jól. Rosenthal korábbi műveiben, így a részben szintén Yeatsszel foglalkozó *SAILING INTO THE UNKNOWN*-ban (HAJÓZÁS AZ ISMERETLENBE, 1978) vagy a Sally M. Gall-lal közösen írt, elméleti jellegű *THE MODERN POETIC SEQUENCE*-ben (A MODERN VERSCIKLUS, 1983), már kidolgozta annak az elméletét, ahogy a modern költészetben és különösen a „hosszú versekben” a szerkezet nem annyira egy koherens felépítmény, mint a vers elemeinek különböző sugárzó középpontok körüli villódzása. A líra fő célja, írja, „hogy egyensúlyt érjen el a versben felbukkanó illékony lehetőségek között. Hangszínek áramlanak a vers érzelmi centruma körül, vagy távolodnak el ettől a centrumtól. Szükségük van a középpontra mint alapra, különben hitelességük kétséges marad. Ám lassan önálló formát öltenek, és végül az érzelme mozgása lesz a vers lényege. A megfelelően élő és sikerült költészetben ez a mozgás az általa akkumulált tudatosság magasfeszültségében végződik [...] Yeats a villanásokból teremtett szerkezet legnagyobb modern építészé.” (*SAILING INTO THE UNKNOWN*, 153–154. o.) Rosenthal elgondolása tartalmazza az Új Kritika felfogásának egy finom, de fontos módosítását, mikor a hangsúlyt eltolja a koherenciáról a

szekvencia felé. A vers jelentése nem annyira az elemek térbeli egységében, mint inkább szekvenciális mozgásukban keletkezik. Így a „*transzcendentális jelentett*” (hogy visszacsatoljunk Derridához) nem mint tévesen feltételezett középpont van távol, hanem mint a „*tudatosság magasfeszültsége*” van jelen. A tudatosságnak ebben a magasfeszültségében még a „*differencia*” vagy a középpont hiánya is tudatosított.

Rosenthal a lírai szekvenciák elméletét nagy Yeats-könyvében (mondhatnánk: egy yeatsológus összefoglaló munkájában) a költő teljes életművére alkalmazza. Nemcsak a versek kisebb csoportjait, de egész kötetek anyagait, sőt a kötetek és drámák egymásra következőzéseit is abban a mozgásban elemzi, ami akár egyetlen lírai mű szerkezetét is jellemezheti. Ezzel nemcsak olyan összefüggéseket sikerül feltárnia az egyes művek között, amik új megfigyelésnek számítanak, de az egész roppant sokszínű életműre is ugyanazzal a mély értelmi és érzelmi megértéssel tud reagálni, ahogyan az egyes versekre. Rosenthal nem pusztán *szövegeket* olvas, hanem *verseket*. Olvasata pedig a versekről alkotott elgondolásai miatt sokkal dinamikusabb, mint Larrissyé. Antitéziseiket és többértelműségeiket nem kívánja feloldani, a Yeatsre jellemző enigmatikus zárókérdéseket (szemben Larrissyvel) nem kívánja megválaszolni, és pedig azért nem, mert ezzel feloldaná a tudatosság magasfeszültségét is. Ez a tudatosság ugyanis épp az ellentmondások keserű elfogadását jelenti, és ha a keserűségből diadal lesz, az is épp az elfogadásnak köszönhető. Elfogadás alatt nem keleties belenyugvás értendő – ezt a lehetőséget Yeats elutasította mint olyasmit, ami megfoszt az élet drámai megragadásától –, hanem sokkal inkább a dichotómiák tudatosítása. Yeats úgy rohan a Paradicsomba, hogy közben végig tudja: a bukott ember számára az Éden nem visszanyerhető. Ennek az ellentmondásos törekvésnek és tudásnak a folytonossága és folytonos egymásmellettiisége adja azt az érzelmi centrumot, amely körül az ellentétes álláspontok emocionális és/vagy filozófiai lehetőségei villódznak egy-egy Yeats-versben. Összességében az ellentmondások feloldhatatlanságukban nyerik el formájukat és jelentésüket. Ha Larrissy

elemzése úgy értelmezhető, hogy Yeats a középpontot gátítja határvonallá (eltüntetve ezzel a középpontot), akkor Rosenthal felfogásából az szűrhető le (ha ráerőltetjük a tőle egyébként idegen terminológiát), hogy a határok közötti mozgás áll jól a középpontért. Ez a középpont a mozgás által „akkumulált tudatosság magasfeszültsége”.

Mondhatnánk, a két álláspont közötti különbség így nem nagy. Ám míg Larrissy elemzésében Yeats elutasította az esszenciális tartalmakat, addig Rosenthaléban, ha meg nem ismerte is őket, attól soha nem állt el, hogy költészetében megtestesítse azokat. Ez pedig már lényeges különbség. Larrissy például úgy olvassa az életmű egyik záródarabját – a *CIRKUSZÁLLATOK SZÖKÉSÉ*-t, amelyben Yeats korábbi műveinek szereplőit mint hiábavaló idealizációkat sorolja fel, és helyettük visszatér a szív kacatokkal teli boltjához –, mint ahol ez a visszatérés nem bármiféle középponthoz vagy értékhez történik, hanem pusztán egy másik „helyhez”. (193. o.) Rosenthal ezzel szemben itt azt látja, ahogy a költő „*egyedül marad egy megoldatlan élet többértelmű mélységeiben*”. (353. o.) Ez utóbbi olvasat bár megfosztja a verset attól a diadaltól, amit Larrissy tulajdonít neki, de megőrzi a kifejezés súlyát. Yeats diadala pedig leginkább ebben van – a kifejezés súlyában. Mert az igazságot, ha megismerni nem lehet, kimondani sem lehet, ha azonban megtestesíthető, akkor az nyelvileg épp abban testesülhet meg, ahogyan szavainknak súlyuk és téjük van. Yeats verseinek alakjai nem pusztán „*egy másik helyre*” rohannak, hanem a Paradicsomba – tudván tudva, hogy a Paradicsom létére nincs semmi biztosíték. Ahogy Rosenthal írja, „*hazárdjátékot űznek*” (328. o.) – azaz: kockáztatnak. A filozófiába, a mágiába és az ír politika gyakran vértől lucskos káoszába egyaránt alámerülő költő számára pedig különösen élesen vetődhetett fel, hogy nem kockázat és tét nélkül való az, amit mond. („*Vajon az én színdarabom vitt egyesekeket az angolok puskái elé?*”, kérdi magától az idős Yeats.) Ám nem kevésbé élesen vetődik fel mindez Yeats mint az érzelmeivel és vágyaival küzdő ember számára sem. Ha ezt a küzdelmet önmagunk előtt hitelesen akarjuk megvívni, bárholyan álljon is a dolog a középponttal, nemcsak egy

másik helyre, hanem a Paradicsomba rohanunk – az Édenkert pedig a világ közepe. Az a fajta irodalom, amelyik „másik helyekre” igyekszik más hangnemben, más kiindulópontokból, más hozzáállással vívja meg ezeket a harcokat – létezik ilyen költészet is, de az egy másfajta költészet, mint Yeatsé. Bizonyos értelemben valóban élt Yeatsben a transzcendencia iránti szkepszis (Rosenthal olvasatában legalábbis „nyomasztónak” találta), ám talán épp önmagával szembeni kegyetlen őszintesége gátolta meg abban, hogy a közép-pont helyén tátongó úrként gondolkodjon róla. A „helyeknek”, amiket szavainkkal belakhatunk, tulajdonított értéket, és ezért nem volt neki mindegy, hogy ez „egyik” vagy „másik”: ahogy a helyek, úgy a szavak tekintetében sem. Mindez pedig kétségkívül lényegi forrása költészetének minőségének.

Rosenthal éppen ezért nem is mélyed módszere elméleti aspektusaiba. Kizárólag a szavakra koncentrál. Elemzései szigorú szövegelemzések: rímekről, ritmusokról, Yeats drámáinak lirizálódásáról és lírájának dramatizálódásáról, hangnemekről, verssorokról olvashatunk könyvében, amelyben valóban feltárul előttünk az, amit alcíme ígér: Yeats költői művészete. És még ha élhetünk is azzal a kritikával, hogy Rosenthal elemzései kevésbé követik Yeats rendszeralkotó törekvéseit, mindeközben feltárul az is, amiért ez a művészet jó: a kifejezés súlya. A RUNNING TO PARADISE ezért fontos olvasmány mindenki számára, aki közelebbről is meg kívánja ismerni a modern költészet e nagy alakját, de legalább annyira tanulságos és élvezetes könyv mindazok számára is, akik sze-

retik és fontosnak érzik még a költészetet általában.

E mű felől visszanézve Larrissy könyvére, anélkül, hogy annak említett érdemeit csökkenteni kívánnám, úgy tűnik, Rosenthal meg tudta védeni álláspontját abban a polémia-ban, amit tizenhét évvel ezelőtt kezdett meg Yeats nem poétikai kezelése ellen, az ellen a Yeats-kritika ellen, amely számára a „versek »vándorló lyukak«, némi gnosztikus vattával betömve”. (SAILING INTO THE UNKNOWN, 116. o.) Mi több, úgy tűnik, Rosenthal sokat megvédett az Új Kritika mára már ugyancsak ingadozó állásaiból is (még ha az ő kritikája, mint említettem, a befogadói folyamatokra nagyobb hangsúlyt tesz is, mint az Új Kritikusoké), hisz ha ebből a műből elméleti következtetés szűrhető le, akkor az mind a Yeats-kritika, mind a tágabb teoretikus vita keretein belül is autentikus viszonyválasz az esszenciális tartalmakat tagadó elméleteknek. Legalábbis annyiban az, amennyiben rámutat arra, hogy az igazságot és a megismerést illető emberi és nyelvi alkalmatlanság nem járhat együtt a kifejezés tétjének elsúlytalánításával.

Úgy hiszem, Yeats másfajta verseket írt volna, ha, mint ahogy azt Larrissy állítani lát-szik, a mértéket mint élő formát, mint pulzá-ló határvonalat valóban az űr köré vonta volna. Rosenthal szövegközeli elemzéseinek tanúsága szerint Yeats költészete sokkal inkább arról árulkodik, hogy ezt az űrt a mégoly két-séges jelentésű szavakkal betölteni továbbra sem jelent mást, mint paradicsomi vágyaink imperativusát.

Komáromy Zsolt

A folyóirat a Nemzeti Kulturális Alap, a Soros-alapítvány, a Budapest Bank Budapestért-alapítvány, a József Attila-alapítvány és a Kereskedelmi Bank Rt. támogatásával jelenik meg